

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ/THEORY OF STATE AND LAW/ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

Արթուր Ղամբարյան
Կոլիզիոն իրավունքի նորմերը (կանոնները) հայոց իրավունքի պատմության մեջ.....3

Գևորգ Վիրաբյան
Իրավական կանխավարկածի և իրավական սկզբունքի հարաբերակցությունը17

Վահե Բաղդասարյան
ՀՀ Ազգային ժողովի պատգամավորի իրավական կարգավիճակը..... 29

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ/HISTORY OF STATE AND LAW/ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

Ռաֆիկ Խանդանյան
Նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ դատական վերահսկողությունը ռուսական կայսրությունում..... 35

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ/CONSTITUTIONAL LAW/ КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО

Անահիտ Մանասյան, Մարինա Մարյան
Անձեռնմխելիության ինստիտուտի կատարելագործման խնդիրը Հայաստանի Հանրապետությունում 45

Շուշանիկ Ավագիմյան
Սեփականության անձեռնմխելիությունը որպես սահմանադրական երաշխիք56

Իզաբելլա Իսկանդարյան
Աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքի շարունակական բնույթի իրավական հիմքերի վերլուծություն 64

Վիրաբ Վարդանյան
Պատժի համաչափության սահմանադրական սկզբունքի էությունն իրավական համակարգի սահմանադրականացման և զարգացման դիտանկյունից71

Լիլիթ Զիրոյան
Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանի դերը Եվրոպայի խորհրդի բնապահպանության ոլորտի կարգավորման իրավական չափորոշիչների իրացման հարցում 81

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ/CIVIL LAW/ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО

Հայարփի Չարգարյան

Երեխայի կարծիք արտահայտելու և լավաժ լինելու իրավունքների իրացմամբ երեխայի լավագույն շահի ապահովումն ազատ տեղաշարժվելու իրավունքում.....90

Աննա Մկրտչյան

Քաղաքացիական հարաբերություններում իրավունքի ինքնապաշտպանության ինստիտուտի իրավահամեմատական վերլուծություն 105

**ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ/CIVIL PROCEEDINGS
ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС**

Տիգրան Մարկոսյան, Մանե Մարկոսյան

Ընդերքօգտագործման իրավունքի դադարեցման և օտարման հիմնախնդիրները սնանկության ինստիտուտի համատեքստում 115

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ/CRIMINAL LAW/УГОЛОВНОЕ ПРАВО

Մարիամ Բաղդասարյան

Առանձին դաժանության հասկացությունը քրեական իրավունքում.....127

Մելիք Մելիքյան

Նախորդող հանցագործությունը՝ որպես փողերի վլացման համար քրեական պատասխանատվության նախապայման 141

Սևակ Պողոսյան

Հանցագործությունից հանցակիցների կամովին հրաժարվելը 149

ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ/FINANCIAL LAW/ФИНАНСОВОЕ ПРАВО

Նազելի Սուքիասյան

Ֆինանսաիրավական պատասխանատվության հետազոտման մեթոդաբանական հիմնախնդիրները 156

ԴԱՏԱԿԱՆ ՊՐԱԿՏԻԿԱ

ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի որոշումներ 165

**ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ/THEORY OF STATE AND
LAW/ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА**

ԱՐԹՈՒՐ ՂԱՄԲԱՐՅԱՆ

*Հայ-ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի իրավունքի տեսության
և սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի վարիչ, իրավաբանական
գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Հայաստանի Հանրապետության
վաստակավոր իրավաբան*

ARTUR GHAMBARYAN

*Head of the Department of Theory of Law and Constitutional Law at the
Russian-Armenian University, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of the
Republic of Armenia*

АРТУР ГАМБАРЯН

*Заведующий кафедрой теории права и конституционного права
Российско-Армянского (Славянского) университета, доктор
юридических наук, профессор, заслуженный юрист Республики Армения*

**ԿՈՆԻՋԻՈՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՆՈՐՄԵՐԸ (ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ) ՀԱՅՈՑ
ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ**

**LEGAL REGULATIONS OF CONFLICTS OF LAW IN THE HISTORY
OF ARMENIAN LAW**

**НОРМЫ (ПРАВИЛА) КОЛЛИЗИОННОГО ПРАВА В ИСТОРИИ
АРМЯНСКОГО ПРАВА**

ՄԱՍ 1

1. Ներածություն

Կոլիզիոն նորմեր (կանոններ, սկզբունքներ) առկա են եղել ինչպես հայ իրավունքի պաշտոնական աղբյուրներում (օրինակ՝ 1918-1920 թթ. օրենքներում), այնպես էլ պատմական ոչ պաշտոնական հուշարձաններում, օրինակ՝ Մխիթար Գոշի «Դատաստանագրքում», Շահամիր Շահամիրյանի «Որոգայթ փառացում»: Այսպես՝ Շահամիր Շահամիրյանի Սահմանադրության նախագծի՝ «Որոգայթ փառացի» 372-րդ գլխում սահմանված է.

«Ամեն բարձրագույն իշխան երկրի իր գավառում իշխանագոր է իր խորհրդակիցներով հանդերձ հրաման արձակել՝ **համաձայն Հայոց օրենքի**, և երկրի նույն գավառի ամեն զորագլուխ ու մասնավոր իշխանները պարտավոր են ընդունել նրա ուժը՝ իբրև Հայոց տան ուժ, **եթե անթերի ու անսխալ լինի՝ ըստ Հայաս-**

տանյայց օրենքի» (ընդգծումը՝ հեղ.)¹:

Այս դրույթը պարունակում է կոլիզիոն կանոն, ըստ որի՝ իշխանի՝ իր տարածքում ընդունած հրամանը պետք է համապատասխանի Հայոց օրենքներին: Խոսքը, ըստ էության, «Lex superior» կոլիզիոն կանոնի մասին է, որի համաձայն՝ բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող օրենքը վերացնում է իշխանի հրամանը, եթե այն չի համապատասխանում Հայոց օրենքին: Ի դեպ, «Որոգայթ փառացի» 372-րդ գլխում սահմանված է, որ զորագլուխները և մասնավոր իշխաններն ընդունում են բարձրագույն իշխանի հրամանները, եթե դրանք չեն հակասում Հայաստանյայց օրենքին (անսխալ են՝ ըստ Հայաստանյայց օրենքի): Կարելի է ենթադրել, որ զորագլուխները և մասնավոր իշխանները Հայոց օրենքի ու բարձրագույն իշխանի հրամանի հակասության (անհամապատասխանության) դեպքում պետք է ղեկավարվեին ոչ թե հրամանով, այլ օրենքով:

Սույն աշխատանքի ուսումնասիրության առարկան հայ իրավունքի առավելապես *պաշտոնական* պատմական աղբյուրներում ամրագրված կոլիզիոն կանոններն են²:

Նախապես նշենք, որ հայ իրավունքի պատմական աղբյուրներում կոլիզիոն նորմերը, ընդհանուր առմամբ, ձևակերպված էին անուղղակի (իմպլիցիտ) եղանակով: Մինչև Հայաստանի երրորդ Հանրապետությունը հազվադեպ է հանդիպում ուղղակի (էքսպլիցիտ, ակներև) եղանակով ձևակերպված մասնագիտացված կոլիզիոն նորմեր (X և Y նորմերի հակասության դեպքում գործում է X նորմը, կամ X նորմն ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ և այլն):

Պատմաիրավական մեթոդի կիրառումը, որպես կանոն, պահանջում է փաստերը ներկայացնել միմյանց հաջորդող ժամանակագրությամբ: Սույն աշխատանքում ոչ միշտ է հնարավոր եղել պահպանել այս պահանջը, օրինակ՝ հայոց եկեղեցական իրավունքի և պետական իրավունքի կոլիզիոն իրավական ուսումնասիրությունը ներկայացվել է ոչ թե կոնկրետ ժամանակաշրջանում, այլ՝ ընդհանուր ձևով:

2. Կոլիզիոն կարգավորումները Մխիթար Գոշի «Դատաստանագրքում»

2.1. Ընդհանուր դրույթներ

Մխիթար Գոշն իր «Դատաստանագիրք» գրել է XII դարում: Ըստ Խ. Սամուելյանի՝ Գոշը «Դատաստանագիրք» գրելու աշխատանքին ձեռնամուխ է լինում 1184 թ.³ «Կաթողիկոսի երկար թախանձանքներից հետ»⁴:

¹ «Որոգայթ փառաց», Երևան, 2002, էջ 182:

² Թեև Մխիթար Գոշի «Դատաստանագիրքը» մասնավոր անձի ստեղծագործական աշխատանք է և չի հաստատվել կամ սանկցավորվել աշխարհիկ կամ հոգևոր իշխանության կողմից (ոչ պաշտոնական պատմական աղբյուր է), սակայն հաշվի առնելով, որ այն հայ ժողովրդի կյանքում փաստացի ստանձնել էր գործող օրենքի դեր, ուստի կներկայացվի նաև Մխիթար Գոշի «Դատաստանագրքում» առկա կոլիզիոն կանոնները:

³ Ժամանակակից առանձին պատմաբաններ տոմարական երեք համաժամանակյա թվականների հիման վրա՝ որպես «Դատաստանագրքի» ստեղծման տարեթիվը նշում են 1185 թ.: Տե՛ս *Միրզոյան Ն.*, Մխիթար Գոշը և իր «Գիրք դատաստանի» երկը., Սեղմագիր պատմ. գիտ. թեկնածու., Եր., 2015, էջ 7:

⁴ *Սամուելյան Խ.*, Հին հայ իրավունքի պատմություն, Հատոր I, ԽՍՀՄ գիտությունների ակադեմիա,

Գոշի «Դատաստանագիրք» ոչ թե օրենսդիր մարմնի իրավաստեղծ գործունեության արդյունք է, այլ անհատական, մասնավոր նախաձեռնությամբ կատարված կողմիֆիկացիա է, թեև այդ գործին նա ձեռնամուխ է եղել Աղվանից կաթողիկոսի, կրոնական բարձրագույն պաշտոնյայի առաջադրությամբ: Խ. Սամուելյանը նշում է. «Չնայած դրան՝ «Դատաստանագիրք» գործող օրենսգրքի դեր էր ստանձնել ու համատարած ընդունելություն էր վայելում, կիրառվելով ոչ միայն բուն Հայաստանում, այլև դուրսը, հայ գաղութներում»⁵:

Իրավունքի պատմության մասնագետները քննարկում են իրավաընկալումների տեսանկյունից բնական իրավունքի և աստվածային, սովորության իրավունքների կոնֆլիկտի լուծման հարցերը: Գ. Սաֆարյանը նշում է.

«Գոշը, լինելով բնական իրավունքի խոշորագույն ներկայացուցիչներից մեկը, նույնպես տարբերություն էր դնում իրավունքի և գործող օրենքների՝ (սովորության, կանոնական, աշխարհիկ) միջև և առաջնությունը անվերապահորեն վերագրում բնական իրավունքին» ... Աստվածային իրավունքը՝ Աստծո կամքն է՝ միջնորդված մովսիսական օրենքներով և Ավետարանով: Մովսիսական օրենքները և Ավետարանը «լրումն են բնաորական» իրավունքի: Սակայն աստվածային իրավունքը չի կարող բռնանալ մարդու կամքի ազատության վրա»⁶:

«Դատաստանագրքում» իրավական նորմերի հակասությունների լուծման՝ ուղղակի ձևակերպված (էքսպլիցիտ) կարգավորումներ (մասնագիտացված կոլիզիոն նորմեր), բացառությամբ որոշ դեպքերի, նախատեսված չէին, ինչը տվյալ ժամանակաշրջանի իրավաբանական տեխնիկայի տեսանկյունից բնական էր: Այնուամենայնիվ՝ «Դատաստանագրքում» առկա այլ կարգավորումներից կարելի է բխեցնել կոլիզիոն կանոններ:

2.2. Հին և նոր սովորությունների հակասությունը ու դրա լուծումները

«Դատաստանագրքում» խոսվում է եկեղեցու հին և նոր սովորությունները փոխելու պարտականության բացակայության մասին, որից կարելի է բխեցնել նաև հին և նոր սովորությունների հակասությունը լուծող կոլիզիոն նորմը: Այսպես՝ ըստ «Դատաստանագրքի»՝

«Պարտավորություն չէ գավառի եկեղեցու վաղնջական սովորությունները նորաձևել (Երկրորդ Նիկիական կանոններ, 2): Եվ եթե հայրապետներից մեկը փոփոխություն կամենա անել, ապա պարտավոր է ժողովի միջոցով այդ անել, որ

Հայկական ֆիլիալ, Եր., 1939, էջ 76: Ժամանակակից պատմաբանները, հակառակ այն գերակշռող տեսակետի, ըստ որի՝ քննարկվող օրենսգիրքը գրվել է Աղվանից Ստեփանոս կաթողիկոսի պատվերով, նշում են, որ «Դատաստանագիրքը» գրվել է Մխիթար Գոշի առաջարկությամբ, Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գրիգոր Դ Տղայի բարձրագույն պատվերով, եղբայր Պողոսի և Աղվանից Ստեփանոս կաթողիկոսի հորդորով և Հայր Հովսեփի հովանավորությամբ ու օժանդակությամբ: Տես Միրզոյան Ն., Մխիթար Գոշը և իր «Գիրք դատաստանի» երկը, Սեղմագիր պատմ. գիտ. թեկնածու, Եր., 2015, էջ 7:

⁵ Սամուելյան Խ., Հին հայ իրավունքի պատմություն, Հատոր I, ԽՍՀՄ գիտությունների ակադեմիա, Հայկական ֆիլիալ, Եր., 1939, էջ 87:

⁶ Սաֆարյան Գ., Մխիթար Գոշի պետաիրավական հայեցակարգը (Մահվան 800-ամյակի կապակցությամբ), Մխիթար Գոշի գիտական ժառանգությունը. պատմություն և արդիականություն (գիտաժողովի նյութերի ժողովածու) խմբ. խորհուրդ, Եր., Եվրասիա միջազգային համալսարան, 2014, էջ 22, 23:

ըստ դատաստանների գրվածքների՝ անվտանգ է (գլուխ ՃԿԱ)»⁷:

Նախ՝ այս կանոնը չի արգելում փոփոխելու սովորությունները, պարզապես փաստում է սովորությունները փոփոխելու պարտականության բացակայությունը: Նորմի ձևակերպումից կարելի է ենթադրել, որ Գոշը սովորությունների փոփոխությունը համարել է անցանկալի:

Երկրորդ՝ կանոնը նախատեսում է այդ սովորությունները փոփոխելու կարգը: Նման փոփոխություն կարելի է կատարել միայն ժողովի միջոցով: Եթե հին սովորությունը սահմանված կարգով չի փոփոխվել, սակայն ձևավորվել է նաև նոր սովորություն, ապա «Դատաստանագրքի» վերը նշված կանոնից կարելի է բխեցնել, որ նախապատվություն ունի հին սովորությունը:

Այնուամենայնիվ, Դատաստանագրքի «ՃԿԱ» գլխի մեր մեկնաբանությունը՝ հին և նոր սովորությունների բախման դեպքում հին սովորությանը նախապատվություն տալու մասին, չի համապատասխանում կոլիզիոն իրավունքում գործող «lex posterior» հանրահայտ կանոնին (նոր օրենքը վերացնում է հինը): Ճիշտ է ռուսական գրականության մեջ նույնպես առկա է մոտեցում, ըստ որի՝ ի տարբերության նորմատիվ իրավական ակտերի, սովորույթների դեպքում գերակայում է այլ կանոն. «Ինչքան հին է սովորույթը, այն ավելի ճիշտ է (ուժեղ է)»⁸, սակայն այս մոտեցումը վիճելի է (այն առանձին քննարկման հարց է): Այս բաժինը եզրափակենք՝ մեջբերելով Մելիք-Թանգյանի հետևյալ միտքը.

«Սահմանված կարգերը պարտավորական են թե՛ հոգևորականների և թե՛ աշխարհականների համար. սրանք ազատվում են այդ կարգերին ենթարկվելուց, երբ. ա) հինը կորցնում է իր ուժը նոր կարգադրությամբ, բ) երբ հին կանոնները ժամանակին համապատասխան չլինելով՝ բոլորովին անգործադրելի են դառնում հետագա ժամանակներում (օրինակ՝ հավատուրացների, ապաշխարանքի կանոնները)»⁹:

2.3. Թագավորի և իշխանների ակտերի հակասությունները ու դրանց լուծումը

(ա) Ընդհանուր դրույթներ: «Դատաստանագրքում» բացակայում է իշխանների ակտերը թագավորի ակտերին հակասելու անթույլատրելիության, իսկ նման հակասությունների դեպքում այն լուծելու ուղիղ շարադրված (մասնագիտացված) կոլիզիոն կանոններ: Սակայն ժամանակակից իրավագիտության դիրքերից հարցը դիտարկելու դեպքում, այն կարելի է բխեցնել թագավորի և իշխանների ենթակարգային փոխհարաբերություններից: Միջնադարյան միապետություններում աշխարհիկ իշխանության գլուխը թագավորն էր, որի հրամանները, իշխանների ակտերի նկատմամբ ունեին բարձր իրավաբանական ուժ, ուստի այդ ակտերի հակասության դեպքում պետք է գործեր «Lex superior» կանոնը, որի համաձայն՝ բարձր և ցածր իրավաբանական ուժ ունեցող նորմերի հակասության դեպքում

⁷ Մխիթար Գոշ, «Դատաստանագիրք», Գ խմբագրություն, Եր., 2001, էջ 120:

⁸ Сильченко Н.В., Проблемы иерархии источников права, Государство и право, 2018, № 4, с. 18.

⁹ Մելիք-Թանգյան, Հայոց եկեղեցական իրավունքը. Էջմիածին, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2008, էջ 749:

բարձր ուժ ունեցող նորմը վերացնում է ցածր ուժ ունեցող նորմին:

Գոչի «Դատաստանագրքում» թագավոր-իշխան ենթակարգային հարաբերությունները հստակ կանոնակարգված չեն, ուստի դրանք նույնպես պետք է դուրս բերել այլ հարաբերություններ կարգավորող դրույթներից: Թագավորի և իշխանների ենթակարգային հարաբերությունները ի թիվս այլոց, կարելի է բխեցնել իշխաններին աքսորելու, խրատելու մասին դրույթներից: Դատաստանագրքի «ՄԼ» գլխում սահմանված, թե ով է իրավասու իշխաններին աքսորել և խրատել.

«Իսկ իշխանը, որին թագավորն է իշխան կարգում, նրա կողմից էլ աքսորվի կամ խրատվի»¹⁰:

Այս դրույթը թագավորի և իշխանների ենթակարգային հարաբերությունների ցուցիչ է, քանի որ միայն ուղիղ ենթակարգային հարաբերությունների պայմաններում է մեկ անձի՝ թագավորի ձեռքում կենտրոնացվում իշխանին նշանակելու, ազատելու և կարգապահական տույժի ենթարկելու լիազորությունները:

Դատաստանագրքի՝ «ՄԼ» գլխում բացակայում են իշխանին աքսորելու կամ խրատելու հիմքերը, սակայն նման հիմք կարող է համարվել թագավորի հրամանները չկատարելը, դրանց հակասող հրամաններ ընդունելը:

Այնուամենայնիվ, «Դատաստանագրքում» առկա է մեկ այլ նորմ, որը կարող է կասկածի տակ դնել վերը նշված մեկնաբանությունը. Այսպես՝

«Իսկ եթե իշխաններն ու ազատները իրենք իշխան կարգեն, նրանց միաբան կամքով էլ աքսորվի կամ խրատվի»¹¹:

Ի տարբերությունը վերը նշվածի, այս դեպքում իշխանին կարգում, աքսորում կամ խրատում է ոչ թե թագավորը, այլ մյուս իշխանները ու ազատները: Հարց է ծագում՝ իշխանների ձևավորման նման ռեժիմի դեպքում թագավորի և իշխանի հարաբերությունները արդյոք կարելի է համարել ենթակարգային: Պատասխանը հստակ է՝ եթե իշխանին կարգում են այլ իշխանները ու ազատները, ապա նույնիսկ այս դեպքում թագավորի ու իշխանի միջև առկա ենթակարգային հարաբերություններ, որը պայմանավորված է միջնադարյան բացարձակ միապետության տրամաբանությամբ:

«Դատաստանագրքում» բացակայում է՝ իշխանի հրամանները թագավորի կողմից վերացնելու մասին հիշատակում, սակայն նորմերի մեկնաբանման «a fortiori» տրամաբանական կանոնի հիման վրա կարելի է նշել՝ եթե թագավորը կարող է անել առավելագույնը (աքսորել իշխանին), ապա կարող է անել նաև նվազագույնը (վերացնել իշխանի ակտերը), եթե նույնիսկ վերջինի մասին «Դատաստանագիրք» լռում է:

(բ) Վաճառքի ոլորտում թագավորի և իշխանների ակտերի հակասությունը և «lex superior» կոլիզիոն կանոնը: Ինչպես նշվեց, «Դատաստանագրքում» բացակայում է իշխանի ակտերը թագավորի հրամանին համապատասխանելու (չհակասելու) մասին ընդհանուր ձևակերպված պահանջ, սակայն վաճառքի հա-

¹⁰ Մխիթար Գոչ, «Դատաստանագիրք», Գ խմբագրություն, Եր., 2001, էջ 169-170:

¹¹ Նույն տեղում:

րաբերությունները կարգավորող «ՄԽ» գլխում առկա են ուղղակի (էքսպլիցիտ) եղանակով շարադրված կոլիզիոն նորմեր: Այսպես Դատաստանագրքի՝ «Վաճառքների մասին» վերտառությամբ «ՄԽ» գլխում ամրագրված է .

1) «Եվ վաճառքը քաղաքներում, ըստ թագավորի հրամանի, կարգեն և կամ **իշխանների՝ թագավորի հրամանի համաձայն՝** թե՛ քաղաքներում, թե՛ ավաններում և գավառներում»:

2) «Եվ մաքսը թագավորի հրամանով լինի կամ **թագավորի հրամանի համաձայն՝ իշխանների հրամանով...**»¹²

Ինչպես նկատում ենք, Գոշը վաճառքի ոլորտում օգտագործել է «Թագավորի հրամանին համաձայն» կոլիզիոն կանոնը:

(գ) Ոսկու և արծաթի տնօրինման ոլորտում թագավորի և իշխանների իրավասությունների կոնֆլիկտը և իրավասության կոլիզիոն նորմը: «Դատաստանագրքում» թանկարժեք մետաղների և գույքի տնօրինման ոլորտում թագավորի և իշխանի իրավասությունները տարանջատված են, որից բխում է նաև իրավասության կոլիզիոն նորմերը: Այսպես «Գավառների, գյուղերի և նրանց ունեցվածքի մասին» վերտառությամբ «ԼԱ» գլխում սահմանված է.

«Ամեն մի երկրում, որտեղ ոսկի ելնի, իրավունքը թագավորներինն է, իսկ եթե արծաթ՝ թագուհիներինը: Իսկ թե իշխանների երկրում ոսկի կամ արծաթ գտնվի, ապա իշխանը կամենա գտնվածից մաս տալ թագավորին: Իսկ եթե չկամենա, գտնվածը իրեն մնա ամբողջությամբ...»¹³:

Այս նորմից բխում է, որ իշխանների տարածքում հայտնաբերված ոսկու կամ արծաթի տնօրինման վերաբերյալ թագավորն իշխանություն չունի: Բացառապես իշխանի հայեցողությամբ այն կարող է հանձնվել թագավորին: Ուստի՝ եթե թագավորն իշխանի տարածքում ոսկու կամ արծաթի վերաբերյալ կայացնում է որևէ հրաման, որը կհակասի իշխանի սահմանած կանոններին, ապա իրավասության կոլիզիոն նորմի հիման վրա՝ գործելու է իշխանի հրամանը:

Այս կապակցությամբ պետք է հիշել, որ իրավասության կոլիզիոն նորմի և «lex superior» նորմի մրցակցության դեպքում կիրառելի է իրավասության կոլիզիոն նորմը:

3. Պետական և Հայոց եկեղեցական իրավունքների հակասություններն ու դրանց լուծումները

3.1. Պետական և եկեղեցական իրավունքների հակասության ընդհանուր բնութագիրը

Մինչ հայկական իրականությանն անդրադառնալը, ընդհանուր կերպով պետք է ներկայացնել պետության աշխարհիկ օրենքների և եկեղեցական իրավունքի կոլիզիոն հարաբերակցությունը, որը բազմաշերտ է, ուստի դժվար է այն ներկայացնել ուսումնական ձեռնարկի ձևաչափով: Քննարկվող հարցերին պա-

¹² Մխիթար Գոշ, Դատաստանագիրք, Գ խմբագրություն, Եր., 2001, էջ 177-178:

¹³ Նույն տեղում, էջ 60:

տասխանելու համար կարևոր է ոչ միայն հասկացությունների պարզաբանումը¹⁴, այլև իրավաբանական նշանակության գործոնները:

Նախ՝ պետք է պարզել, պետական և եկեղեցական իրավունք հասկացությունների բովանդակությունը, մասնավորապես՝ իրավունքը իրավաբանական տեսանկյունից է քննարկվում: Բանն այն է, որ եթե իրավունք ասելով նկատի ունեն, օրինակ՝ Աստծու կողմից մարդկանց շնորհված բնական իրավունքը, ապա եկեղեցական իրավունքի (կաթոլիցիզմի տեսանկյունից) և բնական իրավունքի միջև հակասություն չի կարող ծագել: Գ. Ռադբրուխն այս կապակցությամբ նշում է.

«Եկեղեցական իրավունքի աստվածային ծագումը կանխորոշում է նրա հարաբերությունները պետության և իրավունքի հետ: Աստվածային հայտնությամբ իրավունքին զուգահեռ, որի վրա հիմնված է եկեղեցական իրավունքը, կանգնած է նաև Աստծո կողմից մարդկությանը շնորհված բնական իրավունքը: Պետությունը պարտավոր է կատարել այն: Եկեղեցական իրավունքը և պետության իրավունքը, եթե հավատարիմ են մնում իրենց կոչմանը, ապա ունեն միևնույն աստվածային ծագումը և չպետք է հակասեն մեկը մյուսին: Եթե պետության իրավունքը նահանջում է իր աստվածային ակունքներից, աստվածային իրավունքն անկասկած ունի առավելություն»¹⁵:

Երկրորդ՝ պետական և եկեղեցական իրավունքների կոլիզիաների լուծման համար հիմնարար նշանակություն ունի պետության և եկեղեցու փոխհարաբերությունների բնույթը, տվյալ պետությունում կրոնի ունեցած դերը: Օրինակ՝ աստվածապետություններում (Վատիկան) պետական իրավունքի և եկեղեցական իրավունքի հակասության հարց չի ծագում, քանի որ դրանք նույնանում են:

Մուսուլմանական պետություններում, որտեղ Իսլամն ունի պետական կրոնի կարգավիճակ, սահմանված են սահմանադրական նշանակության կոլիզիոն նորմեր, որով պետության (աշխարհիկ) օրենքների և կրոնական կանոնների հակասության դեպքում նախապատվությունը տրվում է կրոնական նորմերին: Օրինակ՝ Իրաքի 2005 թ. Սահմանադրությունում նշված է. «Իսլամը պետության պաշտոնական կրոնն է և օրենսդրության հիմնական աղբյուրն է: Չի կարող ընդունվել որևէ օրենք, եթե այն հակասում է Իսլամի կանոններին» (2-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասեր): Աֆղանստանի 2004 թ. Սահմանադրությունում նշված է. «Աֆղանստանում որևէ օրենք չի կարող հակասել Իսլամի կանոններին և համոզմունքներին» (3-րդ հոդված):

Ինչպես նկատում ենք, մուսուլմանական այս պետությունների Սահմանադրու-

¹⁴ Տերմինների շուրջ ճանճրալի բանավեճերից խուսափելու նպատակով, պարզապես ընթերցողի հետ պետք է պայմանավորվել, որ սույն բաժնում «պետական իրավունք» ասելով հասկանում ենք պոզիտիվիստական իրավաբանական տեսանկյունից պետության ստեղծած իրավունքը (օրենքները՝ նյութական իմաստով): «Եկեղեցիական իրավունք» հասկացությունը, թեև ունի տարբեր ընկալումներ, սակայն սույն աշխատությունում այն կարող է օգտագործվել լայն իմաստով, որը ներառում է ոչ միայն «եկեղեցի-հավատացյալ» հարաբերությունները կարգավորող դավանաբանական, ծիսական բնույթի կանոնները, այլև «եկեղեցի-պետություն» և եկեղեցու ներքին հարաբերությունները կարգավորող լրակալ կանոնները:

¹⁵ *Радбрух Г., Философия права, Пер. с нем, М., 2004, с. 205-206.*

թյունները նախատեսում են կոլիզիոն նորմ, որով աշխարհիկ և կրոնական նորմերի միջև հակասության դեպքում նախապատվություն է տրվում կրոնական կանոններին:

Ինչ վերաբերում է Քրիստոնեական եկեղեցիներին, ապա պետք է փաստել, որ Եվրոպական աշխարհում, ընդհանուր առմամբ, քրիստոնեական եկեղեցու և պետության իրավասությունների դեմարկացիան հստակեցված է, որը նվազեցնում է այս նորմատիվ համակարգերի հակասությունների հնարավորությունը:

Միևնույն ժամանակ, առկա են ոլորտներ, օրինակ, ամուսնաընտանեկան, որտեղ եկեղեցու և պետության իշխանությունները կարող են խաչվել, այդ թվում՝ հակասել միմյանց: Պետությունը, երբեմն ձգտում է ուժի իշխանությամբ (բայց ոչ իրավունքով) եկեղեցուն իշխանազրկել՝ յուրացնելով նրա օբյեկտիվ իրավական իրավասությունները: Օրինակ՝ Խորհրդային էթատիզմը, որը ճանաչում էր պետության գերակայությունը հասարակական կյանքի գրեթե բոլորի և յուրաքանչյուրի նկատմամբ, բնականաբար չէր կարող հանդուրժել եկեղեցական իրավունքի և խորհրդային պետության օրենքների հակասության մասին անգամ թույլ ակնարկ, առավել ևս խոսք չէր կարող գնալ նաև որևէ ոլորտում եկեղեցական իրավունքի գերակայության մասին¹⁶:

Խորհրդային պետական աթեիզմն ի սկզբանե դատապարտված էր: Տեղին է մեջբերել հետևյալ միտքը. «Եթե նույնիսկ օրենսդիրը մերժում է կրոնական արժեքները, ինչպես որ դա հաճախ տեղի է ունենում, միևնույն է դրանք ճանապարհ են հարթում դեպի կյանք, դրսևորվելով այլ հարթություններում՝ իրավագիտակցությունում, իրավական մշակույթում, իրավական վարքագծի սովորույթներում և կարծրատիպերում»¹⁷:

Կրոնական արժեքների դեմ պետության պայքարն իրականացվում է հատկապես դրանց հակասող օրենքներ ընդունելով: Կրոնական արժեքներին հակասող, դրանք արգելվող պետական (աշխարհիկ) օրենքները հանդիպում են կրոնական հասարակության¹⁸ անհնազանդությանը, և, ի վերջո, «գեները» վայր է դնում: Օրինակ՝ Խրիմյանի կաթողիկոսության օրոք՝ 1903 թ. Ցարական կառավարությունը նոր օրենք առաջ քաշեց, որի համաձայն՝ բռնագրավվում էր ողջ եկեղեցական գույքը, փակվում էին հայկական դպրոցները: Խրիմյանն ակտիվորեն հակառակվեց այդ օրենքին՝ նամակով դիմելով ցարին, և պատվիրեց թեմերին չհնազանդվել այդ օրենքին: Շուտով այս օրենքը դադարեց գոյություն ունենալուց¹⁹:

¹⁶ Ավելին խորհրդային որոշ հեղինակներ նշում էին, որ պետությունում գործող եկեղեցին չի կարող դուրս գալ սահմանված իրավակարգից, եկեղեցական որոշումները պետության նկատմամբ որևէ ուժ չունի և դրանք չպետք է հակասեն օրենքներին: Տե՛ս *Клочков В.В.*, Закон и религия: От государственной религии в России к свободе совести в СССР, М., Политиздат, 1982, էջ 141:

¹⁷ *Лафитский В.И.*, Религия и право в современном мире. Философия права в начале XXI столетия через призму конституционализма и конституционной экономики, Пред. Миронов В.В., Солонин Ю.Н.; М., Летний сад, 2010, с. 143.

¹⁸ Նկատի ունենք այն հասարակությունները, որի անդամների մեծամասնությունն ունի կոնկրետ դավանաբանական ուղղվածություն, օրինակ՝ Հայ հասարակության 96.6 տոկոսը քրիստոնեական դավանանքի հետևորդ է:

¹⁹ *Ենգիբարյան Վ., Չախյան Ա.*, Հոգևոր իրավունքի հիմունքներ, ՀՀ դատավորների միություն, խմբ՝

Այսպիսով՝ կրոնական հասարակություններում պետության բռնությունները եկեղեցական իրավունքի նկատմամբ ստրատեգիական չէ. այս պետական բռնությունը մի գուցե ինտենսիվ է և ցավոտ, սակայն այն տևում է կարճ և ավարտվում է տվյալ ժամանակաշրջանի քաղաքական իշխանության խայտառակ պարտությունը և գրեթե անվերականգնելի հեղինակագրվմամբ:

3.2. Մելիք-Թանգյանը պետական և հայոց եկեղեցական իրավունքների հակասության մասին

Հայոց եկեղեցական և պետական իրավունքի հարաբերակցությունը ուսումնական ձեռնարկի ձևաչափի համար լավագույնս ներկայացրել է Մելիք-Թանգյանը՝ XX դարասկզբին հրատարակված «Հայոց եկեղեցական իրավունք» երկու գրքից բաղկացած մենագրություն-դասագրքում:

«Եկեղեցին ընդունում է քաղաքական իշխանութեան օրենսդրական իրավունքը եկեղեցու վերաբերմամբ, երբ պետական սահմանումները չեն հակառակում եկեղեցուն ու իրական սկզբունքներին: Լուսավորչի ժամանակից եկեղեցու կանոնները զուգընթաց քաղաքացիական օրենքների հետ գործադրվում էին Հայաստանում համազոր ուժով, նույնիսկ առավելություն և արտոնություն էր տրվում առաջիններին: Նույն ժամանակվա տիեզերական եկեղեցին ընդունում էր քաղաքական օրենսդրական իրավունքն այն չափով, ինչ չափով եկեղեցականը շփվում էր հասարակական քաղաքացիականի հետ, ընդհանուր կարգապահության, բարեպաշտության, հրամանների գործադրման, հավատքի պաշտպանության խնդիրներում, որոնք հարկավ եկեղեցու կանոններին համապատասխան էին: Լուսավորչից հետո՝ Վարդանանց ժամանակ, ազգային ընդհանուր ժողովը Շահապիվանում, բացառիկ հանգամանքներից ստիպված, պատիժների գործադրման իրավունքը հանձնեցին հոգևորականներին, մինչև իսկ մահվան դատապարտութեան: Հետագա դարերում եկեղեցական ազգային ժողովը, գրեթե մինչև 1800 թիվը, եղել է բացառապես օրենսդիր մարմին, և եթե մուծել է մահմեդական տիրապետության, որով պետական օրենքներից կարգադրություններ, այդ՝ ստիպված ժամանակի հոսանքից, անհրաժեշտ փոփոխության կարիքից, որոնք հարկավ չեն եղել հակառակ եկեղեցու սկզբունքներին»²⁰:

4. Կոլիզիոն նորմերը Հայաստանի առաջին Հանրապետությունում

4.1. Ընդհանուր դրույթներ

Կոլիզիոն իրավունքի տեսանկյունից կարևոր են ստորև նշված ընդհանուր նկատառումները:

Առաջին՝ Հանրապետությունում 1918 թ. մայիսից մինչև նոյեմբեր իրավական համակարգի նորմատիվային հիմքերն անորոշ էին: Միայն խորհրդարանական ելույթի ժամանակ վարչապետը (Քաջագունին) բանավոր հայտարարեց, որ կա-

Արթուր սարկավազ Սարգսյան, Եր., Անտարես, 2011, էջ 43:

²⁰ Մելիք-Թանգյան, Հայոց եկեղեցական իրավունքը. Էջմիածին, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2008, էջ 747:

նավարությունը ղեկավարվելու է նախկին օրենքներով:

Հանրապետության իրավական համակարգի ձևավորման հիմնարար քայլն օրենսդիրն իրականացրել էր 1918 թ. դեկտեմբերի 6-ին՝ ընդունելով՝ «Նախկին Ռուսական Կայսրության օրենքները ՀՀ տարածքի վրա գործադրման մասին» օրենքը: Այդ օրենքով պաշտոնապես պարզություն մտցվեց հանրապետության իրավական համակարգի նորմատիվային հիմքերի ձևավորման հարցում²¹:

Երկրորդ՝ «Հայաստանի Հանրապետության պառլամենտի 1918-1920 թթ. օրենքների²² ուսումնասիրությունը վկայում է այն մասին, որ այդ ժամանակահատվածում օրենքներում մասնագիտացված կոլիզիոն նորմեր ամրագրված չէին: Օրենքների տեքստերում կոլիզիոն նորմերը հիմնականում տարրալուծված էին այլ հարաբերություններ կարգավորող հոդվածներում: Օրինակ՝ նախարարության լիազորությունները սահմանող հոդվածում (լիազորող նորմում) առկա է «Օրենքից բխող հրահանգներ» ձևակերպումը, որից կարելի է բխեցնել «նախարարի հրահանգները պետք է համապատասխանեն օրենքին» կոլիզիոն նորմը:

Պոզիտիվ իրավունքում մասնագիտացված կոլիզիոն նորմերի բացակայությունը կարելի էր բացատրել տվյալ ժամանակաշրջանում իրավաբանական տեխնիկայի անմշակությամբ: Բնականաբար նման կոլիզիոն կանոնների անհրաժեշտությունն առկա էր, քանի որ հակասություններ առկա էին նույնիսկ միևնույն օրենքում: Օրինակ՝ «Փթատուրքի մասին» 29.04.1919 թ. օրենքի 1-ին կետով սահմանված էր. «Համարել այլևս գոյություն չունեցող 1910 թ. մարտի 2-ի օրենքը ...», սակայն նույն օրենքի 6-րդ կետում նշվում էր. «Փթատուրք գանձվում է տեղական կայսրանների վարչության միջոցով, համաձայն՝ 1910 թ. մարտի 2-ի փթատուրքի օրենքի համար սահմանված կանոնների»²³: Եթե այս երկու կետերում խոսվում է 1910 թ. մարտի 2-ին ընդունված միևնույն օրենքի մասին, ապա «Փթատուրքի մասին» օրենքի երկու կետերի միջև առկա է հակասություն՝ մի կետը ուժը կորցրած է համարում այդ օրենքը, իսկ մյուս կետը՝ իրավասու մարմնից պահանջում է ղեկավարվել այդ օրենքով:

4.2. Ռուսական կայսրության և Հայաստանի Հանրապետության օրենքների հակասությունները լուծելու ընդհանուր կանոնի բացակայությունը

«Նախկին Ռուսական կայսրության օրենքների գործադրման մասին Հայաստանի տերիտորիայի վրա» 06.12.1918 թ. օրենքի համաձայն՝ ՀՀ տերիտորիայի վրա գործադրվում են ժամանակավորապես նախկին Ռուսական կայսրության օրենքները՝ ժամանակավոր կառավարության, Անդրկովկասյան կոմիսարիատի և Սյեմի ու Հայաստանի Խորհրդի փոփոխումներով և լրացումներով²⁴: Այս նորմով

²¹ Հայոց իրավունքի պատմության հիմնահարցերը, Հին շրջանից մինչև մեր օրերը, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2014, էջ 131:

²² «Հայաստանի Հանրապետության պառլամենտի օրենքները (1918-1920 թթ.): Կազմողներ՝ Ս. Միրզոյան, Մ. Ավետիսյան, Զ. Հովհաննիսյան, Ա. Զիլինգարյան, Երևան, 1998:

²³ Նույն տեղը, էջ 57-58:

²⁴ Նույն տեղը, էջ 22:

չի կարգավորվում Ցարական Ռուսաստանի և Հայաստանի Հանրապետության օրենքների հակասության հարց: Եթե այն համեմատում ենք 1917 թ. Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո Ռուսական կայսրության և հեղափոխական Ռուսաստանի նորմատիվ համակարգերի կոլիզիոն հարաբերակցության հետ, ապա բոլշևիկներն առաջին դեկրետներում հստակ սահմանեցին, որ ռուսական կայսրության օրենքները գործում են այնքանով, որքանով չեն հակասում խորհրդային իշխանությունների դեկրետներին և հեղափոխական իրավագիտակցությանը (այս մասին հաջորդիվ):

4.3. «Տեղական պայմաններին համաձայնեցված փոփոխություններ» կոլիզիոն վերապահումը

Հայաստանի առաջին Հանրապետության հետագա օրենքներում որոշակի չափով վերը նշված բացը լրացվեց: Կոնկրետ օրենքներում սահմանվեցին ռուսական իրավունք կիրառման՝ «տեղական պայմաններին համաձայնեցված» վերապահումը: Այսպես՝ «Հայաստանի Հանրապետության մի քանի վայրերում քաղաքային կանոնադրություն (Պոլոժենիա) մտցնելու մասին» 20.05.1919 թ. օրենքի 1-ին կետի համաձայն.

«մինչև Հայաստանի Հանրապետության համար հատուկ քաղաքային կանոնադրություն (պոլոժենիա) հրատարակելը՝ ժամանակավոր կառավարության 1919 թ. հուլիսի 9-ի որոշված փոփոխություններով և Հայաստանի Հանրապետության տեղական պայմաններին համաձայնեցրած լրացումներով Ռուսաստանի քաղաքային պոլոժենիան մտցնել հետևյալ գյուղերում՝ ...»²⁵:

Այս նորմի ձևակերպումից կարող է առաջին հայացքից թվալ, որ տեղական պայմաններին համաձայնեցված լրացումները կատարում է Կառավարությունը՝ նորմատիվ ակտեր ընդունելու եղանակով, սակայն կոլիզիոն այս վերապահման՝ այլ նորմերում օգտագործված շարադրանքից պարզ է դառնում է, որ այն վերաբերում է նաև այն դեպքերին, երբ Խորհրդային Ռուսաստանի սահմանած կանոնների և տեղական պայմանների անհամապատասխանությունը պարզվում է իրավակիրառման ընթացքում:

Այսպես՝ նույն օրենքի 2-րդ կետի համաձայն՝ 1-ին կետում նշված գյուղերում ձայնավորների ընտրությունները կատարել Ռուսաստանի Հանրապետության ժամանակավոր Կառավարության «քաղաքային ինքնավարության ձայնավորների ընտրության մասին» 1917 թ. ապրիլի 15-ի եղած որոշ ցուցմունքների համաձայն և **Հայաստանի Հանրապետության տեղական պայմաններին համաձայնեցրած փոփոխություններով**²⁶: Այս կետում ժամանակավոր կառավարության ակտերին հղում տրված չէ, ուստի Խորհրդային Ռուսաստանի՝ նշված ակտի և Հայաստանի տեղական պայմանների միջև հակասություն առաջանալու դեպքում իրավակիրառողը պետք է նախատեսի Ռուսաստանի ժամանակավոր կառավար-

²⁵ Նույն տեղը, էջ 79:

²⁶ Նույն տեղը, էջ 79:

րության ակտին հակասող, սակայն տեղական պայամաններից բխող անհատական կարգավորումներ²⁷:

Նույն տեխնիկան էր օգտագործվում նաև «Հայաստանի Հանրապետության մի քանի գավառներում զեմստվային հաստատություններ հիմնելու մասին» օրենքում, որտեղ սահմանվում էր, որ մինչև ՀՀ զեմստվային հաստատությունների մասին հատուկ կանոնադրություն հրատարակելը, **անմիջապես կիրառել ... նախկին Անդրկովկասյան հաստատությունների «Ժամանակավոր Պոլոժենիան»** լրացումներով և **Հայաստանի Հանրապետության պայմաններին համաձայնեցրած փոփոխություններով**²⁸: Այս նորմում արդեն ուղղակիորեն նշված է, որ «Ժամանակավոր Պոլոժենիան» կիրառվում է ՀՀ պայմաններին համաձայնեցրած փոփոխություններով, այսինքն՝ եթե Պոլոժենիայի որևէ դրույթ չի համապատասխանի Հայաստանի պայմաններին, ապա պետք է կիրառվեն Ժամանակավոր Պոլոժենիային հակասող, սակայն Հայաստանի պայմաններին (տնտեսական, աշխարհագրական, գաղափարախոսական, այդ թվում՝ իրավագիտակցության տեղական պայմաններին) համապատասխանող կարգավորումները:

«Տեղական պայմաններին համաձայնեցված փոփոխություններ» պահանջը կոլիզիոն դասական նորմ չէ, քանի որ կոլիզիոն նորմը կարգավորում է միմյանց հակասող **երկու նորմերից** որևէ մեկին նախապատվություն տալու հարցը, մինչդեռ՝ քննարկվող իրավիճակում հակասություն է ծագում ոչ թե Ռուսաստանի և Հայաստանի իրավունքի նորմերի միջև, այլ ռուսական իրավունքի և հայկական *տեղական պայմանների* միջև: Պարզապես կոլիզիոն այս պայմանի ուժով հակասության դեպքում պետք է նախապատվություն տալ տեղական պայմաններից բխող նորմատիվ ակտերին կամ իրավակիրառողի իրավագիտակցության հիման վրա նախատեսված անհատական կարգավորումներին:

4.4. «Համապատասխան հողվածները վերացնելու» կոլիզիոն կանոնը

«ՀՀ քաղաքացիական մասի պետական հիմնարկությունների ծառայողների հիմնարկությունների վերացման, փոփոխման կամ ազգայնացման պատճառով հաստիքից դուրս մնացածներին նպաստ տալու մասին» 03.07.1919 թ. օրենքի 6-րդ կետում սահմանված է. «Սույն օրենքով վերացվում են ծառայության օրենքի (устав о службе, Свод. Зак. Т.3) համապատասխան հողվածները»²⁹: Կոլիզիոն նորմի շարադրանքի նման տեխնիկա օգտագործվում էր նաև 16.09.1919 թ. օրենքի 7-րդ կետում. «Սույն օրենքով վերացվում են Զինվորական որոշումների 3-րդ գրքի (1869 թ. հրատարակություն) համապատասխան հողվածները»³⁰:

Նախ պետք է պարզել, թե այս հողվածն ամրագրում է կոլիզիոն, թե՞ օպերա-

²⁷ Ասվածը հիմնավորվում է նաև այն հանգամանքով, որ Կառավարությունը նման փոփոխություններ և լրացումներ իր ակտերով չի կատարել, ուստի միայն պետք է ենթադրել, որ քննարկվող կոլիզիոն վերապահման հիման վրա իրավակիրառ մարմիններն են լուծել Խորհրդային Ռուսաստանի իրավունքի ու տեղական պայմանների անհամապատասխանության հարցը:

²⁸ «Հայաստանի Հանրապետության պառլամենտի օրենքները (1918-1920 թթ.): Երևան, 1998, էջ 84:

²⁹ Նույն տեղը, էջ 113:

³⁰ Նույն տեղը, էջ 173:

տիվ նորմ: Առաջին հայացքից կարող է թվալ, որ այն օպերատիվ նորմ է, քանի որ օրենքի հոդվածների դրույթները ճանաչում է ուժը կորցրած: Իրականում այն օպերատիվ նորմ չէ, քանի որ հստակ չի նշում, թե «Ծառայության մասին» ռուսական օրենքի դր հոդվածներն են վերացվում, պարզապես վերացական նշում է՝ համապատասխան հոդվածները վերացվում են: Մինչդեռ օպերատիվ նորմերը հստակ սահմանեն, թե դր օրենքն է կամ օրենքի դր հոդվածներն են ուժը կորցնում:

Ամենայն հավանականությամբ՝ «Համապատասխան հոդվածները վերացնելու» մասին դրույթի նպատակն էր կարգավորելու այն կոլիզիոն իրավիճակները, երբ իրավակիրառման ընթացքում պարզվում էր, որ ռուսական ծառայության օրենքի համապատասխան դրույթը հակասում է Հայաստանի իրավական ակտերին կամ տեղական պայմաններին: Այդ իրավիճակում քննարկվող կոլիզիոն կանոնի հիման վրա հայկական իրավունքին կամ տեղական պայմաններին հակասող՝ ռուսական օրենքի համապատասխան հոդվածները չէին կարող կիրառվել (կոնկրետ դեպքում՝ վերացվում էին):

4.5. «Օրենքից բխող հրահանգներ» կոլիզիոն նորմը

«Ֆունկցիաներն ու հաստատությունները տեղավարություններին հանձնելու մասին» 05.06.1920 թ. օրենքի Ի. 2. կետում սահմանված է.

«Հանրային կրթության և արվեստի նախարարությանը վերապահվում են դպրոցների վերահսկողությունը և կրոնական դաստիարակական մասի ղեկավարությունը, պարտադիր ծրագրեր, **օրենքից բխած հրահանգներ**, շրջաբերականներ հրատարակելը»³¹:

Այս հոդվածը սահմանում է նախարարության լիազորությունները, այսինքն՝ այն լիազորող նորմ է: Միննույն ժամանակ՝ լիազորող նորմում գործածվող «օրենքից բխող հրահանգ»³² ձևակերպումից կարելի է բխեցնել կոլիզիոն նորմ, այն է՝ հրահանգը չպետք է հակասի օրենքին, հակառակ դեպքում այն անվավեր է: Ստացվում է յուրահատուկ իրավիճակ՝ լիազորող նորմն իմպլիցիտ պարունակում է կոլիզիոն նորմ:

Շարունակությունը հաջորդ համարում

Annotation. The article discusses the conflict laws of historical monuments of Armenian law(regulations). The author analyzes the conflict law regulations, directly either indirectly formulated in historical monuments and acts of Armenian law. There is made a specific reference to conflict law regulations, present in Mkhitar Gosh's Code. Also, the article discusses the conflict law regulations of legal systems of The First Republic of Armenia, The Soviet Armenia and The Third Republic of Armenia. The author criticize the conflict law regulation of Soviet codes, born from Soviet law, telling about their own primacy. In the article it is mentioned that the conflict law regulations of Armenian

³¹ Նույն տեղը, էջ 323:

³² Ելնում ենք այն ենթադրությունից, որ հրահանգները նորմատիվ բնույթի ակտեր են:

law's historical sources in general are implicit, formulated indirectly and are dissolved in various norms (regulations).

Аннотация. В статье рассматривается вопрос коллизионных норм (правил) в праве Армении. В частности, изучаются прямо или косвенно сформулированные коллизионные нормы в исторических памятниках армянского права, а также проводится особый анализ коллизионных правил из Судебника Мхитара Гоша. В статье рассматриваются коллизионные нормы в правовой системе Первой Республики Армения, Советской Армении и Третьей Республики Армения. Автор критикует происходящее от советского права коллизионное регулирование о собственном приоритете кодексов. В статье отмечается, что в исторических источниках армянского права коллизионные нормы в целом являются имплицитными, т.е. они сформулированы косвенным образом и проецируются в различных нормах.

Բանալի բառեր - կոլիզիոն նորմեր, հին և նոր սովորույթների հակասությունը, թագավորի և իշխանների ակտերի հակասությունը, պեպական և եկեղեցական իրավունքների հակասությունը, Խորհրդային Սահմանադրություն, օրենսդրության հիմունքներ, օրենքներ, Սահմանադրական օրենքներ, օրենսգրքեր:

Keywords: conflict norms, contradiction of old and new customs, contradiction of acts of the tsar and princes, contradiction between the acts of the king and princes, contradiction of state and ecclesiastical law, Soviet constitution, foundations of legislation, laws, constitutional laws, codes.

Ключевые слова: коллизионные нормы, противоречие старых и новых обычаев, противоречие актов царя и князей, противоречие государственного и церковного права, советская конституция, основы законодательства, законы, конституционные законы, кодексы.

Ա. Ղամբարյան - Հայ-ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի իրավունքի տեսության և սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի վարիչ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Հայաստանի Հանրապետության վաստակավոր իրավաբան, էլ. հասցե՝ artur.ghambaryan@gmail.com:

Ներկայացվել է խմբագրության 19.10.2020 թ., տրվել է գրախոսության 19.10.2020 թ., երաշխավորվել է ՀՀ ԳԱԱ Փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի գլխավոր գիտաշխատող, իր. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Գ. Հ. Սաֆարյանի և ՀՀ ԳԱԱ Փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի գիտական քարտուղար Ա. Ռ. Զիջյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 14.05.2021 թ.:

ԳԵՎՈՐԳ ՎԻՐԱԲՅԱՆ
*ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության ու
պատմության ամբիոնի հայցորդ*

GEVORG VIRABYAN
*PhD student at YSU Chair of Theory and History of
State and Law*

ГЕВОРГ ВИРАБЯН
*Соискатель кафедры теории и
истории государства и права ЕГУ*

ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՆԽԱՎԱՐԿԱԾԻ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔԻ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

RELATION OF LEGAL PRESUMPTION AND LEGAL PRINCIPLE

СООТНОШЕНИЕ ПРАВОВОЙ ПРЕЗУМПЦИИ И ПРАВОВОГО ПРИНЦИПА

Իրավական կանխավարկածների ճյուղային մոտեցումների միասնականացման ընդհանուր տեսության հայեցակարգի մշակման ճանապարհին կարևոր հիմնահարցերից մեկը, որը պետք է ստանա իր լուծումը, իրավական կանխավարկածի և իրավական սկզբունքի հարաբերակցությունն է: Իրավաբանական դոկտրինում ձևավորված փիլիսոփայական և իրավաբանական մոտեցումներն այս հարցում չունեն միասնական դիրքորոշում: Ավելին՝ նույնիսկ մոտեցումներից յուրաքանչյուրի ներսում են առաջացել տարբեր «գիտական հոսանքներ»: Այս փաստը վկայում է այն մասին, որ վերջիններս (մոտեցումները) ի զորու չեն իրենց մեթոդաբանության շրջանակներում ուրվագծելու նշված հիմնահարցի վերաբերյալ փոխզիջման գալու հնարավորությունները: Եթե փորձենք իրավիճակը ներկայացնել ընդհանրացված կերպով, ապա կարող ենք ասել, որ իրավաբանական դոկտրինում իրավական կանխավարկածի և իրավական սկզբունքի հարաբերակցության հարցը ձևավորել է միմյանց հետ «հակամարտող» իրավագետների երկու խումբ: Մասնավորապես, հեղինակների մի մասը գտնում է, որ իրավական կանխավարկածը և իրավական սկզբունքը նույնական են¹, իսկ երկ-

¹ Տե՛ս օրինակ *Кузнецова О.А.*, Презумпции в гражданском праве: дисс. канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2001, էջ 58-62, *Бабаев В.К.*, Презумпции в российском праве и юридической практике. Проблемы юридической техники / Под ред. В.М. Баранова. Н. Новгород, 2000, 328-329, *Пронина М.П.*, Презумпции и принципы в праве: вопросы соотношения // Юридический мир. 2010, № 5, էջ 32-36,

որոգ խումբն ընթանում է նշված կատեգորիաները միմյանցից տարանջատելու ուղղությամբ²:

Իհարկե, խնդիրն այն չէ, որ նշված հարցի վերաբերյալ ձևավորվել են երկու մոտեցումներ: Խնդիրն այն է, որ այս երկու կատեգորիաները նույնականացնող կամ տարբերակող գիտնականները, որոնք պարտավոր են վերջինիս վերաբերյալ բերելու հիմնավորումներ, փաստացի չեն անում: Մասնավորապես, երբ ասում ենք, որ օրինակ՝ պահարանը սեղան չէ կամ հակառակը, ապա պետք է հիմնավորենք, թե ինչից ելնելով ենք այս երկու առարկաները տարբերակում միմյանցից կամ նույնացնում միմյանց հետ: Մինչդեռ նույնիսկ կան հեղինակներ, որոնք, խոսելով իրավական կանխավարկածի և սկզբունքի հարաբերակցության մասին, այնուամենայնիվ վերջնարդյունքում խուսափում են իրավական կանխավարկածի և սկզբունքի նույնական լինելու կամ չլինելու հարցին պատասխանելուց³: Օրինակ՝ Ս.Ա. Մոսինը «Սահմանադրական սկզբունքներ և կանխավարկածներ-սկզբունքներ» վերտառությամբ մենագրության շրջանակներում բավարարվել է ընդամենն այս կամ այն հեղինակին ցիտելով: Այդպիսի մոտեցումը, սակայն, չի կարող տալ դրական արդյունք: Հետևաբար, հարց է առաջանում՝ ինչ անել կամ ինչից սկսել:

Մենք հոգու խորքում կիսում ենք (ունենք ներքին համոզմունք) այն տեսակետը, որ այո՛, իրավական կանխավարկածը և իրավական սկզբունքը չեն կարող միմյանց հետ նույնանալ: Սակայն տրամաբանական է, որ միայն ներքին համոզմունք ունենալը բավարար չէ. վերոգրյալում հեղինակներին հասցեագրված «կշտամբանքը» պահանջում է խնդրի լուծման քայլերի հստակ հաջորդականություն, որոնք մեզ հնարավորություն կտան հիմնավորելու նշված տեսակետը: Մասնավորապես, առաջարկում ենք.

- ներկայացնել իրավական սկզբունքի՝ որպես իրավական միջոցի ընդհանուր բնութագիրը.
- իրավունքի գործիքակազմային տեսության շրջանակներում քննարկել իրավական սկզբունքի և իրավական կանխավարկածի՝ որպես օժանդակ իրավական միջոցի հարաբերակցությունը:

Իրավական սկզբունքները, որոնք ուսումնասիրվում են իրավագետների կող-

Давыдова М.Л., Юридическая техника: проблемы теории и методологии: монография. Волгоград: Изд. ВолГУ, 2009, էջ 246-251:

² Տե՛ս օրինակ *Тарусина Н.Н.*, Семейное право: Учеб. пособие. М.: Изд. Проспект, 2001, էջ 123-125, *Бякова А.Н.*, Соотношение принципа и презумпции добросовестности // Вестник научных конференций. 2016, № 2–3 (6), էջ 21, *Зацепина О.Е.*, Соотношение правовых презумпций и иных средств юридической техники // Вестник Томского государственного университета. 2017, № 424, էջ 226-233, *Бондаренко Н.Л.*, Отграничение правовых принципов от иных правовых категорий (на примере гражданского права), Сборник научных статей. Гродно: Изд. ГрГУ, 2017, էջ 21:

³ Տե՛ս օրինակ *Мосин С.А.*, Конституционные принципы и презумпции-принципы: монография. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Изд. Юстицинформ, 2018, 61-62, *Павлов В.Н.*, Презумпции и принципы в праве: вопросы соотношения. Принципы права: проблемы теории и практики. Часть 1. Материалы конференции. М.: Изд. РГУП, 2017, էջ 268-280:

մից, վկայակոչվում օրենքներում կամ հռչակվում որպես իրավունքի աղբյուրներ⁴, ինչպես նշում է Ռ. Դվորկինը, ունեն տարատեսակ նշանակություն իրավակիրառ պրակտիկայում և իրավաբանական դոկտրինում⁵: Ընտրված մեթոդաբանության շրջանակներում իրավական սկզբունքը դիտարկելով որպես իրավական միջոցի առանձին տարատեսակ՝ փորձենք բարձրացված խնդրին մոտենալ այն տեսանկյունից՝ թե իրավական սկզբունքն ինչ է իրենից ներկայացնում և ինչ է մեզ տալիս:

Ցանկացած համակարգ, այդ թվում նաև իրավական կարգավորման համակարգը կարող է համարվել կայուն և զարգացման ունակ միայն այն դեպքում, երբ վերջինս իր հիմքում ունի հիմնարար դրույթներ, որոնք կանխորոշում են այդ համակարգի էությունը, կառուցվածքը, գործառնությունն ու նշանակությունը⁶: Իրավունքի համակարգի համար որպես այդպիսիք՝ հանդես են գալիս իրավական սկզբունքները՝ կանոններ, որոնք ծառայում են որպես իրավունքի գաղափարական հիմքեր⁷:

«Սկզբունք» եզրույթը, առաջանալով լատիներեն «principium» բառից, նշանակում է սկիզբ, նախասկիզբ, առաջնային աղբյուր, հիմնադրույթ⁸: Վերջինս մեկնաբանվում է նաև որպես ելակետային դրույթ, ներքին համոզմունք, վարքագծի նորմ, գործունեություն⁹: Իրավաբանական դոկտրինում սկզբունք ասելով՝ ընդունված է հասկանալ որպես իրավունքի էական հատկանիշներն արտահայտող ղեկավար դրույթ¹⁰, իրավունքի հիմքում ընկած ելակետային գաղափար¹¹, գիտական վերացարկումներ¹², իրավունքում արտահայտված նորմատիվ-ղեկավար դրույթներ¹³, ելակետային գաղափարներ¹⁴:

Ավելին՝ իրավական սկզբունքների հիմնահարցերով զբաղվող գիտնականներն ընդգծում են, որ սկզբունքն իրավունքի առաջացման զարգացման և գոր-

⁴ Տե՛ս *Дворкин Р.*, О правах всерьез / Пер. с англ. Ред. Л.Б. Макиеева. М.: Изд. «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004, էջ 53:

⁵ Տե՛ս *Dworkin R.*, Taking Rights Seriously. London, Harvard University Press, 1978, էջ 22:

⁶ Տե՛ս *Баранов А.В.*, Системоопределяющие специализированные нормы современного российского права: дисс. канд. юрид. наук. Омск, 2017, էջ 86:

⁷ Տե՛ս *Бержель Ж.-Л.*, Общая теория права / Под. общ. ред. В.И. Даниленко / Пер. с фр. М.: Изд. Издательский дом NOTA BENE, 2000, էջ 171:

⁸ Տե՛ս *Дворецкий И.Х.*, Латинско-русский словарь. 2-е, переработ. и доп. М.: Изд. Русский язык, 1976, էջ 810:

⁹ Տե՛ս Современный толковый словарь. М.: Изд. «Большая Советская Энциклопедия», 1997, էջ 1207, Большой толковый словарь русского языка / Сост. и глав. ред. С.А. Кузнецов. СПб. Изд. Норинт, 2000, էջ 984:

¹⁰ Տե՛ս Основы теории государства и права. Учебное пособие. Отв. ред. Алексеев С.С. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Изд. Юрид. лит., 1971, էջ 226,

¹¹ Տե՛ս Общая теория государства и права: Теория права. Академический курс в 2 томах. Под ред. Марченко М.Н. Т. 2. М.: Изд. Зерцало, 1998, էջ 22:

¹² Տե՛ս Теория государства и права. Учебник. Под ред. Денисов А.И. М.: Изд. Юрид. лит., 1980, էջ 146:

¹³ Տե՛ս *Алексеев С.С.*, Общая теория права. Т. 1. Учебник. М.: Изд. Юридическая литература, 1981, էջ 98:

¹⁴ Տե՛ս Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Изд. Юристъ, 2001, էջ 83:

ծառնան բարոյական և կազմակերպական հիմքն է և հանդես է գալիս որպես իրավունքն ու բարոյականությունը միմյանց կապող յուրօրինակ օղակ¹⁵: Օրինակ՝ իրավունքին ներկայացվող բարոյական նորմերի՝ մասնավորապես օրինականության սկզբունքի իրացման բարոյական չափանիշների մասին ժամանակին խոսել է ամերիկացի իրավագետ Լ.Լ. Ֆուլլերը¹⁶: Իրավաբանական գրականությունում նշվում է նաև, որ իրավական սկզբունքն արտահայտում է իրավունքի բովանդակությունը¹⁷, ուղղվածությունը¹⁸: Այլ կերպ ասած՝ իրավական սկզբունքներում իր դրսևորումն է գտնում իրավունքը¹⁹:

Իրավական սկզբունքները որպես ելակետային և հիմնարար դրույթներ՝ մի կողմից օրենսդրի և իրավակիրառի համար հանդես են գալիս անմիջական կողմնորոշիչներ, մյուս կողմից էլ իրենց ազդեցությունն են թողնում իրավական կարգավորման ենթակա հասարակական հարաբերությունների վրա: Հարկ է նշել, որ հասարակական հարաբերությունների վրա իրավական սկզբունքների կարգավորիչ ազդեցությունը սովորաբար կրում է միջնորդավորված բնույթ. վերջիններս, երբեմն իրենց անուղղակի արտացոլումը գտնելով իրավանորմերում, հասարակական հարաբերությունները կարգավորվում են իրավանորմերի միջոցով²⁰: Սակայն օրենսդրական բացի դեպքում իրավական սկզբունքները կարող են հանդես գալ նաև որպես հասարակական հարաբերությունների անմիջական կարգավորիչներ:

Ասվածի շրջանակում, բնականաբար, հարց է առաջանում՝ իրավական սկզբունքներն ունեն միայն օբյեկտիվ բնույթ, թե՞ իրենց մեջ պարունակում են նաև սուբյեկտիվ տարրեր: Անշուշտ, ձևավորվելով պատմական այս կամ այն ժամանակաշրջանում և ընդհանուր առմամբ արտացոլելով տնտեսական, քաղաքական, գաղափարական հարաբերությունների զարգացման մակարդակներն ու օրինաչափությունները, ինչպես նաև հասարակության բարոյական վիճակը՝ իրավական սկզբունքները կրում են օբյեկտիվ բնույթ²¹: Միննույն ժամանակ պետք է

¹⁵ Տե՛ս օրինակ *Байтин М.И.*, О принципах и функциях права: новые моменты // Известия вузов. Правоведение. 2000, № 3, էջ 4, *Лившиц Р.З.*, Принципы советского трудового права // Советское государство и право. 1974, № 8, էջ 31:

¹⁶ Տե՛ս *Фуллер Л.Л.*, Мораль права / Пер. с англ. Т. Даниловой. Под ред. А. Куряева. М.: Изд. ИРИСЭН, 2007, էջ 129:

¹⁷ Տե՛ս *Любашиц В.Я.*, *Мордовцев А.Ю.*, *Тимошенко И.В.*, *Шапсугов Д.Ю.*, Теория государства и права: Учебник. М.: Изд. МарТ, 2003, էջ 448:

¹⁸ Տե՛ս *Пашерстник А.Е.*, О сфере действия и принципах советского трудового права // Советское государство и право. 1957, № 10, էջ 99:

¹⁹ Տե՛ս *Григорьева Н.*, Принципы уголовного судопроизводства и доказательства // Российская юстиция. 1995, № 8, էջ 40:

²⁰ Տե՛ս օրինակ *Баранов А.В.*, Системоопределяющие специализированные нормы современного российского права: дисс. канд. юрид. наук. Омск, 2017, էջ 88:

²¹ Տե՛ս օրինակ *Шейндлин Б.В.*, Сущность советского права. Л.: Изд. Ленингр. ун-та, 1959, էջ 67, *Спиридонов Л.И.*, Теория государства и права. Учебник. М.: Изд. Проспект, 1996, էջ 173, Теория государства и права: учебник для юридических вузов и факультетов / Под. ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. М.: Изд. Группа Норма-ИНФРА-М, 1998, էջ 237, *Комиссарова Е.Г.*, Об основных началах гражданского законодательства // Журнал российского права. 2001, № 5 (<https://uristy.ucoz.ru/pub/2-1-0-463>, վերջին մուտքը՝ 08.01.2021թ., ժամը՝ 21:46):

ընդունել, որ իրավական սկզբունքները մարմնավորում են նաև հասարակության անդամների կողմից իրենց իրավագիտակցության մեջ ձևավորված իրավական իրականության սուբյեկտիվ ընկալումները, վերջիններիս բարոյական և իրավական հայացքները, զգացմունքները, պահանջները: Հետևաբար, միանգամայն օրինաչափ է, որպեսզի իրավական սկզբունքները դիտարկվեն՝ հաշվի առնելով վերջիններիս օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ բնույթի առանձնահատկությունները²²: Օրինակ՝ սուբյեկտիվ գործոնը դրսևորվում է, երբ դատարանն իրավունքի անալոգիայի միջոցով վեճը լուծելիս, իրավական դիրքորոշումը կառուցում է իր իրավագիտակցության մեջ ձևավորված և գոյություն ունեցող իրավական սկզբունքների բովանդակության և նշանակության հիման վրա: Կամ հասարակության անդամներն իրենց գործունեության մեջ շատ հաճախ առաջնորդվում են ոչ թե իրավանորմերով, այլ իրենց իրավագիտակցության մեջ ձևավորված իրավական սկզբունքներով (մարդը կարող է կատարել այն ամենը, ինչն արգելված չէ օրենքով, բոլորը հավասար են օրենքի առջև և այլն):

Ինչ վերաբերում է իրավական սկզբունքի դերին, ապա կարող ենք ասել, որ հասարակական հարաբերությունների հարաշարժ կարգավորումը պահանջում է իրավական համակարգի ներսում այդպիսի կարգավորումը կանխորոշող այնպիսի ղեկավար դրոյթների (միջոցների) առկայություն, որոնք համակարգի ողջ շառավղով մեկ կստանձնեն հասարակական հարաբերությունների համակողմանի կարգավորման համակարգողի դերը: Համակարգողի այդպիսի դերը, ըստ էության, վերապահված է իրավական սկզբունքներին, որոնք ներթափանցում են ամբողջ համակարգ: Լինելով ղեկավար դրոյթներ և իրենց մեջ կրելով իրավական կարգավորման հիմնարար գաղափարները՝ իրավական սկզբունքները կարևոր դեր են կատարում իրավունքի համակարգի միասնականության, համակարգվածության ու ներդաշնակության ապահովման գործում: Վերջիններս օրենսդրի համար այն կորդիկնատներն են, որոնք կանխորոշում են գործունեության շրջանակները և ստիպում են հավատարիմ մնալ վերջիններիս²³:

Իրավական սկզբունքների կողմնորոշիչ դերն այն է, որ վերջիններս՝ որպես իրավական միջոցներ, ընկած լինելով համակարգի հիմքում, մյուս իրավական միջոցների, այդ թվում նաև իրավական կանխավարկածների գոյության համար հանդես են գալիս որպես նախահիմք, որպես իրավական կարգավորման խնդիրների վերհանման և լուծման միջոցներ²⁴: Օրինակ՝ հասարակական հարաբերությունների իրավական կարգավորման ապահովման տեսանկյունից այս կամ այն իրավական սկզբունքը յուրաքանչյուր իրավանորմի գոյության հիմքն է առանձին վերցրած: Հարկ է նշել, որ իրավական սկզբունքները, ունենալով չափազանց

²² Տե՛ս *Недбайло П.Е.*, Объективное и субъективное в праве (к итогам дискуссии) // Правоведение. Л.: Изд. Ленингр. ун-та, 1974. № 1, էջ 14:

²³ Տե՛ս *Рейф В.М.*, Специально-юридические принципы права: дисс. канд. юрид. наук. Самара. 2004, էջ 59:

²⁴ Տե՛ս *Звечаровский И.Э.*, Современное уголовное право России: понятие, принципы, политика / С.-Пб.: Изд. Юрид. центр Пресс, 2001, էջ 38:

կարևոր նշանակություն իրավակիրառ գործունեության մեջ, ուղղված են նաև իրավակիրառի կամայականությունների սահմանափակմանը:

Ինչ վերաբերում է իրավական սկզբունքի՝ որպես իրավական միջոցի ամրագրման եղանակներին, ապա մի կողմ թողնելով նշված հարցի վերաբերյալ իրավաբանական դոկտրինում առկա տարատեսակ մոտեցումները՝ արձանագրենք միայն, որ վերջինս կարող է իր ուղղակի ամրագրումը գտնել նորմատիվ իրավական ակտում կամ անուղղակի կերպով բխեցվել հասարակական հարաբերությունները կարգավորող այն իրավանորմերից, որոնք կառուցվել են համապատասխան գաղափարը կրող իրավական միջոցի, այն է՝ իրավական սկզբունքի հաշվին:

Այսպիսով, ընդհանրացնելով վերոգրյալը՝ կարող ենք արձանագրել, որ հիմնարար գաղափարները, որոնք կազմում են իրավական սկզբունքի՝ որպես ելակետային դրույթ հանդիսացող իրավական միջոցի բովանդակությունը, արտահայտում են իրավունքի էությունը և համակում են իրավունքի կենսագործման ողջ գործընթացն այդ բովանդակությամբ՝ ծառայելով որպես հասարակական հարաբերությունների կարգավորման վեկտորներ:

Իհարկե, իրավական սկզբունքների մասին կարելի է անընդհատ խոսել: Սակայն առաջարկում ենք այսքանով սահմանափակվել և անդադարառնալ մեր առջև դրված գլխավոր խնդրին, այն է՝ իրավական կանխավարկածի և իրավական սկզբունքի հարաբերակցությանը:

Շարադրվածից դժվար չէր նկատել, որ իրավական սկզբունքը ևս, ինչպես որ իրավական կանխավարկածը, դիտարկում ենք որպես իրավական միջոց, սակայն հստակ արձանագրելով, որ սկզբունքն է կանխորոշում իրավական կանխավարկածի գոյությունը: Այսինքն՝ պետք է լինի միջոց, որն իր մեջ կկրի ելակետային գաղափար և որը հնարավորություն կտա այդ գաղափարի և վերջինս կրող միջոցի հաշվին մտածելու իրավական իրականության մեջ: Այստեղից էլ հետևում է, որ ելակետային գաղափարի կիրառման համար անհրաժեշտ են կանխադրույթներ, որոնք իրենց հերթին ևս պետք է միջնորդավորված ձևով կրեն այդ գաղափարները: Այդպիսի կանխադրույթ հանդիսացող իրավական միջոց է կանխավարկածը: Այլ կերպ ասած՝ իրավական սկզբունքն ու իրավական կանխավարկածը սերտորեն կապված են միմյանց հետ: Սակայն այդ կապն ամենևին էլ հիմք չէ վերջիններս միմյանց նույնացնելու համար կամ ասելու, թե որոշ իրավական սկզբունքներ հանդես են գալիս իրավական կանխավարկածների տեսքով²⁵: Օրինակ՝ գործերից մեկով ՀՀ Վճռաբեկ դատարանն արտահայտել է այն դիրքորոշումը, ըստ որի՝ [...] բոլոր այն դեպքերում, երբ վիճարկվում է դատարանի որոշման հիման վրա կնքված առուվաճառքի պայմանագիր, դատարանները պարտավոր են ղեկավարվել *օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտի իրավաչափության կանխավարկածով (ընդ. մերն է)*՝ բավարարվելով միայն պայմանագրում և դա-

²⁵ Տե՛ս, օրինակ *Дербышева Е.А.*, Принцип правовой определенности: понятие, аспекты, место в системе принципов права: дисс. канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2020, էջ 64:

տական շարադրված դրույթների՝ առուվաճառքի առարկայի և գնի վերաբերյալ, համապատասխանության ստուգմամբ²⁶: Հետևաբար, հարց է առաջ գալիս՝ ինչի հաշվին ենք ի սկզբանե մտածում, որ դատական ակտն իրավաչափ է, այլ ոչ թե հակառակը: Կամ ինչից ելնելով է օրինակ՝ օրենսդիրը «Գույքի նկատմամբ իրավունքների պետական գրանցման մասին» ՀՀ օրենքի²⁷ 6-րդ հոդվածում նախատեսել պետական գրանցման իմացության և գրանցված իրավունքների հավաստիության կանխավարկածը: Պատասխանը պարզ է. իրավական սկզբունքների: Այլ խոսքով ասած՝ իրավական կանխավարկածը՝ որպես կանխադրույթ հանդիսացող իրավական միջոց, հնարավորություն է տալիս արտահայտելու և մտածելու ելակետային դրույթ հանդիսացող իրավական սկզբունքներում հավաքական կերպով տեղ գտած գաղափարների և օրինաչափությունների մասին այնքան ժամանակ, քանի դեռ այս կամ այն դեպքում այդ կերպ մտածելու հնարավորությունը չի հերքվում: Փորձենք այս տեսանկյունից մոտենալ հարցի պատասխանին:

Մենք առաջարկում ենք ուշադրությունը սևեռել այն հանգամանքի վրա, որ երբ օրինակ՝ սկսում ենք մտածել կամ վիճել խնդրահարույց իրավական հարցերի շուրջ, անխուսափելիորեն դիմում ենք այնպիսի իրավական միջոցների, ինչպիսիք են իրավական սկզբունքն ու իրավական կանխավարկածը, որոնք սակայն նույնը չեն: Իրավական կանխավարկածն անվանում ենք իրավական միջոց այն պատճառով, որ վերջինս ձևավորվում է որոշակի նպատակների հասնելու անհրաժեշտությունից ելնելով, որը սովորաբար պայմանավորված է հասարակական հարաբերությունների իրավական կարգավորման պարզեցմամբ: Իսկ սկզբունքն էլ անվանում ենք իրավական միջոց ոչ թե այն պատճառով, որ այն նպաստում է ինչ-որ տնտեսական, քաղաքական կամ սոցիալական իրավիճակի փոփոխմանը կամ պահպանմանը, այլ այն պատճառով, որ արտահայտում է օրինաչափությունները, պահանջումները, բարոյական բարքերը (արդարությանը, բարեխղճությունը, ողջամտությունը) և այլն: Օրինակ, երբ պայմանագրային հարաբերություններում օգտագործում ենք իրավանորմերի մեկնաբանման դիսպոզիտիվության միջոցը, ապա այն կիրառում ենք որպես կանխավարկած, իսկ երբ խոսում ենք այն մասին, որ անձը կարող է կնքել ինչպես օրենքով նախատեսված, այնպես էլ չնախատեսված պայմանագրեր, ապա նկատի ենք ունենում պայմանագրի ազատության սկզբունքը: Սակայն հատկանշականն այն է, որ իրավանորմերի մեկնաբանման դիսպոզիտիվության կանխավարկածի կիրառումը պայմանավորված էր պայմանագրի ազատության սկզբունքի գոյությամբ: Երկուսն էլ, անշուշտ, հետապնդում են նպատակներ: Սակայն, եթե «դիսկի» դիմենք և այս տարբերությունները փորձենք վերացնել, ապա որոշ դեպքերում, որոնց շրջանակներում վերջիններս պետք է կիրառվեն, կկորցնեն իրենց իմաստը: Այո, պայմանագրի ազատության սկզբունքը հետապնդում է, օրինակ՝ սոցիալական նպատակ: Իսկ իրավական կանխավարկածը... Հետապնդում է, սակայն սոցիալական

²⁶ Տե՛ս ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԿԴ/1791/02/11 քաղաքացիական գործով 2015թ. ապրիլի 30-ի որոշումը:

²⁷ Ընդունվել է 14.04.1999 թ.: ՀՀՊՏ 1999.05.06./11(77):

նպատակի կենսագործման նպատակ:

Բերենք մեկ այլ օրինակ: ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1191-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ անարժան ժառանգներին ժառանգությունից մեկուսացնելու համար հիմք են դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճիռը և (կամ) վճիռը: Սույն իրավադրույթից բխում է, որ գործում է կտակարարի կողմից իր կամքով ժառանգին գույքը կտակած լինելու կանխավարկածը, քանի դեռ այն չի հերքվել: Այս կանխավարկածը չէր կարող ինքնին գոյություն ունենալ, եթե չլիներ կտակի ազատության սկզբունքը²⁸:

Իրավական սկզբունքի և իրավական կանխավարկածի միջև տարբերությունը տրամաբանական է: Որպես իրավական միջոցներ՝ գործնական առումով, ճիշտ է, թե՛ մեկը, թե՛ մյուսը խոսում են որոշակի իրավիճակներում որոշակի խնդիրների լուծման մասին, սակայն վերջիններիս իրավական ազդեցության ուղղություններն իրենց բնույթով տարբեր են: Իրավական կանխավարկածները կիրառվում են «ամեն ինչ ճիշտ է, քանի դեռ հակառակն ապացուցված չէ» սկզբունքով: Այս հանգամանքն առավել վառ կերպով դրսևորվում է, երբ խնդիրը մի պահ դիտարկում ենք իրավունքից դուրս: Օրինակ, երբ ասում ենք, որ չոր փայտն այս պահին այրվում է, ինչն օրինաչափ է, վերջինս մեր գիտակցության մեջ ձևավորում է կանխավարկած այն մասին, որը վաղը նույնպես այրվելու է: Սակայն չի բացառվում, որը վաղը կլինեն եղանակային վատ պայմանները և փայտը չի այրվի: Այսինքն՝ կանխավարկածն իր մեջ մշտապես պարունակում է յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում օրինաչափության մասին այդ կերպ մտածելու հնարավորություն, որը սակայն կարող է հերքվել:

Եթե չոր փայտի օրինակը վերագրենք իրավական կանխավարկածին և սկզբունքին, ապա կստանանք հետևյալ պատկերը: Մասնավորապես, երբ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 437-րդ հոդվածի 1-ին մասի երկրորդ պարբերությամբ նախատեսվում է, որ պայմանագիր կնքելուն հարկադրել չի թույլատրվում, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ պայմանագիր կնքելու պարտականությունը նախատեսված է օրենսգրքով, օրենքով կամ կամովին ստանձնած պարտավորությամբ, ապա օրենսդիրը խոսում է ոչ թե ազատության սկզբունքի հերքման, այլ վերջինից պարզապես բացառություն նախատեսելու մասին: Մինչդեռ, երբ ասում ենք անձն անմեղ է, քանի դեռ առկա չէ դատական ակտ, մենք ոչ թե բացառություն ենք նախատեսում ընդհանուր կանոնից, այլ մտածում ենք, որ անձը բարեվարք է այնքան ժամանակ, քանի դեռ հակառակն ապացուցված չէ: Այլ կերպ ասած՝ այս կամ այն սկզբունքների վերաբերյալ օրենսդրությամբ նախատեսված բացառությունները և կանխավարկածների հերքման հնարավորությունները նույնական չեն: Եթե ընդհանուր կանոնից նախատեսում ենք բացառություն, ապա հատուկ կանոնի շրջանակներում նախատեսում ենք մեկ այլ օրինաչափություն:

²⁸ Կտակի ազատության սկզբունքի մասին տե՛ս օրինակ *Солдатенко С.А.*, Наследственное право: курс лекций. Новосибирск. Изд. СибАГС, 2015, էջ 50, *Кириллова Е.А.*, Значение и роль принципов наследственного права // Вестник пермского университета. Юридические науки. Выпуск 3 (17), 2012, էջ 120:

Իսկ կանխավարկածի հերքման դեպքում բացառում ենք ոչ թե օրինաչափությունը, այլ տվյալ պահին այդ կերպ մտածելու հնարավորությունը: Հետևաբար, հիմնավոր չէ քաղաքացիական իրավունքի այն մասնագետների մոտեցումը, ըստ որի՝ պայմանագրի ազատության սկզբունքն ունի հերքվող կանխավարկածի կարգավիճակ²⁹:

Հնարավոր են նաև այնպիսի իրավիճակներ, երբ իրավական սկզբունքն ու կանխավարկածն արտահայտվեն նույն եզրույթաբանությամբ: Օրինակ՝ «բարեխղճության սկզբունք» և «բարեխղճության կանխավարկած»: Վերցնենք ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքի 37-րդ հոդվածի 1-ին մասը, որտեղ նշվում է, որ գործատուներն ու աշխատողներն իրենց իրավունքներն իրականացնելիս և պարտականությունները կատարելիս պարտավոր են պահպանել օրենքը, գործել բարեխիղճ և ողջամիտ: ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 213-րդ հոդվածի 1-ին մասում էլ սահմանվում է, որ վիճարկվող անհատական իրավական ակտի հիմքում ընկած փաստերն ապացուցելու պարտականությունը կրում է պատասխանողը: Օրինակ, եթե գործատուն աշխատողին ենթարկում է կարգապահական պատասխանատվության, ապա գործատուն դատարանում պարտավոր է ապացուցել աշխատողի կողմից խախտում կատարած լինելու փաստը: Այսինքն՝ գործում է աշխատողի բարեխիղճ լինելու կանխավարկածը, քանի դեռ հակառակը չի ապացուցվում: Ինչպես բարեխղճության սկզբունքը, այնպես էլ բարեխղճության կանխավարկածը, այո, իրավական միջոցներ են: Սակայն վերջիններին միջև տարբերությունն ակնհայտ է: Մասնավորապես, բարեխղճության սկզբունքն աշխատանքային իրավահարաբերության մասնակիցներին պարտավորեցնում է իրենց իրավունքներն իրականացնելիս և պարտականությունները կատարելիս լինել բարեխիղճ, իսկ կանխավարկածն ընդամենն այս կամ այն իրավիճակում ենթադրում է նրանից մեկի այդպիսին լինելու մասին, քանի դեռ հակառակն ապացուցված չէ: Նշված սկզբունքն հիմնարար է, որն ընկած է աշխատանքային օրենսդրության հիմքում, մինչդեռ կանխավարկածը գործում է այս կամ այն իրավիճակում այս կամ այն խնդրի լուծման անհրաժեշտությունից ելնելով: Այսինքն՝ աշխատողի բարեխղճության կանխավարկածը վրա է հասնում այնտեղ, որտեղ պետք է, իսկ սկզբունքն առկա է ցանկացած իրավիճակում:

Իրավական կանխավարկածը, ի համեմատություն իրավական սկզբունքի, մատնանշում է ոչ միայն՝ ինչ պետք է անել, այլ նաև՝ ինչպես անել: Օրինակ՝ անմեղության կանխավարկածը ոչ միայն անձին համարում է բարեկարգ [անմեղ], այլ նաև վերջինիս մեղավոր լինելու փաստի ապացուցման բեռը դնում է պետության վրա: Արդյունքում, նշված կանխավարկածը կարևոր մեթոդաբանական դեր է իրականացնում ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված համապատասխան իրավական սկզբունքների կենսագործման և իրավական արդյունքների հասնելու ուղղությամբ: Այլ կերպ ասած՝ իրավական կանխավար-

²⁹ Տե՛ս, օրինակ *Кузнецова О.А.*, Презумпции в гражданском праве: дисс. канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2001, էջ 62:

կաձները սկզբունքների հետ միասին մեծ դեր են խաղում իրավական կարգավորման ժամանակ և ուղղված են իրավական համակարգի կայնության ապահովմանը: Մասնավորապես, ինչպես պետք է կարողանային իրավական սկզբունքներն իրագործել իրենց համակարգողի դերը, եթե օրինակ՝ չլիներ օրենքի իմացության կանխավարկածը: Բացի այդ՝ կանխավարկածները հնարավորություն են տալիս արտահայտելու նաև իրավական սկզբունքներում մարմնավորված արդարության գաղափարը³⁰: Այսինքն՝ իրավական իրականության մեջ բովանդակային առումով իրավական կանխավարկածը կարող է մի դեպքում հանդես գալ որպես իրավական սկզբունքներում արտացոլված իրավական երևույթների ընկալման, իսկ մյուս դեպքում՝ պարզապես իրավական խնդիրների լուծման և նպատակների կենսագործման միջոց:

Եզրահանգում: Այսպիսով, ընդհանրացնելով վերոգրյալը, ստորև կարող ենք արձանագրել հետևյալի մասին:

- Իրավունքի գործիքակազմային տեսության շրջանակներում դիտարկելով իրավական սկզբունքի ընդհանուր բնութագիրը՝ արձանագրեցինք, որ հիմնարար գաղափարները, որոնք կազմում են իրավական սկզբունքի՝ որպես ելակետային դրույթ հանդիսացող իրավական միջոցի բովանդակությունը, արտահայտում են իրավունքի էությունն ու բովանդակությունը և համակում են իրավական ողջ համակարգն այդ բովանդակությամբ՝ ծառայելով որպես հասարակական հարաբերությունների կարգավորման վեկտորներ: Վերջինս իրավական համակարգի գործառնման սոցիալ-փիլիսոփայական հիմքն է:
- Իրավունքի գործիքակազմային տեսության շրջանակներում դիտարկելով իրավական կանխավարկածի՝ որպես իրավական միջոցի և իրավական սկզբունքի հարաբերակցությունը՝ արձանագրեցինք, որ կանխավարկածը սկզբունքի հետ միասին իր ուրույն տեղն է զբաղեցնում իրավական համակարգում: Մասնավորապես, համակարգի աշխատանքի համար անհրաժեշտ է կանխադրույթ (կանխավարկած) հանդիսացող օժանդակ իրավական միջոց, որն ածանցվելով ելակետային գաղափարներն անմիջականորեն կրող միջոցից (սկզբունքից) և միևնույն ժամանակ միջնորդավորված ձևով կրելով այդ գաղափարները, հնարավորություն է տալիս այդ գաղափարի և վերջինս կրող միջոցի հաշվին արտահայտվելու և մտածելու ելակետային դրույթ հանդիսացող իրավական սկզբունքներում հավաքական կերպով տեղ գտած գաղափարների և օրինաչափությունների կամ առհասարակ իրավական իրականության մասին այնքան ժամանակ, քանի դեռ այս կամ այն դեպքում այդ կերպ մտածելու հնարավորությունը չի հերքվում:
- Իրավունքի գործիքակազմային տեսության շրջանակներում դիտարկե-

³⁰ Տե՛ս, օրինակ Վրաստանի քաղաքացիական օրենսգրքի 325-րդ հոդվածի 1-ին մասը (<https://matsne.gov.ge/ru/document/view/31702?publication=111>, վերջին մուտքը՝ 10.01.2020թ., ժամը՝ 15:26):

լով իրավական կանխավարկածի և իրավական սկզբունքների տարբերությունները՝ արձանագրեցինք, որ իրավական սկզբունքից իրավական կանխավարկածը տարբերվում է նրանով, որ վերջինս կրում է պերֆորմատիվ բնույթ և կարող է այս կամ այն իրավիճակում հերքվել: Մինչդեռ իրավական սկզբունքն այդպիսի բնույթ չունի: Լավագույն դեպքում օրենսդիրը, ելնելով պետության և հասարակության շահերից, կարող է այս կամ այն իրավական սկզբունքից նախատեսել բացառություններ: Այսինքն՝ այս կամ այն սկզբունքների վերաբերյալ օրենսդրությամբ նախատեսված բացառությունները և կանխավարկածների հերքման հնարավորությունները նույնական չեն: Եթե ընդհանուր կանոնից նախատեսում ենք բացառություն, ապա հատուկ կանոնի շրջանակներում նախատեսում ենք մեկ այլ օրինաչափություն: Իսկ կանխավարկածի հերքման դեպքում բացառում ենք ոչ թե օրինաչափությունը, այլ տվյալ պահին այդ կերպ մտածելու հնարավորությունը: Իրավական կանխավարկածը, ի համեմատություն իրավական սկզբունքի, մատնանշում է ոչ միայն՝ ինչ պետք է անել, այլ նաև՝ ինչպե՞ս անել:

Annotation. In legal doctrine, the problem of the relationship between a legal presumption and a legal principle is by no means new. A question that is the subject of scientific discussion, which has formed two points of view: whether in some cases a legal presumption can be considered a legal principle or not. In particular, one group of jurists is inclined to identify a legal presumption with a legal principle, while another group tries to deny the identification of the latter. In other words, jurists cannot develop a unified approach to this problem, which, naturally, prevents the development of the concept of a general theory of integration of sectoral approaches to legal presumptions.

On the issue under discussion, the author adheres to the approach according to which the legal presumption and the legal principle cannot be identified. Consequently, within the framework of this article, due to the purpose of developing the concept of a general theory of integrating sectoral approaches to legal presumptions, within the framework of the instrumental theory of law as a methodology underlying the development of the concept, the author presented a general description of the legal principle as a legal means; discussed the relationship between the legal principle and the legal presumption as an auxiliary legal measure.

Аннотация. В правовой доктрине проблема о соотношении правовой презумпции и правового принципа отнюдь не нова. Данный вопрос, до сих пор являющийся предметом научной дискуссии, сформировал две точки зрения: может ли в некоторых случаях правовая презумпция рассматриваться в качестве правового принципа или нет. В частности, одна группа правоведов склонна отождествлять правовую презумпцию с правовым принципом, а другая группа пытается отрицать отождествление последних. Иными словами, правоведы не могут выработать единого подхода по указанной проблеме, что, естественно, препятствует разработке концепции общей теории интегрирования отраслевых подходов к правовым презумпциям.

По обсуждаемому вопросу автор статьи придерживается подхода, согласно которому правовая презумпция и правовой принцип не могут быть отождествлены. Следовательно, в рамках данной статьи, обусловленной целью разработки концепции общей теории интегрирования

отраслевых подходов к правовым презумпциям в рамках инструментальной теории права в качестве методологии, лежащей в основе разработки концепции, автор представил общую характеристику правового принципа как правового средства; проанализировал соотношение правового принципа и правовой презумпции как вспомогательного правового средства.

Բանալի բառեր - իրավական կանխավարկած, իրավական սկզբունք, իրավունքի գործիքակազմային տեսություն, իրավական միջոց, ելակետային դրույթ, իրավանդորմ, իրավական համակարգ, իրավունքի անալոգիա, օժանդակ իրավական միջոց, բարեխղճության կանխավարկած, օրինականության սկզբունք:

Keywords: *legal presumption, legal principle, instrumental theory of law, legal measure, starting provision, legal norm, legal system, analogy of law, auxiliary legal measure, presumption of good faith, principle of legality.*

Ключевые слова: *правовая презумпция, правовой принцип, инструментальная теория права, правовое средство, исходное положение, правовая норма, правовая система, аналогия права, вспомогательное правовое средство, презумпция добросовестности, принцип законности.*

Գ. Վիրաբյան - ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի հայցորդ, էլ. հասցե՝ gevorg.virabyan77@gmail.com:

Ներկայացվել է խմբագրության 26.02.2021 թ., տրվել է գրախոսության 26.02.2021 թ., երաշխավորվել է ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի պրոֆեսոր, իրավ. գիտությունների դոկտոր Արթուր Վաղարշյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 14.05.2021 թ.:

ՎԱՇԵ ԲԱԴԴԱՍԱՐՅԱՆ
*Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման
ակադեմիայի իրավագիտության ամբիոնի հայցորդ*

VAHE BAGHDASARYAN
Applicant at the Public Administration Academy of the RA

ВАГЕ БАГДАСАРЯН
Соискатель Академии государственного управления РА

ՀՀ ԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎԻ ՊԱՏԳԱՄԱՎՈՐԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԸ

LEGAL STATUS OF THE RA NATIONAL ASSEMBLY DEPUTY

ПРАВОВОЙ СТАТУС ДЕПУТАТА НАЦИОНАЛЬНОГО СОБРАНИЯ РА

Սահմանադրական իրավունքի տեսության մեջ առանձնացվում է պատգամավորական մանդատի երկու տեսակ՝ հրամայական (իմպերատիվ) և ազատ: Ակնհայտ է, որ յուրաքանչյուրը ենթադրում է ընտրողների առջև պատգամավորի պատասխանատվության որոշակի ձև:

Հրամայական (իմպերատիվ) մանդատն ունի ավելի հին պատմություն և որոշ առանձնահատկություններ: Մասնավորապես՝ հրամայական մանդատի դեպքում պատգամավորը ներկայացնում է միայն իր ընտրատարածքի բնակչության և ոչ թե ամբողջ ժողովրդի շահերը: Նա կատարում է ընտրողների պարտադիր հանձնարարականները և հաշվետու է նրանց առաջ: Եվ վերջապես, գործում է հետկանչի ինստիտուտը, եթե նա պատշաճ չի կատարել իր պարտականությունները: Դեռևս 18-րդ դարում Ժ. Ժ. Ռուսոն և նրա կողմնակիցները կարծում էին, որ հրամայական (իմպերատիվ) մանդատի դեպքում հնարավորություն է առաջանում պատգամավորներին տալ պարտադիր հանձնարարականներ, իսկ վերջիններիս կողմից այդ հանձնարարականները չկատարելը կարող է հանգեցնել նրանց հետ կանչի: Ժ. Ժ. Ռուսոն գտնում է, որ թեև պատգամավորներին պատվիրակում է իշխանությունը, սակայն նրանք ընդունելով օրենքներ, գործում են ժողովրդի կամքին համապատասխան: Ըստ նրա. «Ժողովրդի պատգամավորները չեն համարվում և չեն էլ կարող համարվել նրա ներկայացուցիչները, այլ հանդիսանում են միայն ժողովրդի կողմից լիազորված անձինք»¹: Հրամայական (իմպերատիվ) մանդատի սկզբունքը իր արտացոլումն է գտել հատկապես տոտալիտար սոցիա-

¹ Руссо Ж.Ж., Трактаты, М., 1969, էջ 22:

լիզմի երկրների սահմանադրություններում և օրենսդրություններում, և պետք է նշել, որ որոշ վերլուծաբանների կարծիքով հրամայական (իմպերատիվ) մանդատի սկզբունքը արդեն ապացուցել է իր անկենսունակությունը²:

Ազատ մանդատի գաղափարը հիմնավորելով՝ գերմանացի գիտնական Կոնրադ Հեսսեն նշում է, որ պատգամավորը պարտավոր չէ աջակցել այն քաղաքականությանը, որի համար նրան ընտրողները ձայն են տվել: Նա նշում է, որ ազատ մանդատը հակասության մեջ է մտնում ժամանակակից կուսակցական պետության իրականության հետ, քանի որ պատգամավորը կախյալ վիճակի մեջ է գտնվում իր կուսակցությունից: Պատգամավորը ենթարկվում է կուսակցական կարգապահությանը, ինչպես նաև խմբակցությունների որոշումներին, որոնք ճշտում են իր դիրքորոշումները պառլամենտում քննարկվող հարցերի շուրջ, արդյոք այն համապատասխանում է կուսակցության կարծիքին³:

ՀՀ Ազգային ժողովի պատգամավորի իրավական կարգավիճակի հիմունքները և գործունեության երաշխիքները սահմանվում են Սահմանադրությամբ և օրենքներով: Պատգամավորի իրավական կարգավիճակի ամբողջ էությունը բացահայտելու համար անհրաժեշտ է պարզել պատգամավորի մանդատի իրավաբանական բնույթը: Պատգամավորի մանդատի բնույթը պարզելու համար պետք է հասկանալ նրա գործունեության իրականացման իրավական, սոցիալական և այլ երաշխիքները, անհրաժեշտ է պարզել նաև ո՞ւմ շահերն է ներկայացնում, ամբողջ ժողովրդի, թե՞ միայն իր ընտրողների, պետք է անդրադառնալ նաև այլ կարևոր հարցերի:

ՀՀ Սահմանադրության 94-րդ հոդվածը սահմանում է, որ «Պատգամավորը ներկայացնում է ամբողջ ժողովրդին, կաշկանդված չէ հրամայական մանդատով, առաջնորդվում է իր խղճով և համոզմունքներով»:

Քանի որ ՀՀ Սահմանադրության մեջ հստակեցված է պատգամավորի մանդատի հատկանիշները, հարկ է անդրադառնալ Ազգային ժողովի ձևավորման և ընտրական համակարգի որոշ առանձնահատկություններին: Այսպես, ՀՀ Սահմանադրության 89-րդ հոդվածի 3-րդ մասում ամրագրված է, որ Ազգային ժողովն ընտրվում է համամասնական ընտրակարգով: Ընտրական օրենսգիրքը երաշխավորում է կայուն խորհրդարանական մեծամասնության ձևավորումը: Գտնում ենք, որ համամասնական ընտրակարգի նման տարբերակի ամրագրման դեպքում, երբ ընտրողը ձայնը տալիս է որևէ քաղաքական ուժի՝ առանձին դիրքորոշում չարտահայտելով կուսակցության համամասնական ընտրական ցուցակներում ներկայացված թեկնածուների վերաբերյալ, անհրաժեշտ է պատգամավորի լիազորությունների դադարման լրացուցիչ հիմք նախատեսել: Այսպես, «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ սահմանադրական օրենքի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի 9-րդ կետով սահմանվում է, որ պատգամավորն իրավունք ունի դուրս գալու խմբակցության կազմից: Այս կարգավորումը բավականին խնդրահարույց է,

² Агаев Ф., Институт депутатской неприкосновенности//Уголовное право, 1998, N 2:

³ Хессе К., Основы конституционного права ФРГ М., ЮЛ., 1981 г., էջ 286:

քանի որ շատ հաճախ ընտրողը ձայնը տալիս է որևէ քաղաքական ուժի՝ նրա քաղաքական կողմնորոշումների և հանրությանը ներկայացրած ծրագրային մոտեցումների հիման վրա, նույնիսկ չճանաչելով կուսակցության համամասնական ընտրական ցուցակում ներկայացված անձանց և առանձին դիրքորոշում չարտահայտելով նրանց վերաբերյալ: Ուստի՝ առաջարկում ենք սույն կարգավորումը փոխել և այն ամրագրել հետևյալ կերպ. «Պատգամավորը մանդատը կորցնում է այն դեպքում, երբ իր դիմումի համաձայն դուրս է եկել այն խմբակցությունից, որի կուսակցական ցուցակներով հնարավորություն է ունեցել մասնակցել պատգամավորական մանդատների բաշխմանը»: Չնայած պետք է նշել, որ այս կարգավորումը կարող է միանշանակ չընդունվել, քանի, որ հնարավոր է այնպիսի իրավիճակ, երբ կուսակցությունն է շեղվում իր նախընտրական ծրագրից: Եվ չի բացառվում, որ առանձին պատգամավորներ դուրս են գալիս խմբակցությունից հենց այն պատճառով, որ խմբակցությունը շեղվել է իր ծրագրից, և հենց այդ պատգամավորներն են պահպանում ծրագրային դրույթները:

«Սահմանադրության 95-րդ հոդվածը սահմանում է, որ պատգամավորը չի կարող զբաղեցնել իր կարգավիճակով չպայմանավորված պաշտոն պետական կամ տեղական ինքնակառավարման այլ մարմիններում, որևէ պաշտոն՝ առևտրային կազմակերպություններում, զբաղվել ձեռնարկատիրական գործունեությամբ, կատարել վճարովի այլ աշխատանք, բացի գիտական, կրթական և ստեղծագործական աշխատանքից: Պատգամավորական մանդատի այս պահանջը նպատակ ունի երաշխավորելու պատգամավորի առավելագույն ազատությունն ու անկախությունը՝ իր խորհրդարանական լիազորություններն իրականացնելիս: Սակայն այստեղ որոշ տարակարծություններ կարող է առաջացնել այն կարգավորումը, որով պատգամավորին արգելվում է կատարել այլ վճարովի աշխատանք: Մասնավորապես՝ արդյո՞ք ճիշտ է նման կտրուկ սահմանափակում մտցնել բոլոր տեսակի վճարովի աշխատանքների նկատմամբ, բացառությամբ գիտական, կրթական և ստեղծագործական աշխատանքի: Արտասահմանյան երկրների փորձն ուսումնասիրելով՝ սույն խնդրի հետ կապված տեսնում ենք բավականին տարբեր մոտեցումներ: Օրինակ՝ ԱՄՆ-ում անհամատեղելիության մասին սահմանադրական նորմերը տարածվում են միայն այն կորպորացիաների որոշակի պաշտոնների վրա, որոնք գտնվում են պետության սեփականության կամ ֆեդերալ կառավարման կառույցների հսկողության տակ⁴: Իսկ, օրինակ, Ֆրանսիայում ընտրական օրենքը պատգամավորական մանդատի հետ անհամատեղելի սահմանում է որոշ մասնավոր ձեռնարկությունների տնօրենի պաշտոնը⁵: Գտնում ենք, որ Ազգային ժողովի պատգամավորի անհամատեղելիության մասին պահանջները անհրաժեշտ է ամրագրել օրենքով: Մասնավորապես, պետք է սահմանել աշխատանքի այն տեսակները, որոնք համատեղելի չեն պատգամավորական մանդատի հետ, ինչպես նաև նախատեսել վերահսկելի ընթա-

⁴ Соединенные Штаты Америки. Конституция и законодательные акты, М., 1993.

⁵ Кротогулов М.А., Парламент Франции, М., 1988, с. 164.

ցակարգեր՝ արգելվող աշխատանքներ իրականացնելու դեպքում պատասխանատվություն նախատեսելու համար: Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ առաջարկվում է ՀՀ Սահմանադրության 95-րդ հոդվածը փոփոխել հետևյալ խմբագրությամբ. «Պատգամավորը չի կարող զբաղեցնել իր կարգավիճակով չպայմանավորված պաշտոն պետական կամ տեղական ինքնակառավարման այլ մարմիններում, որևէ պաշտոն՝ առևտրային կազմակերպություններում, զբաղվել ձեռնարկատիրական գործունեությամբ, կատարել վճարովի այլ աշխատանք, բացի գիտական, կրթական և ստեղծագործական աշխատանքից, ինչպես նաև օրենքով նախատեսված այլ դեպքերից»:

Ազգային ժողովի պատգամավորի անձեռնմխելիությունը երաշխավորված է ՀՀ Սահմանադրությամբ: Մասնավորապես՝ ՀՀ Սահմանադրության 96-րդ հոդվածի համաձայն՝ պատգամավորն իր լիազորությունների ժամկետում և դրանից հետո չի կարող հետապնդվել և պատասխանատվության ենթարկվել պատգամավորական գործունեության շրջանակներում հայտնաձև կարծիքի կամ քվեարկության համար: Պատգամավորի նկատմամբ քրեական հետապնդում կարող է հարուցվել միայն Ազգային ժողովի համաձայնությամբ: Պատգամավորն առանց Ազգային ժողովի համաձայնության չի կարող զրկվել ազատությունից, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ նա բռնվել է հանցանք կատարելու պահին կամ անմիջապես դրանից հետո: Իսկ այս դեպքում ազատությունից զրկելը չի կարող տևել յոթանասուներկու ժամից ավելի: Նույն հոդվածի կարգավորմամբ պատգամավորին ազատությունից զրկելու մասին անհապաղ տեղեկացվում է Ազգային ժողովի նախագահը: Պետք է նշել, որ որոշ սահմանադրություններում պատգամավորները պաշտպանված են ոչ միայն քրեական գործերով հետապնդումներից, այլև իմունիտետով պաշտպանված են նաև զանցանքներ կատարելու դեպքում և քաղաքացիական գործերով: Նման կարգավորում նախատեսված էր Ֆրանսիայում մինչև 1995 թվականի սահմանադրական փոփոխությունը: Կան երկրներ, որտեղ պատգամավորական անձեռնմխելիությունը տարածվում է նստաշրջանը սկսելուց 40 օր առաջ և դադարեցվում նստաշրջանը փակելուց 40 օր հետո (նման երկրներ են օրինակ՝ Ավստրալիա, Հնդկաստան, Չինաստան): Նաև պետք է առանձնացնել այն հանգամանքը, որ գոյություն ունեն սահմանադրություններ, որտեղ ամրագրված է պատգամավորական անձեռնմխելիության այնպիսի երաշխիքներ, որի դեպքում պառլամենտը իրավունք ունի պահանջել պատգամավորի նկատմամբ քրեական հետապնդման կասեցում (օրինակ՝ Գերմանիա):

Լայն առումով պատգամավորական իմունիտետը ոչ այլ ինչ է, քան քրեական հետապնդումից անձեռնմխելիություն: Արդեն նշել ենք ՀՀ Սահմանադրության այն կարգավորումը, ըստ որի պատգամավորն առանց Ազգային ժողովի համաձայնության չի կարող զրկվել ազատությունից, բացառությամբ երբ նա բռնվել է հանցանք կատարելու պահին կամ անմիջապես դրանից հետո: Գործնականում նմանատիպ քրեական գործերով նախաքննությունը բավականին երկար ընթացք է ունենում, իսկ պատգամավորին այդ ամբողջ ժամանակահատվածում անձեռնմխելիությունից զրկելը այնքան էլ նպատակահարմար չէ: Հաշվի առնելով

այդ հանգամանքը՝ առաջարկվում է ՀՀ Սահմանադրության 96-րդ հոդվածի 2-րդ մասի առաջին նախադասությունը շարադրել հետևյալ կերպ. «Պատգամավորին անձեռնմխելիությունից զրկելու հարցի վերաբերյալ Ազգային ժողովի համաձայնությունը անհրաժեշտ է ստանալ մեղադրական եզրակացությունը հաստատելուց հետո՝ քրեական գործը մինչև դատարան ուղարկելը»:

Պատգամավորի կարգավիճակի առանձնահատկությունները քննարկելիս կարևոր ենք համարում նաև անդրադառնալ պատգամավորի լիազորությունների դադարեցմանը՝ նրա կողմից անհարգելի բացակայությունների դեպքում: Մասնավորապես՝ «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ սահմանադրական օրենքի 156-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ յուրաքանչյուր օրացուցային կիսամյակի ընթացքում քվեարկությունների առնվազն կեսից անհարգելի բացակայելու դեպքում պատգամավորի լիազորությունները դադարեցնելու հարցով օրենքով սահմանված կարգով Սահմանադրական դատարան է դիմում Ազգային ժողովի խորհուրդը, ինչպես նաև կարող են դիմել պատգամավորների ընդհանուր թվի առնվազն մեկ հինգերորդը: Այսպես, «ՀՀ Ազգային ժողովի պատգամավորի գործունեության երաշխիքների մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ պատգամավորի հիմնական աշխատանքային ժամանակը ներառում է Ազգային ժողովի, նրա խմբակցությունների, հանձնաժողովների, աշխատանքային խմբերի նիստերի և խորհրդարանական լուսմների անցկացման, ինչպես նաև պատգամավորի այլ լիազորությունների իրականացման համար անհրաժեշտ ժամանակահատվածը: Իսկ Նույն հոդվածի 4-րդ մասի կարգավորմամբ՝ Ազգային ժողովի նիստերից, ինչպես նաև հանձնաժողովի նիստերից կամ նրա հրավիրած խորհրդարանական լուսմներից անհարգելի բացակայած օրերի համար պատգամավորին աշխատավարձ չի վճարվում: Պատգամավորների բացակայությունները հաշվառում է Ազգային ժողովի աշխատակազմը:

Այնուամենայնիվ, կարևորելով Ազգային ժողովի պատգամավորի լիազորությունների իրականացման հարցում պատասխանատվության բարձր մակարդակը՝ կարծում ենք, որ հետագա օրենսդրական փոփոխությունների ընթացքում անհրաժեշտ է ներառել վերը բարձրացված հարցերի կարգավորումը ևս, ինչն էլ ավելի կբարձրացնի պատգամավորի մանդատի նկատմամբ վստահության մակարդակը:

Annotation. The article presents some issues related to the deputy legal status of the RA National Assembly, which are presented in the current legislative acts. Issues related to the peculiarities of deputy status of the RA National Assembly, functions and scope of powers have been discussed. Based on the results of the analysis, within the framework of the article, the author tried to formulate some proposals aimed at increasing the efficiency of legal regulation of the area under consideration.

Аннотация. В статье представлены некоторые вопросы, связанные с правовым статусом депутата Национального Собрания РА, которые присутствуют в действующих законодательных актах. Анализируются вопросы, связанные с особенностями статуса депутата Национального Собрания РА, функциями и объемом его полномочий. По результатам анализа, в рамках статьи

автор попытался сформулировать некоторые предложения, направленные на повышение эффективности правового регулирования рассматриваемой сферы.

Բանալի բառեր - Ազգային ժողով, պատգամավոր, Սահմանադրություն, համամասնական ընտրակարգ, հրամայական(հմպերադիվ) մանդատ, ազատ մանդատ:

Keywords: National Assembly, deputy, Constitution, proportional electoral system, imperative mandate, free mandate.

Ключевые слова: Национальное собрание, депутат, Конституция, пропорциональная избирательная система, императивный мандат, свободный мандат.

Վ. Բաղդասարյան - Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման ակադեմիայի Իրավագիտության ամբիոնի հայցորդ, էլ հասցե՝ vahe.bagdasaryan.92@mail.ru:

Ներկայացվել է խմբագրության 09.03.2021 թ., տրվել է գրախոսության 09.03.2021 թ., երաշխավորվել է իրավաբանական. գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Վահե Վարդանի Ստեփանյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 14.05.2021 թ.:

**ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ/HISTORY OF STATE
AND LAW/ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА**

ՌԱՖԻԿ ԽԱՆԴԱՆՅԱՆ

*Հայ-ռուսական համալսարանի տեսության և սահմանադրական
իրավունքի ամբիոնի դոցենտ,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Հայ-ռուսական համալսարանի դոկտորանտ*

RAFIK KHANDANYAN

*Associate Professor at Russian-Armenian University, candidate of law,
student at doctoral studies at Russian-Armenian University*

РАФИК ХАНДАНЯН

*Доцент кафедры теории права и конституционного права Российско-
Армянского университета, кандидат юридических наук, доцент,
докторант Российско-армянского университета*

**ՆՈՐՄԱՏԻՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱԿՏԵՐԻ ՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՆԿԱՏՄԱՄԲ ԴԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԱՀՏՎՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ ՌՈՒՍԱԿԱՆ
ԿԱՅՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

**JUDICIAL CONTROL OVER LEGALITY OF NORMATIVE LEGAL
ACTS IN RUSSIAN EMPIRE**

**СУДЕБНЫЙ КОНТРОЛЬ ЗА ЗАКОННОСТЬЮ НОРМАТИВНЫХ
ПРАВОВЫХ АКТОВ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ**

1. Ներածություն

Գործադիր իշխանության կամայականությունը զսպելու «ամենից ուժեղ միջոցը վարչական իշխանությունների որոշումների և կարգադրությունների օրինականությունը ստուգելու դատարանի լիազորությունն է»¹: Գործադիր իշխանության նորմատեղծ գործունեության օրինականության նկատմամբ դատական վերահսկողության ժամանակակից ինստիտուտն ունի զարգացման հարուստ պատմություն:

Նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափության նկատմամբ դատական վերահսկողության զարգացման պատմությունը ներկայացնելիս պետք է կատա-

¹ Чичерин Б.Н., Общее государственное право, М., 2006, с. 342.

րել մի քանի ճշգրտումներ:

Նախ՝ դատական վերահսկողության ինստիտուտի կայացման պատմական նախադրյալները քննարկելիս պետք է հաշվի առնել, որ նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության և սահմանադրականության նկատմամբ վերահսկողության պատմական նախադրյալներն ըստ էության ընդհանրական են:

Համեմատական սահմանադրական իրավունքի որոշ մասնագետներ նշում են.

«Թեև այսօր համեմատական իրավագիտության մեջ սահմանադրական վերահսկողությունը դատական վերահսկողության առավել լայնորեն քննարկվող ձևերից է, սակայն այն պետական իշխանության իրականացման նկատմամբ դատական վերահսկողության միակ և ամենահին ձևերից չէ: Մասնավորապես՝ Եվրոպական երկրներում գործադիր և վարչական իշխանության նկատմամբ դատական կամ կիսադատական վերահսկողության որոշ ձևեր նախատեսվել են օրենսդրության նկատմամբ սահմանադրական վերահսկողության ներմուծումից շատ ավելի վաղ»²:

Ցավոք, հեղինակը գործադիր իշխանության նկատմամբ դատական վերահսկողության ձևերը սահմանադրական վերահսկողության հետ համեմատելիս չի հստակեցնում թե խոսքը գործադիր իշխանության ակտերի նկատմամբ դատական վերահսկողության հր ձևի մասին է, կամ եվրոպական հր երկրի կամ հր ժամանակահատված մասին է խոսքը:

Պատմականորեն միշտ չէ, որ նորմատիվ իրավական ակտերի սահմանադրականության և օրինականության ինստիտուտները հստակորեն միմյանցից տարանջատված էին: Այս երկու ինստիտուտների տարանջատումը իրավագիտության և իրավական պրակտիկայի զարգացման արդյունք է: Ավելին՝ ՀՀ դատական պրակտիկայում մինչև 2006 թվականը նորմատիվ իրավական ակտերի սահմանադրականության և օրինականության նկատմամբ դատական վերահսկողության տարանջատումը գործնականում խնդրահարույց էր:

Երկրորդ՝ ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության դատական ստուգման ինստիտուտի համար սկզբունքային նշանակություն ունի «սահմանադրություն», «օրենք», «դեկրետ», «հրամանագիր», «որոշում» հասկացությունները, որոնք միշտ չէ որ հստակ միմյանցից տարանջատված էին:

Ցարական Ռուսաստանում օրենքի մասին հիշատակվել է միայն XIX-րդ դարի առաջին կեսերին, երբ Պետական խորհուրդը հիմնադրելիս (1810 թվականին) օրենքն առաջին անգամ մյուս իրավական ակտերից առանձնացվեց որպես «գլխավոր» իրավական ակտ, որը տարբերվում էր հրամանագրերից: 1906 թվականի ռուսական միապետի շնորհած առաջին սահմանադրությունում (Ռուսական կայսրության հիմնական պետական օրենքները) ամրագրվեց, որ կառավարումն

² Rainer Grote Judicial Review. In Max Planck Encyclopaedia of Comparative Constitutional Law Oxford University Press. 2018. <https://oxcon.ouplaw.com/view/10.1093/law-mpeccol/law-mpeccol-e334#law-mpeccol-e334-div1-4>.

իրականացվում է օրենքի գերակայության սկզբունքի հիման վրա³:

Ընդ որում՝ Ցարական Ռուսաստանում միապետի հրամանագրի և օրենքի հարաբերակցության հարցը ևս հստակ չէր: Օրինակ՝ Ե. Տրուբեցկոյն օրենքի և կառավարական կարգադրության վերաբերյալ նշում էր.

«Ինքնակալական պետություններում դժվար է օրենքի և վարչական կարգադրության միջև հստակ սահման անցկացնել, քանի որ այս դեպքում օրենսդիր և գործադիր իշխանությունները կենտրոնանում են մեկ անձի՝ ինքնակալ միապետի ձեռքում: Նման երկրներում միապետի օրենքն ու կարգադրությունը ունեն միևնույն պարտադիր ուժը»⁴:

Բացի դրանից՝ կարևոր է հստակեցնել, թե պատմական տվյալ ժամանակաշրջանում այս կամ այն իրավական ակտին ինչ բնույթ էր հաղորդվում՝ անհատական, թե նորմատիվ: Օրինակ՝ Ցարական Ռուսաստանում Մ. Սպերանսկին միապետի հրամանը (повеление) համարում էր անհատական ակտ, իսկ օրենքը՝ նորմատիվ բնույթի ակտ: Նա նշում էր.

«Գերագույն իշխանության յուրաքանչյուր հրաման պետք է կատարվի որպես օրենք: Բայց հրամանը տարբերվում է օրենքից նրանով, որ առաջինի առարկան հատուկ, առանձին դեպքն է, իսկ երկրորդի առարկան ընդհանուր կանոն է, որով պետք է ղեկավարվել միևնույն բնույթի բոլոր դեպքերում»⁵:

Երրորդ՝ պատմական վերլուծության տեսանկյունից կարևոր է հստակեցնել, թե դատական վերահսկողության հր ձևի մասին է խոսքը վերաբերում՝ ուղղակի (անմիջական), թե անուղղակի (միջնորդավորված): Ժամանակակից իրավագիտության մեջ ուղղակի դատական վերահսկողություն ասելով՝ հասկացվում է նորմատիվ իրավական ակտի օրինականությունը ստուգելու վարույթը, որը հարուցվել է հենց այդ ակտի օրինականությունը ստուգելու նպատակով: Ուղղակի վերահսկողության արդյունքում դատարանն ընդունում է որոշում՝ վիճարկվող նորմատիվ իրավական ակտի իրավաբանական ուժը (գործողությունը) պահպանելու կամ այն կորցնելու (գործողությունը դադարեցնելու) մասին: Անուղղակի դատական վերահսկողության դեպքում նորմատիվ իրավական ակտի օրինականությունը ստուգվում է ոչ թե այդ նպատակով հարուցված գործի, այլ մեկ ուրիշ իրավաբանական գործի լուծման ընթացքում: Անուղղակի վերահսկողության դեպքում դատարանը ոչ թե ուժը կորցրած է ճանաչում նորմատիվ իրավական ակտը, այլ տվյալ գործով հրաժարվում է կիրառել իր կարծիքով կասկածելի ակտը⁶:

Օրինակ՝ ռուս նշանավոր իրավաբան Ն. Կորկունովը նշում էր, որ քրեական և քաղաքացիական գործերով վերահսկողությունը միշտ ու բացառապես անուղղակի է: Օրինակ՝ քրեական դատարանը քննարկում է հրամանագրի օրինակա-

³ Судебная практика в современной правовой системе России: монография. Под ред. Т.Я. Хабриевой, В.В. Лазарева. М.: Норма: ИНФРА М, 2017, с. 28-29.

⁴ Трубецкой Е.Н., Энциклопедия права. СПб.: Изд. «Лань». 1998. С. 123.

⁵ Сперанский М.М., Руководство к познанию законов. Санкт-Петербург, 1845, с. 84.

⁶ Никитин С.В., Судебный контроль за нормативными правовыми актами в гражданском и арбитражном процессе: монография. М.: Волтерс Клувер, 2010, с. 26.

նության հարցերը, երբ վարչական մարմինները մարդուն մեղադրում են հրամանագրի պահանջները չկատարելու մեջ: Այս դեպքում հրամանագիրը վերացնելու հարց չի կարող բարձրացվել: Քրեական դատարանը հրամանագիրն անօրինական համարելով, անձին միայն ազատում է քրեական պատասխանատվությունից⁷:

Նորմատիվ ակտերի օրինականության նկատմամբ ուղղակի և անուղղակի դատական վերահսկողության (նորմավերահսկողության) պատմությունները տարբեր են: Անուղղակի դատական նորմավերահսկողությունը պատմականորեն նախորդում է ուղղակի դատական նորմավերահսկողությանը:

2. Դատական վերահսկողության հարցերը Ռուսական Կայսրության դոկտրինում և պրակտիկայում

2.1. Ընդհանուր դրույթներ: Քննարկվող հարցի վերաբերյալ ռուսական իրավունքի ուսումնասիրությանը առանձին բաժին հատկացնելը պայմանավորված է այն օբյեկտիվ փաստով, որ ռուսական իրավունքը և իրավագիտությունը հայկական իրավունքի և իրավագիտության վրա ունեցել են էական ազդեցություն: Օրինակ՝ Հայաստանի առաջին Հանրապետությունում 1918 թվականի մայիսից մինչև նոյեմբեր իրավական համակարգի նորմատիվային հիմքերն անորոշ էին: Միայն խորհրդարանական ելույթի ժամանակ վարչապետը (Քաջազունին) բանավոր հայտարարեց, որ կառավարությունը ղեկավարվելու է նախկին օրենքներով:

Հանրապետության իրավական համակարգի ձևավորման հիմնարար քայլն օրենսդիրն իրականացրել էր 1918 թվականի դեկտեմբերի 6-ին՝ ընդունելով՝ «Նախկին Ռուսական Կայսրության օրենքները ՀՀ տարածքի վրա գործադրման մասին» օրենքը: Այդ օրենքով պաշտոնապես պարզություն մտցվեց հանրապետության իրավական համակարգի նորմատիվային հիմքերի ձևավորման հարցում⁸:

2.2. Դատական վերահսկողության հարցերը ռուսական դոկտրինում: Ժամանակակից սահմանադրական և վարչական իրավունքի ռուս մասնագետները հաստատապես նշում են, որ մինչև ԽՍՀՄ փլուզումը կամ մինչև 1993 թվականը Ռուսաստանում նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ ուղղակի դատական վերահսկողությունը բացակայում էր⁹: Հեղինակների այս դատողությունից կարելի է եզրակացնել, որ ուղղակի դատական վերահսկողությունը բացակայում էր նաև Ցարական Ռուսաստանում: Նշված հեղինակները թեև Ռուսաստանում դատական նորմավերահսկողության ինստիտուտի կայացման գործում 1864 թվականի դատական բարեփոխումները կարևոր քայլ էին հա-

⁷ Коркунов Н.М., Указ и закон // Диссертация. СПб., 1894, с. 266.

⁸ Հայոց իրավունքի պատմության հիմնահարցերը: Հին շրջանից մինչև մեր օրերը: Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2014, էջ 131:

⁹ Салищева Н.Г., Хаманева Н.Ю., Административная юстиция и административное судопроизводство в Российской Федерации. М., 2001, с. 26; Тхабисимова Л.А., Евлоев И.М., История развития судебного нормоконтроля как инструмента воздействия общества на государство // Политико-правовые механизмы формирования институтов публичной власти, 2012, с. 275.

մարում (ժամանակ դատական իշխանությունը առանձնացվեց օրենսդիր և գործադիր իշխանություն՝ հռչակելով նրա անկախությունը)¹⁰, սակայն առանց խորությամբ քննարկելու այդ ժամանակաշրջանի օրենսդրությամբ տեղական իշխանության մարմինների հրամանագրերի օրինականության նկատմամբ ուղղակի դատական վերահսկողության ինստիտուտի առկայության հարցը, ըստ էության պնդում են, որ այն բացակայում էր նաև ցարական Ռուսաստանում:

Ցարական Ռուսաստանում հրամանագրերի (указ) օրինականության նկատմամբ ուղղակի դատական վերահսկողության բացակայության մասին վերը նշված դատողությունը կասկածի տակ դնելը պայմանավորված է ռուս նշանավոր իրավագետ Ն. Կորկունովի՝ «Հրամանագիրը և օրենքը» թեմայով ատենախոսությանը ծանոթանալու հանգամանքով: Նախապես նշենք, որ Ն. Կորկունովը ոչ միայն տեսականորեն վերլուծել է հրամանագրերի օրինականության նկատմամբ ուղղակի և անուղղակի դատական վերահսկողության մոդելները, դրանց առավելությունները և թերությունները, այլև ներկայացրել է տեղական իշխանության մարմինների հրամանագրերի օրինականության նկատմամբ դատական վերահսկողություն նախատեսող օրենսդրական կարգավորումներ և դրանց կիրառման պրակտիկան:

Նախ՝ Ն. Կորկունովի ատենախոսության մեջ հատուկ ուշադրություն է դարձվում վարչական իշխանության ընդունած իրավաբանական հրամանագրերի (արտաքին ներգործություն ունեցող նորմատիվ իրավական ակտերի) օրինականության նկատմամբ վերահսկողությանը: Նա նշում է, որ հրամանագրերի օրինականության նկատմամբ վերահսկողությունն իրականացնում են երեք էապես տարբեր մարմիններ՝ դատարանը, վարչական մարմնի վերադասը և պառլամենտը: Այս մարմինների կողմից իրականացվող վերահսկողությունները էապես տարբերվում են:

«Դատական վերահսկողությունը ուղղված է սուբյեկտիվ իրավունքների անմիջական պաշտպանությանը, որոնք կարող են խախտվել անօրինակական հրամանագրի կիրառման պարագայում: Վարչական և պառլամենտական վերահսկողությունը, հակառակը, կոչված են պաշտպանելու օրենքի ընդհանուր հեղինակությունը, օբյեկտիվ իրավակարգը: Դատական վերահսկողության դեպքում յուրաքանչյուր քաղաքացի շահագրգռված է որպեսզի հրամանագիրը չխախտի իր օրինական իրավունքները, իսկ վարչական և պառլամենտական վերահսկողության դեպքում շահագրգռված են իշխանության մարմինները, որպեսզի սահմանված իրավակարգը պահպանվի: Այդ պատճառով դատական վերահսկողությունը ունի բացառապես իրավաբանական բնույթ, իսկ վարչական ու պառլամենտական վերահսկողությունը ենթադրում է քաղաքական տարր»¹¹:

Երկրորդ՝ քննարկվող հարցի տեսանկյունից կարևոր է պարզել, թե Ն. Կորկունովը դատական վերահսկողության ենթակա ինչ բնույթի ակտերի մասին

¹⁰ Тхабисимова Л.А., Евлоев И.М., Указ. соч., с. 276.

¹¹ Коркунов Н.М., Указ и закон // Диссертация. СПб., 1894, с. 265.

է խոսում՝ անհատական, թե նաև ընդհանուր (նորմատիվ) ակտերի: Նա հրամանագիր ասելով հասկանում էր ընդհանուր կանոն, որը սահմանում էր կառավարման կարգով: Հրամանագիրը տարբերվում է օրենքից նրանով, որ չունի օրենսդրական ձև, իսկ կառավարման մյուս ակտերից տարբերվում է նրանով, որ այն բովանդակում է ոչ թե մասնավոր կարգադրություն, այլ ընդհանուր կանոն: Ընդ որում, նա տարբերակում էր իրավաբանական և վարչական (տեխնիկական) հրամանագրեր: Վարչական հրամանագրերը բովանդակում են ընդհանուր կանոններ, որոնք կարգավորում են կառավարման մարմինների ներքին հարցերը: Դրանք պարունակում են այնպիսի կարգադրագրեր, որոնց հասցեատերերը ոչ թե մասնավոր անձինք են, այլ կառավարման մարմինները: Այդ պատճառով վարչական բնույթի հրամանագրերը համընդհանուր ծանոթացման նպատակով չեն հրապարակվում, այլ տեղեկացվում են վարչական մարմիններին: Մինչդեռ իրավաբանական հրամանագրերը պարունակում են իրավական նորմեր, քանի որ վարչական մարմնի աշխատակից չհամարվող մասնավոր անձանց համար սահմանում են իրավունքներ և պարտականություններ: Այս պատճառով իրավաբանական հրամանագրերը, օրենքների նման ենթակա են հրապարակման¹²:

Եթե խոսենք հայկական պոզիտիվ իրավունքի տերմինաբանությամբ, ապա վարչական հրամանագրերը պետական կառավարման մարմինների ներքին (լուկայ) ակտեր են, որոնք վերաբերում են կառավարման մարմինների գործունեության տեխնիկական կողմին, ուստի դրանք չեն կաշկանդում նաև այն ընդունողին:

Ն. Կորկունովի աշխատանքում դատական վերահսկողության հարցերը քննարկվում է հրամանագրերի կապակցությամբ, որոնք ունեն նորմատիվ բնույթ և արտաքին ազդեցություն:

Ընդ որում, դատական վերահսկողության մասին Ն. Կորկունովի դատողությունները չէին կարող վերաբերել ռուսական Միապետի հրամանագրերին, քանի որ ոչ միայն այն պատճառով, որ Միապետի գործունեությունը դուրս էր վերահսկողությունից, այլ նաև այն պատճառով, որ Միապետի հրապարակած օրենքների և հրամանագրերի հարաբերակցության հարցը խիստ վիճելի էր¹³, իսկ երբեմն նշվում է, որ «ինքնակալ Միապետի բոլոր հրամանները օրենք են՝ անկախ նրանից, թե որքան տարբեր են դրանց բովանդակությունը և ներքին բնույթը»¹⁴:

Երրորդ՝ Ն. Կորկունովն առանձնացնում էր հրամանագրերի օրինականության նկատմամբ դատական վերահսկողության երկու տեսակ՝ անուղղակի, երբ ստուգվում էր հրամանագրի վրա հիմնված կարգադրության (*անհատական ակտի՝ հեղինակ*) օրինականությունը, կամ ուղղակի, երբ անմիջապես ստուգվում էր բուն հրամանագրի օրինականությունը:

Ի դեպ, ժամանակակից ռուս տեսաբանները ուղղակի և անուղղակի դա-

¹² Коркунов Н.М., Указ и закон // Диссертация. СПб., 1894, с. 227-229.

¹³ Градовский А.Д., Начала русского государственного права. Тома I-III. С.Петербург. 1875. <https://constitution.garant.ru/science-work/pre-revolutionar/3988988/>

¹⁴ Ренненкампф Н.К., Очерки юридической энциклопедии. 2-е изд., испр. и доп. Киев, 1880, с. 98.

տական վերահսկողության առանձնացումը կապում են խորհրդային ժամանակաշրջանի նշանավոր դատավարագետ Ա. Բոնների հետ: Այսպես՝ Ս. Նիկիտինը նշում է. ««Ուղղակի վերահսկողություն» և «անուղղակի վերահսկողություն» եզրույթներն առաջարկվել են քաղաքացիական դատավարության գրականության մեջ Ա. Բոնների կողմից՝ անհատական կառավարչական իրավական ակտերի և ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերի դատական վերահսկողության ձևերը դասակարգելու համար»¹⁵:

Միգուցե խորհրդային քաղաքացիական դատավարության գիտության մեջ այս հասկացությունները շրջանառության մեջ է դրել Ա. Բոնները¹⁶, սակայն իրավունքի տեսության և պետական իրավունքի շրջանակում դեռևս 1890-ականներին ուղղակի և անուղղակի դատական վերահսկողության հասկացությունների մասին խոսել է Ն. Կորկունովը:

Ուղղակի և անուղղակի դատական վերահսկողության տարանջատման դեպքում կարևոր էր նաև դրա հետևանքների վերաբերյալ տեսական մոտեցումները: Ն. Կորկունովը նշում էր, որ անուղղակի վերահսկողության դեպքում հրամանագիրն անօրինական ճանաչելու հետևանքը միայն նա է, որ ոչ պարտադիր (*անվավեր՝ հեղինակ*) է ճանաչվում ոչ թե հրամանագիրը, այլ դրա վրա հիմնված կարգադրությունը, իսկ ուղղակի վերահսկողության դեպքում ոչ պարտադիր (*անվավեր՝ հեղինակ*) է ճանաչվում հրամանագիրը, որը նույնն է, ինչ բուն հրամանագիրը վերացնելը¹⁷:

Ի տարբերություն Ն. Կորկունովի՝ մեկ այլ պետականագետ Բ. Չիչերինն ուղղակի և անուղղակի դատական վերահսկողության տեսակների մասին նշում է.

«Դատարանը իրավունք չունի վերացնելու կառավարության ապօրինի որոշումները¹⁸ կամ կարգադրությունները. դա չի մտնում նրա լիազորությունների մեջ: Բայց նա կարող է մերժել դրանց կատարումը, եթե դրանք բախվում են քաղաքացիների իրավունքների հետ»¹⁹:

Եթե ելնենք Ն. Կորկունովի այն մոտեցումից, որ անուղղակի դատական վերահսկողության դեպքում ոչ պարտադիր է ճանաչվում ոչ թե նորմատիվ իրավական ակտը, այլ նրա վրա հիմնված կարգադրությունը (անհատական ակտը), ապա կարելի է եզրակացնել, որ Բ. Չիչերինն ընդունում է անուղղակի դատական վերահսկողությունը, սակայն մերժում է ուղղակի դատական վերահսկողությունը:

Այնուամենայնիվ, ոչ տվյալ ժամանակաշրջանի պոզիտիվ իրավունքում, ոչ էլ

¹⁵ Никитин С.В., Судебный контроль за нормативными правовыми актами в гражданском и арбитражном процессе: монография. М.: Волтерс Клувер, 2010, с. 26.

¹⁶ Боннер А.Т., Квиткин А.Т., Судебный контроль в области государственного управления. М., 1973, с. 25.

¹⁷ Коркунов Н.М., Указ. соч., с. 266.

¹⁸ Բ. Չիչերինը որոշում ասելով հասկանում էր կառավարական իշխանության կողմից սահմանված կանոնները, որոնք քաղաքացիների կողմից պարտադիր ենթակա են կատարման: Այսինքն՝ տվյալ պարագայում խոսքը գնում էր ենթաօրենսդրական բնույթի նորմատիվ ակտերի մասին: Տե՛ս Կիչերին Բ. Н. Общее государственное право. М.: 2006, էջ 321:

¹⁹ Чичерин Б.Н., Общее государственное право. М., 2006, с. 360.

Սենատի դատական պրակտիկայում չէր հանդիպում անօրինական ճանաչված որոշումները վերացնելու մասին դրույթներ կամ դատողություններ: Օրենքին հակասող հրամանագիրը դատարանի կողմից ճանաչվում էր ոչ պարպադիր, որը Ն. Կորկունովի դիպուկ գնահատմամբ «նույն բանն է, ինչ բուն հրամանագիրը վերացնելը»:

2.3. Ուղղակի դատական վերահսկողությունը տեղական իշխանության նորմատիվ իրավական ակտերի նկատմամբ: Ն. Կորկունովը համեմատում է Պրուսական վարչական դատարանների և Ռուսական կառավարական սենատի²⁰ կողմից հրամանագրերի օրինականության վերահսկողության հարցերը և նշում է. «Պրուսական վարչական դատարանները իրավասու չեն քննարկելու հրամանագրերի օրինականությունը, նրանք կարող են միայն վերացնել այդ հրամանագրերի վրա հիմնված կարգադրությունները (*անհատական ակտերը՝ հեղինակ*): Ռուսական օրենսդրությունը, հակառակը, թույլատրում է Կառավարական սենատում բողոքարկել անմիջապես տեղի բնակչության համար պարտադիր տեղական իշխանության որոշումները և ոչ միայն մասնավոր կարգադրությունները»²¹: Ասվածը հիմնավորելու համար նա հղում է կատարում տվյալ ժամանակաշրջանում գործող համապատասխան օրենսդրության վրա: Տեղական իշխանության հրամանագրերը, բացառությամբ առանձին դեպքերի, բողոքարկվում էին անմիջապես Սենատի առաջին դեպարտամենտ:

Ավելին՝ Ն. Կորկունովը քննարկում է տվյալ ժամանակաշրջանի իրավագիտության համար չկրկնվող այնպիսի հարցեր, թե հրամանագրերի օրինականությունը պետք է ստուգել ֆորմալ, թե նաև նյութական տեսանկյունից: Կորկունովը նշում է, որ օրենքում ուղղակիորեն նշված չէ, թե Սենատը ստուգում է հրամանագրի միայն ֆորմալ օրինականությունը, թե նաև նյութական, բովանդակային օրինականությունը: Այնուհետև հեղինակը փաստում է, որ գործնականում Սենատը ստուգում է ոչ միայն հրամանագրի ընդունման ֆորմալ պայմանների օրինականությունը, այլ նաև ստուգում է դրա բովանդակությունը: Նա որպես օրինակ

²⁰ Սենատը համարվել է ցարական Ռուսաստանի դատական բարձրագույն մարմինը, որը գործերը քննում էր ոչ միայն վճռաբեկության կարգով, այլ նաև՝ ըստ էության: Տեսության մեջ նշվում է, որ Ցարական Ռուսաստանի 1864 թվականի նոյեմբերի 20-ի Դատական կանոնադրությունների ընդունումից հետո, երբ դատարանները վերջնականապես առանձնացվեցին վարչական մարմիններից, Կառավարական սենատի վճռաբեկ դեպարտամենտներին վերապահվեց ողջ անկախ դատական իշխանությունը, որը երկրում օրինականություն հաստատելու լավագույն միջոցներ էր: Տես *Гозель С. К., Правительствующий Сенат в XIX столетии: Компетенция. Делопроизводство. Уголовный процесс. Охранение прав личности.* СПб.: Сенатская типография, 1911. էջ 95, 135:

Միևնույն ժամանակ, պետք է փաստել, որ Սենատի 1-ին և 2-րդ դեպարտամենտները, որոնք քննում էին վարչական գործերը, օժտված չէին դատական գործունեությանը հատուկ ինստիտուցիոնալ և դատավարական երաշխիքներով: Ս. Կորֆը նշում էր Սենատի 1-ին և 2-րդ դեպարտամենտների կազմակերպման և գործունեության հետ կապված մի շարք խնդիրներ, օրինակ՝ սենատորների նշանակման կարգի, կրթական ցենզի, անփոփոխելիության վերաբերյալ երաշխիքների, սենատորների կողմից այլ պաշտոններ զբաղեցնելու արգելքի բացակայությունը, Նախարարների ի պաշտոնե մասնակցությունը նիստերին, մրցակցության սկզբունքի բացակայությունը և այլն: Տես *Корф С.А., Административная юстиция в России,* СПб., 1910, Кн. 2-3, էջեր 314-319:

²¹ *Коркунов Н.М.,* Указ. соч., с. 265-267.

նշում է Սենատի 25.07.1879 թվականի հրամանագիրը (*այն համարվում էր դատարանի կայացրած ակտի՝ հեղինակ*), որով սահմանվում է, որ գուբերնատորները իրավունք չունեն հանձնարարել արտահանումների ժամանակ պարտադիր օգտագործել որոշակի տեսակի քիմիական պատրաստուկներ²²:

3. Եզրահանգումներ

Այսպիսով՝ վիճելի է այն մոտեցումը, որ Ռուսաստանում ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ ուղղակի դատական վերահսկողությունը նախատեսվել է ԽՍՀՄ փլուզումից հետո, իսկ մինչ այդ նման ինստիտուտ նախատեսված չի եղել: Ն. Կորկունովի աշխատության վերլուծությունը վկայում է այն մասին, որ Ցարական Ռուսաստանի օրենսդրությամբ նախատեսված է եղել տեղական իշխանության մարմինների նորմատիվ բնույթի իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ ուղղակի դատական վերահսկողություն: Դատական վերահսկողության այս տեսակը գործնականում նույնպես իրականացվել է:

Կառավարման մարմինների նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ դատական վերահսկողությունը աստիճանաբար մոռացության տրվեց 1917 թվականի հեղափոխությունից հետո, երբ խորհրդային իշխանությունը մերժեց իշխանության տարանջատման սկզբունքը, իսկ դատարանների լիազորությունները էապես սահմանափակվեցին:

Annotation. The article is devoted to the main form of control over possible arbitrariness of executive power, more accurately, it is devoted to the analysis of the historical development of the judicial control over normative legal acts in Russian Empire. The main forms of the judicial control - direct and indirect control - are revealed. N. Korkunov's thesis named «Decree and law» is examined and concluded that in Russian Empire actually existed direct judicial control over normative legal acts adopted by local authorities.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы контроля за законностью нормативных правовых актов в Российской Империи как важнейший способ пресечения возможных злоупотреблений со стороны исполнительной власти. Анализируются основные формы судебного контроля – непосредственный и опосредованный контроль. Анализируется диссертация Н. Коркунова «Указ и закон» и на основе полученных результатов делается вывод о существовании в Российской Империи непосредственного судебного контроля в отношении принятых органами местного самоуправления правовых актов, имеющих нормативный характер.

Բանալի բառեր - գործադիր իշխանություն, նորմատիվ իրավական ակտ, ուղղակի և անուղղակի դատական վերահսկողություն, հրամանագիր, կարգադրություն, տեղական իշխանություն:

²² Коркунов Н.М., Указ. соч., с. 398-399.

Keywords: executive power, normative legal act, direct and indirect judicial control, decree, order, local authority.

Ключевые слова: исполнительная власть, нормативный правовой акт, непосредственный и опосредованный судебный контроль, указ, распоряжение, местная власть.

Ռ. Խանդանյան – Հայ-ռուսական համալսարանի իրավունքի տեսության և սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի դոցենտ, ի.գ.թ., դոցենտ, էլ. հասցե՝ rkhandanyan@yahoo.com:

Ներկայացվել է խմբագրության 27.04.2021 թ., տրվել է գրախոսության 27.04.2021 թ., երաշխավորվել է ի. գ. դ., պրոֆ. Ա. Ղամբարյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 14.05.2021 թ.:

**ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ/CONSTITUTIONAL LAW/
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО**

ՄԱԱՀԻՏ ՄԱՆԱՅԱՆ

*Արդարադատության ակադեմիայի պրոռեկտոր,
ԵՊՀ սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի դոցենտ,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու*

ՄԱՐԻՆԱ ՄԱՔՅԱՆ

*Արդարադատության ակադեմիայի
գիտահետազոտական և ծրագրամեթոդական
աշխատանքների կազմակերպման բաժնի մասնագետ*

ANAHIT MANASYAN

*Vice-Rector of the Academy of Justice of the Republic of Armenia,
Associate Professor at the
Chair of Constitutional Law of Yerevan State University, PhD in Law*

MARINA MAQYAN

*Specialist at the Unit of Organization of
Scientific Research and Programmatic-methodological Activities of
the Academy of Justice of the Republic of Armenia*

АНАИТ МАНАСЯН

*Проректор Академии юстиции Республики Армения,
Кандидат юридических наук,
Доцент кафедры конституционного права
Ереванского государственного университета*

МАРИНА МАКЯН

*Специалист отдела по организации
научно-исследовательской и
программно-методологической работы Академии юстиции
Республики Армения*

**ԱՆՁԵՌՆՄԻՆԵԼԻՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ
ԽՆԴԻՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

**THE ISSUE OF IMPROVEMENT OF THE INSTITUTE OF
IMMUNITY IN THE REPUBLIC OF ARMENIA**

**ВОПРОС УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНСТИТУТА ИММУНИТЕТА
В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ**

I. Ներածություն

Ցանկացած պետական մարմնի կամ պաշտոնատար անձի իրավական կար-

զավիճակը բնութագրվում է Սահմանադրությամբ և օրենքներով նրանց վերապահված լիազորություններն ու պատասխանատվությունը սահմանող նորմերի ամբողջությամբ:

Իրավական կարգավիճակի անբաժանելի մասն են կազմում անձնական և գործառույթային երաշխիքները, որոնք կոչված են ապահովելու պաշտոնատար անձանց կողմից իրենց լիազորությունների անխաթար իրականացումը: Այդ երաշխիքներից է անձեռնմխելիությունը, որով ՀՀ Սահմանադրությունը օժտել է հանրային իշխանության բնագավառում առանցքային դերակատարում ունեցող բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց: Գործող Սահմանադրությունը անձեռնմխելիությամբ է օժտում հանրապետության նախագահին, Ազգային ժողովի պատգամավորներին, դատավորներին, ինչպես նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանին:

Սահմանադրական անձեռնմխելիության բովանդակությունն անձեռնմխելիությամբ օժտված պաշտոնատար անձանց համար միասնական կամ միատեսակ չէ, և կախված կոնկրետ պաշտոնատար անձի կարգավիճակից՝ անձեռնմխելիությունն ունի տարբեր ծավալ և հաղթահարման տարբեր ընթացակարգեր:

Վերջին տարիներին մի շարք երկրներում պաշտոնատար անձանց անձեռնմխելիության վերաբերյալ բանավեճերը հանգեցրել են անձեռնմխելիության ծավալի սահմանափակման կամ դրա հաղթահարման կարգավորումների դյուրինացմանն ուղղված բարեփոխումների¹:

Նկատի ունենալով այն, որ պաշտոնատար անձանց անձեռնմխելիության ինստիտուտի ամրագրման առնչությամբ ՀՀ Սահմանադրության որդեգրած տրամաբանությունը միասնական չէ, սույն գիտական հոդվածում մեր կողմից վերլուծության են ենթարկվում հետևյալ հիմնական հարցերը.

ա) Կոնկրետ պաշտոնատար անձանց անձեռնմխելիությամբ օժտելու հանգամանքը սահմանադրական մակարդակում սահմանելու անհրաժեշտությունը,

բ) Վերջին տարիների միջազգային պրակտիկան նկատի ունենալով՝ առանձին պաշտոնատար անձանց անձեռնմխելիության ինստիտուտի ծավալի նեղացման հարցը՝ առաջնորդվելով առավելապես գործառույթային անձեռնմխելիության ինստիտուտի ամրագրման տրամաբանությամբ:

Վերոնշյալ հարցերի նկատմամբ կիրառելի կարգավորումների կատարելագործումը կնպաստի իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի պատշաճ կենսագործմանը՝ երաշխավորելով հանրային իշխանության բարձրագույն մարմինների անկախությունը և սահմանադրական կայունությունը:

II. Անձեռնմխելիության ինստիտուտի «սահմանադրականացումը»՝ որպես իրավական պետության ամրապնդման երաշխիք

Գործող Սահմանադրությունն անձեռնմխելիությամբ է օժտում հանրապետության նախագահին, Ազգային ժողովի պատգամավորներին, դատավորներին,

¹ Տե՛ս Վենետիկի հանձնաժողովի զեկույց՝ CDL-AD(2014)011, Report on the scope and lifting of parliamentary immunities, 2014, պար. 28:

ինչպես նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանին:

Միևնույն ժամանակ, մի շարք դեպքերում ՀՀ օրենսդրությունն անձեռնմխելիության ինստիտուտն ամրագրում է առանձին կարգավիճակ ունեցող անձանց համար՝ չունենալով այդ առնչությամբ բավարար սահմանադրական հիմքեր: Օրինակ՝ ՀՀ ընտրական օրենսգրքի 39 հոդվածի համաձայն՝ Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի անդամի նկատմամբ քրեական հետապնդում կարող է հարուցվել միայն Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի համաձայնությամբ: Առանց Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի համաձայնության՝ հանձնաժողովի անդամը չի կարող զրկվել ազատությունից, բացառությամբ, եթե նա բռնվել է հանցանք կատարելու պահին կամ անմիջապես դրանից հետո: Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովը նշված հարցի վերաբերյալ որոշումն ընդունում է հանձնաժողովի անդամների ընդհանուր թվի ձայների մեծամասնությամբ:

Հարկ է նկատի ունենալ, որ ՀՀ Սահմանադրությունն ամրագրում է Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովին առնչվող առանձին գլուխ, միևնույն ժամանակ, չսահմանելով ԿԸՀ անդամների անձեռնմխելիությանն առնչվող որեւէ սահմանադրական կարգավորում: Հետևաբար, տվյալ պարագայում հարց է առաջանում, թե որքանով է նման ինստիտուտի օրենսդրական ամրագրումը համապատասխանում ընդհանուր սահմանադրական տրամաբանությանը:

Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովի մասին օրենքի 17-րդ հոդվածով ևս ամրագրված է հանձնաժողովի անդամների անձեռնմխելիությունը: Հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ հանձնաժողովի անդամը չի կարող պատասխանատվության ենթարկվել իր լիազորություններն իրականացնելիս հայտնած կարծիքի կամ կայացրած որոշման համար, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ նրա արանքում առկա են վարչական իրավախախտման կամ հանցագործության հատկանիշներ: 3-րդ մասով նախատեսվում է, որ իր լիազորությունների իրականացման կապակցությամբ հանձնաժողովի անդամի նկատմամբ քրեական հետապնդում կարող է հարուցվել, կամ հանձնաժողովի անդամը կարող է ազատությունից զրկվել Հայաստանի Հանրապետության գլխավոր դատախազի միջնորդության հիման վրա միայն հանձնաժողովի համաձայնությամբ: Հանձնաժողովի անդամն առանց հանձնաժողովի համաձայնության չի կարող զրկվել ազատությունից, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ նա բռնվել է հանցանք կատարելու պահին կամ անմիջապես դրանից հետո: Այս դեպքում ազատությունից զրկելը չի կարող տևել 72 ժամից ավելի: Հանձնաժողովի անդամին ազատությունից զրկելու մասին անհապաղ տեղեկացվում է հանձնաժողովի նախագահը:

Հետևաբար, առանցքային սահմանադրական մարմինների անձեռնմխելիությանը, դրա սահմաններին և հաղթահարման եղանակներին առնչվող սկզբունքային հարցերը կարգավորվում են սահմանադրական մակարդակում: Մինչդեռ մի շարք դեպքերում ՀՀ օրենսդրությունը անձեռնմխելիության ինստիտուտն ամրագրում է առանձին կարգավիճակ ունեցող այլ անձանց համար՝ չունենալով այդ առնչությամբ բավարար սահմանադրական հիմքեր: Այդ հանգամանքը կարող

է վտանգավոր լինել այն տեսանկյունից, որ օրենսդիրը փաստացի անսահմանափակ հնարավորություն է ձեռք բերում Սահմանադրությամբ չսահմանված և իր կողմից որոշվող պաշտոնատար անձանց անձեռնմխելիություն տրամադրելու հարցում: Կարծում ենք, որ նման մոտեցումը խաթարում է անհրաժեշտ սահմանադրական հավասարակշռությունը, ինչը հնարավոր է երաշխավորել միայն միասնական սահմանադրական տրամաբանության պայմաններում:

Կառույց Մանուել Վասկեսը նշում է, որ անձեռնմխելիությամբ օժտված անձանց շրջանակը պետք է «սահմանադրականացված» լինի, քանի որ այս ինստիտուտը կոչված է Սահմանադրությամբ նախատեսված նպատակների իրագործմանն ու սահմանադրական արժեքների պահպանմանը, միևնույն ժամանակ այն երաշխավորում է պետական մարմինների ու պաշտոնատար անձանց սահմանադրաիրավական առաքելության իրականացումը²:

Եվրոպայի խորհրդի գրեթե բոլոր անդամ երկրների սահմանադրություններում համապարփակ կերպով կարգավորվում են անձեռնմխելիության ինստիտուտի տրամաբանությանն առնչվող հարցերը: Շվեյցարիայի Սահմանադրությունը թույլ է տալիս, որ օրենքով բացի խորհրդարանականներից և կառավարության անդամներից՝ անձեռնմխելիության լրացուցիչ երաշխիքներ նախատեսվեն այլ պաշտոնատար անձանց նկատմամբ: Ելնելով Հիմնական օրենքի տրամաբանությունից՝ վերոնշյալ վերապահմանը համահունչ՝ Շվեյցարիայի օրենսդիրն անձեռնմխելիությունը տարածել է նաև քաղաքացիական ծառայողների, այդ թվում՝ դատավորների վրա: Տեսաբանների մի մասն օրենքների միջոցով անձեռնմխելիությամբ օժտված անձանց շրջանակի ընդլայնումը խնդրահարույց է համարում, քանի որ հասարակ օրենքներն ընդունման առավել պարզ ընթացակարգ են նախատեսում, ինչը կարող է գործող պաշտոնատար անձանց մոտ տվյալ երաշխիքների ընդլայնման գայթակղություն առաջացնել³: Ավելին, ներպետական օրենքներով անձեռնմխելիության սահմանում՝ հիմնական օրենքում բավարար հիմքերի բացակայության պայմաններում, մի շարք երկրներում (Իտալիա, Ֆրանսիա) հակասահմանադրական է ճանաչվել՝ դիտարկվելով որպես իրավահավասարության սկզբունքի խախտում⁴:

Ամփոփելով՝ նշենք, որ քննարկվող հարցի առնչությամբ կարևորում ենք **միասնական սահմանադրական տրամաբանության որդեգրումն** այն առումով, որ Սահմանադրությունն առնվազն կանխորոշի այն պաշտոնատար անձանց շրջանակը կամ այդ շրջանակը որոշելու չափանիշը, որոնք օժտված են (կարող են օժտվել) անձեռնմխելիությամբ՝ բնականաբար նկատի ունենալով այն, որ հարցի վերաբերյալ մանրամասները կարող են սահմանվել օրենքով:

² Տե՛ս *Vicki C. Jackson*, «Principle and Compromise in Constitutional Adjudication: The Eleventh Amendment and State Sovereign Immunity», *Notre Dame L. Rev.* 953, 2000, էջ 22:

³ Տե՛ս *Tilman Hoppe*, «Public Corruption: Limiting Criminal Immunity of Legislative, Executive and Judicial Officials in Europe», 2011, էջ 7, http://tilman-hoppe.de/ICL_Journal_5_4_11.pdf:

⁴ Տե՛ս *Tilman Hoppe*, «Public Corruption: Limiting Criminal Immunity of Legislative, Executive and Judicial Officials in Europe», 2011, էջ 8:

II. Անձեռնմխելիությունը՝ որպես պաշտոնապար անձանց բնականոն գործունեության երաշխիք. անձնական, թե՛ գործառությանին անձեռնմխելիություն

«Սահմանադրական կարգավորումներով ամրագրված՝ սահմանադրական անձեռնմխելիության ինստիտուտի բովանդակությունը անձեռնմխելիությամբ օժտված պաշտոնատար անձանց համար միասնական և միատեսակ չէ: Այսպես՝ «Սահմանադրության 96-րդ հոդվածի համաձայն՝ Ազգային ժողովի պատգամավորն իր լիազորությունների ժամկետում և դրանից հետո չի կարող հետապնդվել և պատասխանատվության ենթարկվել պատգամավորական գործունեության շրջանակներում հայտնած կարծիքի կամ քվեարկության համար: Պատգամավորի նկատմամբ քրեական հետապնդում կարող է հարուցվել միայն Ազգային ժողովի համաձայնությամբ: Պատգամավորն առանց Ազգային ժողովի համաձայնության չի կարող զրկվել ազատությունից, բացառությամբ երբ նա բռնվել է հանցանք կատարելու պահին կամ անմիջապես դրանից հետո: Այս դեպքում ազատությունից զրկելը չի կարող տևել յոթանասուներկու ժամից ավելի: Պատգամավորին ազատությունից զրկելու մասին անհապաղ տեղեկացվում է Ազգային ժողովի նախագահը: Անձեռնմխելիության այս ծավալը տարածվում է նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի վրա («Սահմանադրության 193-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

«Սահմանադրության 140-րդ հոդվածի համաձայն՝ «1. Հանրապետության նախագահն անձեռնմխելի է:

2. Հանրապետության նախագահն իր լիազորությունների ժամկետում և դրանից հետո չի կարող հետապնդվել և պատասխանատվության ենթարկվել իր կարգավիճակից բխող գործողությունների համար:

3. Իր կարգավիճակի հետ չկապված գործողությունների համար Հանրապետության նախագահը կարող է պատասխանատվության ենթարկվել միայն իր լիազորությունների ավարտից հետո»:

Սահմանադրության 164-րդ հոդվածի համաձայն՝ «... 2. Դատավորը չի կարող պատասխանատվության ենթարկվել արդարադատություն իրականացնելիս հայտնած կարծիքի կամ կայացրած դատական ակտի համար, բացառությամբ երբ առկա են հանցագործության կամ կարգապահական խախտման հատկանիշներ:

3. Իր լիազորությունների իրականացման կապակցությամբ Սահմանադրական դատարանի դատավորի նկատմամբ քրեական հետապնդում կարող է հարուցվել միայն Սահմանադրական դատարանի համաձայնությամբ: Սահմանադրական դատարանի դատավորն իր լիազորությունների իրականացման կապակցությամբ առանց Սահմանադրական դատարանի համաձայնության չի կարող զրկվել ազատությունից, բացառությամբ երբ նա բռնվել է հանցանք կատարելու պահին կամ անմիջապես դրանից հետո: Այս դեպքում ազատությունից զրկելը չի կարող տևել յոթանասուներկու ժամից ավելի: Սահմանադրական դատարանի դատավորին ազատությունից զրկելու մասին անհապաղ տեղեկացվում

է Սահմանադրական դատարանի նախագահը:

4. Իր լիազորությունների իրականացման կապակցությամբ դատավորի նկատմամբ քրեական հետապնդում կարող է հարուցվել միայն Բարձրագույն դատական խորհրդի համաձայնությամբ: Դատավորն իր լիազորությունների իրականացման կապակցությամբ առանց Բարձրագույն դատական խորհրդի համաձայնության չի կարող զրկվել ազատությունից, բացառությամբ երբ նա բռնվել է հանցանք կատարելու պահին կամ անմիջապես դրանից հետո: Այս դեպքում ազատությունից զրկելը չի կարող տևել յոթանասուներկու ժամից ավելի: Դատավորին ազատությունից զրկելու մասին անհապաղ տեղեկացվում է Բարձրագույն դատական խորհրդի նախագահը ...»:

Վերոնշյալ պաշտոնատար անձանց հավելյալ սահմանադրական պաշտպանության տրամադրումը պայմանավորված է նրանց սահմանադրական հատուկ կարգավիճակով, **դրանից բխող նրանց գործառույթների բովանդակությամբ:**

Վերջին տարիներին միջազգային պրակտիկայում դիտվում է պաշտոնատար անձանց անձեռնմխելիության ծավալի սահմանափակման և առավելապես գործառույթային անձեռնմխելիությամբ առաջնորդվելու միտում: Միավորված ազգերի կազմակերպության հանցավորության և թմրանյութերի շրջանառության դեմ պայքարի հանձնախմբի 2009 թվականի զեկույցում նշվում է, որ կոռուպցիայի աննախադեպ աճի պատճառներից մեկը պաշտոնատար անձանց բացարձակ անձեռնմխելիությունն է⁵: Այս հարցին Հանձնախումբն անդրադարձել էր դեռևս 2004 թվականին ներկայացրած «Կոռուպցիայի դեմ համաշխարհային ծրագիր. հակակոռուպցիոն գործիքակազմ» ծավալուն ուսումնասիրությամբ⁶:

1997 թվականին Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի կողմից ընդունված «Կոռուպցիայի դեմ պայքարի 20 ուղղորդող սկզբունքները» փաստաթղթում նշվում է, որ պետությունները պետք է սահմանափակեն պաշտոնատար անձանց անձեռնմխելիությունը ժողովրդավարական պետությունում հանցավորության դեմ պայքարի հարցում ցանկալի արդյունքի հասնելու համար: Մասնավորապես, այս ուղղությամբ պետությունները պետք է.

- սահմանափակեն այն պաշտոնատար անձանց շրջանակը, որոնց հիմնական օրենքով շնորհվում է անձեռնմխելիություն,
- հստակ սահմանեն այն իրավիճակները, երբ անձեռնմխելիությունը չի գործում: Օրինակ՝ երբ պաշտոնատար անձը բռնվել է հանցանքի կատարման ժամանակ կամ անմիջապես հետո,
- պետք է հստակ սահմանվեն անձեռնմխելիության հաղթահարման հիմքերն ու ընթացակարգը⁷:

⁵ Տես «Immunity provisions for ministers and members of parliament», Anti-Corruption Helpdesk, European Commission, 2018, էջ 3, <https://knowledgehub.transparency.org/assets/uploads/kproducts/2018-Immunity-Provisions-for-Ministers-and-MPs.pdf>:

⁶ Տես Միավորված ազգերի կազմակերպության հանցավորության և թմրանյութերի շրջանառության դեմ պայքարի հանձնախմբի (UNDOC) «Կոռուպցիայի դեմ համաշխարհային ծրագիր. հակակոռուպցիոն գործիքակազմ», 2004 թ., սեպտեմբեր, Վիեննա:

⁷ Տես «Կոռուպցիայի դեմ պայքարի 20 ուղղորդող սկզբունքները», ընդունվել է Նախարարների

Միավորված ազգերի կազմակերպության «Կոռուպցիայի դեմ պայքարի մասին» կոնվենցիայի 30-րդ հոդվածը սահմանում է, որ յուրաքանչյուր մասնակից պետություն պետք է ձեռնարկի անհրաժեշտ միջոցներ՝ իր իրավական համակարգին ու սահմանադրական սկզբունքներին համապատասխան՝ ապահովելու արդարացի հավասարակշռություն պաշտոնատար անձանց իրենց լիազորությունների իրացման նպատակով վերապահված անձեռնմխելիության կամ այլ արտոնության և, անհրաժեշտության դեպքում, արդյունավետ քննություն և քրեական հետապնդում իրականացնելու և իրավախախտումների կապակցությամբ դատական որոշումներ կայացնելու հնարավորության միջև, որոնք այդպիսին են ճանաչվել Կոնվենցիայի համաձայն:

Վերջին շրջանում անձեռնմխելիության վերաբերյալ բանավեճերում տեսաբաններն առաջ են քաշում, այսպես կոչված, «նոր և հին» ժողովրդավարության երկրների միջև առկա տարբերությունները⁸: Ժողովրդավարական երկրներում, որտեղ ձեռք է բերվել կայունության որոշակի մակարդակ, պետական մարմինների ու պաշտոնատար անձանց գործառույթների իրականացման ապահովման համար առկա են բավարար երաշխիքներ, և բացակայում է կամ նվազագույնի է հասել պաշտոնատար անձի հետապնդումների ու ճնշման վտանգը, հետևապես՝ նվազել է նաև անձեռնմխելիության ինստիտուտի անհրաժեշտությունը: Նոր ժողովրդավարության երկրներում անձեռնմխելիության ինստիտուտը, իր հերթին, կարող է չարաշահվել պաշտոնատար անձանց կողմից՝ ինքնին խոչընդոտելով ժողովրդավարության սկզբունքների կենսագործմանը: Անձեռնմխելիության պարադոքսը կայանում է հենց նրանում, որ այն կարող է ծառայել ինչպես ժողովրդավարության խթանմանը, այնպես էլ խաթարմանը⁹:

Առավելապես գործառույթային անձեռնմխելիությամբ առաջնորդվելու մոտեցումն իր արտացոլումն է գտել մի շարք երկրների հիմնական օրենքներում: Այսպես, Նիդերլանդների Հիմնական օրենքի 71-րդ հոդվածը նախատեսում է, որ Գլխավոր շտատների պատգամավորները, նախարարները, գլխավոր քարտուղարները կամ այլ անձինք, որոնք մասնակցում են պառլամենտի գործունեությանը, չեն կարող ենթարկվել հետապնդման կամ պատասխանատվության Գլխավոր շտատների նիստերի կամ հանձնաժողովների նիստերի ընթացքում հնչեցրած կարծիքի կամ գրավոր ներկայացված տեղեկատվության համար:

Լյուքսեմբուրգի Սահմանադրության 68-րդ հոդվածի համաձայն՝ պատգամավորը չի կարող ենթարկվել քրեական հետապնդման կամ հարցաքննվել իր լիազորությունների իրականացման ընթացքում հնչեցրած կարծիքի կամ կատարած քվեարկության համար: Պատգամավորը նստաշրջանների ընթացքում կարող է

կոմիտեի կողմից 1997 թվականի նոյեմբերի 6-ին Կոմիտեի 101-րդ նստաշրջանում, <https://rm.coe.int/16806cc17c>:

⁸ Տե՛ս Վենետիկի հանձնաժողովի զեկույց **CDL-AD(2014)011**, Report on the scope and lifting of parliamentary immunities, 2014, պար. 29, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2014\)011-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2014)011-e):

⁹ Տե՛ս Վենետիկի հանձնաժողովի զեկույց **CDL-AD(2014)011**, Report on the scope and lifting of parliamentary immunities, 2014, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2014\)011-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2014)011-e):

քրեական հետապնդման ենթարկվել իր անդամակցած պալատի համաձայնությամբ: Նույնաբովանդակ կարգավորումներ է նախատեսում Բելգիայի Հիմնական օրենքը (հոդվ. 58, 59):

Շվեյցարիայի Հիմնական օրենքի 162-րդ հոդվածը նախատեսում է, Միության վեհաժողովի և Միության խորհրդի անդամները, ինչպես նաև Միության կանցլերը չեն կարող իրավական պատասխանատվություն կրել խորհուրդներում և այլ մարմիններում իրենց հայտարարությունների համար: Օրենքով կարող են նախատեսվել անձեռնմխելիության լրացուցիչ տեսակներ և ընդլայնել դրանց գործողությունը այլ անձանց նկատմամբ:

Ինչ վերաբերում է անձեռնմխելիության հաղթահարման ընթացակարգին, Եվրոպայի խորհրդի Կոռուպցիայի դեմ պայքարող պետությունների խումբը (ԳՐԵԿՈ) արձանագրել է, որ որպեսզի պաշտոնատար անձի անձեռնմխելիության հաղթահարման ընթացակարգը լինի իրավաչափ, անձեռնմխելիությունից զրկելու միջնորդությունը պետք է բավարարի հետևյալ երեք պահանջներին.

1) այն պետք է հիմնված լինի լուրջ և պատճառաբանված փաստարկների վրա,

2) այն պետք է լինի անկողմնակալ և պայմանավորված չլինի քաղաքական հանգամանքներով,

3) այն պետք է ունենա էական նշանակություն, որպեսզի արդարացի տվյալ պաշտոնատար անձի աշխատանքի բնականոն ընթացքի խաթարումը, մասնավորապես՝ համակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ քննության իրականացումը ապահովելու համար (GRECO, 2000)¹⁰:

ՄԻԵԴ-ը «Կորդովան ընդդեմ Իտալիայի» գործով ընդգծել է, որ անձեռնմխելիությունը չպետք է շեղվի իր բուն նպատակից, այն է՝ տվյալ պետական մարմնի բնականոն գործունեության ապահովումը: Մասնավորապես, *անձեռնմխելիությունը չպետք է տարածվի պաշտոնատար անձի՝ իր գործառույթների հետ չկապված գործողությունների ու հնչեցրած արտահայտությունների նկատմամբ*: Հետևյալ գանգատի քննության արդյունքում Դատարանը արձանագրել է Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի խախտում՝ նկատի ունենալով այն, որ ազգային դատարանները, պարզելով, որ անձեռնմխելիությամբ օժտված Խորհրդարանի անդամը Դիմումատուին ուղարկում էր անպարկեշտ գրություններ ու առարկաներ, մերժել էին դիմումատուի պահանջը՝ վկայակոչելով պատգամավորի անձեռնմխելիության հանգամանքը: ՄԻԵԴ-ն արձանագրեց, որ վեճն առավելապես անձնական բնույթ է կրում, և ներպետական դատարանի որոշումը չի նպաստում հանրային շահերի և անձանց հիմնարար իրավունքների պաշտպանության միջև արդարացի հավասարակշռության հաստատմանը¹¹:

Մոլդովայի Սահմանադրական դատարանի դատավորների անձեռնմխելիության վերաբերյալ ընդունված (CDL-AD(2013)008-e) կարծիքում Վենետիկի հանձնաժողովն արտահայտվում է դատավորի սահմանափակ գործառույթային

¹⁰ Stéu Group of States Against Corruption (GRECO), Immunities of public officials as possible obstacles in the fight against corruption, Council of Europe, 2010, էջ 46:

¹¹ Stéu CORDOVA v. ITALY, (Application no. 40877/98), 30 January 2003, Strasbourg:

անձեռնմխելիության օգտին: Որպես ընդհանուր կանոն՝ նշվում է, որ դատավորները պաշտպանության կարիք ունեն այնպիսի քաղաքացիական հայցերից, որոնք վերջիններիս դեմ բերվում են իրենց կողմից դատավորի գործառույթների պատշաճ իրականացման համար: Այդուհանդերձ, դատավորները չպետք է օգտվեն անձնական անձեռնմխելիությունից և իրենց կողմից կատարված հանրորեն վտանգավոր արարքների համար պետք է կրեն օրենքով նախատեսված պատասխանատվություն: Հետևաբար, դատավորները պետք է օժտված լինեն միայն գործառույթային անձեռնմխելիությամբ, այսինքն, պաշտպանված լինեն միայն իրենց գործառույթներն իրականացնելիս օրինական գործողությունների համար հետապնդումներից¹²:

«Դատական համակարգի անկախության մասին» զեկույցում Վենետիկի հանձնաժողովը սահմանում է, որ դատավորները չեն կարող օժտված լինել անձեռնմխելիությամբ այն դեպքերում, երբ վերջիններս դատավորների գործառույթների իրականացման սահմաններից դուրս հանցագործություն են կատարել:

Վենետիկի հանձնաժողովը անվիճելի է համարում այն, որ դատավորները պետք է պաշտպանված լինեն անհարկի արտաքին ազդեցություններից, այդ իսկ պատճառով էլ նրանք պետք է օժտվեն գործառույթային անձեռնմխելիությամբ¹³:

Վենետիկի հանձնաժողովի դիրքորոշումն այն է, որ դատավորի գործառույթային անձեռնմխելիությունը կոչված է երաշխավորելու վերջինիս գործունեությունը արտաքին ազդեցություններից, ուստի այն այլ դեպքերում չպետք է այնքան համընդգրկուն լինի կամ այնպես մեկնաբանվի, որ գործառույթային անձեռնմխելիությամբ օժտված անձի բոլոր արարքները պաշտպանված լինեն նույն ծավալով:

Այսպիսով, անձեռնմխելիության վերաբերյալ կարգավորումները լեգիտիմ և արդարացված են այնքանով, որքանով կոչված են երաշխավորելու հանրային գերակա շահերի, պետական մարմնի կամ պաշտոնատար անձի բնականոն գործունեության կենսագործումը: Ուստի, կարծում ենք՝ անձեռնմխելիության ինստիտուտն ամրագրելիս անհրաժեշտ է նկատի ունենալ հետևյալ կարևոր չափանիշները. 1. նշված ինստիտուտի ամրագրումը հնարավոր է սոսկ այն դեպքում, եթե այն անհրաժեշտ է ժողովրդավարական հասարակությունում, 2. վերջինիս սահմանները համաչափ են քննարկված հետապնդվող նպատակին, 3. անձեռնմխելիության սահմաններն ամրագրելիս գտնվել է պատշաճ հավասարակշռություն հանրային շահերի և անձանց հիմնարար իրավունքների պաշտպանության միջև:

Ամփոփելով՝ նշենք, որ թեև տարբեր պաշտոնատար անձանց անձեռնմխելիության ծավալն ու դրա հաղթահարման կառուցակարգերը կարող են միմյան-

¹² Տես Վենետիկի հանձնաժողովի կարծիք **CDL-AD(2013)008-e**, *Amicus curiae brief on the Immunity of Judges for the Constitutional Court of Moldova*, պար. 16, 18, 19, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2013\)008-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2013)008-e):

¹³ Տես Վենետիկի հանձնաժողովի զեկույց **CDL-AD(2010)004**, Venice Commission, *Report on the Independence of the Judicial System – Part I: The Independence of Judges*, 2010, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)004-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)004-e):

ցից տարբերվել և ունենալ որոշ առանձնահատկություններ, սակայն նշված ինստիտուտին առնչվող միջազգային չափանիշներն ընդհանուր առմամբ միտված են նեղացնելու անձեռնմխելիության ինստիտուտի գործողության ծավալը՝ հնարավորինս սահմանափակելով այն գործառության անձեռնմխելիության երաշխիքներով: Նման տրամաբանությամբ ՀՀ սահմանադիրն առաջնորդվել է դատավորների անձեռնմխելիության ինստիտուտի ամրագրման պարագայում: Վերը շարադրվածը նկատի ունենալով՝ կարծում ենք, որ կարելի է քննարկման առարկա դարձնել նաև առանձին պաշտոնատար անձանց անձեռնմխելիության ինստիտուտի ծավալի նեղացման հարցը և պաշտոնատար անձանց անձեռնմխելիության ինստիտուտի կարգավորման հարցում առաջնորդվել առավելապես գործառության անձեռնմխելիության ամրագրման տրամաբանությամբ:

IV. Եզրակացություն

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ պաշտոնատար անձանց անձեռնմխելիության ինստիտուտի կարգավորման առնչությամբ առաջարկում ենք.

ա) Սահմանադրական մարմինների անձեռնմխելիությանը վերաբերող սկզբունքային հարցերում առաջնորդվել միասնական սահմանադրական տրամաբանությամբ այն առումով, որ Սահմանադրությունն առնվազն կանխորոշի այն պաշտոնատար անձանց շրջանակը կամ այդ շրջանակը որոշելու չափանիշը, որոնք օժտված են (կարող են օժտվել) անձեռնմխելիությամբ՝ բնականաբար նկատի ունենալով այն, որ հարցի վերաբերյալ մանրամասները կարող են սահմանվել օրենքով,

բ) Քննարկման առարկա դարձնել պաշտոնատար անձանց անձեռնմխելիության ինստիտուտի գործողության ծավալի նեղացման հարցը և պաշտոնատար անձանց անձեռնմխելիության ինստիտուտը կարգավորելիս ու կիրառելիս առաջնորդվել առավելապես գործառության անձեռնմխելիության ամրագրման տրամաբանությամբ:

Annotation. The article considers a number of key issues related to immunity of public officials. In particular, the authors suggest to be guided by a unified constitutional logic while regulating the immunity issues and ensure sufficient constitutional basis for setting immunity for various public officials. It is also proposed to narrow the scope of immunity of public officials and to be mainly guided by the definition of functional immunity, considering the tendency of limitation of immunity of officials in international practice.

Аннотация. В статье рассматривается ряд ключевых вопросов, связанных с иммунитетом должностных лиц. В частности, авторы предлагают руководствоваться единой конституционной логикой в регулировании вопросов относительно иммунитета и обеспечить достаточную конституционную основу для предоставления иммунитета различным должностным лицам. Предлагается также сузить объем иммунитета должностных лиц и руководствоваться преимущественно установлением функционального иммунитета, учитывая тенденцию ограничения иммунитета должностных лиц в международной практике.

Բանալի բառեր - գործառությանն անձեռնմխելիություն, անձեռնմխելիության սահմանադրական հիմք, անձեռնմխելիության ծավալի սահմանափակում, պաշտոնավար անձ:

Keywords: functional immunity, constitutional basis for immunity, limitation of the scope of immunity, public official.

Ключевые слова: функциональный иммунитет, конституционный основа иммунитета, ограничение объема иммунитета, должностное лицо.

Ա. Մանասյան - Արդարադատության ակադեմիայի պրոռեկտոր, ԵՊՀ սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի դոցենտ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, էլ. հասցե՝ a_manassian@yahoo.com:

Մ. Մաքյան - Արդարադատության ակադեմիայի գիտահետազոտական և ծրագրամեթոդական աշխատանքների կազմակերպման բաժնի մասնագետ, էլ. հասցե՝ marinamaqyan21@gmail.com:

Ներկայացվել է խմբագրության 19.03.2021 թ., տրվել է գրախոսության 19.03.2021 թ., երաշխավորվել է իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Էդգար Շաթիրյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 14.05.2021 թ.:

ՇՈՒՇԱՆԻԿ ԱՎԱԳԻՄՅԱՆ

*Եվրոպական համալսարան, Իրավագիտության ֆակուլտետի հայցորդ,
Բարձրագույն դատական խորհուրդ, Բարձրագույն դատական
խորհրդի անդամի օգնական*

SHUSHANIK AVAGIMYAN

*European University, Faculty of Law Researcher,
Supreme Judicial Council of the Republic of Armenia,
Assistant Member of the Supreme Judicial Council of the Republic of Armenia*

ШУШАНИК АВАГИМЯН

*Европейский университет, юридический факультет,
соискатель, Высший Судебный Совет РА,
Помощник члена Высшего судебного совета РА*

ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՆՁԵՌՆՄԻՆԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔ

INVIOABILITY OF PROPERTY AS A CONSTITUTIONAL GUARANTEE

НЕПРИКОСНОВЕННОСТЬ СОБСТВЕННОСТИ КАК КОНСТИТУЦИОННАЯ ГАРАНТИЯ

Իրավունքների և ազատությունների սահմանադրական երաշխիքների ներքո իրավաբանական գրականության մեջ ընդունված է հասկանալ Սահմանադրության մեջ ամրագրված այն ընդհանուր պայմաններն ու հատուկ (իրավաբանական) միջոցները, որոնք փաստացի հնարավորություն են ընձեռում օգտվելու հիմնական իրավունքներից, բավարարելու շահերը և հուսալիորեն պաշտպանելու դրանք¹:

Իրավունքների և ազատությունների երաշխիքների առնչությամբ Սահմանադրությունը բովանդակում է հատուկ նորմեր, որոնք ուղղակի վերաբերում են իրավունքների և ազատությունների իրացման երաշխիքներին: Ընդ որում, հարկ է նկատել, որ նմանօրինակ բովանդակության նորմերը կարող են ամրագրված լինել ոչ միայն Սահմանադրությամբ, այլև իրավունքի այլ ճյուղերի նորմերում²:

«Սահմանադրությամբ և «քաղաքացիական օրենսգրքով նախատես-

¹ Տես «Սահմանադրական իրավունք, գիրք առաջին, հեղինակային խումբ, խմբագրությամբ՝ Ն. Ա. Այվազյանի, Երևան, 2016 թ., էջ 345:

² Տես նույն տեղում:

ված սեփականության իրավունքի իրականացման երաշխիքներն ամրագրված են նաև ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի սկզբունքներում³, մասնավորապես ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 3-րդ հոդվածում: Սեփականության իրավունքի իրականացման սահմանադրաիրավական երաշխիքների ուսումնասիրության շրջանակում հատկապես կարևորվում է ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությամբ ամրագրված սեփականության անձեռնմխելիության սկզբունքը:

Սեփականությունը քաղաքացիական իրավունքի առանցքային ինստիտուտն է, իսկ սեփականության անձեռնմխելիության ապահովմանն ուղղված իրավահարաբերությունները՝ քաղաքացիաիրավական բնականոն հարաբերությունների անկյունաքարը: Սեփականության անձեռնմխելիությունն առաջնային նախապայման է սեփականության իրավունքի լիարժեք իրացման համար: Առանց սեփականության անձեռնմխելիության չի կարող գոյություն ունենալ բնականոն քաղաքացիաիրավական շրջանառություն⁴:

Սակայն հարկ է նկատել, որ և սեփականության անձեռնմխելիությունը՝ որպես սկզբունք, թեև ամրագրված է ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությամբ, բայց միևնույն ժամանակ իր բովանդակային ամրագրումն է ստացել Սահմանադրությամբ:

Այս տեսանկյունից կարևոր է ընդգծել, որ սահմանադրական իրավակարգավորումների հիմնախնդիրներից է տնտեսական համակարգի վերաբերյալ նորմատիվ կարգավորումների սահմանումը⁵:

Վկայակոչված հանգամանքով պայմանավորված՝ պետությունների սահմանադրությունները պետք է սահմանեն պետությունում թույլատրելի սեփականության ձևերը, ելակետային դրույթներ պարունակեն տնտեսական գործունեության վերաբերյալ: Միաժամանակ, կարգավորելով տնտեսական գործունեությունը, հիմնական օրենքները կոչված են սահմանելու սեփականության իրավունքի պաշտպանության երաշխիքները⁶:

Վերոշարադրյալին զուգահեռ հարկ ենք համարում նշել, որ քննարկվող հիմնախնդրի վերաբերյալ սահմանադրական իրավակարգավորումները և քաղաքացիական իրավակարգավորումները «գենետիկորեն» փոխկապակցված են միմյանց հետ⁷:

Սեփականության անձեռնմխելիության սկզբունքի հասկացությունը բովանդակային առումով նախատեսված չէ ՀՀ սահմանադրությամբ, այլ այս սկզբունքի՝ որպես սեփականության իրավունքի սահմանադրաիրավական երաշխիքի առկայության վերաբերյալ հետևություններ կարող ենք անել սեփականության իրավունքը սահմանող սահմանադրական դրույթների վերլուծությունից: Ընդ

³ Տե՛ս ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի թիվ ԼԴ/0175/02/11 քաղաքացիական գործով 19.10.2012 թ. որոշումը:

⁴ Տե՛ս Ն. Ա. Կարապետյան, Սեփականության անձեռնմխելիություն. ներպետական կարգավորումներից մինչև Եվրոպական դատարան, Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2014, էջ 5:

⁵ Տե՛ս *Авакьян С.А.*, Конституционное право России. М.: Норма: ИНФРА-М, 2014, стр. 565:

⁶ Տե՛ս նույն տեղում:

⁷ Տե՛ս Комментарий к Конституции Российской Федерации (постатейный) / Зорькин В. Д., Андриченко Л. В., Боголюбов С. А., Бондарь Н. С. и др. 2-е изд., пересм. М.: Норма, Инфра-М, 2011, стр. 296:

որում՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությամբ և սահմանված չէ այս սկզբունքի հասկացությունը, հետևաբար սույն սկզբունքի հասկացությունը և բովանդակությունն անհրաժեշտ է բացահայտել հիմնախնդրի վերաբերյալ գիտական բնորոշումների միջոցով:

Ու. Մատթեյի բնորոշմամբ սեփականության անձեռնմխելիության սկզբունքը հնարավորություն է տալիս անձին պաշտպանելու իր գույքը երրորդ անձանց ոտնձգություններից⁸: Ա. Ի Մալախովն էլ գտնում է, որ սեփականության անձեռնմխելիությունն է հենց սեփականության հիմնական հատկանիշը, նրա ամբողջ սահմանում⁹: Ա. Մ. Օնորեն իր հերթին սեփականության իրավունքը սահմանում է առանձին տարրերի միջոցով, և սեփականության իրավունքի պարտադիր տարր է համարում սեփականության անձեռնմխելիության սկզբունքը¹⁰: Ե. Ա. Սովանովի կարծիքով, սեփականության անձեռնմխելիության սկզբունքն այն է, երբ սեփականատերն ապահովված է իր սեփականությունն իր շահերից ելնելով օգտագործվելու հնարավորությամբ՝ առանց դրանից կամայական զրկվելու մտավախության¹¹: Ի. Պ. Կուլիկովան սեփականության անձեռնմխելիության վերաբերյալ արտահայտել է կարծիք առ այն, որ սեփականության անձեռնմխելիությունը մի իրավիճակ է, երբ ազատ ապրանքային շրջանառության յուրաքանչյուր մասնակցի սեփականության իրավունքը պաշտպանված է այլ անձանց և պետության կամայական միջամտությունից: Նրա կարծիքով, սեփականության անձեռնմխելիությունը սեփականության հարաբերությունների իրավական կարգավորման արդյունք է, որը յուրաքանչյուր սեփականատիրոջ համար ապահովում է գործողությունների ազատության կայուն իրավունք¹²: Իրավաբանական գրականության մեջ նշվում է նաև, որ սեփականության անձեռնմխելիությունը ենթադրում է, որ որևէ մեկը ուղղակիորեն չի կարող զրկվել իր սեփականությունից առանց փոխհատուցման՝ նույնիսկ հանրային օգտագործման համար¹³:

Ռուս իրավագետներից Վ. Դ. Զորկինը սեփականության անձեռնմխելիության սկզբունքի վերաբերյալ նշում է, որ ՌԴ սահմանադրական դատարանը մի շարք որոշումներով բացահայտել է սեփականության իրավունքի սահմանադրաիրավական բովանդակությունը, ընդգծել սեփականության իրավունքի իրականացման սահմանները, թույլատրելի սահմանափակումները, ինչպես նաև անդրադարձել սեփականության իրավունքի դատական պաշտպանության երաշխիքների¹⁴:

⁸ Տե՛ս *Mattei U.*, Basic Principles of Property Law. A Comparative Légal and Economie Introduction // *Revue internationale de droit comparé*. 2001. Avril-juin. Vol. 53, №^o2, . p. 519–521:

⁹ Տե՛ս *Малахов А.И.*, Частная собственность <http://old.acconcept.ru/publish/publications.php?id=2&num=133> այցելության ամսաթիվ 19.11.2020 թ.:

¹⁰ Տե՛ս *Honore A.M.*, *Ownership/Oxford Essays in Jurisprudence*, Oxford 1961, p.107:

¹¹ Տե՛ս *Гражданское право, Том Учебник/ под. Ред Е.А. Суханова*, Москва, 1998, էջ 39:

¹² Տե՛ս *Куликова И.П.*, *Право собственности: вопросы соотношения неприкосновенности и ограничений*, М., 2003, стр. 3:

¹³ Տե՛ս *Ն. Ա. Կարապետյան*, *Սեփականության անձեռնմխելիություն. ներպետական կարգավորումներից մինչև եվրոպական դատարան, Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն*, 2014, էջ 10:

¹⁴ Տե՛ս *Зорькин В.Д.*, *Россия и Конституция в XXI веке. Взгляд с Ильинки*. М.: Норма, 2007, стр. 146:

ՌԴ Սահմանադրական դատարանը 06.06.2000 թ. № 9-Ո որոշմամբ նշել է, որ անձինք իրենց իրային իրավունքները պետք է իրականացնեն՝ ելակետ ընդունելով սեփականության անձեռնմխելիության և պայմանագրի ազատության ընդհանուր իրավական սկզբունքները, որոնք երաշխավորում են նաև քաղաքացիական հարաբերությունների մասնակիցների իրավահավասարության, կամքի ինքնավարության, գույքային ինքնուրույնության, ինչպես նաև մասնավոր գործերին որևէ մեկի կամայական միջամտության անթույլատրելիության սկզբունքները: Գույքային իրավունքների սահմանափակումները քաղաքացիական շրջանառության մեջ պետք է բավարարեն արդարության պահանջներին, համաչափ լինեն սահմանափակվող իրավունքի սահմանադրությամբ ամրագրված նպատակին, իսկ սահմանափակումները պետք է իրականացվեն, բացառապես օրենքի հիման վրա¹⁵:

Հայ իրավագետները սեփականության անձեռնմխելիության սկզբունքը բնութագրում են որպես առանց սեփականատիրոջ կամահայտնության նրա սեփականության նկատմամբ ոչ իրավական հարաբերությունների առաջացման, փոփոխման կամ դադարման բացառում¹⁶:

Վերոնշյալ գիտական բնորոշումները վերաբերում էին սեփականության անձեռնմխելիության հասկացության բացահայտմանը, սակայն անհրաժեշտ է բացահայտել նաև այս սկզբունքի բովանդակային կողմը, որն իրենից ներկայացնում է սեփականատիրոջ կողմից հետևյալ դրական գործողությունների կատարումը.

- ազատ սեփական հայեցողությամբ իրականացնել օրենքով չարգելված ցանկացած գործողություն՝ միաժամանակ բացառելով ցանկացած անօրինական ոտնձգություն այդ հայեցողական ազատության դեմ,
- պաշտպանել սեփականությունը երրորդ անձանց ոտնձգություններից,
- տեղեկացված լինել գույքից կամ գույքային իրավունքներից զրկվելու կամ դրանք սահմանափակվելու հիմքերի մասին, եթե դա տեղի է ունենում սեփականատիրոջ կամքին հակառակ,
- վիճարկել օրենքին չհամապատասխանող սահմանափակումը,
- պահանջել վերացնելու սեփականության իրավունքի դեմ կատարված ցանկացած ոտնձգություն՝ ինչպես պետությունից այնպես էլ երրորդ անձանցից¹⁷:

Սեփականության անձեռնմխելիության սկզբունքը ենթադրում է սեփականության կոնկրետ օբյեկտի վրա ոտնձգությունների բացակայություն և որպես հետևանք, սեփականության հարաբերությունների վրա կամ «սեփականատիրոջ կամքից բացի որևէ մեկի համար սեփականության օբյեկտի վրա ազդեցություն

¹⁵ Տե՛ս *Лазарев Л.В.*, Правовые позиции Конституционного Суда России. М.: ОАО Издательский дом «Городец», «Формула права», с. 225:

¹⁶ Տե՛ս *Ն. Ա. Կարապետյան*, Սեփականության անձեռնմխելիություն ներպետական կարգավորումներից մինչև եվրոպական դատարան, Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2014, էջ 11:

¹⁷ Տե՛ս *Хрипунов М.*, Проблемы формирования института права собственности и недвижимость: от неприкосновенности до ограничения права. Право и жизнь, 2007, N 108.

գործելու անհնարինություն»¹⁸: Ռուս իրավագետներից Կ. Ի. Սկալովսկին նշում է, որ սեփականության իրավունքի բնութագիրը դրա բացառիկությունն է: Այլ կերպ ասած՝ սեփականության իրավունքի էությունն այն է, որ սեփականության իրավունքի օբյեկտը կարող է օգտագործվել միայն կոնկրետ անձի կամ անձանց խմբի կողմից, ըստ այդ սեփականության անձեռնմխելիության սկզբունքի խախտում կարող է համարվել ոչ սեփականատերերի կողմից սեփականատիրոջ գույքի նկատմամբ կատարվող ցանկացած արարք: Սակայն հարկ ենք համարում ընդգծել, որ սեփականության անձեռնմխելիության սկզբունքը ենթադրում է ոչ միայն արգելք, այլև սեփականության (ինչպես օբյեկտի, այնպես էլ հարաբերությունների) պաշտպանություն¹⁹:

Հայ իրավագետներից Ն. Ա. Կարապետյանը, անդրադառնալով սեփականության անձեռնմխելիության սկզբունքին, այն բնորոշել է որպես առանց սեփականատիրոջ կամահայտնության նրա սեփականության նկատմամբ ոչ իրավական հարաբերությունների առաջացման, փոփոխման կամ դադարեցման բացառումն է²⁰:

Ներկայումս սեփականության անձեռնմխելիության սկզբունքի պաշտպանության երաշխիքների ուսումնասիրությունը կարևորվում է ոչ միայն դոկտրինալ մակարդակում բացահայտմամբ, այլև պրակտիկայում առկա հիմնախնդիրների լուծման կարևորությամբ:

Սեփականության անձեռնմխելիության սկզբունքի պաշտպանության երաշխիքների շրջանակում տարածված խնդիրներից էր համայնքների կողմից հիմքով դատարաններ հայցադիմումների ներկայացումը՝ հողի հարկը երեք տարվա ընթացքում չվճարելու և չորրորդ տարվա ընթացքում պարտքը չմարելու հիմքով (ՀՀ հողային օրենսգրքի 105-րդ հոդվածի 5-րդ մաս):

Քննարկվող հիմնախնդրի տեսանկյունից անհրաժեշտ է անդրադառնալ այն իրավական հարցադրման պարզաբանմանը, թե արդյոք հողի հարկը չվճարելու պատճառաբանությամբ սեփականությունից զրկելը կարող է պիտանի և անհրաժեշտ համարվել ՀՀ Սահմանադրության 60-րդ հոդվածով ամրագրված նպատակին հասնելու համար:

Այսպես՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը, հստակեցնելով Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի 1-ին արձանագրության 1-ին հոդվածով երաշխավորված՝ սեփականության իրավունքի պաշտպանության ոլորտում պետության պարտականությունների շրջանակը, զարգացրել է պետության պոզիտիվ պարտականությունների գաղափարը: Վերջինս, մասնավորապես, արտահայտվում է նրանում, որ սեփականության իրավունքի իրական և արդյունավետ իրականա-

¹⁸ Տե՛ս *Гайдук А. С.*, Гражданско-правовой принцип неприкосновенности собственности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. С. Гайдук. – Рязань, 2003, с.12:

¹⁹ Տե՛ս *Скловский К. И.*, Собственность и право собственности / К. И. Скловский, М.: Дело, 2000, с. 152:

²⁰ Տե՛ս *Ն. Ա. Կարապետյան*, Սեփականության անձեռնմխելիություն. ներպետական կարգավորումներից մինչև Եվրոպական դատարան, Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2014, էջ 12:

ցումը կախված չէ լոկ պետության՝ չմիջամտելու պարտականությունից, այլ պահանջում է նաև պաշտպանության որոշակի պոզիտիվ միջոցառումներ, մասնավորապես, երբ առկա է անմիջական կապ անձի գույքային իրավունքներն արդյունավետորեն իրացնելու և այն միջոցառումների միջև, որոնք անձը կարող է իրավաչափորեն ակնկալել իշխանություններից²¹:

Սահմանադրական դատարանն իր մի շարք որոշումներում (ՍԴՈ-92, ՍԴՈ-630, ՍԴՈ-649, ՍԴՈ-650, ՍԴՈ-667, ՍԴՈ-669, ՍԴՈ-735, ՍԴՈ-815, ՍԴՈ-901, ՍԴՈ-903, ՍԴՈ-1009, ՍԴՈ-1056, ՍԴՈ-1073, ՍԴՈ-1142, ՍԴՈ-1189, ՍԴՈ-1203, ՍԴՈ-1210 և այլն) անդրադառնալով սեփականության իրավունքի սահմանադրաիրավական բովանդակության բացահայտման, այդ իրավունքի պաշտպանության, հնարավոր սահմանափակման խնդիրներին՝ իրավական դիրքորոշումներ է արտահայտել սեփականության իրավունքի էության, այդ իրավունքի սահմանափակման, դադարման հետ կապված հարաբերությունների իրավակարգավորման սահմանադրականության վերաբերյալ՝ կարևորելով այդ բնագավառում սահմանադրական կարգի սկզբունքներից բխող իրավական միջոցների գործադրման անհրաժեշտությունը, միաժամանակ բացահայտելով սեփականությունից զրկելու սահմանադրական եզրույթի բովանդակությունն ու միջազգային իրավական պրակտիկայում դրա ընկալման և կիրառման փորձը: Իսկ ՀՀ հողային օրենսգրքի 105-րդ հոդվածի 5-րդ մասի Սահմանադրության համապատասխանության որոշման շրջանակում իրավական դիրքորոշում է արտահայտել առ այն, որ, ինչպես միջազգային իրավական, այնպես էլ սահմանադրական մակարդակներով հաստատագրված է հանրային իշխանության պոզիտիվ պարտականությունը՝ ապահովել սեփականության իրավունքի անձեռնմխելիության երաշխիքներ, մասնավորապես. առաջին՝ առանց որևէ խտրականության ճանաչել և պաշտպանել սեփականության իրավունքն անկախ դրա դրսևորման ձևերի, երկրորդ՝ երաշխավորել սեփականության իրավունքի պաշտպանությունը՝ նախադրյալներ ստեղծելով սեփականատիրոջ կողմից օրինական հիմքով իրեն պատկանող գույքի ազատ տիրապետման, օգտագործման և տնօրինման, ինչպես նաև սեփականության բոլոր ձևերի ազատ զարգացման և հավասար իրավական պաշտպանության համար, երրորդ՝ Սահմանադրությամբ կանխորոշված նպատակով սահմանել սեփականության իրավունքի իրացման ազատության օրենքով թույլատրելի շրջանակը, չորրորդ՝ երաշխավորել օրենքով սահմանված դեպքերում՝ դատական կարգով անձին սեփականությունից զրկելու, ինչպես նաև հանրության գերակա շահերի ապահովման նպատակով սեփականությունը հարկադիր օտարելու և նախնական ու համարժեք փոխհատուցում ապահովելու վերաբերյալ սահմանադրաիրավական պահանջների կատարումը:²²

Միաժամանակ Սահմանադրական դատարանը նույն որոշմամբ ՀՀ հողային օրենսգրքի 102-րդ հոդվածի 5-րդ կետը ճանաչել է Սահմանադրության 60-րդ, 75-

²¹ Տե՛ս Օներյիլդիզ ընդդեմ Թուրքիայի, oneryildiz v. Turkey գործով Մեծ պալատի 2004 թ. նոյեմբերի 30-ի վճիռը, կետ 134:

²² Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրական դատարանի ՍԴՈ-1432 որոշում:

րդ և 78-րդ հոդվածներին հակասող և անվավեր է ճանաչել: Որոշումն ընդունվել է 2018 թ., սակայն մինչ օրս որևէ փոփոխություն տեղի չի ունեցել օրենսգրքում: Թեև, անհրաժեշտ է նկատել, որ «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ սահմանադրական օրենքի 68-րդ հոդվածի 11-րդ մասի իրավակարգավորումից ուղղակիորեն հետևում է, որ վիճարկվող ակտն ամբողջությամբ կամ մասամբ Սահմանադրությանը հակասող և անվավեր ճանաչելու մասին որոշում ընդունվելու դեպքում այն իրավական ուժը կորցնում է Սահմանադրական դատարանի որոշումն ուժի մեջ մտնելու պահից, սակայն պրակտիկայում հանդիպում են դեպքեր, երբ կիրառվում են արդեն իսկ Սահմանադրությանը հակասող և անվավեր ճանաչված իրավական նորմերը: Քննարկվող իրավական նորմը ևս բացառություն չէ, քանի որ Սահմանադրական դատարանի որոշումից հետո այն պրակտիկայում շարունակվել է կիրառվել այդպիսով խախտելով նաև սեփականության անձեռնմխելիության սկզբունքը²³:

Այս տեսանկյունից կարևոր ենք համարում ընդգծել, որ անհրաժեշտ է վկայակոչված դրույթը ուժը կորցրած ճանաչել՝ դրա հետագա կիրառումը բացառելու համար:

Ամփոփելով վերոշարադրյալը՝ նկատենք, որ օրենսդրությամբ բացահայտված չէ սեփականության անձեռնմխելիության սկզբունքի իրավական բովանդակությունը, որպիսի հանգամանքն առավել խոցելի է դարձնում այն՝ որպես սեփականության իրավունքի իրականացման անհրաժեշտ երաշխիք, միաժամանակ սույն սկզբունքի իրավական բովանդակության վերաբերյալ առկա չէ նաև միասնական գիտական բնորոշում, հետևաբար դոկտրինալ մակարդակում ևս այս սկզբունքի էությունը չի բացահայտվում, ինչը թուլացնում է նաև սեփականության իրավունքի պաշտպանության սահմանադրական երաշխիքը:

Ամբողջացնելով գիտական հիմնավորումները, ներպետական օրենսդրական կարգավորումները՝ սեփականության անձեռնմխելիության սկզբունքը կարող ենք բնորոշել որպես սեփականության բոլոր ձևերի պաշտպանության համար հավասար իրավական կարգավորումների նախատեսում. միաժամանակ այն գույքի սեփականատիրոջը թույլ է տալիս սեփական գույքի հետ իրականացնել օրենքին չհակասող ցանկացած գործողություն:

Annotation. Scientific approaches to the concept of the principle of inviolability of property are discussed in this article. The principle of inviolability of property is analyzed in this article as a constitutional guarantee for the implementation of property rights. There are presented the problems in practice, the solutions of the raised issues in this article. The constitutional norms on this topic with reference to the case-law of the Constitutional Court of the RA are presented as well. Comparing theory and law enforcement practice, the article covers the legal provisions for defining the concept of the principle of inviolability of property, as well as issues that are noticeable in legal

²³ Տե՛ս http://datalex.am/?app=AppCaseSearch&case_id=14355223812361679, այցելության ամսաթիվ 12.12.2020 թ.:

practice. The proposals were presented to amend the domestic legislation.

Аннотация. В статье рассматриваются научные подходы к понятию «принцип неприкосновенность собственности». В статье говорится о принципе неприкосновенности собственности как конституционной гарантии реализации прав собственности. В рамках исследования нами были выявлены возникающие на практике проблемы, представлены решения поднятых вопросов. В статье также анализируются конституционные нормы по данной теме со ссылкой на прецедентную практику Конституционного Суда РА. Сопоставляя теорию и правоприменительную практику, в статье освещаются правовые положения по определению понятия «принцип неприкосновенности собственности», а также вопросы, отмеченные в юридической практике. В заключение нами представлены предложения по изменению внутреннего законодательства.

Բանալի բառեր – սեփականության իրավունք, սեփականատեր, սեփականության անձեռնմխելիություն, իրավունքների երաշխիքներ:

Keywords: *ownership, owner, inviolability of property, guarantees of rights*

Ключевые слова: *право собственности, собственник, неприкосновенность собственности, гарантии прав.*

Շ. Ավագիմյան - Եվրոպական համալսարան, Իրավագիտության ֆակուլտետի հայցորդ, Բարձրագույն դատական խորհուրդ, Բարձրագույն դատական խորհրդի անդամի օգնական, էլ. հասցե՝ avagimyanshushan@gmail.com:

Ներկայացվել է խմբագրության 15.11.2020 թ., տրվել է գրախոսության 26.04.2021 թ., երաշխավորվել է իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Գառնիկ Սաֆարյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 14.05.2021 թ.:

ԻԶԱԲԵԼԼԱ ԻՍԿԱՆԴԱՐՅԱՆ

*«Բիբլոս Բանկ Արմենիա» փակ բաժնետիրական ընկերություն
ավագ իրավախորհրդագրու,
մագիստրոսի կոչում*

IZABELLA ISKANDARYAN

*Byblos Bank Armenia Closed Joint Stock Company
Senior lawyer, LL.M.*

ИЗАБЕЛЛА ИСКАНДАРЯН

*«Библиос Банк Армения» закрытое акционерное общество
Старший юрист-консультант
Степень магистра*

**ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԱԶԱՏ ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ
ՇԱՐՈՒՆԱԿԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԻ
ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ**

**ANALYSIS OF THE LEGAL BASIS FOR THE CONTINUITY OF THE
RIGHT TO FREE CHOICE OF EMPLOYMENT**

**АНАЛИЗ ПРАВОВЫХ ОСНОВ НЕПРЕРЫВНОЙ СУЩНОСТИ
ПРАВА НА СВОБОДНЫЙ ВЫБОР ТРУДА**

Աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքն աշխատանքի իրավունքի և աշխատանքի ազատության միասնական արտահայտության դրսևորումն է: Աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքի իրականացման գործում կարելի է առանձնացնել մի քանի փուլ, ինչը հնարավոր է դառնում «աշխատանքի ընտրություն» եզրույթն աշխատանքի իրավունքի ու աշխատանքի ազատության համատեքստում բացահայտելու միջոցով:

Առաջին հայացքից աշխատանքի իրավունքը վերաբերում է յուրաքանչյուր անձի աշխատանք ունենալու իրավունքին, բայց այս ամենը շատ չափանիշներով բավականին նեղ սահմանում է: Փոխարենը՝ «աշխատանքի իրավունք» եզրույթի ներքո հասկանում են աշխատանքի և զբաղվածության ոլորտում տարբեր իրավունքներ: Չնայած հասկացության վերաբերյալ զանազան տեսակետների գոյությանը, աշխատանքի իրավունքը ներառվում է մարդու աշխատանքային իրավունքների տարբեր իրավական գործիքներում: Այն միջազգայնորեն ճանաչվում է որպես «ամենահիմնարար ... սոցիալ-տնտեսական իրավունքներից մեկը»¹:

¹ Mohammed Bedjaoui ed., International Law: Achievements and Prospects, Martinus Nijhoff Publisher, 1991, էջ 1086:

Աշխատանքի իրավունքը հաճախ տարանջատվում է մի քանի հստակ, բայց փոխկապակցված իրավունքների: Տարբեր տեսաբաններ այս բաժանումները տարբեր կերպ են կատարել: Առավել պարզեցված տարբերակ է այն երկու հիմնական բաղադրիչների տարանջատելը՝ որակական և քանակական: Քանակական տեսանկյունից աշխատանքի իրավունքը կարող է նշանակել, որ շուկայում կա բավականաչափ աշխատանք բոլոր աշխատանք փնտրող մարդկանց աշխատանքով ապահովելու համար: Որակական բաղադրիչը վերաբերում է արժանապատիվ աշխատանքին, որն իր հերթին ներառում է, օրինակ, արդար վարձատրություն, ողջամիտ աշխատանքային ժամեր, աշխատանքի անվտանգ պայմաններ սահմանող իրավունքներ²:

Որոշ տեսաբաններ աշխատանքի իրավունքին հաղորդել են առավել բարդ կառուցվածք՝ բաղկացած երեք տարրից: Դրանք են աշխատանքի ազատության իրավունքը, անհատների աշխատելու իրավունքը և արժանապատիվ աշխատանք ունենալու իրավունքը: Աշխատանքի ազատությունը վերաբերում է ընտրության ազատությանը, որը բոլոր աշխատողները պետք է ունենան իրենց աշխատանքի կամ զբաղմունքի ընտրություն կատարելիս: Անհատների աշխատանքի իրավունքը նշանակում է, որ աշխատել ցանկացող յուրաքանչյուր ոք պետք է ունենա աշխատանք ձեռք բերելու հնարավորություն: Արժանապատիվ աշխատանք ունենալու իրավունքը վերաբերում է աշխատանքային պայմաններին, օրինակ, աշխատանքի արդար վարձատրություն կամ պատշաճ աշխատանքային պայմաններ³: Աշխատանքի իրավունքի էական մասերից մեկն աշխատանքի վարձատրության իրավունքն է, քանի որ չվճարվող աշխատանքը հավասարազոր է մարդու արժանապատվության իրավունքը չհարգելուն⁴: Կախված նրանից, թե աշխատանքի նշանակության մասին ինչպիսի բարոյափիլիսոփայական պատկերացումներ ունեն տեսաբանները, դրանով պայմանավորված էլ ձևավորում են աշխատանքի իրավունքի բովանդակությունը: Այսպես, ոմանք կարծում են, որ աշխատանքի իրավունքն ապահովում է ինքնառեալիզացում⁵, կատարելություն, սոցիալական ներառում, ինքնավարություն,⁶ տնտեսական բարեկեցություն⁷:

Ամրագրվելով մի շարք միջազգային իրավական փաստաթղթերում՝ աշխատանքի իրավունքը ստացել է ծավալուն բովանդակություն: Օրինակ, Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին 16.12.1966 թ. միջազ-

² Branco M. C., The Right to Work and the Political Economy of Human Rights, Universidade de Evora, Departamento de Economia, Working Paper Series, No. 2006/08, էջ 5:

³ Sarkin J., Koenig M., Developing the Right to Work, Intersecting and Dialoging Human Rights and Economic Policy, Human Rights Quarterly, Volume 33, No 1, February, 2011, 1-42, էջ 9:

⁴ Malawi African Association and Others v. Mauritania, African Commission on Human and Peoples' Rights, Comm. Nos. 54/91, 61/91, 98/93, 164/97 à 196/97 and 210/98 (2000), §135.

⁵ Collins H., Is there a human right to work?/ Virginia Mantouvalou, The Right to Work, Legal and philosophical perspectives, Oxford and Portland, Oregon, Hart publishing, 2015, էջեր 31-56:

⁶ Tasioulas J., Human Rights, Universality and the Values of Personhood: Retracing Griffin's Steps' (2002), 10, European Journal of Philosophy, 79.

⁷ Sarkin J., Koenig M., Developing the Right to Work, Intersecting and Dialoging Human Rights and Economic Policy, Human Rights Quarterly, volume 33, No 1, February, 2011, էջ 9:

գային դաշնագրի 6-րդ հոդվածով աշխատանքի իրավունքն իր մեջ ներառում է յուրաքանչյուր մարդու իրավունքն իր ապրուստի համար աշխատանքով վաստակելու հնարավորություն ստանալը, որը նա ազատորեն ընտրում կամ որին նա ազատորեն համաձայնում է: 1961 թ. Վերանայված եվրոպական սոցիալական խարտիայի 1-ին հոդվածով սահմանվել են աշխատանքի իրավունքի իրականացման այնպիսի պահանջներ, ինչպիսիք են որպես պետության նպատակ ու պարտականություն աշխատանքի հնարավորինս բարձր և կայուն աստիճանի նվաճումն ու պահպանումը, աշխատանքի ազատ տեղավորման ծառայությունների ստեղծումը, պահպանումը և այլն: Նշված պարտականություններն ի ցույց են դնում, որ աշխատանք փնտրելու և/կամ աշխատանքի համար որակավորում ստանալու իրավունքը, իր ապրուստի համար ազատ ընտրված/ընդունված աշխատանքով վաստակելու իրավունքը, անվճար աշխատանքի տեղավորման ծառայությունների իրավունքը. մասնագիտական ուղղվածության, շարունակական մասնագիտական վերապատրաստման իրավունքը աշխատանքի իրավունքի հիմքում ընկած բաղկացուցիչներ են⁸:

Ինչպես երևում է, աշխատանքի իրավունքը բավականին լայն հասկացություն է և ներառում է իրավունքներ մինչ աշխատանքի անցնելը, աշխատանքային իրավունքներ աշխատելու ընթացքում, այնպես էլ աշխատանքից զրկվելու կամ ազատվելու դեպքում: Այս առումով թերևս աշխատանքի իրավունքի վերաբերյալ առավել համապարփակ բնորոշումը տրվել է Կ. Դրժնիցկու կողմից: Ըստ նրա՝ աշխատանքի իրավունքը սոսկ մեկ իրավունք չէ, այլ համալիր նորմատիվ ամբողջություն: Այն արտահայտում է դրույթների մի համախումբ, որը հավասարապես առաջ է բերում թե՛ դասական ազատություններ, թե՛ իրավունքների ժամանակակից մոտեցումներ, ինչպես նաև պարտավորություններին միտված մոտեցում, որը բաղկացած է զուտ իրավական պարտավորություններից և քաղաքական հանձնառություններից»⁹:

Աշխատանքի ազատությունը նույնպես լայն հասկացություն է, և դրա մասին քննարկումներ կարելի է գտնել քաղաքագիտության, սոցիոլոգիայի, տնտեսագիտության և իրավագիտության ոլորտներում: Իրավական տեսանկյունից աշխատանքի ազատությունն ունի տարբեր տարրեր՝ ազատ ընտրվող աշխատանք, ազատություն աշխատանքից և ազատություն աշխատանքում: Այսպես, օրինակ, Ա. Ստեպաշկինը նշում է, որ աշխատանքի ազատությունը երրորդ անձանց համար արգելք է կատարելու այնպիսի գործողություններ, որոնք մարդուն ստիպում են աշխատանք կատարել, փաստացի հանդիսանում է երրորդ անձանց որոշակի վարվելակերպի արգելք¹⁰: Ա. Ստեպաշկինն անդրադառնում է նաև աշխատանքի

⁸ Digest of the Case Law of the European Committee on Social Rights, September 1, 2008, Council of Europe, էջեր 19-25:

⁹ Դրժնիցկի Կ., Աշխատանքի իրավունքը և աշխատանքային իրավունքներ, Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների դասագրքում: Ա. Էյդեի, Կ. Կրաուզեի և Ա. Ռոզասի խմբագրությամբ, Երևան, Տիգրան Մեծ, 2009, էջ 320:

¹⁰ Коншаков В.М., Проблемы конституционализации правового регулирования социально-трудовых отношений, диссертация, Санкт-Петербург, 2014, էջ 57:

փաստացի ազատությանը՝ նշելով, որ «ցանկացած հասարակությունում գործունեության տեսակի և մասնագիտության ազատ ընտրությունը չի կրում բացարձակ բնույթ, քանի որ ենթարկվում է տնտեսական հարկադրանքին և աշխատանքի շուկայում պետության կարգավորումներին»¹¹: Ըստ Ֆ. Հայեկի՝ աշխատանքի ազատությունը հարաբերական է, ոմանց համար ճիշտ ընտրություն է կայուն եկամուտ բերող աշխատանքը, ոմանց համար էլ բավականություն պատճառող զբաղմունքը: Նա նշում է աշխատանքի ազատության երկու կարևոր գործոն՝ աշխատողի աշխատելու շարժառիթները և աշխատանքների՝ ասել է թե գործատուների, բազմազանությունն ու առկայությունը¹²: Դ. Լևինն իր «Աղքատություն, աշխատանք և ազատություն» աշխատության մեջ անդրադառնում է ազատ աշխատանքի հասկացությանը և նշում, որ աշխատանքում ազատության բաղադրիչը շատ հաճախ ձևակերպվում է որպես ընտրություն՝ հատկապես մասնագիտական զբաղմունքի: Իրոք, ընտրելու հնարավորությունը, թե մեր կյանքում ինչով պետք է զբաղվենք, անձի անհատականությունը ձևավորելու և արտահայտելու կենսական նշանակություն ունեցող մասերից է: Ընտրվածով զբաղվելն է, որ գործիք է հանդիսանում, որպեսզի անձը կարողանա արտահայտել և իրականացնել իր ազատությունը¹³: Միևնույն ժամանակ անձն ունի ազատություն միայն այնպիսի աշխատանքում, որտեղ նա օգտագործում է իր գիտելիքները, հմտություններն ու միտքը, և ստեղծագործելու/ստեղծելու հնարավորություն ունի¹⁴:

Աշխատանքի ազատությունը՝ որպես ընտրություն, ընդգծում է ոչ թե պարտադրանքի կամ հարկադրանքի արգելքների բացակայությունը, այլ աշխատանքի հետ կապված ազատության դրական կողմերը՝ զբաղվածության, աշխատանքի կամ այլ շահեկան գործունեության ընտրության ազատությունները, ինչպես նաև դրանք իրականացնելու վայրի ընտրության ազատությունը¹⁵: Ըստ էության, սրանք այն ազատություններն են, որոնք ավելին են արտահայտում, քան անձի ցանկությունն աշխատել, թե չաշխատել: Աշխատանքի ազատության նման ընկալումը համահունչ է Թ. Հ. Գրինի պնդմանն առ այն, որ ազատությունը չի սահմանափակվում իրավական սահմանափակումների բացակայությամբ, այլև ինչ-որ բան անելու կամ վայելելու պոզիտիվ իրավասությունն ու հնարավորությունն է¹⁶:

Ընտրություն կատարելն աշխատանքի ազատության դրսևորման հիմնական միջոցն է, և սա պատահական չէ, քանի որ ազատությունն առհասարակ անձի կամահայտնությունն է: Կամահայտնությունն իր հերթին պետք է լինի չկաշկանդված, չպարտադրված և այլն, որպեսզի համարենք, որ գործ ունենք ազատ կա-

¹¹ Степашкин А. В., Проблемы реализации права на труд в контексте социально-политических процессов современной России: дис. канд. полит. наук. М., 2007, էջ 57:

¹² Hayek F. H., The Constitution of Liberty, Chicago, 1960, էջեր 119-121:

¹³ Levine D. P., Turab Rizvi S. A., Poverty Work and Freedom, Cambridge University Press, 2005, էջ 79:

¹⁴ Նույն տեղում, էջեր 84-85:

¹⁵ Էյրեն Ա., Կրանոզե Կ., Ռոզա Ա., Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների դասագիրք, Երևան, Տիգրան Մեծ, 2009, էջ 330:

¹⁶ Green T. H., Lecture on Liberal Legislation and Freedom of Contract/ R. Nettleship, Works of Thomas Hill Green, Cambridge Library Collection-Philosophy, 2011, էջ 384:

մահայտնության, ասել է թե՛ իրական ազատության հետ: Աշխատանքի ազատության մասին քննարկումները հուշում են, որ ապրուստի միջոցների բացակայությունը և աշխատանքի արդյունքները տնօրինելու արգելքներն են, որ մարդկանց զրկել կամ սահմանափակել են իրենց ազատության մեջ¹⁷: Աշխատանքն ազատ ընտրելի հնքնանպատակ չէ և վերջիվերջո ծառայում է ապրուստի միջոց վաստակելուն կամ, ինչպես նշվեց վերը, աշխատանքի իրավունքի հիմքում ընկած այլ նպատակների (ինքնազարգացում, ինքնաիրացում և այլն) իրականացմանը:

Անհատի կողմից իր ապրուստի համար վաստակ ապահովող աշխատանքն ազատ/ազատորեն ընտրելի աշխատանքի իրավունքի մի մասն է, դրա իրականացման ձևն է, և աշխատանքի հնարավորություններին ու կարողություններին բովանդակություն հաղորդելու նպատակով անհատը պետք է օժտված լինի մի շարք ազատություններով և իրավունքներով, ինչից էլ բխում է աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքի շարունակականությունը: Աշխատանքն ընտրելի չի ավարտվում մեկ անգամ ազատ ընտրություն կատարելով: Աշխատանքի ազատ ընտրությունն աշխատողի աշխատանքային իրավունքների նկատմամբ խտրականություն կիրառելու արգելքն է, որն ուղեկցում է ընդհուպ մինչև աշխատանքային հարաբերությունների դադարեցումը: Միևնույն ժամանակ ընտրություն կատարելու համար, անձը պետք է ունենա համապատասխան հնարավորություններ, այսինքն՝ ընտրությունը զուտ մեխանիկական գործողություն չէ և ունի նաև բովանդակային նշանակություն: Աշխատողի մրցունակ լինելու տեսանկյունից, աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքը ներառում է աշխատանք/զբաղմունք ունենալու համար ունակություններ, հմտություններ, գիտելիքներ ձեռք բերելը/չկորցնելը:

Վերը նշվածն առավել քան ակտուալ է սոցիալական շուկայական տնտեսության պայմաններում, որոնց հիմքում ընկած սկզբունքներն ընդգրկում են ինչպես անհատի ազատությունն ու պատասխանատվությունը, այնպես էլ համընդհանուր ազատությունը. այսինքն՝ անհատի ազատությունը նաև հասարակությունում: Շուկայական տնտեսության համար հռչակված՝ տնտեսական գործունեության ազատության, մասնավոր սեփականության, տնտեսական մրցակցությանը հակակշիռ են հանդիսանում սոցիալական արդարությունն ու ընդհանուր տնտեսական բարեկեցությունը: Շուկայական ուժերին ազատություն տալու հետ մեկտեղ պետությունը պետք է վարի ակտիվ սոցիալական քաղաքականություն՝ զսպելու համար հասարակությունում առաջացող անհավասարությունները, որպեսզի նրանք, ովքեր չեն կարող մասնակից լինել մրցակցությանը և շուկայում ստանալ եկամուտ, ոչ միայն ունենան երաշխավորված գոյատևում, այլ նաև մասնակից լինեն տնտեսական զարգացմանը¹⁸: Սոցիալական արդարությունն ու ընդհանուր բարիքը հիմնվում են եկամտի վերաբաշխման և անհատական ու կոլեկտիվ սոցի-

¹⁷ Տե՛ս ազատ աշխատանքի վերաբերյալ տեսական վերլուծությունների հավաքածուն Engerman S. *Terms of Labor: Slavery, Serfdom and Free Labour*. Stanford University Press, Stanford, 1999

¹⁸ Radke D., *The German Social Market Economy: An option for the Transforming and Developing Countries?* Taylor & Francis e-Library, 2005, էջեր 5-7:

ալական ապահովության վրա: Անհատական ապահովության գաղափարը կայանում է նրանում, որ անհատը քաջալերվում է ինքն իր համար հոգալու հարցում: Մյուս կողմից անհատի բեռը կիսում է նաև հանրությունը, որտեղ կա համաձայնություն առ այն, որ նրանք, ովքեր չեն կարող հոգալ իրենց մասին ինքնուրույն, պետք է ապահովված լինեն գոյության նվազագույն պայմաններով¹⁹:

Հարկ է նաև հատուկ նշել, որ տնտեսական ազատության մրցակցության ազատության և մասնավոր սեփականության համար հակակշիռներ են աշխատողների կոլեկտիվ բանակցությունների անկախության, աշխատավարձերի անկախության, գործատուի հետ որոշումների համատեղ կայացման և եռակողմ բանակցությունների սկզբունքները²⁰: Աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքն իրականացնելիս անհատը պետք է կարողանա մրցակցել, պետք է երաշխավորվի վերջինիս մասնավոր սեփականությունը՝ ի դեմս ապրուստի միջոց վաստակելու իրավունքի, աշխատանքային հարաբերություններում ունենա իր աշխատանքային պայմանների վերաբերյալ կարծիք արտահայտելու հնարավորություն և իրավունքները պաշտպանելու հնարավորություն, աշխատանքը կորցնելու դեպքում ունենա սոցիալական պաշտպանություն: Այս բոլոր փուլերում ներառված իրավունքների համախումբը բնորոշում է աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքի իրականացման արդյունավետությունը:

Այսպիսով՝ աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքը, միտված լինելով աշխատանքի իրավունքը կենսագործելու արդյունքին, աշխատանքի կապակցությամբ անհատի դիրքորոշումն արտահայտելու և դրսևորելու իրավական ձև է, որն անհրաժեշտ է պահպանել աշխատանքի կապակցությամբ առաջացող հարաբերությունների հետևյալ փուլերում

ա) աշխատանքի/զբաղմունքի ձեռքբերում, որը ներառում է աշխատանքի անցնելու, զբաղմունք ձեռք բերելու համար անհրաժեշտ կրթություն/ մասնագիտացում ստանալու իրավունքը, աշխատանքի տեղավորման ծառայություններից օգտվելու իրավունքը, աշխատանքներ ստեղծելուն և պահպանելուն ուղղված պետական քաղաքականությունը,

բ) աշխատանքում/զբաղմունքում ազատության պահպանում, որն իր մեջ ներառում է հարկադիր և պարտադիր աշխատանքի արգելքը, աշխատանքի վարձատրության իրավունքն ու վարձատրությունը տնօրինելու անհատի ազատությունը, աշխատանքում անձնական կյանքի իրավունքը, աշխատանքային առաջխաղացման իրավունքը,

գ) աշխատանքի պաշտպանություն, որն իր մեջ ներառում է աշխատանքը/զբաղմունքն առանց հիմնավոր և օրինական պատճառի չկորցնելու իրավունքը, աշխատանքը/զբաղմունքը կորցնելու դեպքում դատական և արտադատական պաշտպանությունը՝ այդ թվում կրած վնասների հատուցումը, սոցիալական ապահովության իրավունքը:

¹⁹ Muresan S. S., Social Market Economy: the case of Germany, Springer, Switzerland, 2014, էջեր 166-221:

²⁰ Նույն տեղում:

Annotation. This article reveals the continuing nature of the right to free choice of employment. In this connection, the correlation of the right to free choice of work with the right to work and freedom of work, the significance of making a choice and its practical impact on employment is presented.

The article concludes that the efficient exercise of the right to free choice of employment depends on the exercise of certain employment rights of the employee, so the right to free choice of employment extends to legal relations starting from job seeking to dismissal of an employee.

Аннотация. В данной статье раскрывается непрерывная сущность права на свободный выбор труда. В связи с этим представляется соотношение права на свободный выбор труда с правом на труд и со свободой труда, подчеркивается значимость выбора и его практическое влияние на работу.

В результате исследования мы пришли к выводу, что эффективность реализации права на свободный выбор труда зависит от реализации определенных трудовых прав работника, поэтому действие права на свободный выбор работы распространяется на правовые отношения начинающиеся с поиска работы до увольнения работника.

Բանալի բառեր - աշխատանքի իրավունք, աշխատանքի ազատություն, աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունք, աշխատանքում ազատություն:

Keywords: right to work, freedom of work, right to free choice of employment, freedom at work.

Ключевые слова: право на труд, свобода труда, право на свободный выбор труда, свобода в работе.

Ի. Իսկանդարյան - «Բիբլոս Բանկ Արմենիա» փակ բաժնետիրական ընկերություն ավագ իրավախորհրդատու, մագիստրոսի կոչում, էլ հասցե՝ izabella.academics@gmail.com:

Ներկայացվել է խմբագրության 24.03.2021 թ., տրվել է գրախոսության 24.03.2021 թ., երաշխավորվել է իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, Երևան քաղաքի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանի դատավոր Սիմա Իսկանդարյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 14.05.2021 թ.:

ՎԻՐԱԲ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Բարձրագույն դատական խորհրդի աշխատակազմ, Դատական դեպարտամենտի դատավորների ընդհանուր ժողովի և դատարանների աշխատակազմերի գործունեության ապահովման վարչության դատավորների ընդհանուր ժողովի և հանձնաժողովների գործունեության ապահովման բաժնի առաջատար մասնագետ, ՀՀ ՊԿԱ իրավագիտության ամբիոնի ասպիրանտ

VIRAB VARDANYAN

Leading specialist at the Division of ensuring the operation of General Assembly of Judges and its commissions of the Department of ensuring the operation of General Assembly of Judges and staffs of the courts of the Judicial Department – Staff of the Supreme Judicial Council, PhD student at the Law department of the PAA of the RA

ВИРАБ ВАРДАНЯН

Ведущий специалист отдела обеспечения деятельности Генеральной Ассамблеи судей и его комиссий управления обеспечения деятельности Генеральной Ассамблеи судей и аппаратов судов Судебного департамента Аппарата Высшего судебного совета, Аспирант кафедры юриспруденции Государственной академии управления РА

**ՊԱՏԺԻ ՀԱՄԱՉԱՓՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔԻ
ԷՈՒԹՅՈՒՆՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ
ԴԻՏԱՆԿՅՈՒՆԻՑ**

**THE ESSENCE OF THE CONSTITUTIONAL PRINCIPLE OF
PROPORTIONALITY OF PUNISHMENT FROM THE VIEWPOINT
OF THE CONSTITUTIONALIZATION AND DEVELOPMENT OF THE
LEGAL SYSTEM**

**СУТЬ КОНСТИТУЦИОННОГО ПРИНЦИПА
ПРОПОРЦИОНАЛЬНОСТИ НАКАЗАНИЯ С ТОЧКИ
КОНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИИ И РАЗВИТИЯ ПРАВОВОЙ
СИСТЕМЫ**

Ամբողջ աշխարհում «պատիժ» հասկացությունն առաջին հերթին պետության տեսանկյունից ընկալվում է որպես ինչ-որ մեղքի, արարքի, հանցանքի համար ինչ-որ մեկի նկատմամբ կիրառվող ներգործության միջոց, անձի տեսանկյունից՝ հատուցման ձև: Ակնհայտ է, որ պատիժը հնարավոր չէ պատկերացնել առանց

դրան նախորդող որևէ հակաիրավական արարքի: Ընդհանուր գաղափարի համաձայն՝ մինչև նեղ իրավական ասպեկտներին անդրադարձ կատարելը, կարելի է վստահաբար պնդել, որ պատժի և դրա համար նախապայման հանդիսացած մեղքի մեջ պետք է լինի համապատասխանություն, հավասարակշռություն, համաչափություն: Թերևս այս ընդհանուր գաղափարից էլ ծնունդ է առնում պատժի համաչափության սկզբունքը:

Հայաստանի Հանրապետությունում պատժի համաչափության սկզբունքը՝ իրավական սկզբունք լինելուց զատ՝ հանդիսանանում է սահմանադրական սկզբունք և հիմնական օրենքում ամրագրվել է մեղքի սկզբունքի հետ համատեղ՝ մեկ հոդվածի ներքո: Սա, թերևս, խոսում է այս երկու սկզբունքների սերտ փոխկապվածության մասին, որի հիմնական պատճառը դրանց միջուկը հանդիսացող «մեղք» և «պատիժ» հասկացությունների փոխադարձ կապն է և փոխպայմանավորվածությունը:

Մեղքի և պատժի համաչափության սկզբունքները ՀՀ Սահմանադրությամբ ամրագրվել են 2015 թվականին տեղի ունեցած սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում: Երկու սկզբունքներն էլ ամրագրված են միաժամանակ ՀՀ Սահմանադրության 71-րդ հոդվածում:

Ազգային իրավական համակարգի առանցքը և շարժիչ ուժը երկրի Սահմանադրությունն է, որի շուրջ ձևավորվում են իրավական համակարգի մյուս կոմպոնենտները: Սահմանադրությունը՝ որպես իրավական կառուցակարգ կամ մեխանիզմ, իր ազդեցությունն ունի հասարակական կյանքի յուրաքանչյուր ոլորտում, չնայած այն հանգամանքին, որ սահմանադրական շատ նորմեր կարող են չունենալ իրացման սեփական մեխանիզմ: Այստեղ որպես միջոց հանդես է գալիս ողջ իրավական համակարգը, որի տարրերն ուղղակի կամ անուղղակի առնչվում են սահմանադրական սկզբունքների և նորմերի իրագործմանը:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը պարունակում է մի շարք սկզբունքներ և դրույթներ, որոնց հատուկ է իրավական կարգավորման բազմամակարդակ բնույթը: Վերջինս էլ իր հերթին ենթադրում է սահմանադրական նորմերի իրագործման բազմաշերտ գործընթաց: Սա էլ իր հերթին օրենսդրության մշակման ու իրագործման գործընթացում կարող է հանգեցնել որոշակի խնդիրների՝ կապված սահմանադրական նորմերի վերարտադրման հետ: Հիմնական օրենքի ընդունումից ի վեր ազգային սահմանադրական իրավունքի տեսությունում և պրակտիկայում ձևավորվել է զարգացման նոր ուղղություն, որը միտված է ընդարձակելու սահմանադրական նորմերի և սկզբունքների գործադրման սահմաններն ազգային իրավական համակարգում: Արդի ժամանակաշրջանի ժողովրդավարական հասարակությունների զարգացման հիմնական ուղղություններից է նաև ազգային իրավական համակարգի սահմանադրականացումը:

Վերոնշյալի համատեքստում առաջանում է անհրաժեշտություն պարզել «սահմանադրականացում» հասկացության բովանդակությունը, նրա դերն ու նշանակությունը պետության և ողջ իրավական համակարգի համար:

Համեմատական սահմանադրական իրավունքի տեսության մեջ սահմանադրականացումը մեկնաբանվում է որպես սահմանադրական նորմերի իրականացում, ինչպես նաև իրավական ու քաղաքական համակարգի վրա սահմանադրության ներգործության ապահովման միջոց: Սահմանադրականացումը սահմանադրության ուղղակի իրավաբանական ազդեցության հետևանք է և կարող է դիտարկվել որպես իրավական համակարգի վրա սահմանադրական նորմերի ներգործության մեխանիզմ:

Իրավական համակարգի սահմանադրականացման իրավական հիմքը Սահմանադրությունն է, որի նորմերն օժտված են բարձրագույն իրավաբանական ուժով՝ որչ իրավական համակարգում: Իրավական համակարգի սահմանադրականացման հիմնական պայմաններն են Սահմանադրության գերակայությունը, նորմատիվությունը և նրա նորմերի ուղղակի գործողությունը, որը հանգեցնում է նաև հասարակական հարաբերությունների սահմանադրականացմանը:

Հասարակական հարաբերությունների սահմանադրականացումը ժողովրդավարական քաղաքակրթության կարելի է ձեռքբերումներից է այն առումով, որ նման հասարակությանը բնորոշ են անխտրականությունը, բազմակարծությունը, հանդուրժողականությունը, համերաշխությունը, հարգվում ու երաշխավորվում են մարդու իրավունքներն ու ազատությունները, հստակեցվում ու հուսալի պահպանվում են իշխանության սահմանները, տիրապետող է դառնում արդարադատությունը¹:

Սահմանադրորեն ամրագրելով Սահմանադրության՝ որպես պետության հիմնական օրենքի գերակայության սկզբունքը՝ երաշխավորվում է մարդու բնական և անօտարելի իրավունքների պաշտոնական ճանաչումը, որի ուժով Սահմանադրությունը դառնում է անհատի ազատության, նրա իրավունքների իրացման իրավական երաշխիքը:

Պատժի համաչափության սկզբունքն ամրագրվելով պետության հիմնական օրենքում օժտվում է ավելի բարձր իրավաբանական ուժով և, այդպիսով, իր բաժինդերակատարությունն է ունենում երկրի իրավական համակարգի, ինչպես նաև մի շարք հասարակական հարաբերությունների սահմանադրականացման գործընթացներում:

Պատրաստական չէ նաև, որ քննարկվող սկզբունքն իր տեղն է գրել Սահմանադրության՝ Մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներին և ազատություններին նվիրված գլխում:

Կարծում ենք, սա թերևս պայմանավորված է նրանով, որ պատժի համաչափության սկզբունքը, ինչու չէ նաև նույն հողվածում տեղ գրած մեղքի սկզբունքը, ի վերջո միտված են մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությանը, քանզի մեղքի և պատժի համաչափության սկզբունքների խախտումը կրեթի անձի մի շարք այլ իրավունքների ու ազատությունների

¹ Գ. Հարությունյան, Սահմանադրական մշակույթ, Պատմության դասերը և ժամանակի մարտահրավերները, վերահրատ. լրամշ., Երևան, 2016, էջ 52:

Խախտման, այդ թվում՝ սահմանադրական մակարդակով երաշխավորված:

Վերոնշյալը պայմանավորված է նրանով, որ պատժի համաչափության խախտման պարագայում, լինի դա ավելի մեղմ պատիժ, թե ավելի խիստ, ի համեմատ դրա հիմքում ընկած մեղքի աստիճանի և բնույթի, միևնույն է կխախտվեն անձի մի շարք իրավունքներ և ազատություններ: Առաջինի դեպքում գործնականում կառաջանան լուրջ խնդրներ կապված պատժի նպատակների իրականացման հետ, մասնավորապես՝ անհրաժեշտ չափով չի վերականգնվի սոցիալական արդարությունը, լիովին չի իրականացվի անձի (հանցագործի) ուղղումը, ինչն էլ իր հերթին կարող է հանգեցնել նույն անձի կողմից նոր հանցագործությունների իրականացմանը, որը թեև կարող էր կանխվել պատժի համաչափության պահմանման դեպքում:

Երկրորդի պարագայում կարժեզրկվեն այնպիսի սահմանադրաիրավական երաշխիքներ, ինչպիսիք են Սահմանադրության նույն՝ «Մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքները և ազատությունները» վերտառությամբ գլխով նախատեսված արդար դատաքննության իրավունքը (հոդված 63), հանցագործություններ սահմանելիս և պատիժներ նշանակելիս օրինականության սկզբունքը (հոդված 72), համաչափության սկզբունքը (հոդված 78), կրկին դատվելու արգելքը (հոդված 68)՝ նույն արարքի համար կրկին դատվելու դեպքում պատիժը անհամեմատ ավելի ծանր դառնալու հանգամանքով պայմանավորված, օրենքների և այլ իրավական ակտերի հետադարձ ուժը (հոդված 73)՝ արարքի կատարման պահով պայմանավորված:

Սահմանադրական նորմերը, որպես կանոն, և առավել հաճախակի իրագործվում են իրավունքի տարբեր ճյուղերի նորմերի հետ համատեղ: Դա պայմանավորված է նրանով, որ ոչ միշտ են սահմանադրական նորմերը բավարար հիմնական օրենքի դրույթների իրագործման համար: Սահմանադրությունն ամրագրում է միայն գլխավոր, հիմնարար սկզբունքները, սահմանում է մարդու և քաղաքացու իրավունքները, ազատություններն ու պարտականությունները, պետական ինստիտուտների կազմակերպման և գործունեության հիմունքները: Դրանց իրականացումը ենթադրում է սահմանադրական նորմերի իմպլեմենտացիա օրենքներում և այլ նորմատիվ իրավական ակտերում:

Սահմանադրական ընդհանուր դրույթների իմպլեմենտացիան ճյուղային (քաղաքացիական, աշխատանքային, վարչական, քրեական և այլն) օրենսդրության նորմերի հետ, պետք է ուղեկցվի սահմանադրական կարգադրագրերի կոնկրետացմամբ, մարդու հիմնական իրավունքները, ազատությունները ու պարտականությունները մանրամասնող ընթացիկ օրենսդրության շարունակական զարգացմամբ, ինչպես նաև մայր օրենքի նորմերի իրականացման դատավարական ձևերի մշակմամբ: Սահմանադրական նորմերի կոնկրետացման անհրաժեշտությունը պայմանավորված է նրանով, որ քաղաքացիների իրավունքներին վերաբերող նորմերից շատերը գործում են ճյուղային օրենսդրության միջոցով, ինչպես նաև այն բանով, որ հարկավոր է բարձրացնել իրավունքների ու ազատությունների իրագործման դատավարական ձևերի ու մեթոդների արդյունավետությունը:

Բացի դրանից՝ Սահմանադրությունը միշտ ընկալվում է որպես երկարատև գործողության իրավական փաստաթուղթ: Ընդունելով հիմնական օրենքի դրույթներից բխող և դրանք կոնկրետացնող նորմատիվ ակտեր՝ օրենսդիրը հնարավորություն է ստանում ավելի լիարժեք կերպով օգտագործել նրա կարգավորիչ ու նաև սոցիալական, բարոյական, քաղաքական ներուժը՝ ի շահ իրավական համակարգի զարգացման:

Այդ ներուժի օգտագործման համար կարևոր է նաև իրավական սկզբունքի՝ տվյալ դեպքում, պատժի համաչափության սկզբունքի գործառույթները, քանզի իրավունքի սկզբունքի գործառույթը, ունենալով սոցիալական նշանակություն, ազդում է հասարակական հարաբերությունների վրա և կանխորոշում է դրանց ուղղվածությունը: Կարծում ենք, որ սահմանադրական ամրագրման շնորհիվ բարձրացել է թե՛ մեղքի սկզբունքի, թե՛ պատժի համաչափության սկզբունքի գործառույթների ազդեցությունը իրավունքի բոլոր ճյուղերի վրա: Հետևաբար, ըստ ազդեցության շրջանակի, նշված սկզբունքները կարելի է դասել ընդհանուր իրավական սկզբունքների շարքին:

Սահմանադրականացման հարցը կարելի է դիտարկել նաև դոկտրինալ ասպեկտով: Սահմանադրական դոկտրինայի մեջ ներկայումս հնարավոր է առանձնացնել համատեղ կիրառման ընթացքում Սահմանադրության և ընթացիկ օրենսդրության հարաբերակցության մի քանի հիմնական ասպեկտներ:

Առաջինը Սահմանադրության ազդեցությունն է երկրում կատարվող նորմատեղծ գործընթացի վրա: Կարելի է խոսել իրավական համակարգի վրա Հիմնարար օրենքի իրավակազմավորման աճող ազդեցության մասին: Սահմանադրությունն ուղղակիորեն նախատեսում է մի շարք օրենսդրական ակտերի ընդունում:

Երկրորդը իրավական համակարգում Սահմանադրության տեղի, դերի, ինչպես նաև նրա իրավաբանական ուժի հարցն է: Լինելով իրավական համակարգի հիմնական բաղադրիչը՝ Սահմանադրությունը կատարում է առաջատար դեր: Այն իրավաբանական բազա է ընթացիկ ամբողջ օրենսդրության համար: Այստեղից տրամաբանորեն բխում է, որ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, ֆիզիկական և իրավաբանական բոլոր անձանց պարտականությունն է պահպանել և պաշտպանել երկրի հիմնական օրենքը: Այն է սահմանադրական օրինականության, ընդունվող նորմատիվ իրավական ակտերի՝ Սահմանադրությանը, նրա տառին ու ոգուն համապատասխանելու երաշխիքներից մեկը:

Առհասարակ սահմանադրականացման գործընթացում, այդ թվում՝ առանձին սկզբունքների սահմանադրականացման ժամանակ կարևոր դերակատարություն ունի սահմանադրական վերահսկողությունը: Այս հարցում մեծ է Սահմանադրական դատարանի դերը՝ որպես սահմանադրական արդարադատություն իրականացնող մարմին և հետազայում, սահմանադրական արդարադատություն իրականացնելիս, ըստ անհրաժեշտության, Սահմանադրական դատարանը կարող է անդրադառնալ նաև խնդրո քննարկյա առարկա պատժի համաչափության սկզբունքին, դրա սահմանադրական էությանը, որը նաև կհանդիսանա գիտագործական նոր հիմք հետագա ուսումնասիրությունների և հետազոտությունների համար:

Երրորդը հասարակական հարաբերությունների կարգավորման գործում Սահմանադրության և ընթացիկ օրենքների փոխգործակցության հարցն է: Այն կարևոր դերը, որն իրավական համակարգում ունեն սահմանադրական իրավունքը և դրա հիմնարար աղբյուրը՝ Սահմանադրությունը, կանխորոշում ու պայմանավորում են այն գործառույթները, որոնք դրված են իրավունքի ճյուղերի վրա և կոչված են նախատեսել ու ապահովել սահմանադրական նորմերի իրագործման համար անհրաժեշտ և հուսալի մեխանիզմներ: Չկա հասարակական հարաբերությունների այնպիսի ոլորտ, որտեղ չարտահայտվի սահմանադրական նորմերի կարգավորիչ ազդեցությունը: Սակայն այդ հարաբերությունները կարգավորվում են նաև իրավունքի այլ ճյուղերի նորմերով: Ինչ խոսք, այս ամենը չի նշանակում ո՛չ Սահմանադրության ուղղակի և անմիջական գործողության բնույթի, ո՛չ իրավունքի այդ ճյուղերի արժեքի և դերի նսեմացում: Բանն այն է, որ սահմանադրական նորմերի իրագործման կառուցակարգը սահմանվում է ոչ միայն Սահմանադրության և ընդհանրապես պետական իշխանության կողմից, այլև ճյուղային օրենսդրությամբ, ինչն իր հերթին անխուսափելիորեն հարց է առաջացնում այդ կառուցակարգերի սահմանների մասին:

Սահմանադրության իրագործման սահմանադրական մեխանիզմները լիարժեք գործում են դրա սուբյեկտների միջև հարաբերությունների բնականոն զարգացման դեպքում: Կախված դրա բնույթից, որևէ շեղում առաջանալու պարագայում, գործի է դրվում նաև իրագործման ճյուղային կառուցակարգը:

Պատժի համաչափության սահմանադրական սկզբունքը ևս կարող է նշանակալից դեր ունենալ այնպիսի հասարակական հարաբերությունների կարգավորման գործընթացում, որոնք հիմնականում ենթակա են ճյուղային իրավունքի նորմերի անմիջական կարգավորմանը: Տվյալ դեպքում, որպես կանոն, առաջ են գալիս քրեական իրավունքի նորմերը, եթե, իհարկե, պատիժը դիտարկենք սոսկ պետության քրեաիրավական քաղաքականության դրսևորման կոմպոնենտ:

Պատիժը՝ որպես պետական հարկադրանքի միջոց բնորոշելը հավաստում է այն փաստը, որ պատիժը նշանակվում է միայն դատարանի դատավճռով և պետության անունից: Դրանով իսկ ընդգծվում է պատժի հանրային բնույթը²:

Առհասարակ, հանցավորության կանխարգելման, հանցավոր ոտնձգություններից մարդու կյանքի ու առողջության, մարդու և քաղաքացու այլ իրավունքների ու ազատությունների, սեփականության, հասարակական կարգի և հասարակական անվտանգության, շրջակա միջավայրի և ՀՀ սահմանադրական կարգի պաշտպանության ապահովման գործում առանձնահատուկ նշանակություն է տրվում մեր պետության կողմից իրականացվող հանցավորության դեմ պայքարի քաղաքականությանը, որի բաղկացուցիչ մասն է կազմում քրեական պատիժների արդյունավետ իրականացումը, պատժի ենթարկված անձի վերասոցիալականա-

² Հ. Խաչիկյան, «Պատժի ենթարկված անձի վերասոցիալականացման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում» գիտ. հոդված, Մարդու առանձին սոցիալական իրավունքների պաշտպանության երաշխիքները Հայաստանի Հանրապետության 2015 թ. փոփոխություններով Սահմանադրության համատեքստում, Երևան, 2016, էջ 62:

ցումը³:

Այսպիսով, անհրաժեշտ է փաստել, որ պատիժը, առաջին հերթին, ընկալվում է որպես հանրային բնույթի քրեաիրավական կատեգորիա:

«Nulla poena sine lege»⁴ հնագույն սկզբունքից բխում է, որ քրեական պատիժը կարող է նախատեսվել քրեական օրենքով:

Վերոգրյալից բխում է, որ քրեական պատիժ կարող է նախատեսվել միայն քրեական օրենքով նախատեսված արարքների համար՝ նույն քրեական օրենսդրությամբ:

Հայտնի է, որ պետության կողմից իրականացվող ներքին պետական քաղաքականությունը բաժանվում է սոցիալական, ազգային, տնտեսական և այլ քաղաքականությունների: Սոցիալական քաղաքականության ընդհանուր նպատակը պայմանավորված է պետության ու նրա մարմինների գործունեության բնույթից և ուղղվածությունից: Սոցիալական քաղաքականության տեսակներից է քաղաքականությունը հանցավորության դեմ պայքարի բնագավառում⁵:

Պետության կողմից տարվող հանցավորության դեմ պայքարի քաղաքականության իրականացման ընթացքում ի հայտ են գալիս մի շարք գործոններ, որոնց հետևանքով պետությունը վերանայում է այս կամ այն արարքի համար նախատեսված պատիժը, պատժատեսակը, պատժաչափը: Նմանատիպ գործոններից է, օրինակ՝ որևէ հանցանքի տարածումը՝ պայմանավորված տարբեր օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ հանգամանքներով, որի բացասական միտումը կանխելու համար պետությունը ձեռնարկում է միջոցներ և նույն արարքի համար նախատեսում է ավելի ծանր պատիժ: Ընդ որում, կարող է տեղի ունենալ նաև հակառակ գործընթաց և սահմանվի ավելի մեղմ պատիժ: Ստացվում է, որ պատիժ և պատժի համաչափությունը որոշակի իմաստով հանդես են գալիս որպես փոփոխական կատեգորիա: Այսինքն՝ պետությունը գտնում է, որ նույն մեղքի ձևով դրսևորված նույն արարքի համար համաչափ է մեկ այլ պատիժ, որի պայմաններում ավելի հեշտ կլինի հասնել պատժի նպատակների իրականացմանը, տվյալ դեքում, մասնավորապես՝ նմանատիպ հետագա հանցագործությունների կանխարգելմանը:

Վերոշարադրյալը, թերևս մեծապես հանդիսանում է պետության կողմից տարվող քրեաիրավական քաղաքականության մաս, սակայն պատժի համաչափության սկզբունքի սահմանադրական ամրագրման պայմաններում պետությունը պետք է լինի առավել հետևողական դրա պահպանման, ինչպես նաև գործնականում քրեաիրավական քաղաքականության միջոցով այդ սկզբունքի դրսևորման հարցում:

Ի վերջո, պետք է արձանագրել, որ Սահմանադրության խնդիրը չէ բոլոր հասարակական հարաբերությունների անմիջական կարգավորումը: Այն ամրագրում է սահմանադրական կարգի հիմունքները, սահմանում է մարդու և քաղաքացու հիմ-

³ Հ. Խաչիկյան, նշվ. աշխ., էջ 60:

⁴ Չկա պատիժ առանց պատժի մասին օրենքի (լատ.):

⁵ Бриллиантов А.В., Курганов С.И., Уголовно-исполнительное право Российской Федерации, М., 2008, с. 7.

նական իրավունքները և ազատությունները, ամրագրում պետական կառուցվածքը, կառավարման ձևը, քաղաքական ռեժիմը, ինչպես նաև պետական ու տեղական ինքնակառավարման մարմինների կազմակերպման և գործունեության կարգը: Սահմանադրությունը աղբյուր է ազգային իրավական համակարգի սկզբունքների ձևավորման և դրանց նորմատիվ բովանդակության համար:

Առհասարակ կարելի է ասել, որ սահմանադրականացման գործընթաց տեղի է ունենում տարբեր երկրների իրավական համակարգերում: Այնուհանդերձ նշված գործընթացը տարբեր երկրներում և տարբեր ժամանակահատվածներում դրսևորվում է տարբեր կերպ՝ կախված տվյալ իրավական համակարգի զարգացման գործընթացում նրա առջև դրված խնդիրներից և նպատակներից:

Այսինքն՝ իրավական համակարգում առաջացած մի շարք խնդիրների լուծման համար կարող է գործիք հանդիսանալ սահմանադրականացումը:

Ինչպես շատ երկրներում, այնպես էլ Ռուսաստանի իրավական համակարգում տեղի է ունենում սահմանադրականացման գործընթաց, որին երբեմն անդրադարձ է կատարվում նաև համապատասխան իրավաբանական գրականության մեջ:

Այսպես, այն ակտուալ խնդիրը, որի լուծմանը պետք է ուղղված լինեն ժամանակակից հայրենական իրավական գիտությունն ու պրակտիկան, շարունակում է մնալ ռուսական օրենսդրության մշակման և կատարելագործման գործում սահմանադրական սկզբունքների դերի բարձրացման անհրաժեշտությունը: Համընդհանուր ելակետային դրույթները, ամրագրված Ռուսաստանի Դաշնության Սահմանադրություն մեջ, պետք է լինեն գործող ուղեցույցներ ռուսական իրավունքի համակարգի շարունակական սահմանադրականացման հիմնական ուղղությունների ընտրության հարցում: Այս առումով, հենց հիմնական օրենքն է, որը կոչված է ծառայել որպես գործիք իրավական համակարգում այնպիսի բացասական երևույթի վերացման և կանխման համար, ինչպիսին է օրենսդրական անհավասարակշռությունը⁶:

Վերոգրյալից կարելի է եզրակացնել, որ տվյալ դեպքում որպես իրավունքի կամ օրենսդրության զարգացման խնդիր դիտարկվում է օրենսդրական անհավասարակշռությունը, իսկ հիմնական օրենքը դիտարկվում է որպես գործիք այդ խնդրի լուծման և իրավունքի ու օրենսդրության սահուն զարգացումն ապահովելու գործում:

Հատկանշական է, որ նշվածի համատեքստում խոսվում է սահմանադրական սկզբունքների դերի բարձրացման անհրաժեշտությունից՝ որպես օրենսդրության մշակման և կատարելագործման գործիք, իսկ իրավունքի համակարգի շարունակական զարգացման և սահմանադրականացման գործում Սահմանադրությամբ արդեն իսկ ամրագրված դրույթներին տրվում է ուղեցույցի դեր:

Ընդհանուր առմամբ համամիտ լինելով նշված մտքերի հետ, հավելենք, որ

⁶ Белоусов С.А., Отраслевой и межотраслевой законодательный дисбаланс (в свете продолжающейся конституционализации системы российского права), Ленинградский юридический журнал № 4 (38), 2014 г., с. 22.

օրենսդրության մշակման և կատարելագործման հարցում, բացի սահմանադրական սկզբունքների դերի բարձրացումից, մեծ դերակատարություն կարող է ունենալ հենց իրավական սկզբունքների սահմանադրականացումը:

Այսինքն՝ գտնում ենք, որ իրավունքի և օրենսդրության մշակման ու կատարելագործման, ինչպես նաև իրավական համակարգերում առկա այս կամ այն խնդրի լուծման գործընթացում պետք չէ բավարարվել միայն Սահմանադրությամբ արդեն իսկ ամրագրված դրույթներով կամ սկզբունքներով, այլ, անհրաժեշտության դեպքում կարելի է կամ երբեմն նույնիսկ անհրաժեշտ է նախաձեռնել և իրականացնել իրավական նորմերի կամ սկզբունքների՝ հիմնական օրենքում ամրագրելու գործընթաց:

Վերոշարադրյալի լույսի ներքո եզրահանգում ենք, որ Հայաստանի Հանրապետությունում պատժի համաչափության սկզբունքի, վերջինից չառանձնացնելով նշենք նաև մեղքի սկզբունքի սահմանադրականացումը կարող է ծառայել թե՛ օրենսդրության զարգացմանը, թե՛ իրավական համակարգում առկա կամ հնարավոր խնդիրների լուծմանը:

Քննարկվող թեմայի շրջանակում ուշագրավ է նաև Սահմանադրության 76-րդ հոդվածը, որի համաձայն՝ արտակարգ կամ ռազմական դրության ժամանակ մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքները և ազատությունները, բացառությամբ Սահմանադրության 23-26-րդ, 28-30-րդ, 35-37-րդ հոդվածներում, 38-րդ հոդվածի 1-ին մասում, 41-րդ հոդվածի 1-ին մասում, 47-րդ հոդվածի 1-ին մասում, 5-րդ մասի 1-ին նախադասությունում և 8-րդ մասում, 52-րդ, 55-րդ հոդվածի 2-րդ մասում, 56-րդ, 61-րդ, 63-72-րդ հոդվածներում նշվածների, կարող են օրենքով սահմանված կարգով ժամանակավորապես կասեցվել կամ լրացուցիչ սահմանափակումների ենթարկվել միայն այնքանով, որքանով դա պահանջում է իրավիճակը՝ արտակարգ կամ ռազմական դրության ժամանակ պարտավորություններից շեղվելու վերաբերյալ ստանձնված միջազգային պարտավորությունների շրջանակներում:

Վերոգրյալից երևում է, որ սահմանադիրը Սահմանադրության 71-րդ հոդվածը՝ մեղքի սկզբունքը և պատժի համաչափության սկզբունքը, դասել է արտակարգ կամ ռազմական դրության ժամանակ մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների և ազատությունների ժամանակավորապես կասեցման կամ լրացուցիչ սահմանափակուման բացառությունների շարքին: Այսինքն՝ առկա է սահմանադրական երաշխիք, որ նույնիսկ արտակարգ և ռազմական դրության ժամանակ մեղքի և պատժի համաչափության սկզբունքները չեն կարող ենթարկվել որևէ ժամանակահատվածով կասեցման կամ սահմանափակման: Նման սահմանադրական երաշխիքը ևս վկայում է խնդրո քննարկման առարկա սկզբունքների կարևորության և իրավական համակարգում դրանց ունեցած նշանակալից դերի մասին:

Annotation. The work tries to reveal as much as possible the constitutional and legal nature and essence of the principle of proportionality of punishment, the peculiarities and significance of its constitutionalization.

The article attempts to point out the peculiarities of the constitutional enshrinement of the principle of proportionality of punishment in the context of the general constitutionalization and development of the legal system, as well as to point out the important role of the legal principle under discussion from the viewpoint of protecting fundamental human and citizen's rights and freedoms. Appropriate conclusions and judgments have been made in this regard.

It is also worth paying attention to the research based on sectoral legislation and directed to the impact of the principle of proportionality of punishment, the discovery of theoretical and practical possibilities of its change in the conditions of constitutional enshrinement.

Аннотация. В данной статье делается попытка максимально раскрыть конституционный, правовой характер и сущность принципа пропорциональности наказания, особенности и значение его конституционализации.

В статье делается попытка указать на особенности конституционного закрепления принципа пропорциональности наказания в контексте общей конституционализации и развития правовой системы, а также указать на важную роль обсуждаемого правового принципа с точки зрения защиты основных прав и свобод человека и гражданина. По этому поводу были проведены соответствующие выводы и наблюдения.

Также стоит отметить научно-исследовательское исследование на основе отраслевого законодательства, направленное на выявление влияния принципа пропорциональности наказания, теоретико-практических возможностей его изменения в условиях конституционного закрепления.

Բանալի բառեր - պարիժ, պարժի համաչափության սկզբունք, սահմանադրական սկզբունք, մարդու իրավունք, սահմանադրականացում:

Keywords: Punishment, principle of proportionality of punishment, constitutional principle, human rights, constitutionalization.

Ключевые слова: Наказание, принцип пропорциональности наказания, конституционный принцип, права человека, конституционализация.

Վ. Վարդանյան - Բարձրագույն դատական խորհրդի աշխատակազմ, Դատական դեպարտամենտի Դատավորների ընդհանուր ժողովի և դատարանների աշխատակազմերի գործունեության ապահովման վարչության Դատավորների ընդհանուր ժողովի և հանձնաժողովների գործունեության ապահովման բաժնի առաջատար մասնագետ, ՀՀ ՊԿԱ իրավագիտության ամբիոնի ասպիրանտ, էլ. հասցե՝ virab_vardanyan@mail.ru:

Ներկայացվել է խմբագրության 24.03.2021 թ., տրվել է գրախոսության 24.03.2021 թ., երաշխավորվել է ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի իրավագիտության ամբիոնի պրոֆեսոր Ա. Հ. Խաչատրյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 14.05.2021 թ.:

ԼԻԼԻԹ ԶԻՐՈՅԱՆ
*Եվրոպական համալսարանի
իրավագիտության ամբիոնի հայցորդ*

LILIT ZIROYAN
PhD student at the European University

ЛИЛИТ ЗИРОЯН
*Соискатель кафедры юриспруденции
Европейского университета*

**ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ԴԵՐԸ
ԵՎՐՈՊԱՅԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ԲՆԱՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԻ
ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՉՓՈՐՈՇԻՉՆԵՐԻ ԻՐԱՅՄԱՆ
ՀԱՐՑՈՒՄ**

**РОЛЬ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В
ВОПРОСЕ РЕАЛИЗАЦИИ В СОВЕТЕ ЕВРОПЫ ПРАВОВЫХ
КРИТЕРИЙ УРЕГУЛИРОВАНИЙ В ОБЛАСТИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ**

**THE ROLE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN
IMPLEMENTING THE COUNCIL OF EUROPE’S ENVIRONMENTAL
REGULATORY STANDARDS**

2001 թ. Հայաստանի Հանրապետությունը դարձավ Եվրոպայի խորհրդի անդամ՝ միանալով Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին 1950 թվականի եվրոպական կոնվենցիային: Հայաստանի Հանրապետությունը ստանձնեց Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավագործության ճանաչման հետ կապված մի շարք պարտավորություններ: Մասնավորապես՝ պետք է ապահովեր Հայաստանի Հանրապետության ներպետական օրենսդրության համապատասխանությունը Եվրոպական կոնվենցիայի պահանջներին, ինչպես նաև պետք է մշակեր և ընդուներ օրենսդրական այնպիսի կառուցակարգեր, որպեսզի կատարվեին Հայաստանի Հանրապետության դեմ կայացրած վճիռները:

Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի կողմից 2002 թ. ապրիլի 26-ին Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիան վավերացնելով՝ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներին հնարավորություն տրվեց Կոնվենցիայով երաշխավոր-

ված իրավունքների խախտումների դեպքում դիմել Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան:

Այսօր Եվրոպայի խորհուրդը հանդիսանում է մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության խորհրդանիշ, իսկ Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիան համարվում է Եվրոպայի խորհրդի կարևոր նվաճում:

Ֆրանսիացի հայտնի իրավաբան Կ. Վասակը նշում է, որ «կոնվենցիայի արժեքը պայմանավորված է ոչ թե հռչակված իրավունքներով, այլ՝ այդ իրավունքների պաշտպանության գործող մեխանիզմներով»¹:

Այն տարիներին, երբ Եվրոպայի խորհուրդը նոր էր հիմնվել և մշակվում էր Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիան, դրա հեղինակները նախընտրեցին Կոնվենցիայի մեջ չներառել տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքներ²: Դա պայմանավորված էր նրանով, որ պատերազմից հետո ոչ բոլոր պետություններն էին ի վիճակի լիարժեքորեն երաշխավորել տնտեսական և սոցիալական իրավունքները:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը ոչ միայն պաշտպանում է անձի իրավունքները և ազատությունները, այլ մերժում է ազգային դատարանների կողմից կայացրած որոշումների, դատավճիռների և վճիռների օրինականությունը և պետություններին պարտավորեցնում է վերանայել և կատարելագործել ազգային օրենսդրության համապատասխան բնագավառները:

Կոնվենցիան սահմանում է մարդու անօտարելի իրավունքների և ազատությունների որոշակի համակարգ և պարտավորեցնում է պետություններին երաշխավորել դրանց պահպանումն իր իրավասության ներքո գտնվող յուրաքանչյուր անձի համար:

Ամերիկացի պրոֆեսորները նշում են. «Իսկական հրաշք է այն փաստը, որ Կոնվենցիան վավերացրած երկրները ենթարկվում են Եվրոպական դատարանի շատ հաճախ վիճարկելի վճիռների»³: Դատարանի պարտադիր իրավազորությունն էլ տալիս է նրան արդյունավետ վերահսկողական գործառնություն: Շատ կարևոր է նաև ժամանակի գործոնի նշանակությունը: Եվրոպական կոնվենցիան, ինչպես ցանկացած միջազգային պայմանագիր, հետադարձ ուժ չունի: «Ratione temporis» խնդիրը սովորաբար առաջանում է, երբ պետությունը նոր է միանում կոնվենցիային:

«Սահմանադրության 61-րդ հոդվածում ամրագրված է, որ «Յուրաքանչյուր ոք, Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերին համապատասխան, ունի իր իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության

¹ Տե՛ս Vasak K., The Council of Europe. The International Dimensions of Human Rights, Paris, 1982, Vol 2 էջ 673:

² Տե՛ս Донна Гомьен, Дэвид Харрис, Лео Зваак, Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия право и практика. Москва. Изд-во Московского независимого института международного права 1998. էջ.23:

³ Yanis M., Kay R., European Human Rights Law. Connecticut, 1990. P. XDIII:

խնդրով մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության միջազգային մարմիններ դիմելու իրավունք⁴»:

Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգրքի 15-րդ հոդվածի 4-րդ մասում նշված է. «Որոշակի փաստական հանգամանքներ ունեցող գործով վճռաբեկ դատարանի կամ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դատական ակտի հիմնավորումները (այդ թվում՝ օրենքի մեկնաբանությունները) պարտադիր են դատարանի համար նույնանման փաստական հանգամանքներով գործի քննության ժամանակ, բացառությամբ այն դեպքի, երբ վերջինս ծանրակշիռ փաստարկների մատնանշմամբ հիմնավորում է, որ դրանք կիրառելի չեն տվյալ փաստական հանգամանքների նկատմամբ⁵»:

Թեև Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայում չկա հստակ ամրագրված «առողջ շրջակա միջավայր ունենալու» իրավունքը, մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանը շրջակա միջավայրի հետ կապված 300 գործերում կայացրել է որոշումներ, որոնք շատ մեծ փոփոխություններ են առաջացրել Եվրոպայի խորհրդի անդամ շատ պետությունների քաղաքականության և պրակտիկայի մեջ⁶:

Կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածը պաշտպանում է կյանքի իրավունքը: Այն ենթադրում է պետության պարտականությունը՝ ամեն ինչ անել, որպեսզի կանխվի շրջակա միջավայրի վնասը, որը սպառնում է յուրաքանչյուր մարդու կյանքին և առողջությանը: Կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածի խախտումը կարող է բաղկացած լինել նաև քաղաքացիների պատշաճ տեղեկացման բացակայությունից կամ կյանքի և առողջության համար վտանգ ներկայացնող բնապահպանական խնդիրների վերաբերյալ տեղեկատվություն տրամադրելուց: Հղում կատարելով Կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածին, ՄԻԵԴ-ը բողոքներ է ստանում այդպիսի գործողությունների կամ իշխանությունների անգործության վերաբերյալ, ինչը հանգեցրել է բնապահպանական խնդրի, և դա էլ իր հերթին, հանգեցրել է մարդկանց մահվան:

ՄԻԵԴ-ի Կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածի կիրառումը կարելի է տեսնել «Բուդանան և մյուսներն ընդդեմ Ռուսաստանի» գործի օրինակով: Դիմումատուները, բնապահպանական իրավունքների ոտնահարման տեսանկյունից, վկայակոչում էին պետության կողմից հեղեղների սպառնալիքը կանխելու համար միջոցների բացակայությունը, ինչը, բնական աղետի արդյունքում, հանգեցրեց մարդկանց մահը Տիրնյաուզում: ՄԻԵԴ-ը Կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածի խախտում է համարել արտակարգ իրավիճակների կանխարգելման համար իշխանությունների կողմից չաշխատելը, ինչպես նաև մատնանշել է հետաքննության անզգուշությամբ անցկացումը, որը, ի միջի այլոց, թույլ չի տալիս դատական պաշտպանություն ստանալ և վնասի հատուցում⁷:

⁴ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրություն, 06.12.2015 թ. փոփոխություններով:

⁵ Տե՛ս ՀՀ դատական օրենսգրքը ՀՀ սահմանադրական օրենք (ընդունված է 07.02.2018 թ.):

⁶ Տե՛ս հղում https://www.coe.int/ru/web/portal/-/human-rights-and-climate-change-what-role-for-the-european-convention-on-human-rights-?fbclid=IwAR2Ble7Amg5LZdya3o87_yc7qxNJ3IS9f7wkH/:

⁷ Տե՛ս Budyayeva and Others v Russia, (application 15339/02) 20.03. 2008:

Բնապահպանական իրավունքների մասով շատ հաճախ տեղի են ունենում խախտումներ Կոնվենցիայի 8-րդ (անձնական և ընտանեկան կյանքը հարգելու իրավունք), 6-րդ հոդվածի (արդար դատաքննության իրավունք) և Կոնվենցիայի 1-ին արձանագրության 1-ին հոդվածի (սեփականության պաշտպանության իրավունք) դրույթներով: Ավելին, ՄԻԵԴ-ի կողմից քննարկված «բնապահպանական դեպքերի» հիմնական մասը վերաբերում է հենց հոդված 8-ին: Մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության խախտումը՝ շրջակա միջավայրի իրավունքների խախտման համատեքստում, պետության կողմից շրջակա միջավայրին վնաս հասցնելն է որոշակի անձի իր բնակության որոշակի տարածքում, ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն, ինչպես գործողությունների, այնպես էլ անգործության տեսքով: Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի՝ արդար դատաքննության իրավունքի խախտումը կայանում է նրանում, որ երկրում չկա դատական պաշտպանություն խախտված բնապահպանական իրավունքների արդյունավետ մեխանիզմ: Այս կանոնը ներառում է նաև դատարանի որոշումները չկատարելու դեպքերը: Կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածը պաշտպանում է խոսքի ազատությունը: Բնապահպանական խնդիրների վերաբերյալ տեղեկատվության տարածմանը ցանկացած պետության միջամտություն, օրինակ՝ սոցիալական ցանցերում գրառումների կամ մեկնաբանությունների արգելքը, լրատվամիջոցներում հրապարակումները, հրապարակային հայտարարությունները, հանդիպումները և այլ միջոցառումները ցրելը կարող է համարվել ազատության ոտնահարում:

Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի խախտում է հայտնաբերվել ՄԻԵԴ-ի կողմից «Բուրդովն ընդդեմ Ռուսաստանի» գործով: Դիմումատուն 1997 թվականից ի վեր բազմիցս դատական հայցեր է ներկայացրել ընդդեմ իրավասու պետական մարմինների, որով պահանջում էր սոցիալական նպաստների վճարում՝ կապված Չեռնոբիլում ատոմային էլեկտրակայանի վթարի հետևանքների վերացմանը նրա մասնակցության հետ: Նրա առողջությունը տուժել էր, ինչը հաստատվել էր փորձագիտական եզրակացությամբ: Այնուամենայնիվ, նշանակված փոխհատուցումը չի վճարվել, այդ թվում՝ դատարանի որոշումներից հետո: Իշխանություններն անդրադարձել են միջոցների սղությանը: ՄԻԵԴ-ը բավարարեց բողոքը և մատնանշեց Ռուսաստանում դատարանի որոշումների կատարողականության երաշխիքների փաստացի բացակայությունը, չնայած դա պետք է որ լինի արդյունավետ արդարադատության պարտադիր բաղադրիչ⁸:

«Լուպեզ Օստրան Իսպանիայի դեմ» գործի շրջանակում դիմումատուն բողոքեց, որ կաշեգործարանն աղտոտում է շրջակա միջավայրը գազերի, ծխի և անտանելի հոտով թունավոր նյութերի արտանետումներով, ինչը ազդում է մոտակայքում ապրող մարդկանց առողջության վրա: Մասնավորապես, դիմումատուի դուստրը տառապում էր սրտխառնոցից, փսխումից և անորեքսիայից, որոնք, ըստ մանկաբույժի, առաջացել էին կենդանի միջավայրի աղտոտման պատճառով: Դատարանը գտավ 8-րդ հոդվածի խախտում, քանի որ Իսպանիայի իշխա-

⁸ St̄u Burdov v. Russia (application N 33509/04) 15.01.2009:

նությունները չկարողացան անհրաժեշտ հավասարակշռություն հաստատել քաղաքի տնտեսական բարեկեցության (թափոնների վերամշակման գործարանի շահագործում) և դիմումատուի շահերի միջև⁹ :

«Գուերան և ուրիշներն ընդդեմ Իտալիայի» գործով դիմումատուները ապրում էին քիմիական պարարտանյութերի գործարանից մեկ կիլոմետր հեռավորության վրա: Գործարանի անսարքության հետևանքով տեղի ունեցած վթարը մթնոլորտ է արձակել թունավոր մկնդեղ պարունակող մի քանի տոննա նյութեր: 150 մարդ հոսպիտալացվել է սուր մկնդեղով թունավորմամբ: Դիմումատուները բողոքել են, որ աղտոտվածության մակարդակը նվազեցնելու գործնական միջոցների բացակայությունը և գործարանի շահագործումից բխող խոշոր վթարները խախտում են իրենց կյանքի և ֆիզիկական ամբողջականության նկատմամբ հարգանքի իրավունքը: Դատարանը հիշեցրեց, որ շրջակա միջավայրի խիստ աղտոտումը կարող է բացասաբար ազդել մարդկանց բարեկեցության վրա և զրկել նրանց տունն օգտագործելու հնարավորությունից: Մինչև պարարտանյութի արտադրության դադարեցումը՝ 1994 թ., Դիմումատուներն ակնկալում էին, որ իշխանություններից տեղեկատվություն կստանային, որը նրանց հնարավորություն կտար գնահատել իրենց և իրենց ընտանիքի համար ռիսկերը քաղաքում մնալու դեպքում, ինչը գործարանի վթարի դեպքում հայտնվե լէր աղտոտման էպիկենտրոնում: Դատարանը որոշեց, որ Իտալիան չի կատարել իր պարտավորությունը՝ ապահովելու դիմումատուների՝ իրենց անձնական և ընտանեկան կյանքը հարգելու իրավունքը՝ խախտվել է 8-րդ հոդվածը¹⁰:

«Թաթարն ընդդեմ Ռումինիայի» գործի շրջանակում, նշվում է, որ 2000 թ. հունվարին ոսկու հանքավայրում վթարի հետևանքով օգտագործելով նատրիումի ցիանիդը, արդյունքում 100,000 խորանարդ մետր ցիանիդով աղտոտված կեղտաջրեր թափվել են շրջակա միջավայր: Վթարից հետո հանքը շարունակեց իր աշխատանքը: Դիմումատուները (հայր և որդի), որոնց տունը գտնվում էր հանքի հարևանությամբ, պնդում էին, որ հանքի տեխնոլոգիական գործընթացը վտանգավոր է մոտակա տներում ապրող մարդկանց առողջության համար, ինչպես նաև սպառնում է շրջակա միջավայրին և առաջացնում դիմումատուի առողջական խնդիրները (ասթմա): Դատարանը համարեց, որ դիմումատուները պատճառահետեւանքային կապ չեն հաստատել երկրորդ դիմումատուի նատրիումի ցիանիդ ազդեցության և նրա ասթմայի միջև: Մյուս կողմից, Դատարանը նկատեց, որ հանքարդյունաբերական ընկերությունը վթարից հետո շարունակում է իր արդյունաբերական գործունեությունը, չնայած որ պետք է պահպանվեր նախազգուշացման սկզբունքը, ըստ որի՝ ներկայիս գիտատեխնիկական գիտելիքների վերաբերյալ որոշակիության բացակայությունը չի կարող արդարացնել որևէ ուշացում պետությունը արդյունավետ և համաչափ միջոցներ ձեռնարկելու հարցում: Դատարանը եզրակացրեց, որ Ռումինիայի իշխանությունները չեն կա-

⁹ Sfu case of Lopez Ostra v. Spain , application no. (16798/90) 09.12.1994:

¹⁰ Sfu case of Guerra and others v Italy application (116/1996/735/932) 19.02.1998:

տարել իրենց պարտավորությունները՝ պատշաճ կերպով գնահատելու ընկերության գործունեության հետ կապված ռիսկերը և համապատասխան միջոցներ ձեռնարկելու՝ մարդկանց անձնական կյանքի և բնակության իրավունքը պաշտպանելու համար և, ընդհանուր առմամբ, առողջ ապրելու նրանց իրավունքը և պաշտպանված միջավայր: Տեղի է ունեցել Կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի խախտում¹¹:

Կոնվենցիայի 41-րդ հոդվածում ամրագրված է. «Եթե դատարանը գտնում է, որ տեղի է ունեցել Կոնվենցիայի կամ դրան կից արձանագրությունների խախտում, իսկ համապատասխան բարձր պայմանավորվող կողմի ներպետական իրավունքն ընձեռում է միայն մասնակի հատուցման հնարավորություն, ապա Դատարանը որոշում է, անհրաժեշտության դեպքում, տուժած կողմին արդարացի փոխհատուցում տրամադրել»:

Շատ կարևոր վերահսկողական դեր ունի Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեն: Կոնվենցիայի 46-րդ հոդվածում նշված է. «Բարձր պայմանավորվող կողմերը պարտավորվում են կատարել Դատարանի վերջնական վճիռները ցանկացած գործերի վերաբերյալ, որոնցում նրանք կողմեր են:

Դատարանի վերջնական վճիռն ուղարկվում է նախարարների կոմիտե, որը վերահսկողություն է իրականացնում դրա կատարման նկատմամբ¹²»:

Նախարարների կոմիտեն դատարանի վճիռը հանձնում է պատասխանող պետության իրավասու մարմիններին և առաջարկում է միջոցներ ձեռնարկել դրանց կատարումն ապահովելու համար և իրեն ծանուցել արդարացի փոխհատուցման, ինչպես նաև անհատական և ընդհանուր միջոցառումների իրականացման մասին: Այնուհետև, ստանալով այս տեղեկատվությունը՝ Նախարարների կոմիտեն այն մանրամասն ուսումնասիրում է, և եթե գտնում է, որ պատասխանող պետությունը կատարել է Դատարանի վճիռը, ընդունում է բանաձև՝ նշելով որ տվյալ պետությունը կատարել է ստանձնած պարտավորությունները:

Կոնվենցիան պետություններին պարտավորեցնում է կատարել դատարանի վերջնական վճիռները ցանկացած գործի վերաբերյալ, որոնցում նրանք կողմեր են, սակայն Կոնվենցիան ուղակիորեն չի պարտավորեցնում պետություններին իրենց օրինաստեղծ գործունեության ընթացքում հաշվի առնել դատարանի նախադեպային նշանակություն ունեցող իրավական դիրքորոշումները: Ուստի, կարծում ենք, ավելի արդյունավետ կլիներ, մարդու իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից, որպեսզի Կոնվենցիայում ամրագրվեր «դատարանի նախադեպային նշանակություն ունեցող իրավական դիրքորոշումները պետությունների օրինաստեղծ գործունեության ընթացքում հաշվի առնելու մասին» դրույթը:

Չնայած այս դատարանը ստեղծվել է և գործում է Եվրոպայի խորհրդի շրջանակում, սակայն այն հանդես է գալիս որպես ինքնուրույն վերապետական դատական մարմին: Մարդու իրավունքների պաշտպանության արդյունավետություն

¹¹ Տե՛ս Tatar. V Romania (application 657021/01) 27.01.2009:

¹² Տե՛ս «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին Եվրոպական կոնվենցիան» (ընդունված 04.11.1950 թ., Հոմ):

նը բարձրացնելու նպատակով, Եվրոպական կոնվենցիան ընդլայնում է ինչպես պաշտպանվող իրավունքների ցանկը, այնպես էլ դրանում նախատեսված ընթացակարգերի կատարելագործման առումով:

Այսօր, հաշվի առնելով մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից բնապահպանական անվտանգության հետ կապված վճիռների ընդունումը, անհրաժեշտություն է առաջանում կոնվենցիայում ներառել նաև «բարենպաստ շրջակա միջավայրի» իրավունքը՝ որպես բնապահպանական անվտանգության ապահովման հիմք:

ՀՀ Սահմանադրության 81-րդ հոդվածում ամրագրված է, որ «Հիմնական իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ Սահմանադրությունում ամրագրված դրույթները մեկնաբանելիս հաշվի է առնվում Հայաստանի Հանրապետության վավերացրած՝ մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային պայմանագրերի հիման վրա գործող մարմինների պրակտիկան:

Հիմնական իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումները չեն կարող գերազանցել Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով սահմանված սահմանափակումները¹³»:

Եվրոպայի խորհրդի անդամ շատ երկրների՝ մասնավորապես Լեհաստանի հանրապետության, Ռումինիայի, Հունգարիայի, Հունաստանի, Ռուսաստանի Դաշնության, Ֆրանսիայի սահմանադրություններում ամրագրված է «բարենպաստ շրջակա միջավայր ունենալու» իրավունքը, սակայն դրույթներ պետության կողմից «բնապահպանական անվտանգության ապահովման» և «բարենպաստ շրջակա միջավայր ունենալու» իրավունքի վերաբերյալ իրենց ամրագրումը չեն գտել ՀՀ Սահմանադրությունում, ինչը հակասում է մի շարք միջազգային պայմանագրերի, որոնց միացել է Հայաստանի Հանրապետությունը:

Բարենպաստ շրջակա միջավայր ունենալու իրավունքը ենթադրում է աշխատանքի, ապրելու, կենցաղի, հանգստի, դաստիարակության և կրթության, սննդամթերքների և ժողովրդական տնտեսության արտադրանքների անվտանգության ու բարձր որակի, ինչպես նաև բնական միջավայրի բարենպաստ պայմանների իրավունքները: Բարենպաստ շրջակա միջավայր ունենալու սահմանադրական իրավունքն, ըստ էության, ունի հավաքական և հիմնարար բնույթ և բաղկացած է մի շարք այլ իրավունքներից¹⁴:

Այսօր ՄԻԵԴ-ի պրակտիկան այնպիսին է, որ, չնայած Կոնվենցիայում բնապահպանական իրավունքների պաշտոնական բացակայությանը, դրանք իրականում պաշտպանված են: Դա կարող է կատարվել Կոնվենցիայի այլ դրույթներով: Ելնելով ՄԻԵԴ-ի գործող պրակտիկայից՝ կարելի է անել հետևյալ եզրակացությունները:

Առողջ շրջակա միջավայր ունենալու իրավունքը, դրա պետության և բնապահպանական խնդիրների մասին տեղեկատվություն ստանալու իրավունքը, փաստի

¹³ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրություն, 06.12.2015 թ. փոփոխություններով:

¹⁴ Տե՛ս Ն. Ա. Այվազյան, Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունք, Երևան, «Տիգրան Մեծ» իրատ., 2016 թ., էջ 314:

դեպքում փոխհատուցում ստանալու իրավունքը կարող են հանդիսանալ ՄԻԵԴ-ի դիմելու համար հիմք:

Կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածը դիմումատուների կողմից խախտված հիմնական կանոնն է, որը ՄԻԵԴ-ը կիրառում է «բնապահպանական դեպքերում»: Չնայած պետությունը միշտ չէ, որ անմիջականորեն պատասխանատու է որոշակի խախտման համար, այնուամենայնիվ, այն կարող է պատասխանող լինել: Դրա համար բավական է պետական մարմինների անգործությունը և շրջակա միջավայրի սպառնալիքը վերացնելու կամ կանխելու բոլոր հնարավոր (ոչ միայն պարտադիր) միջոցները չձեռնարկելը:

Քանի որ բնապահպանական իրավունքներն ուղղակիորեն ամրագրված չեն Կոնվենցիայում, յուրաքանչյուր հատուկ իրավիճակ և դրա հանգամանքները պահանջում են զուտ անհատական մոտեցում դիտարկելուն և որակավորմանը:

Ամփոփելով կարող ենք ասել, որ Կոնվենցիայում «բարենպաստ շրջակա միջավայր ունենալու իրավունքը» նախատեսելը դարձել է շատ կարևոր, քանի որ բավականին շատ դատական գործեր կան, որտեղ ՄԻԵԴ-ը, թեև անուղղակիորեն, բայց անդրադառնում է այս իրավունքին:

Ինչպես նաև ավելի բարենպաստ կլիներ, մարդու իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից, որպեսզի Կոնվենցիայում ամրագրվեր «դատարանի նախադեպային նշանակություն ունեցող իրավական դիրքորոշումները պետությունների օրինաստեղծ գործունեության ընթացքում հաշվի առնելու մասին» դրույթը:

Annotation. The article presents the role of the rulings of the European Court of Human Rights in the field of environmental protection of human rights. Although the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms does not include environmental rights, the ECtHR has addressed their importance in numerous judgments. Given the many environmental issues around the world, moreover, it is necessary to envisage in the Convention the “right to a favorable environment”, as well as to enshrine in the Convention the provision of “precedent-setting legal positions of the court in the legislative activity of States”.

Аннотация. В статье анализируется роль постановлений Европейского суда по правам человека в области экологической защиты прав человека. Несмотря на то, что Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод не включает экологические права, ЕСПЧ неоднократно обращал внимание на их важность в многочисленных постановлениях. Более того, учитывая множество экологических проблем во всем мире, необходимо предусмотреть «право на благоприятную окружающую среду» в Конвенции, а также закрепить в Конвенции Положение «с учетом правовой позиции судов в Законодательстве государства».

Բանալի բառեր - բնապահպանական անվտանգություն, արդարացի փոխհատուցում, բարենպաստ շրջակա միջավայր, բնապահպանական իրավունքներ:

Keywords: environmental security, fair compensation, favorable environment, environmental rights.

Ключевые слова: экологическая безопасность, справедливая компенсация, благоприятная окружающая среда, экологические права.

Լ. Զիրոյան - Եվրոպական համալսարանի իրավագիտության ամբիոնի հայցորդ, էլ. հասցե՝ lilitziroyan777@mail.ru:

Ներկայացվել է խմբագրության 24.03.2021 թ., տրվել է գրախոսության 24.03.2021 թ., երաշխավորվել է ի.գ.թ., դրցենտ, ՀՀ Սահմանադրական դատարանի նախագահի խորհրդական Ա. Փխրիկյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 14.05.2021 թ.:

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ/CIVIL LAW/ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО

ՀԱՅԱՐՓԻ ԶԱՐԳԱՐՅԱՆ

*ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ,
երևան քաղաքի ընդհանուր իրավասության դատարանի դատավոր*

HAYARPI ZARGARYAN

Candidate at the Chair of Civil Law, Yerevan State University,
Judge of the Court of General Jurisdiction of Yerevan

АЙАРПИ ЗАРГАРЯН

кандидат кафедры гражданского права Ереванского государственного
университета, судья суда общей юрисдикции города Еревана

**ԵՐԵՒԱՅԻ ԿԱՐԾԻՔ ԱՐՏԱՀԱՅՏԵԼՈՒ ԵՎ ԼՍՎԱԾ ԼԻՆԵԼՈՒ
ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԻՐԱՑՄԱՄԲ ԵՐԵՒԱՅԻ ԼԱՎԱԳՈՒՅՆ ՇԱՀԻ
ԱՊԱՀՈՎՈՒՄՆ ԱԶԱՏ ՏԵՂԱՇԱՐԺՎԵԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՈՒՄ**

**ENSURING THE BEST INTERESTS OF THE CHILD IN THE RIGHT
TO FREE MOVEMENT BY EXERCISING THE RIGHTS OF THE
CHILD TO EXPRESS HIS OR HER OPINION AND TO BE HEARD**

**ОБЕСПЕЧЕНИЕ НАИЛУЧШИХ ИНТЕРЕСОВ РЕБЕНКА В ПРАВЕ
НА СВОБОДНОЕ ПЕРЕДВИЖЕНИЕ ПУТЕМ РЕАЛИЗАЦИИ
ПРАВА РЕБЕНКА ВЫРАЖАТЬ СВОЕ МНЕНИЕ И БЫТЬ
УСЛЫШАНЫМ**

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն իր որոշումներում հաճախ օգտագործում է «կարծիքն ազատ արտահայտելու իրավունք» արտահայտությունը, որը ժողովրդավարական պետության հիմնաքարերից մեկն է, և հասարակության զարգացման, անհատի կայացման կարևոր նախապայման¹:

Մ. Վ. Մատվենան նշել է, որ երեխայի կարծիք արտահայտելու իրավունքը հիմնավորում է պետության կողմից երեխայի՝ որպես իրավունքի սուբյեկտի ճանաչման իրողությունը, և երեխայի կարծիքը «կարող է ազդել» ինչպես պետության, այնպես էլ այլ անձանց իրավունքների և պարտականությունների վրա (օրինակ՝ երեխայի որդեգրման, կամ ծնողական իրավունքների վերականգնման

¹ Sին Комментарий к Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практике ее применения, под общ. ред. В. А. Туманова и Л. М. Энтина, М., 2002 թ., էջ 164:

հարցերը)²:

Երեխայի կարծիք արտահայտելու իրավունքը երեխայի լավագույն շահը վեր հանելու հիմնական միջոցներից մեկն է, ուստի, մեր համոզմամբ, պարզելու համար, թե երեխային առնչվող այս կամ այն հարցում որն է երեխայի լավագույն շահը, պետք է պարզել, թե որն է երեխայի կարծիքը, ինչպես նաև խոսել այն եղանակների մասին, որոնք կարող են առավել արդյունավետ լինել երեխայի լավագույն շահը վեր հանելու հարցում:

Երեխայի լավագույն շահն այս կամ այն հարցում չի կարող պարզվել, եթե չի ապահովվել այդ հարցի կապակցությամբ երեխայի լաված լինելու իրավունքը³:

Մեր դիտարկմամբ, երեխայի ազատ տեղաշարժվելու իրավունքի կենսագործուն ապահովվելիս պետք է առաջնորդվել երեխայի լավագույն շահով, հետևաբար, պետք է նաև պարզել երեխայի կարծիքը՝ ազատ տեղաշարժվելու իրավունքի իրացման հարցում:

Իրավաբան-գիտնականների տեսական մոտեցումները վկայում են այն մասին, որ տարաբնույթ է ընկալվում երեխայի «կարծիք» եզրույթը, և տարբեր են մոտեցումները երեխայի մի վայրից մյուս վայր տեղափոխվելու, կացություն հաստատելու և բնակվելու հարցում նրա լավագույն շահը վեր հանելու և պարզելու մեթոդների հարցում:

Այսպես՝ Դ. Ն. Ուշակովայի բացատրական բառարանում «կարծիք» բառը նշանակում է ինչ-որ բանի վերաբերյալ հայացք, դատողություն⁴:

Երեխայի կարծիքը վեր հանելու ձևը կախված է առաջին հերթին՝ հարցի ձևակերպումից. եթե հարցը պահանջում է հենց երեխայի դատողությունների բացահայտում, ապա պատասխանը լինելու է զուտ դատողություն, իսկ եթե ծնողները առաջ են քաշում որոշակի փաստ, որը քննարկման ենթակա չէ, ապա երեխայի պատասխանը լինելու է համաձայնությունը կամ անհամաձայնությունը ասվածին: Միևնույն ժամանակ, երեխայի կարծիքն արտահայտելու ձևը պետք է ամրագրել օրենքով՝ համաձայնություն ստանալու տեսքով⁵:

Երեխայի կարծիքն ազատ արտահայտելու իրավունքը լավագույն միջոցն է երեխայի շահը պարզելու համար: Ուստի, այս իրավունքի իրացմամբ է պայմանավորված նաև այլ իրավունքների լավագույնս կիրարկումը: Գտնում ենք, որ երեխայի կարծիքն արտահայտելու իրավունքը այն կարևոր միջոցներից մեկն է, որով հնարավոր է ապահովել երեխայի ազատ տեղաշարժվելու իրավունքի իրացումը և դրա պաշտպանությունը:

Միևնույն ժամանակ, խոսելով երեխայի՝ իրեն վերաբերող հարցերում կարծի-

² Տե՛ս *Матвеева Мария Витальевна*, Права ребенка в семейном праве: проблемы законодательства, теории и практики, Москва, 2017 թ., էջ 124:

³ Տե՛ս *Матвеева Мария Витальевна*, Права ребенка в семейном праве: проблемы законодательства, теории и практики, Москва, 2017 թ., էջ 129:

⁴ Տե՛ս *Ушаков Д.Н.*, Указ. соч. URL:<http://ushakovdictionary.ru/word.php?wordid=30153>, 04.12.2020 թվականի դրությամբ:

⁵ Տե՛ս *Матвеева Мария Витальевна*, Права ребенка в семейном праве: проблемы законодательства, теории и практики, Москва, 2017 թ., էջ 125:

քը պարզելու և հաշվի առնելու աստիճանի (պարտադիրության) մասին, գիտնականներն իրենց կարծիքներում առաջնահերթ են համարել երեխայի հասունության աստիճանը պարզելը:

Ն. Վ. Լետովան նշել է, որ երեխայի կարծիք արտահայտելու իրավունքի տարիքային սահմանափակումը և 10 տարին լրացած երեխայի կարծիքն արտահայտելու իրավունքի սահմանումը պրակտիկայում նախկին օրենսդրական կարգավորման առումով առավել լավ էր կիրառվում: Թեև օրենսդրությամբ 10 տարվա ամրագրումը հիմնված չէր գիտական, ֆիզիոլոգիական և հոգեբանական ուսումնասիրությունների վրա, բայց այն համապատասխանում էր երեխայի այն տարիքին, երբ երեխան սկսում է գիտակցաբար որոշակի վերաբերմունք ցուցաբերել շրջապատում առկա իրերի, մարդկանց հանդեպ և արտահայտել իր գաղափարները⁶:

Մ. Վ Անտակոլսկայան նշել է, որ երեխայի կարծիք արտահայտելու ունակությունը ենթադրում է, որ այն առաջին հերթին պետք է լսելի լինի (հաշվի առնվի), երկրորդ՝ երեխայի անհամաձայնության դեպքում այն մարմինը, որն իրականացնում է երեխային առնչվող հարցի լուծումը, պետք է հիմնավորի, թե ինչ պատճառով իր դիրքորոշումը չի համապատասխանում երեխայի կարծիքին⁷:

Ն. Ն Տարուսինան նշել է, որ երեխայի կարծիք արտահայտելու իրավունքը կարող է ընկալվել երկու իմաստով՝ ինչպես առանձին, ինքնուրույն իրավունք, այնպես էլ տարիքի և ընտանեկան-իրավական «ակտի» կարևորության հետ համադրված⁸: Հեղինակը նաև ըստ տարիքային կատեգորիայի է առանձնացրել երեխաներին՝ կարծիքն ազատ արտահայտելու իրավունքի պարտադիրության տեսանկյունից, այն է՝ 10 տարեկան չլրացած երեխաները կարծիքն ազատ արտահայտելու իրավունքից օգտվում են դիսպոզիտիվ եղանակով՝ այն հաշվի առնելը պարտադիր է, պարտակայության աստիճանը և այդ կարծիքից տարբերվող որոշում կայացնելը թողնվում է ծնողների, խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի կամ դատարանի հայեցողությանը: Այս իրավունքը հիմնված է երեխայի լավագույն շահի վրա⁹:

Երեխայի ազատ տեղաշարժվելու իրավունքի իրացման նպատակով կարևորվում է երեխայի կարծիքը պարզելը, այն վեր հանելը, սակայն այդ գործընթացը բավականաչափ բարդ և զգայուն է՝ կախված երեխայի անձնական հատկանիշներից (շփման աստիճան, խոսելու և արտահայտվելու հնարավորություն, վախ, ճնշվածություն և այլն):

Երեխայի կարծիքն ազատ արտահայտելու իրավունքը նրա ազատությունն է փնտրել, ստանալ և փոխանցել ցանկացած տեղեկատվություն և գաղափար բանավոր, գրավոր, մշակութային կամ այլ միջոցներով¹⁰:

⁶ Տե՛ս *Летова Н.В.*, Усыновление в Российской Федерации: правовые проблемы. М., 2006թ., էջ 78:

⁷ Տե՛ս *Антокольская М.В.*, Семейное право: учебник. М., 2002 թ., էջ 189:

⁸ Հեղինակը նկատի ունի այն հանգամանքը, թե որոշումները ինչ շրջանակում են կայացվում:

⁹ Տե՛ս *Тарусина Н.Н.*, Семейное право: учеб. Пособие, М., 2001 թ., էջ 111:

¹⁰ Տե՛ս *Джабуа И.В.*, Право ребенка на выражение собственного мнения, Вестник московского

Առանձին դեպքերում երեխայի կարծիք արտահայտելու իրավունքը կենսագործվում է կոնկրետ հարցի կապակցությամբ համաձայնության կամ անհամաձայնության միջոցով, որի արդյունքում հնարավոր է երեխայի իրավունքի ծագում, փոփոխում կամ դադարում, այսինքն՝ համաձայնությունը կամ անհամաձայնությունը հանդիսանում է կամքի արտահայտում, որի արդյունքում կարող են ծագել, փոփոխվել կամ դադարել քաղաքացիական իրավունքներ կամ պարտականություններ, որպիսի պայմաններում նման համաձայնությունն իր բնույթով դառնում է միակողմանի գործարք¹¹:

Ա. Մ. Նեչևանյան ունի տեսակետ, որ երեխայի կարծիքն ազատ արտահայտելու իրավունքը ևս մեկ ապացույց է հետևելու Կոնվենցիայի դրույթներին, և հաշվի առնելով երեխայի կամահայտնությունը, որն օրենքով սահմանված դեպքերում ունի իրավական դեր և նշանակություն, տալ դրան իմպերատիվ (պարտադիր) ուժ: Պետությունն օգտագործում է արդյունավետ միջոց երեխայի՝ որպես անհատականության լավագույն շահերի ապահովման համար¹²:

Այս առումով հարկ է նշել, որ ՀՀ օրենսդրությունն ամրագրել է երեխայի կարծիքը պարզելու գործընթացում հատուկ մասնագիտական գիտելիքներ ունեցող անձի մասնակցության կարևորությունը, որով պետությունը նաև ճանաչել է այն իրողությունը, թե որքան արժեքավոր է իրավական առումով երեխայի կարծիքը վեր հանելու և այն պարզելու գործընթացը: Այդ դրույթն ամրագրվել է ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 44-րդ հոդվածի 1.1-ին մասում, ըստ որի՝ «1.1. Երեխան իրավունք ունի ազատ արտահայտելու իր կարծիքը, որը, երեխայի տարիքին և հասունության մակարդակին համապատասխան, հաշվի է առնվում իրեն վերաբերող հարցերում: **Երեխայի կարծիքը լսելիս իրավասու մարմինը օրենքով նախատեսված դեպքերում ներգրավում է մանկական հոգեբանի կամ մանկավարժի կամ սոցիալական աշխատողի**»:

Անհրաժեշտ ենք համարում նշել, ՀՀ ընտանեկան օրենսդրությամբ նման փոփոխությունը կատարվել է միայն 21.12.2017 թվականին «ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՕ-10-Ն օրենքով, մինչդեռ 09.11.2004 թվականին ընդունված ՀՀ ընտանեկան օրենսդրությունը նման դրույթ չէր ամրագրում:

Օրենսդրական զարգացումը և ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքում համապատասխան փոփոխություն կատարելու իրողությունը ևս մեկ քայլ էր ապացուցելու, որ Հայաստանի Հանրապետությունը կարևորում է երեխայի՝ որպես իրավունքի հատուկ սուբյեկտի կողմից իրավունքների իրացման ապահովման պետական գործառույթը, և ներպետական օրենսդրության զարգացումն ընթանում է Կոնվենցիայով որդեգրված և նախանշված նպատակներին և չափանիշներին համահունչ:

университета МВД России № 3, 2013 թ.:

¹¹ Տե՛ս *Матвеева Мария Витальевна*, Права ребенка в семейном праве: проблемы законодательства, теории и практики, Москва, 2017 թ., էջ 125:

¹² Տե՛ս *Нечаева А.М.*, Россия и ее дети (ребенок, закон, государство), М., 2000 թ., էջ 224:

Անդրադառնալով երեխայի կարծիքը կարևորելու և դրա կիրարկումն ապահովելու իրողությանը՝ ավելորդ չենք համարում նաև ստորև ներկայացնել և վերլուծել նաև ներպետական օրենսդրությամբ երեխայի լավագույն շահը վեր հանելու կարևոր միջոցի՝ երեխայի կարծիքն ազատ արտահայտելու և այդ իրավունքը՝ որպես երեխայի ազատ տեղաշարժվելու իրավունքի ապահովման միջոց հանդիսանալու օրենսդրական կարգավորումները:

Այսպես՝ ՀՀ Սահմանադրության 37-րդ հոդվածի համաձայն՝ «1. Երեխան իրավունք ունի ազատ արտահայտելու իր կարծիքը, որը, երեխայի տարիքին և հասունության մակարդակին համապատասխան, հաշվի է առնվում իրեն վերաբերող հարցերում:

2. Երեխային վերաբերող հարցերում երեխայի շահերը պետք է առաջնահերթ ուշադրության արժանանան:

3. Յուրաքանչյուր երեխա ունի իր ծնողների հետ կանոնավոր անձնական փոխհարաբերություններ և անմիջական շփումներ պահպանելու իրավունք, բացառությամբ այն դեպքի, երբ դա, դատարանի որոշման համաձայն, հակասում է երեխայի շահերին: Մանրամասները սահմանվում են օրենքով:

4. Առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաները պետության հոգածության և պաշտպանության ներքո են»¹³:

Սահմանադրական փոփոխություններից հետո առաջին անգամ հիմնական օրենքով ամրագրվեցին երեխայի իրավունքները, որով երեխաների իրավունքների պաշտպանությունը Հայաստանի Հանրապետությունում դրվեց նոր մակարդակի վրա՝ որդեգրելով եվրոպական երկրների լավագույն փորձը, և ապահովելով ներպետական օրենսդրության այնպիսի զարգացում, որը թելադրված է միջազգային պարտավորություններով, և հատկապես, Կոնվենցիոն կարգավորումներով:

Այս փոփոխությունները չափազանց կարևոր ենք համարում երեխաների իրավունքների պաշտպանության և կենսագործման գործընթացում, և մեր համոզմամբ ՀՀ Սահմանադրությամբ երեխաների իրավունքների, մասնավորապես, երեխայի կարծիքն ազատ արտահայտելու իրավունքի ամրագրումն ինքնին վկայում է այն մասին, որ այն կոչված է ծառայելու երեխաների լավագույն շահերին և դարձել է երեխաների յուրաքանչյուր իրավունքի պատշաճ կենսագործման կարևոր երաշխիք:

ՀՀ օրենսդրության՝ միջազգային պարտավորությունների շրջանակում զարգացումն առավել ակնհայտ է Կոնվենցիոն դրույթների համատեքստում:

Այսպես՝ Կոնվենցիայի 12-րդ հոդվածի համաձայն՝ «1. Իր հայացքները ձևակերպելու ընդունակ երեխայի համար մասնակից պետություններն ապահովում են դրանք ազատորեն արտահայտելու իրավունք այն բոլոր դեպքերում, որոնք վերաբերում են երեխային: Երեխայի հայացքների նկատմամբ ցուցաբերվում է նրա տարիքին և հասունությանը համապատասխան պատշաճ ուշադրություն:

¹³ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրություն, ընդունված 06.12.2015 թվականին:

2. Այդ նպատակով երեխային, մասնավորապես, հնարավորություն է տրվում իրեն վերաբերող ցանկացած դատական կամ վարչական քննության ժամանակ, ներպետական օրենսդրության դատավարական նորմերով նախատեսված կարգով, ունկնդրվել թե՛ անմիջականորեն, թե՛ իր ներկայացուցչի կամ համապատասխան մարմնի միջոցով»:

Կոնվենցիայի 13-րդ հոդվածի համաձայն՝ «1. Երեխան իրավունք ունի ազատորեն արտահայտելու իր կարծիքը, այդ իրավունքը ներառում է ցանկացած բնույթի տեղեկատվություն և գաղափարներ որոնելու, ստանալու և հաղորդելու ազատությունը՝ անկախ սահմաններից, գրավոր կամ տպագիր ձևով, ստեղծագործության տեսքով կամ այլ միջոցներով՝ երեխայի ընտրությամբ:

2. Այդ իրավունքի իրագործումը կարող է ենթարկվել որոշակի սահմանափակումների, սակայն այդ սահմանափակումները կարող են լինել միայն այնպիսիք, որոնք նախատեսված են օրենքով և անհրաժեշտ են.

(ա) այլ անձանց իրավունքները և հեղինակությունը հարգելու, կամ

(բ) պետական անվտանգությունը կամ հասարակական կարգը (ordre public), կամ բնակչության առողջությունը, կամ բարոյականությունը պաշտպանելու համար»:

Ինչպես նկատում ենք, Կոնվենցիայի 12-րդ հոդվածում խոսքը վերաբերում է սեփական հայացքները ձևավորելու երեխայի ունակությանը: Կոնվենցիայի 12-րդ հոդվածը սահմանում է յուրաքանչյուր երեխայի իրավունքն ազատ արտահայտել իր հայացքները բոլոր այն հարցերում, որոնք վերաբերում են նրան և նրա շահերին, այդ թվում՝ ներառում է նաև իրավունք՝ այդ հայացքները հաշվի առնելու (լսված լինելու)՝ ելնելով երեխայի տարիքից և հասունության աստիճանից: «Սեփական հայացքները ձևավորելու ունակություն» արտահայտությունը պետք է դիտարկել ոչ թե որպես սահմանափակում, այլ որպես պարտականություն օբյեկտիվ գնահատելու երեխայի՝ սեփական հայացքները ձևավորելու ունակությունը: Իսկ դա նշանակում է, որ չպետք է ելնել այն կանխավարկածից, որ երեխան չի կարող ձևավորել իր սեփական հայացքները՝ ելնելով տարիքային առանձնահատկություններից, և առավել ևս չպետք է պահանջել երեխայից ապացուցել իր այդ ունակության առկայությունը: «Սեփական հայացքներն ազատորեն արտահայտելու» հասկացությունն ինքնին վկայում է, որ պետք է բացառվի որևէ բռնություն, հարկադրանք, ճնշում, ինչը կապահովի երեխայի կողմից հենց իր, այլ ոչ թե այլ անձանց հայացքներն արտահայտելը:

«Սեփական հայացքները ձևավորելու և ազատորեն արտահայտելու» իրավունքի հետ սերտորեն փոխկապված է Կոնվենցիայի 13-րդ հոդվածը, որի 1-ին մասի համաձայն՝ «Երեխան իրավունք ունի ազատորեն արտահայտել իր կարծիքը. այդ իրավունքը ներառում է երեխայի ընտրությամբ բանավոր, գրավոր կամ տպագիր ձևով, արվեստի ստեղծագործության տեսքով կամ այլ միջոցների գործադրմամբ, անկախ սահմաններից, ցանկացած բնույթի տեղեկատվություն և գաղափարներ որոնելու, ստանալու և հաղորդելու ազատությունը»:

Կարծիքն ազատորեն արտահայտելու իրավունքը հաճախ շփոթում են 12-րդ

հողվածով ամրագրված դրույթների հետ: Թեև այդ երկու հողվածները սերտորեն փոխկապված են, սակայն տարբեր իրավունքներ են սահմանում: «Արտահայտվելու ազատությունը» վերաբերում է սեփական կարծիքն ունենալուն և արտահայտելուն: Մինչդեռ 13-րդ հողվածով ամրագրված իրավունքը կոչված է կանխելու պետության կողմից «կարծիք կազմելու և արտահայտելու» իրավունքի հնարավոր սահմանափակումը: Վերոհիշյալ հողվածը պետության համար սահմանում է պարտականություն չխոչընդոտել երեխայի կողմից իր հայացքների արտահայտմանը, և միևնույն ժամանակ ապահովել տեղեկատվության մատչելիությունը, ինչը ստեղծում է քննարկման առարկա հանդիսացող իրավունքի իրականացման համար համապատասխան և անհրաժեշտ նախադրյալներ: Կոնվենցիայի 12-րդ հողվածն իր հերթին խոսում է երեխայի իրավունքի մասին արտահայտել իր կարծիքն այն հարցերի վերաբերյալ, որոնք շոշափում են նրա շահերը, ինչպես նաև երեխայի իրավունքի մասին մասնակցել բոլոր այն գործողություններին և որոշումների ընդունմանը, որոնք իրեն են վերաբերում: Այսպիսով, Կոնվենցիայի 12-րդ հողվածը սահմանում է սեփական հայացքները ձևավորելու և դրանք ազատորեն արտահայտելու երեխայի իրավունքը, իսկ 13-րդ հողվածը կոչված է կանխելու հնարավոր սահմանափակումները և սահմանում է կարծիքն ազատորեն արտահայտելու եղանակներով պայմանավորված երեխայի իրավունքները:

Մեր դիտարկումները թույլ են տալիս արձանագրել, որ Կոնվենցիային ամրագրում է երեխայի կարծիք արտահայտելու իրավունքը, սակայն չի ամրագրվում այն նվազագույն տարիքը, երբ երեխայի մոտ կարող է ծագել այդ իրավունքը: Կոնվենցիան որդեգրել է երեխայի հասունության աստիճանին համապատասխան իրավունքի իրացման գաղափարը, որի պայմաններում շեշտադրումը կատարվում է երեխայի՝ կարծիք ձևավորելու և այն արտահայտելու ունակության վրա՝ նրա հասունության և զարգացման աստիճանին համահունչ:

Դատական պրակտիկան վկայում է այն մասին, որ դատարանի դերը չի սահմանափակվում երեխայի կարծիքը պարզելու, այն վեր հանելու գործողության կատարմամբ, այլ դատարանը խնդիր ունի նաև պարզելու, թե արդյոք այդ կարծիքը ձևավորվել է ծնող(ներ)ի ուղղակի և անմիջական ազդեցությամբ, թե այն երեխայի՝ ազատ ձևավորված կամահայտնությունն է:

Եվրոպական միության երեխայի իրավունքների պաշտպանության կոմիտեն իր ամփոփիչ զեկույցներում և խորհրդատվական փաստաթղթերում խրախուսում է երեխայի կարծիքն ազատ արտահայտելու իրավունքը և շեշտադրում, որ այն պետք է լսելի լինի բոլոր մարմիններում՝ դատական, վարչական, ինչպես նաև երեխան պետք է «ամբողջովին վայելի» այս իրավունքը: Միևնույն ժամանակ, կոմիտեն նշում է, որ երեխայի՝ կարծիքն ազատ արտահայտելը չպետք է պարտադիր լինի, այլ այն պետք է իրացվի երեխայի ցանկությամբ¹⁴:

«Երեխայի իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքով նույնպես ամրագրվել է երեխայի կարծիքն ազատ արտահայտելու իրավունքը:

¹⁴ See Handbook on European law relating to the rights of the child, European Union Agency for Fundamental Rights, էջ 43:

Այսպես, «Երեխայի իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքի 10-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Երեխայի հայացքները, համոզմունքները և կարծիքը ենթակա են նրա տարիքին և հասունությանը համապատասխան պատշաճ ուշադրության»:

Յուրաքանչյուր երեխա իրավունք ունի ազատորեն արտահայտելու իր կարծիքը, որոնելու, ստանալու և հաղորդելու գաղափարներ ու տեղեկատվություն հաղորդակցության ցանկացած միջոցով»:

Երեխայի կարծիքն ազատ արտահայտելու իրավունքն իր ամրագրումն է ստացել նաև ՀՀ ընտանեկան օրենսդրությամբ:

Այսպես՝ ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 44-րդ հոդվածի համաձայն՝ «1. Երեխան իրավունք ունի իր իրավունքներն ու շահերը շոշափող ցանկացած հարց լուծելիս ունկնդիր լինելու հարցի քննությանը և արտահայտելու սեփական կարծիքը ընտանիքում, դատական և այլ մարմիններում:

1.1. Երեխան իրավունք ունի ազատ արտահայտելու իր կարծիքը, որը, երեխայի տարիքին և հասունության մակարդակին համապատասխան, հաշվի է առնվում իրեն վերաբերող հարցերում: Երեխայի կարծիքը լսելիս իրավասու մարմինն օրենքով նախատեսված դեպքերում ներգրավում է մանկական հոգեբանի կամ մանկավարժի կամ սոցիալական աշխատողի:

2. Տասը տարին լրացած երեխայի կարծիքը հաշվի առնելը պարտադիր է՝ կապված խղճի ազատության հետ, որոշակի միջոցառումներին մասնակցելու, արտադպրոցական կրթություն ստանալուց հրաժարվելու, ծնողներից որևէ մեկի հետ ապրելու, հարազատների հետ շփվելու, օրենքով նախատեսված այլ դեպքերում:

3. Սույն օրենսգրքով նախատեսված դեպքերում տասը տարին լրացած երեխայի վերաբերյալ խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը կամ դատարանը կարող են որոշում ընդունել միայն նրա համաձայնությամբ»:

Վերլուծելով ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 44-րդ հոդվածի 1-ին մասը՝ գտնում ենք, որ ներպետական օրենսդրությամբ, ինչպեսև միջազգային իրավական փաստաթղթերում և իրավաբանների կարծիքներում կարևորվել է երեխայի մասնակցություն ունենալու իրավունքն իր իրավունքներն ու շահերը շոշափող ցանկացած հարց լուծելիս, և ըստ այդմ՝ արտահայտելու սեփական կարծիքը ընտանիքում, դատական և այլ մարմիններում:

Սակայն եթե երեխան ինչ-որ հարցի կապակցությամբ արտահայտել է իր անհամաձայնությունը, ապա հարցի լուծման համար պետք է չափորոշիչը լինի հենց երեխայի կարծիքը: Այս դեպքում իրավասու մարմինը երեխայի կարծիքին հակառակ որոշում կայացնելիս պարտավոր է մանրամասն հիմնավորել և պատճառաբանել նման որոշումը կայացնելը և երեխայի կարծիքը հաշվի չառնելու հանգամանքները¹⁵:

Գտնում ենք, որ յուրաքանչյուր դեպքում ծնողները, օրինական ներկայացուցիչները պետք է հաշվի առնեն երեխայի կարծիքը նրան վերաբերող հարցերի

¹⁵ Տե՛ս *Матвеева Мария Витальевна*, Права ребенка в семейном праве: проблемы законодательства, теории и практики, Москва, 2017 թ., էջ 131:

շուրջ, և ցանկացած դեպքում ինչպես օրինական ներկայացուցիչների, այնպես էլ պետական իրավասու մարմինների կողմից որոշում կայացնելիս գնահատել նաև երեխայի կարծիքը և ցանկությունը: Սակայն չի բացառվում, որ երեխայի կարծիքը որևէ հարցի շուրջ թեկուզև համընկնի օրինական ներկայացուցչի կամ պետական իրավասու մարմնի կարծիքի կամ դիրքորոշման հետ, սակայն հավասարակշռելով կոնկրետ հարցի վերաբերյալ կարծիքը այլ հարցերի կարևորության հետ՝ ի վերջո կայացվի երեխայի կարծիքին հակառակ որոշում: Նման իրավիճակ հնարավոր է, օրինակ՝ այն դեպքերում, երբ երեխան իր ցանկությունն արտահայտի զվարճանքի որևէ կենտրոն հաճախելու վերաբերյալ, սակայն նրա դասաժամերի հետ համընկնելու պատճառով ծնողը սահմանափակի երեխայի ժամանցի իրավունքը՝ երեխայի պատշաճ կրթություն ստանալու և այն ապահովելու նպատակով: Այս օրինակում ակնհայտ է, որ յուրաքանչյուր անձ քաջ գիտակցում է, թե որքան կարևոր է երեխայի մանկության իրավունքը և իր տարիքին ու հասունության աստիճանին համահունչ խաղերի, զվարճանքի, հասակակիցների հետ շփվելու իրավունքի ապահովումը, որը միտված է երեխայի բնականոն բարոյահոգեբանական և ֆիզիկական զարգացման ապահովմանը, սակայն երեխայի լավագույն շահը միայն վերը նշված իրավունքի իրացմամբ չի սահմանափակվում և դրան հակակշռում է կրթություն ստանալու իրավունքը, որի ապահովման պարտականությունն առաջին հերթին կրում է պետությունը և երեխայի օրինական ներկայացուցիչը /ծնողները/: Հետևաբար, յուրաքանչյուր դեպքում որոշում կայացնելիս երեխայի լավագույն շահը պետք է պարզել նրա իրավունքների բազմակողմանի ապահովման և հավասարակշռության միջոցով: Ուստիև գտնում ենք, որ երեխայի՝ կոնկրետ իրավունքի սահմանափակումը կարող է իրականացվել բացառապես երեխայի լավագույն շահերից ելնելով՝ երեխայի բոլոր իրավունքների հավասարակշռման միջոցով:

«Հ ընտանեկան օրենսգրքում խնդրո առարկա հողվածում վերջին օրենսդրական փոփոխությունը կատարվել է 21.12.2017 թվականին, երբ ՀՕ-10-Ն օրենքով օրենսգրքի 44-րդ հոդվածը խմբագրվել և լրացվել է 1.1-ին մասով, ըստ որի՝ «1.1. Երեխան իրավունք ունի ազատ արտահայտելու իր կարծիքը, որը, երեխայի տարիքին և հասունության մակարդակին համապատասխան, հաշվի է առնվում իրեն վերաբերող հարցերում: Երեխայի կարծիքը լսելիս իրավասու մարմինը օրենքով նախատեսված դեպքերում ներգրավում է անկական հոգեբանի կամ մանկավարժի կամ սոցիալական աշխատողի»¹⁶:

Հարկ է արձանագրել, որ ՀՀ ընտանեկան օրենսդրությամբ հիշյալ փոփոխության կատարմանը հաջորդեց ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսդրությամբ համապատասխան փոփոխության կատարումը: Առաջին անգամ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում¹⁷ նշում կատարվեց

¹⁶ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության ընտանեկան օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին 2017 թվականի դեկտեմբերի 21-ի թիվ ՀՕ-10-Ն օրենքը:

¹⁷ Տե՛ս ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքը, ընդունվել է 09.02.2018 թվականին, ուժի մեջ է մտել 09.04.2018 թվականին:

երեխայի հասունության աստիճանին համահունչ նրա կարծիքը լսելու դատավարական իրավունքի մասին:

Մասնավորապես, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 263-րդ հոդվածի 2-րդ մասում ամրագրվեց, որ «Որդեգրվող երեխային դատարանը հարցեր է ուղղում՝ որդեգրման վերաբերյալ երեխայի կարծիքը պարզելու համար՝ հաշվի առնելով նրա տարիքը և հասունության մակարդակը»:

Միննույն ժամանակ, հարկ է փաստել, որ որդեգրման գործերի քննության ընթացքում երեխայի մասնակցության պարտադիրության առումով տարիքային շեմը չփոփոխվեց, և ինչպես նախկին ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսդրությամբ¹⁸ (ՀՀ ՔԴՕ 173³-րդ հոդված), այնպես էլ գործող դատավարական օրենքով պահպանվեց այն ձևակերպումը, որ 14 տարին լրացած երեխայի մասնակցությունը պարտադիր է:

ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 44-րդ հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է, որ «Տասը տարին լրացած երեխայի կարծիքը հաշվի առնելը պարտադիր է (ընդգծումը մերն է)՝ կապված խղճի ազատության հետ, որոշակի միջոցառումներին մասնակցելու, արտադպրոցական կրթություն ստանալուց հրաժարվելու, ծնողներից որևէ մեկի հետ ապրելու, հարազատների հետ շփվելու, օրենքով նախատեսված այլ դեպքերում»:

Հարկ ենք համարում նշված մասը վերլուծել՝ համադրելով այն նույն հոդվածի 3-րդ մասի հետ, այն է՝ «Սույն օրենսգրքով նախատեսված դեպքերում տասը տարին լրացած երեխայի վերաբերյալ խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը կամ դատարանը կարող են որոշում ընդունել միայն նրա համաձայնությամբ» (ընդգծումը մերն է):

Իսկ արդյոք «կարծիքը պարտադիր հաշվի առնելու» օրենսդրական պահանջը չի նույնանում «համաձայնություն» տերմինի հետ՝ պարտադիրության, հետևաբար՝ այն ի հայտ բերելու պարտականության առումով:

Մեր համոզմամբ օրենսդրի կողմից կատարված փորձն առանձնացնել «կարծիք» և «համաձայնություն» արտահայտությունները և տալ դրանց իրավական կարևորության տարբեր աստիճաններ ձախողվել է, քանի որ «կարծիք» բառի կողքին «պարտադիր» բառի օգտագործմամբ այդ հասկացությունները նույնացվել են:

Այնինչ գտնում ենք, որ խոսքը վերաբերում է ոչ թե կարծիքը պարտադիր հաշվի առնելուն, այն էլ միայն 10 տարին լրացած երեխայի, այլ իրականում պետք է խոսել անկախ երեխայի տարիքային նվազագույն շեմից՝ յուրաքանչյուր դեպքում կարծիքը պարզելու պարտադիրությանը, ինչը մեր գնահատմամբ ամենևին էլ չի նույնանում կարծիքը պարտադիր հաշվի առնելու հետ:

Մեր կողմից կատարված գիտական հետազոտությունները և պրակտիկ փորձը վկայում են այն մասին, որ անկախ տարիքից՝ երեխայի կարծիքը, ըստ երեխայի

¹⁸ Տե՛ս ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքը, ընդունվել է 17.06.1998 թվականին, ուժը կորցրել է 09.04.2018 թվականին:

հատնության աստիճանի, պարզելը բոլոր դեպքերում պարտադիր է: Ընդ որում՝ դատարանը կարող է իր հայեցողությամբ որոշել՝ արդյոք անձամբ է ցանկանում վեր հանել երեխայի կարծիքը և լսել այն անմիջականորեն, թե վեր հանել խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի միջոցով՝ պահանջելով ներկայացնել նաև համապատասխան մասնագետի կողմից կազմված եզրակացությունը:

Այլ է իրավիճակը, երբ խոսում ենք երեխայի կարծիքը պարտադիր հաշվի առնելու մասին, ինչը, մեր համոզմամբ, իմաստային առումով վեր է ածվում համաձայնության:

«Օրենսդրությամբ երեխայի «կարծիք» և «համաձայնություն» արտահայտելու իրավունքը սահմանելիս հիմք է ընդունվել և որպես աղբյուր ծառայել Կոնվենցիան, և Կոնվենցիայի ո՛չ 12-րդ, և ո՛չ էլ 13-րդ հոդվածում խոսք չի գնում «համաձայնության» մասին (Կոնվենցիայի բնօրինակ փաստաթղթում վերոհիշյալ տերմիններն իրենց ամրագրումն են ստացել որպես «the right to express his or her own views»՝ թարգմանաբար՝ «սեփական կարծիք (հայացք) արտահայտելու իրավունք» և «the right to freedom of expression» թարգմանաբար՝ «ազատ արտահայտվելու իրավունք» արտահայտությունների տեսքով)¹⁹:

Այսպես՝ Կոնվենցիայի 12-րդ և 13-րդ հոդվածների բովանդակությունը թույլ է տալիս խոսել «հայացքներ» և «կարծիք» արտահայտությունների հնարավոր նույնացման մասին (թեև դրանք լեզվական և քերականական առումով ունեն տարբերություններ, սակայն դրանց իրավական նշանակության և հետևանքների առումով մեր համոզմամբ խնդիրներ չեն կարող առաջանալ), սակայն նույնը չի կարելի ասել «կարծիք» և «համաձայնություն» հասկացությունների մասին, որոնք և շատ դեպքերում շփոթմունք են առաջացնում հասարակության մոտ, ինչը դժվարացնում է ոչ միայն դրանց իրավական դերը և նշանակությունը բացատրելը, այլև դրանց կիրառման իրավական հետևանքները հասարակության կողմից օբյեկտիվ ընդունելն այն դեպքում, երբ օրենսդիրը սահմանելով երկու տարբեր հասկացություններ, դրանց տվել է գրեթե նույն իրավական դերը և կարգավորումը:

Մասնավորապես, վերոհիշյալ արտահայտությունների քերականական վերլուծությունը, ի տարբերություն «հայացքներ» և «կարծիք» արտահայտությունների հարաբերակցության, թույլ է տալիս այս դեպքում նկատել ճիշտ հակառակ պատկերը. քերականական առումով նույնն են, սակայն իրավական նշանակությամբ՝ տարբեր: «Կարծիք» բառը մեկնաբանվում է որպես «որևէ մեկի, կամ որևէ բանի գնահատական, վերաբերմունք պարունակող դատողություն, եզրակացություն», իսկ «համաձայնություն» բառը՝ որպես «համակարծիք, համամիտ կամ նույն կարծիքի լինել»²⁰:

¹⁹ Տե՛ս Անգլերեն-հայերեն բառարան, խմբ. Հ.Ա. Ամանգուլյանի և Մ. Ի. Հովհաննիսյանի, Երևան, 2004, Հայաստանի հրատարակչություն, էջ 323, 1065:

²⁰ Տե՛ս Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, Հայկական ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիա, Հր. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ, Երևան, 1974, հատոր երրորդ, էջ 78, 269, 270:

Այսպիսով՝ կատարված ուսումնասիրությունները թույլ են տալիս հանգել այն եզրակացության, որ առավել նպատակահարմար է ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանել «կարծիք» տերմինը՝ և Կոնվենցիայի ճիշտ վերարտադրումն ապահովելու, և տարբեր տեսական մեկնաբանություններից խուսափելու, և երեխայի հիշյալ իրավունքը միանշանակ ընկալելու և մեկնաբանելու համար: Վերոհիշյալ դիրքորոշման ամրապնդմանն է ծառայում ևս մեկ նկատառում, այն է՝ եթե անգամ «համաձայնություն» տերմինի՝ ազգային օրենսդրությամբ ամրագրումը դիտարկենք որպես Կոնվենցիայի ընդհանուր դրույթներից շեղում և հատուկ դրույթի սահմանում, որով երեխայի «կարծիքին» առավել ազդեցիկ և ծանրակշիռ նշանակություն է հաղորդվել, ապա նման պարագայում անհասկանալի է օրենսդրի կողմից «կարծիք» արտահայտելու և «համաձայնություն» տալու երեխայի իրավունքի սահմանմամբ միևնույն տարիքային ցենզի նախատեսումը, ինչը մեր գնահատմամբ չի կարող արդարացվել նաև այն հարցերի «առաջնայնությամբ» պայմանավորված, որոնց կապակցությամբ դրանք արտահայտվում են, օրինակ՝ չի կարելի պնդել, թե երեխայի անուն ունենալու իրավունքը առավել կարևոր է, քան ազգանուն ունենալու իրավունքը, կամ երեխայի որդեգրման հարցն առավել կարևոր է, քան ծնողներից որևէ մեկի հետ ապրելու կամ ծնողական իրավունքների պաշտպանության խնդիրը (առաջինի դեպքում հաշվի է առնվում երեխայի «համաձայնությունը» (ՀՀ ընտ. օր. 46-րդ հոդվածի 3-րդ մաս), իսկ երկրորդի դեպքում՝ «կարծիքը» (ՀՀ ընտ. օր. 53-րդ հոդվածի 3-րդ մաս)):

Այսպես, Կոնվենցիայի 12-րդ հոդվածը չի պարունակում նշում երեխայի այն նվազագույն տարիքի վերաբերյալ, որից սկսած երեխան հանդիսանում է քննարկվող իրավունքի կրողը: Կոնվենցիան ամրագրում է, որ «կարծիքն» ազատորեն արտահայտելու իրավունքը տրված է այն երեխային, ով ունակ է ձևավորել իր սեփական հայացքները: Հետևաբար՝ այն պահից սկսած, երբ երեխան հասնում է զարգացման բավարար մակարդակի, որը թույլ է տալիս ձևավորել իր սեփական հայացքները (կարծիքը), նա իրավունք է ստանում դրանք արտահայտել ցանկացած դեպքում, երբ հարցը վերաբերում է իր շահերին: Այդ պահից ի վեր նա ունի «լաված» լինելու իրավունք:

Մեր կարծիքով, պետք է խուսափել տարիքային նվազագույն ցենզի սահմանումից, ինչը սահմանափակում է երեխայի «լաված լինելու» իրավունքը, հատկապես այն պարագայում, երբ՝

1. երեխան հաճախ ունակ է իր միտքն արտահայտել դեռ վաղ տարիքում, նույնիսկ, երբ դեռ չի սովորել խոսել: Հետևաբար, պետք է ճանաչել և հարգել հաղորդակցման բոլոր՝ ոչ միայն վերբալ, այլև ոչ վերբալ ձևերը (օրինակ՝ մարմնի լեզուն, դեմքի արտահայտությունը, նկարչությունը և այլն), որոնք նույնպես հնարավորություն են տալիս երեխային արտահայտել իր ընկալումները, ընտրությունը և նախապատվությունը:

2. բացակայում է երեխայի կողմից այն հարցի վերաբերյալ բազմակողմանի պատկերացում ունենալու անհրաժեշտությունը, որը և շոշափում է նրա շահերը: տեղեկատվությունը վիճելի հարցի վերաբերյալ կարող է բավարար համար-

վել այնքանով, որքանով անհրաժեշտ է տվյալ հարցի կապակցությամբ կարծիք ձևավորելու և արտահայտելու համար:

Այս ամենի հետ մեկտեղ, խուսափելով տարիքային ցենզի սահմանումից, Կոնվենցիան ամրագրում է ուշադրության արժանի հետևյալ իրավադրույթը՝ «երեխայի հայացքների նկատմամբ ցուցաբերվում է նրա տարիքին և հասունությանը համապատասխան պատշաճ ուշադրություն»: Սույն պայմանը վերաբերում է երեխայի գործունակությանը, որը գնահատվում է երեխայի կարծիքը հաշվի առնելու հարցը լուծելիս: Սակայն երեխայի հայացքների «հասունությունը» չի կարող որոշվել միայն երեխայի տարիքից ելնելով. իրազեկվածությունը, փորձը, շրջակա միջավայրը, սոցիալ-մշակութային առանձնահատկություններն ազդում են երեխայի հայացքների վրա:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ հանգում ենք այն եզրակացության, որ Կոնվենցիան ձեռնպահ մնալով տարիքային ցենզի սահմանումից՝ կարևորում է երեխայի հասունությունը: Իսկ նման դեպքում ազգային օրենսդրության կողմից երեխայի «կարծիքն արտահայտելու» իրավունքը սահմանելիս տասնամյա տարիքային ցենզի նախատեսումն անհասկանալի է: Նման տարիքային շեմը չի համապատասխանում անգամ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով նախատեսված՝ երեխայի սահմանափակ կամ լրիվ գործունակության ձեռքբերման տարիքային ցենզերից և ոչ մեկին (տե՛ս ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 24-րդ, 29-րդ, 30-րդ հոդվածները):

Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ երեխան դեռ վաղ տարիքում խոսել չիմանալով հանդերձ կարող է կարծիք արտահայտել որևէ հարցի շուրջ՝ օրենսդրի կողմից ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 44-րդ հոդվածի 1.1-ին մասի բովանդակությամբ ամրագրվել է «երեխայի տարիքին և հասունության մակարդակին համապատասխան» արտահայտությունը:

Նման ձևակերպումը հնարավորություն է տալիս յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում առավել ճշգրիտ գնահատել երեխայի՝ վիճարկվող հարցի վերաբերյալ սեփական կարծիքը կազմելու և արտահայտելու ունակությունը (ընդ որում, երեխայի հասունությունը և զարգացման մակարդակը հեշտությամբ կարելի է պարզել նրան մի քանի հոգեբանական բնույթի հարցեր տալու միջոցով, ինչը կարող է ապահովվել հատուկ մասնագիտացված և վերապատրաստված մանկավարժների միջոցով):

Ամփոփելով վերը նշվածը՝ հարկ է փաստել, որ ինչպես իրեն վերաբերող բոլոր հարցերում, այնպես էլ ազատ տեղաշարժվելու իրավունքի իրացման հարցում երեխայի կարծիքը վեր հանելն ունի սկզբունքորեն կարևոր նշանակություն երեխայի լավագույն շահի պաշտպանության տեսանկյունից: Սակայն գործող օրենսդրությունը և առկա նորմերի ձևակերպումները, գրեթե անգործության մատնված վարչական մարմինները²¹, մասնագետների բացակայությունը, դա-

²¹ Մասնավորապես, մի շարք դատական գործերով խնամակալության և հոգաբարձության մարմինները համապատասխան հետազոտության ակտը և եզրակացությունը ներկայացնում են դատարանին միայն հանձնարարության մասին որոշում կայացնելուց հետո, օրինակ, տե՛ս թիվ ԵԴ/0852/02/19

տարանին տրված գործիքակազմի և դրա կիրառման ազատության բացակայությունը շատ հաճախ զրկում է երեխայի կարծիքը վեր հանելու հնարավորությունից: Բացի այդ, հարկ է փաստել, որ ինչպես վերը նշվեց, երեխայի կարծիքը ազատ տեղաշարժվելու իրավունքը իրացնելու հարցում տարբեր կերպ է արտահայտվում. մի դեպքում երեխան ցանկանում է մեկնել ծնողի հետ արտերկիր, քանի որ իրեն խոստացել են մանկական ժամանցային կենտրոնների հաճախում (օրինակ՝ «Դիսնեյ Լենդ» գվարճանքի կենտրոն), իսկ մյուս դեպքում էլ երեխան մանկահասակ է, և ոչ միայն չի կարող որևէ կարծիք արտահայտել, այլև նրա գտնվելու վայրը ծնողների միջև վեճի առարկա է, ավելին, ծնողները երբեմն փորձում են երեխային «օգտագործել որպես զենք»՝ սեփական ցանկությունները կամ վրեժխնդրությունն իրագործելու կամ սեփական հանգիստը հնարավորինս բարեհաճ կազմակերպելու համար՝ վերագրելով այն երեխայի ենթադրյալ ցանկությանը:

Այսպիսով, որպես սուբյեկտիվ իրավունքի ինքնուրույն կրող՝ չափազանց կարևոր է լսելի դարձնել երեխային իր գտնվելու վայրը որոշելու, տեղաշարժվելու, արտերկիր մեկնելու և վերադառնալու հարցը լուծելիս, սակայն պետք է հիշել, որ այդուհանդերձ երեխայի ազատ տեղաշարժվելու իրավունքը այդքան էլ «ազատ և անսահմանափակ» չէ, այլ յուրաքանչյուր դեպքում ունի իր իրացման առանձնահատկությունը, որպիսի պայմաններում պետք է պրակտիկայում և՛ ծնողները, և՛ խնամակալության և հոգաբարձության մարմինները (մանկավարժների և հոգեբանների պարտադիր ներգրավմամբ) վեր հանեն երեխայի կարծիքն իր տեղաշարժվելու իրավունքի իրացման հարցում, այլև ներպետական օրենսդրությունը պետք է զարգանա այն ուղղությամբ, որ լայնածավալ գործողությունների իրականացման լիազորություններ տրվեն խնամակալության և հոգաբարձության մարմիններին՝ զինելով նրանց բարձրագույն տեխնոլոգիաներով և անհրաժեշտ գործիքակազմով՝ երեխայի ազատ տեղաշարժման իրավունքի իրացման հարցում ծնողների անհամաձայնության առկայության դեպքում արտադատական կարգով հարցը լուծելու համար, վեր հանելու երեխայի կարծիքը, սահմանելու տեղաշարժվելու իրավունքի իրացման կարգ, և միայն այդ մարմնի կողմից սահմանված կարգի խախտման դեպքում հնարավորություն ընձեռել դիմելու իրավունքների դատական պաշտպանությանը:

Անհրաժեշտ ենք համարում նաև շեշտադրել, որ նման մոտեցում օրենսդրի կողմից որդեգրվել է երեխայի՝ տատերի, պապերի հետ շփման, տեսակցությունների իրավունքի իրացման հարցում, երբ պարտադիր է նախևառաջ խնամակալության և հոգաբարձության մարմիններին դիմելը, և վերջիններիս կողմից նման կարգի սահմանումը, և ապա միայն այդ կարգի խախտման դեպքում խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների որոշման կատարմանը պարտավորեցնելու պահանջով դատարան դիմելու իրավունք սահմանելը: Դատական պրակտիկայի վերլուծությունը վկայում է այն մասին նման «ձևաչափի» շնորհիվ դատարանում գրեթե բացակայում են երեխայի պապերի, տատերի, եղբայրները,

քույրերի և այլ ազգականների՝ երեխայի հետ շփման և տեսակցության կարգի խախտման հետ արդյունքում հարուցված գործերը:

Վերը շարադրված վերլուծությունների արդյունքում առաջարկում ենք փոփոխություն կատարել ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 44-րդ հոդվածում, և հոդվածի 2-րդ և 3-րդ մասերը ձևակերպել հետևյալ կերպ.

«2. Խղճի ազատության հետ, որոշակի միջոցառումներին մասնակցելու, արտահայտողական կրթություն ստանալուց հրաժարվելու, ծնողներից որևէ մեկի հետ ապրելու, ազատ տեղաշարժվելու, հարազատների հետ շփվելու, օրենքով նախատեսված այլ դեպքերում հարցը լուծվում է փասը փարին լրացած երեխայի համաձայնությամբ:

Տասը փարին չլրացած երեխայի կարծիքը կարող է հաշվի առնվել ընտանիքում, դատական և այլ մարմիններում՝ երեխայի փարիքին և (կամ) հասունության մակարդակին համապատասխան՝ ելնելով երեխայի լավագույն շահերից:

3. Սույն օրենսգրքով նախատեսված դեպքերում փասը փարին լրացած երեխայի վերաբերյալ խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը կամ դատարանը կարող են որոշում ընդունել միայն նրա համաձայնությամբ, եթե համաձայնություն ստանալը ողջամտորեն հնարավոր է՝ ելնելով երեխայի ֆիզիկական և մտավոր հասունության և զարգացման առանձնահատկություններից»:

Annotation. The right of the child to express an opinion is one of the main ways to bring out the best interests of the child, so we believe that in order to find out what is in the best interests of the child in this or that issue, we need to find out what the child's opinion is and how to speak it on ways that can be most effective in bringing out the best interests of the child.

Аннотация. Право ребенка выражать свое мнение – один из основных способов продемонстрировать наилучшие интересы ребенка, поэтому мы считаем, что для выяснения того, что в том или ином вопросе отвечает наилучшим интересам ребенка, необходимо выяснить, что думает ребенок, а также поговорить о способах, которые могут быть наиболее эффективными в достижении наилучших интересов ребенка.

Բանալի բառեր- երեխայի համաձայնություն, երեխայի կարծիք, երեխայի ֆիզիկական և մտավոր հասունություն:

Keywords: child consent, child's opinion, physical and mental maturity of the child.

Ключевые слова: согласие ребенка, мнение ребенка, физическая и умственная зрелость ребенка.

Հ. Զարգարյան - ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ, Երևան քաղաքի ընդհանուր իրավասության դատարանի դատավոր, էլ. հասցե՝ hayarpiz@mail.ru:

Ներկայացվել է խմբագրության 15.03.2021 թ., տրվել է գրախոսության 15.03.2021 թ., երաշխավորվել է պրոֆեսոր, իրավ. գիտ. դոկտոր Ա. Հայկյանցի կողմից, ընդունվել է տպագրության 14.05.2021 թ.:

ԱՆՆԱ ՄԿՐՏՉՅԱՆ
*Երևանի պետական համալսարանի իրավագիտության ֆակուլտետի
քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ*

ANNA MKRTCHYAN
PhD student at YSU Chair of Civil Law

АННА МКРТЧЯН
Аспирант кафедры гражданского права ЕГУ

**ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ
ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԻՐԱՎԱՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ**

COMPARATIVE LEGAL ANALYZES OF SELF-DEFENSE INSTITUTE

**СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ИНСТИТУТА
САМОЗАЩИТЫ ПРАВА**

Ժամանակակից իրավական համակարգերը դասակարգվում են իրավական ընտանիքներում: Իրավական համակարգերով պայմանավորված իրավունքի ինստիտուտները դրսևորվում են միատեսակ և տարբեր մոտեցումներով¹: Այս օրինաչափությունից բացառություն չէ նաև քաղաքացիական իրավունքի ինստիտուտ հանդիսացող իրավունքների ինքնապաշտպանությունը:

Իրավունքների ինքնապաշտպանության ինստիտուտն առկա է ոչ միայն մեր ներպետական օրենսդրությունում, այլ նաև շատ օտարերկրյա պետությունների օրենսդրություններում: Կախված այն հանգամանքից, թե իրավական որ ընտանիքի մոդելի վրա է հիմնված տվյալ երկրի ներպետական օրենսդրությունը, դրանցում առկա են բնորոշ առանձնահատկությունները:

Հաշվի առնելով այն, որ մեր ներպետական օրենսդրությունը հիմնված է մայրցամաքային իրավական ընտանիքի տրամաբանության վրա, առաջինն անդրադառնանք մայրցամաքային իրավունքի իրավական համակարգերում առկա առանձնահատկություններին:

Ռոմանագերմանական իրավական ընկալման շրջանակում պաշտպանությունը, մասնավորապես, իրավունքների ինքնապաշտպանությունն ուղղված է կարգավորելու այն եղանակները, միջոցներն ու հնարքները, որոնք թույլատրելի են

¹ Տե՛ս *Бошно С.В.*, Современные правовые системы, статья, <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-pravovye-sistemy/viewer>:

իրավունքների հնքնապաշտպանության ժամանակ²:

Ռոմանագերմանական օրինակելի քննարկում կանցկացնենք արևմտյան Եվրոպայի, մասնավորապես գերմանական օրենսդրության հիման վրա: Գերմանիայի քաղաքացիական օրենսգրքում իրավունքների հնքնապաշտպանությունը դիտարկվում է անհրաժեշտ պաշտպանության և ծայրահեղ անհրաժեշտության տեսանկյունից (Գերմանիայի քաղաքացիական օրենսգրք 227, 228 հոդվածներ³): Գերմանիայի օրենսդրի կողմից իրավունքի այս ինստիտուտի նման ամրագրումը հիմք է տալիս ենթադրել, որ անհրաժեշտ պաշտպանությունն ու ծայրահեղ անհրաժեշտությունը դիտարկվում են որպես իրավունքների հնքնապաշտպանության տեսակներ: Բացի դրանից՝ Գերմանիայի քաղաքացիական օրենսգրքի 229-րդ հոդվածի էությունից բխում է, որ անձի գործողությունների արդյունքում վնասված կամ ոչնչացված իրերը կամ պարտավորությունների չկատարման մեջ կասկածվող անձի նկատմամբ իրականացվող գործողություններն ուղղված հաղթահարելու այդ չկատարումը չեն կարող դիտվել անօրինական, եթե կա վտանգ, որ անհապաղ միջամտություն չիրականացնելու դեպքում պարտավորությունների կատարումը էականորեն կոճվարանա կամ չի կատարվի: Իրավունքների հնքնապաշտպանության իրացումը Գերմանական քաղաքացիական օրենսդրությունում արտահայտվում է ոչ միայն վերը նշված հոդվածներում, այլ նաև քաղաքացիական օրենսդրության այլ ինստիտուտների շրջանակում: Մասնավորապես, պարտավորությունների չկատարման, պարտավորությունների կատարումից միակողմանի հրաժարվելու դեպքում, աճուրդի ինստիտուտի շրջանակում և այլն⁴:

Քննարկվող օրենսդրությունը մեզ թույլ է տալիս եզրակացնել, որ քաղաքացին իրավասու է վերականգնել իր խախտված իրավունքը կամ մինչ խախտումը առկա իրավական կարգավիճակը կամ կանխել իրավունքների հնարավոր խախտումը իրավունքների հնքնապաշտպանության միջոցով (self-defense, self-help): Հատկանշական է, որ գերմանական օրենսդրությունը տարանջատում է երկու իրավական երևույթ, որոնք մեր ներպետական քաղաքացիաիրավական եզրութաբանության տեսանկյունից միատեսակ են⁵: Սակայն, դրանց ուսումնասիրության արդյունքում եզրահանգում ենք, որ դրանք ուղղված են կանոնակարգելու իրավունքների հնքնապաշտպանության տարբեր դրսևորումներ (օրինակ՝ ֆիզիկական ներգործություն, գույքային վնաս և այլն): Այդ երկու ինստիտուտների վերաբերյալ կարգավորումները զետեղված են առանձին բաժնում, որի վերտառությունը պարունակում է վերը քննարկվող ինստիտուտների անվանումները (6-րդ բաժին): Սա նշանակում է, որ Գերմանիայի օրենսդիրը, հիմք ընդունելով քա-

² Տե՛ս, *Сальникова Е.В.*, Общие черты помано-германской правовой семьи, Научный журнал КылГАУ No 111 (07), 2015թ., 3-7 էջեր:

³ Տե՛ս https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#p0686:

⁴ Առավել մանրամասն տե՛ս *Иванов П.А.*, Сравнительно-правовой анализ законодательств России и Германии, монография, Санкт-Петербург, 2013թ. 43-45 էջեր:

⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

ղաքացիաիրավական գիտական մոտեցումները, իրավունքների ինքնապաշտպանության ինստիտուտը դիտել է որպես համալիր իրավական երևույթ՝ մանրամասն կարգավորելով այն:

Շվեյցարիայի Դաշնային քաղաքացիական օրենսգրքում որդեգրված է այլ մոտեցում⁶: Շվեյցարիայի օրենսդիրը քաղաքացիաիրավական ինստիտուտներից մեծ մասի կարգավորման շրջանակում ամրագրել է հնարավոր և ընդունելի վարքագծի կանոններ: Այդպիսի օրինակներից է հարևանային իրավունքի ինստիտուտի կարգավորումները (գլուխ 2, B, III), սեփականության իրավունքի պաշտպանությանը վերաբերող դրույթները (բաժին 3, 926-րդ հոդված) և այլն: Ըստ էության, ուղղակիորեն չամրագրելով իրավունքների ինքնապաշտպանության վերացական իրավական հնարավորությունը՝ Շվեյցարիայի Դաշնային օրենսդրությունը հստակ սահմանում է դեպքերը և գործողությունների շրջանակը, որոնք կհամարվեն իրավաչափ: Այսինքն՝ քաղաքացիաիրավական հարաբերությունների ընթացքում ձեռնարկվող գործողությունների իրավաչափությունն ամրագրված է յուրաքանչյուր ինստիտուտի համար առանձին-առանձին:

Ռուսաստանի Դաշնության քաղաքացիական օրենսգրքում առկա կարգավորումների համաձայն՝ իրավունքների ինքնապաշտպանությունը համարվում է քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանության եղանակ⁷: Միևնույն ժամանակ, եղանակների թվարկում ՌԴ օրենսդիրն ամրագրել է քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանության միջոցները վերտառությամբ հոդվածում: Այս հանգամանքները մեզ թույլ են տալիս արձանագրել, որ քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանության միջոցներ և եղանակներ հասկացությունները տարանջատված չեն, ավելին՝ քաղաքացիաիրավական պաշտպանությունը իրականացվում է պաշտպանության օրենսդրորեն ամրագրված եղանակներով: ՌԴ քաղաքացիական օրենսգրքի 14-րդ հոդվածի համաձայն՝ քաղաքացիական իրավունքների ինքնապաշտպանությունը թույլատրելի է: Նույն հոդվածի 2-րդ դրույթի համաձայն ինքնապաշտպանության միջոցները պետք է համաչափ լինեն և դուրս չգան վերացման համար անհրաժեշտ գործողությունների սահմաններից: Ռուսաստանի Դաշնության քաղաքացիական օրենսգրքի 1066-րդ հոդվածը նախատեսում է, որ անհրաժեշտ պաշտպանության վիճակում պատճառված վնասը ենթակա չէ հատուցման եթե չեն գերազանցվել դրա սահմանները⁸:

«Քաղաքացիական օրենսգիրքը պարունակում է նույն կարգավորումը, և նույն տրամաբանությամբ տեղակայված է համանուն գլխում: Հետևաբար՝ անհրաժեշտ պաշտպանություն են ճանաչվում ինքնապաշտպանական այնպիսի գործողությունները, որոնք չնայած այն բանի, որ իրավախախտին վնաս են հասցնում, բայց չեն առաջացնում իրավական հետևանքն այդ ինքնապաշտպանությունը կիրառողի համար: Դրանք օրենսդրական մակարդակով ճանաչված են իրավական և զուրկ են հակաօրինական բնույթից:

⁶ Տե՛ս <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19070042/201801010000/210.pdf>:

⁷ Տե՛ս <https://www.zakonrf.info/gk/>:

⁸ Տե՛ս <http://www.consultant.ru/popular/>:

Բելառուսի քաղաքացիական նախկին օրենսդրությունն իրավունքի պաշտպանության եղանակների տարաբնույթ ամրագրումների հետ մեկտեղ քաղաքացիական օրենսգրքը (հոդված 6) նշում էր եղանակներ, ինչպիսի են՝ իրավունքի ճանաչումը, բնեղենով կատարումը, նախկին դրության վերականգնումը և այլն⁹:

Նոր օրենսգրքի հոդված 11-ում ավելացվել է նաև ինքնապաշտպանությունը¹⁰: Նոր քաղօրենսդրությամբ չնայած պաշտպանության եղանակների ցանկը բավականաչափ ընդլայնվել է, սակայն ևս սպառիչ թվարկում չի ապահովվել և օրենսդիրն այլ եղանակների հնարավորություն ևս նախատեսում է:

Բելառուսի քաղաքացիական օրենսգրքի ուսումնասիրությունից պարզում ենք, որ պաշտպանության միջոցները տարանջատում է պետական իրավասու մարմինների միջամտությամբ, մասնավորապես դատարանի կողմից և առանձնացնում ինքնապաշտպանությունը, որպես իրավունքների պաշտպանության բացառիկ միջոց, որի կիրառման համար բավարար է իրավունքի սուբյեկտի ձեռնարկած գործողությունները: Բելառուսի օրենսդիրը իրավունքի ինքնապաշտպանության ուղղված գործողություններ է համարում անհրաժեշտ պաշտպանությունը և ծայրահեղ անհրաժեշտությունը: Փաստացի Բելառուսի օրենսդիրն անհրաժեշտ պաշտպանությունը ճանաչում է ինքնապաշտպանությանն ուղղված ուղղակի ցուցում (Հոդվածներ 935 և 936):

Լիտվայի կոդիֆիկացված օրենսդրությունը բավականին մանրակրկիտ կարգավորում է ինքնապաշտպանության հասկացությունը, տեսակները և միջոցները¹¹: Համաձայն Լիտվային քաղաքացիական օրենսգրքի 1.139-րդ հոդվածի՝ ինքնապաշտպանությունը կարող է կիրառվել անձի իրավունքների պաշտպանության համար միայն սույն օրենսգրքով նախատեսված դեպքերում: Ինքնապաշտպանության մեթոդներն ու միջոցները պետք է համապատասխանեն ապօրինի գործողությունների բնույթին և չեն կարող գերազանցել ինքնապաշտպանության այն սահմանները, որոնք առկա են յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում: Ինքնապաշտպանություն իրականացնելիս պետք է պահպանվեն անհատների իրավունքներն ու ազատությունները, ինչպես նաև պետք է պահպանվեն օրենքների պահանջները: Նույն օրենսգրքի 6.253-րդ հոդվածը քաղաքացիական պատասխանատվության բացառող հանգամանք է նախատեսում ինքնապաշտպանությունը ևս: Հատկանշական է, որ Լիտվայի քաղաքացիական օրենսդրության ուսումնասիրությունից ակնհայտ է դառնում, որ ինքնապաշտպանությունը ընդհանուր հիմունքներով թույլատրելի համարելու հետ զուգահեռ տարանջատվում է տեսակների՝ տալով յուրաքանչյուրի հասկացությունները¹²: Մասնավորապես՝ «self-help» և «self-defence» հասկացությունների բնորոշումները հետևյալն են: «Self-defence»-ի դեպքում ինքնապաշտպանությունը համարվում է անձի կողմից կատարված գործողությունները, որոնք ուղղված են իրեն կամ մեկ այլ անձի, գույ-

⁹ Տե՛ս, <http://www.zonazakona.ru/>:

¹⁰ Տե՛ս, նույն տեղում:

¹¹ Տե՛ս <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/lt/lt073en.pdf>:

¹² Տե՛ս <https://www.lithuanialaw.com/lithuanian-civil-code-488>:

քի, այլ իրավունքների, հասարակության կամ պետության շահերի պաշտպանությանն անօրինական վտանգավոր հարձակման դեմ:

«Self-help»-ի դեպքում ինքնապաշտպանությունը համարվում են անձի այն գործողությունները, որոնք նա օրինական կերպով կիրառում է այն դեպքերում երբ իրավասու մարմինները չեն ապահովվել անհրաժեշտ օգնությունը ժամանակին և առանց այդպիսի գործողությունների իրավունքների իրացումը կդառնա անհնարին կամ էականորեն կխոչընդոտվի:

«Քաղաքացիաիրավական տրամաբանության տեսանկյունից իրավունքների ինքնապաշտպանությունը դրա սահմանների պահպանմամբ համարվում է օրինաչափ, ինչը մենք հանդիպում ենք նաև Լատվիայի քաղաքացիական օրենսդրությունում «self-defence» իրավական ինստիտուտի շրջանակում: Ինչ վերաբերում է «self-help»-ին, ապա մեր իրավական ընկալման շրջանակում այն փոխարինում է անհրաժեշտ պաշտպանության և ծայրահեղ անհրաժեշտության ինստիտուտների համախմբին: Ընդ որում, պարունակելով բնութագրիչներ, ինչպես անհրաժեշտ պաշտպանության (սեփական իրավունքների պաշտպանություն), այնպես էլ ծայրահեղ անհրաժեշտության (որոշ դեպքերում պատճառված վնասի հատուցում) ինստիտուտներից: Ըստ էության, որոշ դեպքերում իրավունքների ինքնապաշտպանությունը եզրույթը («self-defence») կիրառվում է նաև որպես անհրաժեշտ պաշտպանության վիճակում կատարված գործողություն (Լիտվային քաղաքացիական օրենսգրքի 6.269-րդ հոդված):

Ինչպես տեսնում ենք, մայրցամաքային իրավունքի երկրներում, անկախ ձևակերպումների տարբերություններից, քաղաքացիական իրավունքների ինքնապաշտպանությունը ճանաչվում է որպես իրավական երևույթ¹³: Այսինքն՝ քաղաքացիական իրավունքի սուբյեկտը ճանաչվում է իրավագոր անձ, և կարող է ձեռնարկել իրավաչափ գործողություններ սուբյեկտիվ իրավունքների պաշտպանությունն իրականացնելիս: Հիմնական տարանջատիչ հատկանիշը հանդիսանում է իրավունքների ինքնապաշտպանության ինստիտուտի իրավական ամրագրման շրջանակում: Որոշ դեպքերում դրանք առավել հստակ և կանխորոշված են, որոշ դեպքերում օրենսդրի կողմից լայն առումով ինքնապաշտպանության իրավունքի ամրագրումն է՝ առանց գործողությունների շրջանակի հստակեցման:

Ընդհանուր իրավունքի երկրների օրենսդրությունների ուսումնասիրության շրջանակում կանդրադառնանք ԱՄՆ դաշնային օրենսդրության մոտեցումներին:

Միացյալ Նահանգների օրենսդրության բազմատարրությունը, որը պայմանավորված է պետության ֆեդերատիվ կառուցվածքով, ունի բազմաթիվ առանձնահատկություններ: Ժամանակակից ամերիկյան օրենսդրությունում իրավական երևույթների կարգավորումներն իրականացվում է իրավունքի ինստիտուտների մակարդակով: Հաշվի առնելով այն, որ ամերիկյան իրավական համակարգը բազմաստիճան է և ընդգրկում է ինչպես դաշնային, այնպես էլ նահանգային

¹³ S. Pappas, *Գոյքային պատասխանատվության ինստիտուտի էվոլյուցիան և արդիական հիմնահարցերը*, ԵՊՀ, Երևան, 2006 թ., 304 էջ:

օրենսդրությունները, մենք կանդրադառնանք միայն դաշնային կարգավորումներին՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ իրավունքի ինստիտուտների կարգավորումները տարբեր նահանգներում ունեն միմյանցից էականորեն տարբերվող կարգավորումներ¹⁴:

Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների իրավական երևույթների ուսումնասիրությունից ակնհայտ է դառնում, որ մեր իրավական մտքի տրամաբանությամբ իրավունքների ինքնապաշտպանության ինստիտուտը պետք է ներառված լինի ամերիկյան իրավունքի «Tort Law» բաժնում: Իրավունքի այս ճյուղի կարգավորումների շրջանակը ներառում է քաղաքացիական իրավահարաբերությունները, քաղաքացիաիրավական հարաբերությունների մասնակիցների ոչ իրավաչափ գործողությունների իրավական հետևանքները և պարտավորությունների խախտումները, որոնք բխում են օրենքից այլ ոչ պայմանագրից¹⁵: Հատկանշական է այն, որ «Tort Law» իրավունքի ճյուղը կարգավորում է ոչ միայն քաղաքացիաիրավական իրավունքների խախտումները, այլև քրեաիրավական բնույթ ունեցող արարքները: Տարբեր իրավասությունների ներքո գտնվող օրենսդրությունները պարունակում են տարբեր մոտեցումներ, որոնք շատ հաճախ կարող են նախատեսել պատասխանատվության տարբեր մակարդակներ կամ պատասխանատվության ի սպառ բացակայություն: Օրինակ՝ տարբեր իրավասությունների ներքո գտնվող օրենսդրությունների մեծամասնությունը պատասխանատվություն է նախատեսում անփութությամբ կամ հուզական վիճակում պատճառված վնասի համար, սակայն կան նաև այնպիսիները, որոնք չեն նախատեսում պատասխանատվություն: Յուրաքանչյուր իրավախախտման համար պետական իրավասու մարմինները տարբերակում են գործողությունների պատճառները, միջոցները, օրենսդրական սահմանափակումները և այն առանձնահատկությունները, որոնցով գործը անհատականացվում է¹⁶:

Վերոգրյալից եզրահանգում ենք, որ օրենսդրական համընդհանուր կարգավորումների հետ զուգահեռ իրավախախտումների դեպքում իրավունքների պաշտպանության ընթացքում իրականացվող գործողությունները դատական պրակտիկայի տիրույթում են: Անգլո-սաքսոնական իրավական համակարգում նախադեպային իրավունքի հիմնական աղբյուրներից մեկ լինելու հանգամանքը խոր ազդեցություն է թողել իրավունքի բոլոր ճյուղերի ու ինստիտուտների վրա առանց բացառության: Մենք գալիս ենք այն եզրահանգմանը, որ անգլո-ամերիկյան իրավունքում իրավունքների պաշտպանության արդյունավետ միջոցը վնասի փոխհատուցումն է՝ ապավինելով դատական համակարգին:

Անգլիայի և ԱՄՆ-ի օրենսդրություններում գոյություն ունեն իրավունքի պաշտպանության միջոցներ, որոնք տեսական գրականության մեջ համարվում են

¹⁴ Տե՛ս, *Шумилов В.М.*, Правовая система США, 3-е изд., 2013թ., 408էջ:

¹⁵ Տե՛ս *Vincent R. Johnson*, *Studies in American Tort Law*, fifth edition, Carolina Academic press, 2013 թ., 1114 էջ:

¹⁶ Տե՛ս նույն տեղում:

սուբյեկտիվ իրավունքների պաշտպանության արդյունավետ միջոցներ¹⁷: Խոսքը, մասնավորապես, վինդիկացիոն և նեգատոր հայցերի մասին է: Սակայն, որպես հիմնական միջոց, մնում է պաշտպանության ընդհանուր հայցային տարբերակը (torts):

Օրենսդրությամբ նախատեսված դեպքերում իրավախախտման առկայության դեպքում կարող են ձեռնարկվել գործողություններ, որոնք թույլատրելի են կոնկրետ իրավահարաբերությունների համար¹⁸: Օրինակ, սեփականատիրոջ կողմից իր գույքի հարկադիր վերադարձն այլոց անօրինական տիրապետությունից, անձին իրեն պատկանող հողատարածքից դուրս հանելը¹⁹: Ըստ էության, մեր իրավական մտքի տրամաբանությամբ կարող ենք արձանագրել, որ ինքնապաշտպանությունն անգլոամերիկյան իրավունքում թույլատրելի է այնքանով, որքանով դա չի խախտում որևէ օրենք: Այլ կերպ ասած, գործում է իրավունքի ընդհանուր կանոն առ այն, որ քաղաքացիաիրավական սուբյեկտներն ազատ են ընտրել օրենքով չարգելված ցանկացած վարքագիծ (self-help, stand-your-ground law)²⁰: Այնուամենայնիվ, ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ ընդհանուր իրավունքի երկրների մասնավոր իրավահարաբերությունների գերակշիռ մեծամասնության կարգավորումները խախտված իրավունքների պաշտպանության մասով համարվում են դրամական փոխհատուցումները²¹:

Մուսուլմանական իրավական համակարգը շատ յուրօրինակ համակարգ է՝ հագեցած բազմաթիվ կրոնական տարրերով: Մուսուլմանական երկրների օրենսդրական դաշտի վրա կրոնական ավանդույթների (Շարիաթի) ազդեցության մակարդակը բավականին բարձր է: Իրավունքը, ըստ էության, ընկալվում և կիրառվում է որպես գործիք կրոնական անհնազանդության բացառման համար²²:

Մուսուլմանական իրավունքն անհատի և հանրության իրավունքների ու օրինական շահերի պաշտպանության համար նախատեսում է օրենսդրականն երաշխիքներ, որին, որպես հիմնավորում է ծառայում հաստատված կարգերի և հոգևոր արժեքների պահպանության գաղափարը²³: Սուրբ գիրքը, հանդիսանալով օրենսդրության հիմնական աղբյուր, տալիս է այն հիմնական թեզերը, որոնք հիմնաքարային են համարվում իրավական նպատակների իրագործման ճանապարհին²⁴: Շարիաթում տեղ է հատկացվում մարդու գույքային և անձական իրավունքների պաշտպանության համար: Մասնավորապես, նշվում է, որ յուրաքան-

¹⁷ Տե՛ս, *Богатых Е.*, Гражданское и торговое право, 2011թ., 120-121 էջեր: <http://www.bibook.ru/books/21889/default.htm>:

¹⁸ Տե՛ս, նույն տեղում:

¹⁹ Տե՛ս <https://www.ncsl.org/research/civil-and-criminal-justice/self-defense-and-stand-your-ground.aspx?fbclid=IwAROnYSMfRjFytYbLyUneH2NMeN-MmcbRan4lrSBZP99SueaCA-LUxm6im64>

²⁰ Տե՛ս <https://www.alllaw.com/articles/nolo/personal-injury/effect-stand-your-ground-laws-civil-claim-assault.html?fbclid=IwAR2ygbGVUPjCQHlWhTbRB--hiLP23Kk89FU0xnIwsTCpwORsOW8ZnPX9bLE>

²¹ Uniform commercial code of the USA, <http://www.lawbook.online/doc/0201>:

²² Տե՛ս, *Кнанн В.*, Крупные системы права в современном мире, Ан-Наим А.А., 1999 թ., 228-231 էջեր:

²³ Տե՛ս, *Ahmed Al-Dawoody*, The Islamic Law, Justifications and Regulations, Palgrave Macmillan, New York:

²⁴ Տե՛ս, նույն աշխատությունում, 130 էջ:

չյուր լրիվ գործունակ մարդ իրավունք ունի պաշտպանել իրեն և իր ունեցվածքը այլոց ոտնձգություններից²⁵: Մուսուլմանական իրավական համակարգը ինքնապաշտպանության գաղափարը կրելով՝ բավականին հղկված մոտեցում է ցուցաբերում: Ինքնապաշտպանության ոչ միայն հնարավորություն է նախատեսվում, այլ նաև՝ ինքնապաշտպանության իրավաչափության գաղափարը և իրավունքների ինքնապաշտպանության սահմանազանցման անթույլատրելիության հանգամանքը²⁶:

Մուսուլմանական իրավական ընտանիքին պատկանող օրենսդրությունները որոշակի վավերապայմաններ են առաջ քաշել: Ամփոփ ներկայացնենք դրանցից հիմնականներն ու առավել տարածվածները:

- ✓ Քաղաքացիական իրավունքների ինքնապաշտպանության իրավաչափության համար պետք է լինի ոտնձգություն անձի կյանքի, արժանապատվության, գույքի կամ իրավունքների նկատմամբ:
- ✓ Անձը, որը ենթարկվել է հարձակման կամ որի իրավունքները խախտվել են, պետք է իրապես զրկված լինի պետական իրավասու մարմիններին դիմելու և/կամ օգնություն ստանալու հնարավորությունից:
- ✓ Անձը պետք է գիտակցի, որ որևէ այլ ճանապարհով չի կարող արդյունավետ պաշտպանել իր իրավունքները, քան դիմել ինքնապաշտպանության²⁷:

Վերլուծելով փաստենք, որ ինքնապաշտպանության ինստիտուտի միանշանակ և բացարձակ չի ընկալվում մուսուլմանական իրավական համակարգում: Այն նախատեսված է որպես ծայրահեղ հնարավորություն: Կարծում ենք՝ նմանօրինակ մոտեցումը միտված է անձանց իրավագիտակցության բարձրացման և ինքնապաշտպանության ինստիտուտի անտեղի շահարկումներից խուսափելու միտում: Սակայն ինքնին իսլամական իրավունքի կողմից անձի կյանքի, սեփականության անձեռնմխելիության ճանաչումը վկայում է դրանց պաշտպանելու անձի սուբյեկտիվ հնարավորությունը երաշխավորելուն:

Շարադրվածը մեզ բերում է այն համոզման, որ և՛ ընդհանուր, և՛ մայրցամաքային ու մուսուլմանական իրավական համակարգերին ծանոթ է իրավունքների ինքնապաշտպանության ինստիտուտը՝ որպես խախտված իրավունքների վերականգնելու սեփական գործողություններով երաշխավորելու անձի սուբյեկտիվ իրավական հնարավորություն:

Համաշխարհային իրավական միտքն աներկբա ընդունում է մարդու սուբյեկտիվ իրավունքը պաշտպանելու սեփական իրավունքներն ու օրինական շահերը²⁸: Իրավունքների ինքնապաշտպանության առավել ընդգրկուն ընկալումն այն է, որ օրենսդրությամբ անձին տրվում է իրավասություն ներգործելու սեփական իրավունքի խախտումներին, ավելին կանխելու կամ դրանք վերացնելու:

Համաշխարհային իրավական համակարգերում հաշվարկվում են ավելի քան

²⁵ Տե՛ս, <http://www.bibook.ru/books/25104/default.htm>:

²⁶ Տե՛ս նույն տեղում:

²⁷ Տե՛ս, *Ан-Наум А.А.*, На пути к исламской реформации, 1999թ., 22 էջ:

²⁸ Տե՛ս <https://www.hg.org/legal-articles/self-defense-laws-40093>:

երկու հարյուր ազգային իրավական համակարգ²⁹: Դրանցից յուրաքանչյուրում առկա են առանձնահատկություններ պատմականորեն՝ կապված ազգային իրավական մշակույթի, սովորույթային իրավունքի, իրավամտաճողության մակարդակի և այլ գործոնների հետ: Ազդեցություն են ունենում նաև սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական և այլ հանգամանքներ: Յուրաքանչյուր ներպետական իրավական համակարգ վերոնշյալ գործոններից ելնելով՝ ձևավորում է իր առանձնահատկություններն ու բնորոշ գծերը, որոնք իրենց արտացոլումն են ստանում նաև մասնավոր իրավունքում: Օտարերկրյա իրավական համակարգերում առկա ինքնապաշտպանության ինստիտուտի նկատմամբ ցուցաբերված փոքր-ինչ այլ մոտեցումները բնավ չեն նսեմացնում զուտ ազգային գործոնների առանցքային նշանակությունը: Վերջիններս այս կամ այն չափով իրենց վրա են կրում համընդհանուր նախադրյալների ազդեցության հետևանքները: Այդ գործընթացը կարող է ուղեկցվել ինչպես քաղաքակիրթ կարգավորումների ընդօրինակմամբ, դրանց ստեղծագործաբար կիրառմամբ, այնպես էլ արդեն իսկ ձևավորված ինստիտուտների համապատասխանեցման եղանակներով: Սակայն օրենսդրական նոր լուծումների անհրաժեշտությամբ պայմանավորված չենք կարող հաշվի չառնել իրավունքի ազգային ընկալման գործոնը և հայկական իրավական մտքի պատմական զարգացումը:

Annotation. Legal phenomena such as institutes of private law have different approaches and perceptions. Lot of factors have impact on domestic regulations of law. Self-defense and self-help institutes are not an exception. More than two hundred legal systems are known. In this article we highlighted regulations of self-defense (self-help) institute in different legal families, as well as Continental and Anglo-American. The essential features of the above mentioned institutes have been discussed.

Аннотация. Институт самозащиты права в гражданском праве имеет различные правовые регулирования в разных правовых системах. Это связано с различными факторами: как правовыми, так и национальными (обычай, государственная, социально-экономическая политика и т.д.). Одним из важнейших правовых факторов является правовая семья, к которой близка правовая система, в которой регулируется институт самозащиты гражданских прав.

В статье проанализирован институт самозащиты права в разных правовых семьях, в том числе континентальное и англо-американское.

Բանալի բառեր – քաղաքացիական իրավունքների ինքնապաշտպանությունը տարբեր իրավական համակարգերում, իրավունքների ինքնապաշտպանությունը մայրցամաքային իրավական համակարգում, իրավունքների ինքնապաշտպանությունը անգլոսաքսոնական իրավական համակարգում, իրավունքների ինքնապաշտպանությունը մուսուլմանական իրավական համակարգում:

Keywords: self-help in comparative law, features of self-defense in different legal systems, self-

²⁹ Տե՛ս, *Дажид Р.*, Осцовныя правовые системы современности, 1996, 20-21 էջեր:

defense in continental legal family, self-defense in Anglo-American legal family.

Ключевые слова: *самозащита права в континентальном праве, самозащита права в англо-американском праве, различное регулирование института самозащиты гражданских прав, самозащита права в разных системах прав.*

Ա. Մկրտչյան - Երևանի պետական համալսարանի իրավագիտության ֆակուլտետի քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, էլ հասցե՝ anmkrtchyan94@gmail.com:

Ներկայացվել է խմբագրության 22.03.2021 թ., տրվել է գրախոսության 22.03.2021 թ., երաշխավորվել է իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Վ. Ավետիսյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 14.05.2021 թ.:

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ / CIVIL PROCEEDINGS
ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС

ՏԻԳՐԱՆ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ

*ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի ուսանողական իրավաբանական
խորհրդարարության կենտրոնի դասախոս-կոորդինատոր,
Սնանկության գործով կառավարիչների որակավորման
հանձնաժողովի անդամ,*

*ՀՀ տնտեսական մրցակցության պաշտպանության
պետական հանձնաժողովի անդամ, ի.գ.թ*

ՄԱՆԵ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ

*ՀՀ փարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների
նախարարի օգնական*

TIGRAN MARKOSYAN

*Lecturer-Coordinator at the Student Law Counselor Center of the Faculty of Law of
YSU, Member of the Commission for the Qualification of the Bankruptcy Managers,
Member of the State Commission for the Protection of Economic Competition of the
RA, Candidate of Law*

MANE MARKOSYAN

*Assistant to the Minister of Territorial Administration
and Infrastructure of the RA*

ТИГРАН МАРКОСЯН

*Преподаватель-координатор Центра студенческих юридических
консультаций юридического факультета ЕГУ, член Квалификационной
комиссии управляющих по делам о банкротстве, член Государственной
комиссии по защите экономической конкуренции*

РА, кандидат юридических наук

MANE МАРКОСЯН

Помощник министра территориального управления и инфраструктур РА

ԸՆԴԵՐՔՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԴԱԴԱՐԵՑՄԱՆ ԵՎ
ՕՏԱՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՍՆԱՆԿՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

THE PROBLEMS OF TERMINATION AND ALIENATION
OF SUBSOIL USE RIGHTS IN THE CONTEXT
OF BANKRUPTCY INSTITUTE

ПРОБЛЕМЫ ПРЕКРАЩЕНИЯ И ОТЧУЖДЕНИЯ ПРАВА НЕДРОПОЛЬЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ ИНСТИТУТА БАНКРОТСТВА

Բնական պաշարները այն կարևորագույն աղբյուրներն են, որոնցից սինթեզվում են սեփականության իրավունքի այլ օբյեկտները: Դրանց արդյունավետ կառավարումը կարևոր մասնաբաժին ունի պետական բյուջեի եկամուտների, պետությունում աշխատատեղերի ստեղծման, ինչպես նաև՝ երկարաժամկետ տնտեսական զարգացման համար¹:

Բնական պաշարների շարքում առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում ընդերքը, որի նկատմամբ սեփականության իրավունքի առնչությամբ գոյություն ունի երկու մոտեցում: Դրանցից առաջինը հիմնվում է հողամասի և ընդերքի անբաժանելի տիրապետման սկզբունքի վրա, իսկ երկրորդի հիմքում դրված է այն հայեցակարգը, որ հողամասի նկատմամբ սեփականության իրավունքը չի կանխորոշում այդ հողամասի ընդերքի նկատմամբ սեփականության իրավունքը²:

Հարկ է նշել, որ հենց երկրորդ մոտեցումն է որդեգրված Հայաստանի Հանրապետությունում: Ընդ որում, ընդերքի հանրային կարևոր նշանակությամբ պայմանավորված՝ սահմանադրական մակարդակում՝ նոր խմբագրությամբ Սահմանադրության³ 10-րդ հոդվածի 2-րդ մասում, ամրագրվել է ընդերքի նկատմամբ պետության բացառիկ սեփականությունը: Այս դրույթն իր արտացոլումն է գտել նաև ընդերքօգտագործման ոլորտը կարգավորող հիմնական օրենսդրական ակտում՝ ՀՀ ընդերքի մասին օրենսգրքում⁴: Մասնավորապես, Օրենսգրքի 11-րդ հոդվածը, սահմանելով, որ ընդերքը պետության բացառիկ սեփականությունն է, և դրա տեղամասերը չեն կարող լինել առուվաճառքի, գրավի առարկա կամ օտարվել այլ ձևով, նախատեսում է երկրաբանական ուսումնասիրությունների և օգտակար հանածոների արդյունահանման նպատակներով այլ սուբյեկտների կողմից ընդերքօգտագործման հնարավորություն:

Ընդերքի նկատմամբ պետության բացառիկ սեփականության ամրագրումը թույլ է տալիս պետությանը՝ որպես հանրային շահերի պաշտպանի, սահմանել ընդերքօգտագործման որոշակի կանոններ և, անհրաժեշտության դեպքում, որպես սեփականատեր միջամտել ընդերքօգտագործման հարաբերություններին⁵:

¹ Տե՛ս The economic significance of natural resources: Key points for reforms in Eastern Europe, Caucasus, and Central Asia, OECD, 2011, էջ 5 (հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ https://www.oecd.org/env/outreach/2011_AB_Economic%20significance%20of%20NR%20in%20EECCA_ENG.pdf, 21.04.2021 թ. դրությամբ):

² Տե՛ս *Голубченко М.В., Исмаил К.Н.*, Анализ государственного управления недропользованием в странах Европы и Азии // Вестник евразийской науки, Право, 2016, էջ 2:

³ Ընդունվել է 06.12.2015 թ.: Ուժի մեջ է մտել 22.12.2015թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 2015.12.21/Հատուկ թողարկում Հոդ. 1118:

⁴ Ընդունվել է 28.11.2011 թ.: Ուժի մեջ է մտել 01.01.2012 թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 2011.12.21/69(872) Հոդ. 1661: Այսուհետ նաև՝ «Օրենսգիրք»:

⁵ Տե՛ս *Клюкин Б.Д.*, О совершенствовании права собственности на недра // Проблемы горного и экологического права в нефтегазовом комплексе, Вып. 1, М., 2001, էջ 20:

Մյուս կողմից, ընդերքօգտագործումը կապված է շրջակա միջավայրի նկատմամբ առավել մեծ էկոլոգիական ներգործության հետ⁶: Այս առումով ևս ընդերքի նկատմամբ բացառիկ սեփականությունն ունի ակնհայտ առավելություններ, քանի որ հնարավորություն է տալիս առավել արդյունավետ իրականացնել պետության էկոլոգիական գործառույթը⁷:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ՝ օրենսդիրը, հանրային շահերը ապահովելու հրամայականով պայմանավորված, սահմանել է ընդերքի օգտագործման և պահպանության հետ կապված հարաբերությունների իրավական կարգավորման այնպիսի կարևոր հիմնադրույթներ, ինչպիսիք են բնակչության անվտանգության և շրջակա միջավայրի պահպանության ապահովումը, ընդերքի օգտագործման և պահպանության նկատմամբ պետական վերահսկողության իրականացումը, ընդերքի ողջամիտ և համալիր օգտագործման ապահովումը, ընդերքօգտագործման հետ կապված գործունեության հրապարակայնությունը, ընդերքօգտագործման վճարովիությունը և այլն:

Հիշատակված հիմնադրույթներին համապատասխան՝ ընդերքօգտագործման ոլորտը կարգավորող օրենսդրությունը և Կառավարության 22.03.2012 թ. թիվ 437-Ն որոշմամբ հաստատված ընդերքօգտագործման պայմանագրի օրինակելի ձևերը⁸ նախատեսում են ընդերքօգտագործողի մի շարք դրամական և ոչ դրամական բնույթի պարտավորություններ: Միաժամանակ, օրենսդրությունը պարունակում է ընդերքօգտագործման իրավունքի իրականացման նկատմամբ պետության վերահսկողության մեխանիզմներ նախատեսող նորմեր:

Նման պարտավորությունների և վերահսկողական իրավական մեխանիզմների նախատեսման նպատակն է օգտագործման իրավունքով տրամադրված հանքավայրի շահագործման կասեցման կամ դադարեցման բացառումը⁹: Ըստ որում, ասվածը ամենևին չի ենթադրում, որ ընդերքօգտագործողի կողմից իր պարտավորությունների խախտումը չունի կամ չի կարող ունենալ ընդերքօգտագործման իրավունքի նկատմամբ ազդեցություն:

Խոսքն այն մասին է, որ ընդերքօգտագործողի կողմից իր պարտավորությունները խախտելու համար օրենսդիրը նախատեսել է պետության կողմից ներգործության տարբեր միջոցներ, որոնց թվին է դասվում ընդերքօգտագործման իրա-

⁶ Տե՛ս *Дудиков М.В.*, Понятие и виды мер правового обеспечения публичных интересов при недропользовании // *Lex Russica*, Право, 2016, էջ 109:

⁷ Պետության էկոլոգիական գործառույթի մասին առավել մանրամասն տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ/ ընդհանուր խմբագրությամբ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի, Ե., «Իրավունք», 2010, էջեր 135-138 և *Агафонов В.Б.*, Правовое обеспечение охраны окружающей среды и экологической безопасности при пользовании недрами // *Lex Russica*, Право, 2016, էջ 62:

⁸ Ուժի մեջ է մտել 20.04.2012 թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 2012.04.19/20 (894).1 Հոդ. 463.3:

⁹ Տե՛ս *D. Metcalfe, M. Craggs*, “Restructuring in the mining sector/Key Issues in a mining restructuring/insolvency/ Licences and concessions”, April, 2018 (հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <https://www.nortonrosefulbright.com/en/knowledge/publications/959239ab/restructuring-in-the-mining-sector>, 24.04.2021 թ. դրությամբ):

վունքը դադարեցնելու ինստիտուտը¹⁰: Այն, որպես կանոն, կոչված է համապատասխան խախտումների առկայության դեպքում վաղաժամկետ դադարեցնել պետության և ընդերքօգտագործողի հարաբերությունները՝ դրանով իսկ ապահովելով քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց իրավունքների, ինչպես նաև՝ հանրային շահերի պաշտպանությունը¹¹:

Նշյալ համատեքստում առանձնակի հետաքրքրություն է ներկայացնում ընդերքօգտագործողի նկատմամբ սնանկության վարույթի հարուցումը, քանի որ այն ենթադրում է ընդերքօգտագործողի կողմից իր պարտավորությունները կատարելու իրավական և փաստական անհնարինություն¹²:

Սնանկության վարույթի կարևորագույն ինստիտուտներից է մորատորիումը կամ պարտատերերի պահանջների բավարարման սառեցումը: Այն պարտապանի վճարունակության վերականգման միջոցներից մեկն է, որի էությունը դրսևորվում է նրանում, որ այն արգելում է պարտապանի դրամական միջոցների օգտագործումը՝ պարտապանի ֆինանսական վիճակի բարելավման համար կազմակերպչական և տնտեսական միջոցառումներ իրականացնելու համար¹³: Ըստ էության, նման դիրքորոշում է արտահայտվել նաև Վճռաբեկ դատարանի կողմից, որի համաձայն. «Պարտատերերի պահանջների բավարարման սառեցումը կամ մորատորիումը պարտապանի վճարունակության վերականգնման նպատակին հասնելու միջոցներից մեկն է: Այն առաջնահերթ ուղղված է պարտապանի գույքի էական նվազեցում թույլ չտալուն»¹⁴:

Մորատորիումի բովանդակությունը կազմող սահմանափակումները սնանկության վարույթի զարգացմանը համընթաց ենթարկվում են ծավալային ընդլայնման և, ըստ այդմ, «Սնանկության մասին» օրենքի¹⁵ 39-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերում համապատասխանաբար տարբերակված են սնանկության վե-

¹⁰ Ընդերքօգտագործման իրավունքի դադարեցման հետ կապված հարաբերությունների կարգավորմանը նվիրված Օրենսգրքի 30-րդ հոդվածում առկա է եզրույթաբանական շփոթ, քանի որ «իրավունքի դադարեցում» և «իրավունքի դադարում» հասկացությունները կիրառվում են նույն իմաստով: Մինչդեռ «դադարեցումը» որոշակի իրավական գործընթացի հետևանք է, պետաիշխանական լիազորությամբ օժտված մարմնի կամարտահայտման հետևանք, իսկ «դադարումը» ենթադրում է իրավունքի ուժով առաջացող իրավական հետևանք (տես, օրինակ՝ Սահմանադրական դատարանի 29.11.2016 թ. թիվ ՍԴՈ-1325 որոշումը):

¹¹ Առավել մանրամասն տես *Спиридонов Д.В.*, Досрочное прекращение права пользования недрами как один из механизмов правового регулирования пользования недрами // Вестник Университета имени О.Е. Кутафина, Право, 2017, էջեր 152-154:

¹² Տես *В.Д. Мельгунов, М.С. Беспанеева*, О совершенствовании правового регулирования перехода права пользования недрами при несостоятельности (банкротстве) пользователей недр-Правовое обеспечение, 2018, էջ 1, *D. Metcalfe, M. Craggs*, “Restructuring in the mining sector/Key Issues in a mining restructuring/insolvency/ Licences and concessions”, April, 2018 (հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <https://www.nortonrosefulbright.com/en/knowledge/publications/959239ab/restructuring-in-the-mining-sector>, 29.04.2021թ. դրությամբ):

¹³ Տես Несостоятельность (банкротство): Учебный курс. В 2 т. / Под. ред. д.ю.н., проф. С.А. Карелиной. Т. 1, М.: Статут, 2019, էջ 680:

¹⁴ Տես, օրինակ՝ Վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԿԴ/0469/02/14 քաղաքացիական գործով 17.07.2015 թ. և թիվ ԵԿԴ/5306/02/14 քաղաքացիական գործով 13.01.2016թ. որոշումները:

¹⁵ Ընդունվել է 25.12. 2006թ.: Ուժի մեջ է մտել 10.02.2007թ.: Տես ՀՀ ՊՏ 2007.01.31/7(531) Հոդ. 139: Այսուհետ նաև՝ «Օրենք»:

որաբերյալ դիմումը վարույթ ընդունելու պահից և սնանկ ճանաչելու մասին վճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելու օրվանից կիրառվող սահմանափակումները: Ըստ որում, երկու դեպքերում էլ օրենսդիրը, որպես կանոն, արգելում է պարտապանի կողմից իր պարտավորություններով որևէ բավարարում տալը, եթե դրա արդյունքում տեղի կունենա պարտապանի գույքային զանգվածի նվազում:

Այսպես, Օրենքի 39-րդ հոդվածի 1-ին մասի «ա» կետի համաձայն՝ սնանկության վերաբերյալ դիմումը վարույթ ընդունելու պահից արգելվում է առանց դատարանի որոշման պարտապանի կողմից իր պայմանագրային կամ այլ պարտավորություններով պարտատերերին դրամական կամ այլ բավարարում տալը, ի մարումն պարտքի որևէ գործողություն կատարելը, բացառությամբ պարտապանի բնականոն ընթացիկ գործունեության հետ կապված պարտավորությունների, իսկ նույն հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետի համաձայն՝ պարտապանին սնանկ ճանաչելու մասին վճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելու օրվանից արգելվում է առանց դատարանի որոշման պարտապանի կողմից իր ցանկացած պայմանագրային կամ այլ պարտավորություններով պարտատերերին դրամական կամ այլ բավարարում տալը, բացառությամբ պարտապանի ֆինանսական առողջացման ծրագրով նախատեսված դեպքերի:

Վկայակոչված դրույթների վերլուծությունը թույլ է տալիս արձանագրել հետևյալը.

1. սնանկության վերաբերյալ դիմումը վարույթ ընդունվելու պահից մինչև սնանկ ճանաչելու հարցի լուծումը պարտապանը առանց դատարանի որոշման կարող է կատարել միայն բնականոն ընթացիկ գործունեության հետ կապված պարտավորությունները,

2. պարտապանին սնանկ ճանաչելու մասին վճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելու օրվանից պարտապանը առանց դատարանի որոշման կարող է կատարել միայն ֆինանսական առողջացման ծրագրով նախատեսված պարտավորությունները,

3. այլ պարտավորությունները պարտապանը կարող է կատարել միայն դատարանի որոշմամբ:

Նման պայմաններում առաջնահերթ է այն հարցի պարզաբանումը, թե արդյոք սնանկության վերաբերյալ դիմումը վարույթ ընդունվելու պահից մինչև սնանկ ճանաչելու հարցի լուծումը պարտապան ընդերքօգտագործողի պարտավորությունները, այդ թվում՝ պետական բյուջեի օգտին օրենքով նախատեսված վճարումների մասով, կարող են դիտարկվել որպես նրա բնականոն ընթացիկ գործունեության հետ կապված պարտավորություններ:

Հարկ է նկատել, որ Օրենքը չի պարունակում «պարտապանի բնականոն ընթացիկ գործունեության հետ կապված պարտավորություն» հասկացության սահմանումը, իսկ Վճռաբեկ դատարանի որոշումների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այս հարցը չի ստացել իր լուծումը նաև Վճռաբեկ դատարանի կողմից:

Միջազգային փորձի ուսումնասիրության արդյունքում պարզ է դառնում, որ օտարերկրյա դատական պրակտիկայում ձևավորվել են պարտավորության ըն-

թացիկ բնականոն գործունեության հետ կապված լինելը որոշելու հետևյալ մեթոդները.

1) Ուղղահայաց հարթության թեստը (պարտատիրոջ ընկալումը): Տվյալ պարտավորության՝ բնականոն ընթացիկ գործունեության հետ կապված լինելու հանգամանքը որոշվում է հիպոթետիկ պարտատիրոջ տեսանկյունից՝ հետևյալ հարցադրման ձևակերպմամբ. արդյո՞ք պարտավորությունը իր բնույթով այնպիսին է, որ պարտատերը կարող էր ողջամտորեն ենթադրել կամ ակնկալել այդ պարտավորության կատարումը պարտապանի ընթացիկ գործարարական գործունեության ընթացքում¹⁶:

2) Հորիզոնական հարթության թեստը (համադրելի գործարարական գործունեություններ): Այս դեպքում պարտավորության բնույթը որոշվում է տվյալ գործարարական գործունեության՝ նմանատիպ գործարարական գործունեությունների հետ համեմատության համատեքստում¹⁷:

Այլ կերպ ասած՝ բնականոն գործունեության հետ կապված պարտավորություններ են համարվում գործարարական գործունեության ամենօրյա պահպանման և կառավարման հետ կապված ծախսերը (operating costs)¹⁸:

Պարտավորության՝ ընթացիկ բնականոն գործունեության հետ կապված լինելու հարցը քննարկելիս ուշադրության է արժանի նաև Կառավարության 11.03.2010թ. թիվ 235-Ն որոշմամբ¹⁹ հրապարակված ֆինանսական հաշվետվությունների միջազգային ստանդարտների ուղեցույցների 69-րդ կետը, ըստ որի՝ կազմակերպությունը պարտավորությունները պետք է դասակարգի ընթացիկ, երբ ակնկալում է պարտավորությունը մարել կազմակերպության սովորական գործառնական փուլի ընթացքում, պահում է պարտավորությունը հիմնականում առևտրական նպատակներով, պարտավորությունը ենթակա է մարման հաշվետու ժամանակաշրջանից հետո տասներկու ամսվա ընթացքում, կամ չունի անվերապահ իրավունք՝ հետաձգելու պարտավորության մարումը հաշվետու ժամանակաշրջանից հետո նվազագույնը տասներկու ամիս:

Շարադրվածի հիման վրա կարելի է եզրակացնել, որ բացակայում է պարտապանի ընթացիկ բնականոն գործունեության հետ կապված պարտավորության համապարփակ սահմանում, և այս հարցին յուրաքանչյուր դեպքում պետք է պատասխանել՝ ելնելով պարտապանի գործունեության ոլորտի առանձնահատկություններից, տվյալ պարտավորության բնույթից, ինչպես նաև՝ անհրաժեշտության դեպքում, սնանկության գործի շրջանակներում ներկայացված կոնկրետ

¹⁶ Տե՛ս *M. S. Leib*, Is it or isn't it: Ordinary course of business, էջ 41, *B. Weintraub and A. N. Resnick*, From the Bankruptcy Courts: The Meaning of "Ordinary Course Of Business" Under the Bankruptcy Code-Vertical and Horizontal Analysis, 19 UCC L.J. 364 (1987), էջ 366 (հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ https://scholarlycommons.law.hofstra.edu/faculty_scholarship/826, 21.04.2021թ. դրությամբ):

¹⁷ Տե՛ս *B. Weintraub and A. N. Resnick*, From the Bankruptcy Courts: The Meaning of "Ordinary Course Of Business" Under the Bankruptcy Code-Vertical and Horizontal Analysis, 19 UCC L.J. 364 (1987) , էջ 367 (հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ https://scholarlycommons.law.hofstra.edu/faculty_scholarship/826, 22.04.2021թ. դրությամբ):

¹⁸ Տե՛ս <https://www.investopedia.com/terms/o/operating-cost.asp>, 19.04.2021թ. դրությամբ:

¹⁹ Ուժի մեջ է մտել 03.04.2010թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 2010.03.24/12(746) Հոդ.316:

ապացույցներից: Հետևաբար, առավել ընդունելի է թվում այն մոտեցումը, որ մինչև սնանկ ճանաչելու հարցի լուծումը ընդերքօգտագործողը կարող է առանց դատարանի որոշման կատարել իր պարտավորությունները՝ դրանց՝ իր բնականոն ընթացիկ գործունեության հետ կապված լինելու հիմքով:

Քննարկման ենթակա հաջորդ հարցը վերաբերում է դատարանի որոշմամբ ընդերքօգտագործողի պարտավորությունների կատարումը թույլատրելուն, որի անհրաժեշտությունը կարող է առաջանալ ինչպես մինչև սնանկ ճանաչելու հարցի լուծումը, երբ որևէ պատճառով այդ պարտավորությունները չեն դիտարկվի որպես ընթացիկ բնականոն գործունեության հետ կապված, այնպես էլ այն իրավիճակներում, երբ սնանկ ճանաչվելուց հետո դեռևս չի լուծվել ֆինանսական առողջացման ծրագիր ներկայացնելու կամ ներկայացված ծրագիրը հաստատելու հարցը:

Այս հարցի կարգավորման ընդհանրական հիմքերը նախատեսված են Օրենքի 55-րդ հոդվածի 2-րդ մասում, որի համաձայն՝ պարտապանի ղեկավարը, մինչև վերջինիս գործունեության կասեցումը, կառավարչի առաջարկությամբ և դատարանի որոշմամբ կարող է շարունակել պարտապանի գործունեության արդյունք հանդիսացող գույքի իրացումը, ծառայությունների մատուցումը կամ աշխատանքների կատարումը, եթե նման գործառնությունների դադարեցումը կհանգեցնի պարտապանի գործունեության խաթարման, դադարման կամ կարող է առաջացնել պարտապանի համար այլ անբարենպաստ հետևանքներ: Այսինքն, նման որոշման կայացման անհրաժեշտ պայման է դրա չկայացման դեպքում պարտապանի համար ուղղակի բացասական հետևանքների առաջացումը:

Նախանշված տեսանկյունից գնահատելով ընդերքօգտագործողի պարտավորությունների չկատարման հետևանքները՝ պարզ է դառնում, որ դրանք ունեն բացասական ազդեցություն ինչպես ընդերքօգտագործման իրավահարաբերության կողմերի, այնպես էլ բուն սնանկության վարույթի համար: Մասնավորապես, ինչպես նշվեց, ընդերքօգտագործողի պարտավորությունները բխում են ընդերքի օգտագործման և պահպանման որոշակի հիմնադրույթներից, իսկ դրանց խախտումը կարող է հանգեցնել ընդերքօգտագործման իրավունքի դադարեցմանը:

Մյուս կողմից, սնանկության ինստիտուտը կոչված է ապահովել քաղաքացիական շրջանառության կայունությունը: Այս հանգամանքը դրսևորվում է քաղաքացիական շրջանառության անվճարունակ սուբյեկտներին ֆինանսապես առողջացնելու կամ այդ անձանց քաղաքացիական շրջանառությունից հանելու և նրանց կողմից քաղաքացիական շրջանառության այլ մասնակիցների շահերի խախտումը կանխելու ձևով²⁰: Դրանով պայմանավորված էլ՝ սնանկության ինստիտուտի նպատակն է հնարավորություն տալ բարեխիղճ և պարտաճանաչ պարտապանին վերականգնել իր բնականոն գործունեությունը, հաղթահարել ֆինանսական դժվարությունները, ինչպես նաև ապահովել անվճարունակ կազմակերպությունների վերակառուցումը և ֆինանսական վերակազմակերպու-

²⁰ Տե՛ս *S. Մարկոսյան*, Կանխամտածված սնանկության հիմքով քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության կիրառման հիմնախնդիրները // «Գիտական Արցախ» պարբերական 3(6), 2020, էջ 139:

մը, վերականգնել նրանց կենսունակությունը և միևնույն ժամանակ ապահովել պարտատերերի²¹, ինչպես նաև՝ «տարբեր շահագրգիռ կողմերի» շահերի պաշտպանությունը²²: Այսինքն, սնանկության ինստիտուտի առաջնահերթ նպատակը ֆինանսական առողջացման հնարավորության ընձեռումն է պարտապանին, և միայն դրա անհնարինության դեպքում՝ պարտապանի լուծարումը և նրա գույքի հաշվին պարտատերերի պահանջների բավարարումը:

Նման պայմաններում ակնհայտ է, որ ընդերքօգտագործողի կողմից իր պարտավորությունների չկատարման հիմքով ընդերքօգտագործման իրավունքի դադարեցումը կհանգեցնի սնանկության ինստիտուտի առաջնային նպատակի անիրագործելիության: Հետևաբար, մինչև ֆինանսական առողջացման հնարավորության հարցի լուծումը, ընդերքօգտագործողի կողմից իր պարտավորությունների կատարումը անհրաժեշտ պայման է սնանկության վարույթի բնականոն ընթացքի համար, և սնանկության գործով կառավարչի առաջարկությամբ դատարանը պետք է թույլատրի դրանց կատարումը:

Միևնույն ժամանակ, պետք է նկատի ունենալ այն հանգամանքը, որ սնանկ ճանաչվելու հիմքը պարտապանի անվճարունակությունն է, որը ենթադրում է մի վիճակ, երբ պարտապանն ընդհանուր առմամբ անկարող է վճարելու իր պարտքերը՝ պարտավորությունները կատարելու համար նախատեսված ժամկետներում (փաստացի անվճարունակություն), կամ երբ պարտապանի պարտավորությունների ընդհանուր գումարը գերազանցում է նրա ակտիվների արժեքը (հաշվեկշռային անվճարունակություն)²³:

Ներկայացվածի լույսի ներքո ստացվում է, որ ընդերքօգտագործողը կարող է խախտել իր պարտավորությունները ոչ միայն սնանկության վարույթով պայմանավորված սահմանափակումների ուժով, այլև այն պատճառով, որ չունի դրանք կատարելու ֆինանսական հնարավորություն: Այնինչ, Օրենսգրքի 9-րդ հոդվածի 6-րդ մասը չի ազատում սնանկ ճանաչված ընդերքօգտագործողին իր պարտավորությունները ժամանակին և ամբողջ ծավալով իրականացնելու պարտականությունից՝ բացառությամբ մետաղական օգտակար հանածոյի արդյունահանման թույլտվություն ստացած ընդերքօգտագործողների, որոնք ազատվում են միայն հրապարակային հաշվետվություն ներկայացնելու պարտականությունից:

Իհարկե, հիշատակված կարգավորման անհրաժեշտությունը ընդերքօգտագործողի առանձին պարտավորությունների մասով անվիճելի է: Խոսքը վերաբերում է հանրային անվտանգության ապահովմանը և շրջակա միջավայրի պահպանությանն ուղղված ընդերքօգտագործողի պարտավորություններին, քանի որ դրանց չկատարումը կամ ոչ պատշաճ կատարումը կարող է հանգեցնել անդառնալի հետևանքների²⁴: Նույնը, սակայն, չի կարելի ասել ընդերքօգտագործողի

²¹ Տե՛ս Սահմանադրական դատարանի 25.02.2008 թ. թիվ ՍԴՈ-725, 27.01.2015 թ. թիվ ՍԴՈ-1189 և 26.05.2020 թ. թիվ ՍԴՈ-1542 որոշումները:

²² Տե՛ս Սահմանադրական դատարանի 26.01.2021 թ. թիվ ՍԴՈ-1572 որոշումը:

²³ Տե՛ս Սահմանադրական դատարանի 25.02.2008 թ., թիվ ՍԴՈ-735 որոշումը:

²⁴ Տե՛ս Կանադայի Գերագույն դատարանի Orphan Well Association v. Grant Thornton Ltd. [2019

այլ, օրինակ՝ պետական բյուջեի օգտին վճարում կատարելու պարտավորությունների առնչությամբ, քանի որ ընդերքօգտագործողի սնանկության փաստն ինքնին վկայում է նրա՝ այդ պարտավորությունները կատարելու անկարողության մասին:

Հետևաբար, ընդերքօգտագործողի բոլոր պարտավորությունների կատարման առնչությամբ օրենսդրությամբ առկա ընդհանրական մոտեցումը որոշ դեպքերում կարող է խնդրահարույց լինել և ռիսկեր ստեղծել ընդերքօգտագործողի ֆինանսական առողջացման հնարավորության տեսանկյունից: Խոսքն այն մասին է, որ ընդերքօգտագործման իրավունքը դադարեցնելու գործընթացում օրենսդրությունը ընդերքօգտագործողի սնանկության վարույթում գտնվելու հանգամանքին որևէ նշանակություն չի տալիս և չի կարևորում ընդերքօգտագործողի կողմից խախտված պարտավորության բնույթը: Արդյունքում, ներկայումս հնարավոր է դադարեցնել ընդերքօգտագործողի իրավունքը նույնիսկ այն դեպքում, երբ նրա կողմից խախտվել է բյուջեի օգտին օրենքով նախատեսված վճարումներ կատարելու պարտավորությունը, որպիսի պայմաններում կրկին անհնար է դառնում սնանկության ինստիտուտի առաջնային նպատակի իրագործումը:

Ընդերքօգտագործողի սնանկության դեպքում որոշակի ուշադրության են արժանի նաև ընդերքօգտագործման իրավունքի օտարման հետ կապված հարցերը: Մասնավորապես, առաջին հերթին նկատի է առնվում այն հանգամանքը, որ Օրենսգրքի 22-24-րդ հոդվածներում նախատեսված են ընդերքօգտագործման իրավունքի օտարման առանձնահատուկ կանոններ, որոնց իմաստը հանգում է նրան, որ ընդերքօգտագործման իրավունքի օտարումը կարող է իրականացվել միայն իրավասու մարմնի համաձայնությամբ, իսկ առանց այդպիսի համաձայնության ընդերքօգտագործման փոխանցմանն ուղղված բոլոր գործարքները կամ գործողությունները առ ոչինչ են: Մյուս կողմից, Օրենքի 75-76-րդ հոդվածներում ամրագրված են պարտապանի գույքի վաճառքի վերաբերյալ կարգավորումներ, որոնք ոչ միայն չեն ներդաշնակվում Օրենսգրքի նշյալ կարգավորումների հետ, այլև դրանց համապատասխան գործելու դեպքում հնարավոր չէ ապահովել ընդերքօգտագործման իրավունքի օտարման վերաբերյալ Օրենսգրքի կարգավորումները²⁵:

Բացի այդ, չպետք է մոռանալ այն հանգամանքը, որ ինքնին ընդերքօգտագործման իրավունքի օտարումը կարող է դիտարկվել որպես ոչ իրացվելի գույք, քանի որ առանց դրա հետ կապված օբյեկտների օտարման, չի կարող ձեռքբերողի համար ծառայել իր նպատակային նշանակությամբ: Այլ կերպ ասած՝ ընդերքօգտագործման իրավունքի իրացումը կարող է ունենալ բարձր լիկվիդայնություն

SCC 5, number 37627] գործով 31.01.2019 թ. որոշումը (հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/17474/index.do>, 20.04.2021 թ. դրությամբ), *Linna T*, Business Sustainability and Insolvency Proceedings—The EU Perspective. *J Sustain Res.* 2020;2(2):e200019, էջեր 20-21 (հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <https://doi.org/10.20900/jsr20200019>, 22.04.2021թ. դրությամբ):

²⁵ Թերևս իրավիճակը մի փոքր այլ է այն դեպքում, երբ ընդերքօգտագործման իրավունքն օտարվում է որպես գրավի առարկա, քանի որ Օրենսգրքի 29-րդ հոդվածը դրա հարկադիր օտարման հրապարակային սակարկության մասնակցելու պայման է սահմանել դրան մասնակցելու վերաբերյալ Լիզգոր մարմնի կողմից տրված համաձայնությունը:

միայն այն դեպքում, երբ զուգորդվում է դրա հետ կապված օբյեկտների՝ որպես մեկ գույքային համալիրի օտարման հնարավորությամբ:

Այս կապակցությամբ ուշագրավ է Ղազախստանի Հանրապետության «Ընդերքի և ընդերքօգտագործման» մասին օրենքը²⁶, որի 40-42-րդ հոդվածները նախատեսում են ընդերքօգտագործման իրավունքի և դրա հետ կապված օբյեկտների օտարման հնարավորություն, այդ թվում՝ պարտապան իրավաբանական անձի լուծարման դեպքում: Ավելին, այս օրենքի 109-րդ հոդվածում սահմանված է, որ ընդերքօգտագործման իրավունքի և դրա հետ կապված օբյեկտների օտարումն իրականացվում է հրապարակային սակարկությունների միջոցով, և հրապարակային սակարկություններին մասնակցելու իրավունք ունեն այն իրավաբանական անձինք, որոնք լիազոր մարմնի կողմից համաձայնություն են ստացել դրանց մասնակցելու համար:

Այսպիսով՝ սնանկության վարույթի ընթացքում ընդերքօգտագործման իրավունքի դադարեցման և օտարման հիմնահարցերի վերաբերյալ կարելի է անել հետևյալ եզրահանգումները.

1. Պարտապանի ընթացիկ բնականոն գործունեության հետ կապված պարտավորության համապարփակ սահմանում առկա չէ, և այս հարցին յուրաքանչյուր դեպքում պետք է պարասխանել՝ ելնելով պարտապանի գործունեության ոլորտի առանձնահատկություններից, փյալ պարտավորության բնույթից, ինչպես նաև, անհրաժեշտության դեպքում, սնանկության գործի շրջանակում ներկայացված կոնկրետ ապացույցներից:

2. Մինչև սնանկ ճանաչելու հարցի լուծումը ընդերքօգտագործողը կարող է առանց դադարանի որոշման կատարել իր պարտավորությունները՝ դրանց՝ իր բնականոն ընթացիկ գործունեության հետ կապված լինելու հիմքով:

3. Մինչև ֆինանսական առողջացման հնարավորության հարցի լուծումը ընդերքօգտագործողի կողմից իր պարտավորությունների կատարումն անհրաժեշտ պայման է սնանկության վարույթի բնականոն ընթացքի համար, և սնանկության գործով կառավարչի առաջարկությամբ դադարանը պետք է թույլատրի դրանց կատարումը:

4. Սնանկ ճանաչված ընդերքօգտագործողի բոլոր պարտավորությունների անվերապահ կատարելիության առնչությամբ օրենսդրությամբ առկա ընդհանրական մոտեցումը ունի վերանայման անհրաժեշտություն՝ քննարկման առանցքում ունենալով այդ պարտավորություններից յուրաքանչյուրի բնույթը և սնանկության հիմքում ընկած «անվճարունակություն» հասկացության բովանդակությունը:

5. Ընդերքօգտագործման իրավունքի դադարեցման հիմք հանդիսացող պարտավորությունները հարկ է դասակարգել և բացառել սնանկության վարույթում գտնվող ընդերքօգտագործողի ընդերքօգտագործման իրավունքի

²⁶ Стен Кодекс Республики Казахстан “О недрах и недропользовании” (հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ [https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31764592#pos=3;-106, 15.04.2021](https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31764592#pos=3;-106,15.04.2021) թ. դրությամբ):

դադարեցման հնարավորությունը այնպիսի պարտավորությունների խախտման համար, որոնք կապված չեն հանրային անվտանգության ապահովման, շրջակա միջավայրի պահպանության, ինչպես նաև՝ ֆինանսական առողջացման ինստիտուտի հեղապնդած շահերի նկատմամբ գերակա այլ հանրային շահերի պաշտպանության հետ:

6. Ընդերքօգտագործման իրավունքի իրացվելիությունը երաշխավորելու նպատակով հարկ է դիտարկել այն դրա հետ կապված օբյեկտների հետ՝ որպես մեկ գույքային համալիր սնանկության վարույթում իրացնելու հնարավորության օրենսդրական ամրագրման նպատակահարմարությունը:

7. Հրապապ է սնանկության վարույթում ընդերքօգտագործման իրավունքը միայն իրավասու մարմնի համաձայնությամբ իրացնելու հնարավորությունը երաշխավորող դրույթների նախատեսման անհրաժեշտությունը:

Annotation. The fact of initiating bankruptcy proceedings implies impossibility of conducting subsoil user's certain obligations. In this context, problems relating to termination and alienation of subsoil user's rights arise, which are conditioned by some existing uncertainties and gaps at the legislative and practical level.

In this article, based on the theoretical sources, foreign and domestic legislation and case law, are analyzed the issues concerning the conduct of subsoil user's ordinary course of business obligations, classification of obligations, which are the basis for termination of subsoil rights, the alienation of subsoil rights and other related issues.

As a result of the study, authors have introduced a number of scientific-practical conclusions, which, among others, are directed to prohibition of subsoil right's termination on the basis of subsoil obligations not conditioned on public interest, as well as implementation of institutes of alienation of subsoil right and related objects as a property complex.

Аннотация. Факт инициирования процедуры банкротства подразумевает невозможность выполнения недропользователем определенных обязательств. В этом контексте возникают проблемы, связанные с прекращением и отчуждением прав недропользователя, которые обусловлены рядом существующих неопределенностей и пробелов на законодательном и практическом уровне.

В данной статье на основе теоретических источников, зарубежного и отечественного законодательства и судебной практики анализируются вопросы, касающиеся обязательств недропользователя, связанных с текущей хозяйственной деятельностью, классификации обязательств, являющихся основанием для прекращения прав на недра, отчуждения прав на недра и другие связанные с этим вопросы.

В результате проведенного исследования авторы внесли ряд научно-практических предложений, которые, в том числе, направлены на запрет прекращения права недропользования на основании обязательств по недропользованию, не обусловленных публичными интересами, а также внедрение институтов отчуждения права недропользования и связанных с ним объектов как имущественного комплекса.

Բանալի բառեր - ընդերքօգտագործման իրավունք, հանրային շահ, սնանկության վարույթ, մորատորիում, պարտապանի բնականոն ընթացիկ գործունեություն, ընդերքօգտագործման իրավունքի օտարում, գույքային համալիր:

Keywords: *subsoil rights, public interest, insolvency proceedings, moratorium, ordinary course of business, transfer of the right to use subsoil, property complex.*

Ключевые слова: *право пользования недрами, общественный интерес, производство по делу о несостоятельности (банкротстве), мораториум, текущая деятельность должника, переход права пользования недрами, имущественный комплекс.*

Տ. Մարկոսյան - ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի ուսանողական իրավաբանական խորհրդատվության կենտրոնի դասախոս-կոորդինատոր, Մնանկության գործով կառավարիչների որակավորման հանձնաժողովի անդամ, ՀՀ տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պետական հանձնաժողովի անդամ, ի.գ.թ., էլ. փոստի հասցե՝ tigranmarkosyan@ysu.am:

Մ. Մարկոսյան - ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարի օգնական, էլ. փոստի հասցե՝ mane.markosyanmtalaw@gmail.com:

Ներկայացվել է խմբագրության 30.04.2021 թ., տրվել է գրախոսության 30.04.2021 թ., երաշխավորվել է ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի քաղ. դատ. ամբիոնի ասիստենտ, ի.գ.թ. դոցենտ Օլիմպիա Մ. Գեղամյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 14.05.2021 թ.:

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ/CRIMINAL LAW/УГОЛОВНОЕ ПРАВО

ՄԱՐԻԱՄ ԲԱԴԴԱՍԱՐՅԱՆ

*ՀՌՀ իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի քրեական
իրավունքի և քրեական դատավարության իրավունքի ամբիոնի հայցորդ*

MARIAM BAGHDASARYAN

*Applicant for the Department of Criminal Law and
Criminal Procedure Law of the Institute of
Law and Politics of RAU*

МАРИАМ БАГДАСАРЯН

*Соискатель кафедры уголовного права и
уголовно-процессуального права
Института права и политики РАУ*

**ԱՌԱՆՁԻՆ ԴԱԺԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՈՒՄ**

**THE CONCEPT OF PARTICULAR CRUELTY
IN CRIMINAL LAW**

ПОНЯТИЕ «ОСОБАЯ ЖЕСТОКОСТЬ» В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ

Նախահեղափոխական Ռուսաստանի 1845 և 1903 թվականների օրենքների ժողովածուները, Խորհրդային Ռուսաստանի 1922 և 1926 թվականների, Խորհրդային Հայաստանի 1927 թվականի քրեական օրենսգրքերը սպանության ծանրացնող հանգամանք էին սահմանել այն «տուժողի համար առանձնակի տանջալի եղանակով կատարելը»:

Ռուսաստանի Դաշնության 1960 թվականի և Հայաստանի Հանրապետության 1961 թվականի քրեական օրենսգրքերը «տուժողի նկատմամբ առանձնակի տանջալի եղանակով կատարված» սպանության փոխարեն, սպանության ծանրացնող հանգամանք սահմանեցին սպանությունը «առանձին դաժանությամբ» կատարելը, որը բովանդակային առումով ներառում էր ինչպես սպանության կատարման եղանակը, այնպես էլ հանցավորի առանձին դաժանությունը վկայող սպանության բոլոր դեպքերը: Այսինքն՝ «առանձին դաժանություն» հասկացության բովանդակությունը ավելի լայն և ընդգրկուն է, քան «առանձին տանջալի եղանակ»-ը հասկացության բովանդակային կիրառման շրջանակը և վերջինս, փաստորեն, ներառվում է «առանձին դաժանություն» հասկացության մեջ՝ կազ-

մելով նրա մի մասը: Գործնականում իրեն արդարացրած օրենսդրական այս հաջողված ձևակերպումը պահպանվեց և տեղ գտավ նաև Ռուսաստանի Դաշնության 1996 թվականի և Հայաստանի Հանրապետության 2003 թվականի քրեական օրենսգրքերում: Այն նույնությամբ պահպանվել է նաև ՀՀ քրեական նոր օրենսգրքի նախագծում:

Առանձին դաժանությամբ կատարված սպանությունները ծանրացնող հանգամանքներում կատարված սպանությունների մեջ զգալի թիվ են կազմում: Ըստ հրապարակումների՝ Ռուսաստանի Դաշնությունում դրանք կազմում են ծանրացնող հանգամանքներում կատարված սպանությունների ընդհանուր թվի շուրջ մեկ երրորդը¹: Հայաստանում այդ թիվը հնարավոր չէրավ ճշտել, քանի որ ծանրացնող հանգամանքներում կատարված սպանության առանձին հանցատեսակներով, այդ թվում և առանձին դաժանությամբ կատարված սպանություններով, իրավասու պետական մարմնում հաշվառում չի տարվում՝ «վիճակագրական հաշվառումների իրականացման համար նախատեսված ծրագրային ապահովումը նման տեխնիկական հնարավորություններով օժտված չլինելու պատճառով»²: Կարծում ենք, ինչպես բոլոր հանցատեսակներով, այնպես էլ սպանությունների գործերով, և մասնավորապես ծանրացնող հանգամանքներում կատարված սպանություններով, վիճակագրական հաշվառումների իրականացումը խիստ կարևոր է բոլոր առումներով, այդ թվում նաև վերոնշյալ բնույթի հանցագործություններով համապատասխան կանխարգելիչ միջոցառումների մշակումից և իրականացումից մինչև այդ բնույթի հանցագործություններով արդարացի պատիժների սահմանումը:

Առանձին դաժանությունը դասվում է գնահատողական կատեգորիաների շարքին, որի բացահայտումը պահանջում է համալիր և համակարգված մոտեցում՝ իր մեջ ընդգրկելով ոչ միայն իրավունքի, այլև հոգեբանության, հոգեբուժության, սոցիոլոգիայի և գիտության այլ ոլորտներ:

Դաժանությունը զուտ մարդուն բնորոշ գիծ է, բնության մեջ այն գոյություն չունի: Գառին սպանող գայլը դաժան չէ, քանի որ գործում է այն բնազդների ազդեցության ուժով, որոնք նրա մեջ դրվել են բնության կողմից՝ քաղցը բավարարելու համար: Սակայն անձը, որը սպանում է մեկ ուրիշին, իր ստոր դրդումներից ելնելով դրսևորում է դաժանություն, քանի որ գիտակցում է իր արարքի անբարոյական բնույթը³:

Անձի կողմից դրսևորած դաժանության խնդիրներին անդրադարձել են հայտնի իրավագետներ Ն. Ս. Տազանցևը, Ա. Կ. Պիտերցևը, Ա. Ա. Պիոնտկովսկին, Մ. Դ. Շարգորոդսկին, Մ. Կ. Անիյանցը, Գ. Ի. Չեչելը, Ս. Վ. Բորոդինը, Վ. Գ. Բեյլանը, Ն. Ս. Սվիդլովը, Մ. Ի. Բաժանովը, Վ. Վ. Ստաշիսը, Յու. Մ. Անտոնյա-

¹ Стѹ Гречка Е.С., Объективные и субъективные факторы в квалификации убийства с особой жестокостью. Вопросы науки и образования. Август 2018 N14 (26), *Стељмах Т.А.*, Особая жестокость совершения преступления как квалифицирующий признак убийства, Ученые труды Российской Академии адвокатуры и нотариата, N3 (18) 2010, էջ 97-101:

² Стѹ ՀՀ Սստիկանության շտաբի գրություն, 2ն.5/2/27363-20, 07.07.2020 թ.:

³ Стѹ *Попов А.Н.*, Убийство совершенное с особой жестокостью, а также общеопасным способом. СП6 2001, էջ 9-10:

նը, Լ. Ա. Անդրեան, Պ. Յու. Կոնստանտինովը, Ն. Ի. Ջագորոդնիկովը, Բ. Վ. Ջորավոմիսլովը, Ս. Ս. Բեգրուկովը, Յու. Մ. Բրայնինը, Լ. Դ. Գաուխմանը, Ե. Ա. Ֆրոլովը, Ս. Վ. Ռոստորոպովը, Վ.Վ.Տկաչենկոն, Ա. Գ. Մենշիկովան, Դ. Տ. Շայկենովան, Ժ. Վ. Տրիշինան, Օ. Վ. Արտյուշինան, Ն. Պ. Պոպովան, Տ. Ա. Պլակսինան և ուրիշներ: Ագրեսիայի, բռնության և դաժանության, անձի նյարդային խանգարումների՝ հիստերիայի, վախի, ատելության, մարդու հոգեկանի կառուցվածքային բաղադրիչների, հոգեբանական մեխանիզմների վերլուծությունը եղել է հայտնի հոգեբան, հոգեբույժ և նյարդաբան, հոգեվերլուծության ուսմունքի հիմնադիր Ջիգմունդ Ֆրոյդի և նրա գլխավորած «Վիեննայի հոգեվերլուծական հասարակություն» կազմակերպության անդամներ, հայտնի հոգեվերլուծաբաններ և հոգեբանական խորհրդատուներ Էռնեստ Ջոնսի, Կարլ Գուստավ Յունգի, Ալֆրեդ Ադլերի, Հանս Սակսի, Օտտո Ռանկի, Շանդրո Ֆերենցիի և այլոց ուսումնասիրության առարկան:

Դաժանության և առանձին դաժանության՝ որպես վարքագծի տեսակների, սույն վերլուծությունն իր մեջ ներառում է երևույթի իրավական կողմը կապված անձի կյանքի դեմ ուղղված հանցագործությունների՝ մասնավորապես առանձին դաժանությամբ կատարված սպանության քրեաիրավական վերլուծության և արարքի որակման հետ: Հետազոտության խնդիրն է քրեաիրավական առումով հանցավոր արարքում առանձին դաժանության դրսևորման համակարգային վերլուծությունը:

Դաժանությունը որպես վարքագծի տեսակ հատուկ է միայն մարդուն: Հայոց լեզվի ստուգաբանական և բացատրական բառարաններում⁴, նույնը և Ա. Ի. Օժեգովի⁵, Վ. Ի. Դալի⁶ կողմից հեղինակած ռուսաց լեզվի բացատրական բառարաններում, դաժանությունը մեկնաբանվում է որպես «ծայրահեղ դաժան», «անգութ», «անխիղճ», «բիրտ», «վայրագ» հատկություն, որով բնութագրվում է անձի ծայրահեղ բացասական վարքագիծը: Ինչպես նշել է Ա. Ա. Թամազյանը, «իրավագիտության մեջ դաժանության մեկնաբանությունը չի տարբերվում նրա բառարանային բացատրությունից, սակայն բովանդակային իմաստով այն ավելի լայն է, կրում է նաև ֆիզիկական և հոգեկան տառապանքների պատճառումը: Անձին դիտավորությամբ կյանքից զրկելու ցանկացած դեպք իր մեջ պարունակում է անգթություն, անխղճություն, ֆիզիկական կամ հոգեկան տառապանք պատճառելու հատկանիշներ, հետևաբար ցանկացած սպանություն իր մեջ կրում է դաժանության հատկանիշ, սակայն ցավ և տառապանք պատճառող ցանկացած սպանություն չէ, որ համարվում է առանձին դաժանությամբ կատարված: Առանձին դաժանությամբ կատարված սպանության հիմքում ընկած է ոչ թե դաժանության դրսևորումն ընդհանրապես, այլ հատուկ, առանձին դաժանությունը: **Օրենքը, սակայն, չի սահմանում առանձին դաժանության հասկացությունը: Այն գնա-**

⁴ Տե՛ս *Ջահուկյան Գ. Բ.*, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Երևան. 2010, էջ 179, *Սուքիասյան Ա. Մ.*, Հայոց լեզվի հոմանիշների բացատրական բառարան, Երևան, 2009, էջ 224, *Աղայան Է. Բ.*, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երևան, 1976, էջ 270:

⁵ Տե՛ս *Ожегов С.И.*, Толковый словарь русского языка, М., 2009, էջ 166-167:

⁶ Տե՛ս *Даль В.И.*, Толковый словарь русского языка, М., 2010, էջ 265:

հատողական կատեգորիա է, որը բովանդակային ճշգրտում է ստանում յուրաքանչյուր գործի կոնկրետ հանգամանքներից ելնելով»⁷:

Առանձին դաժանության գնահատողական բնույթը բարդություններ է առաջացնում հանցավորի արարքը որպես առանձին դաժանությամբ կատարված սպանություն որակելու համար: Նույնը վերաբերում է նաև ծանր, միջին ծանրության վնաս պատճառելու, ֆիզիկական ուժեղ ցավ կամ հոգեկան ուժեղ տառապանք պատճառելու, բռնաբարության, սեքսուալ բնույթի բռնի գործողությունների այն հանցավոր դեպքերին, որտեղ առանձին դաժանությունը սահմանվում է որպես արարքը որակյալ դարձնող հատկանիշ:

Գործնականում խնդիրներ են առաջանում առանձին դաժանությամբ կատարված սպանության դեպքում հանցավորի դրսևորած դիտավորության ձևի, սպանությունը առանձին դաժանությամբ կատարված լինելը վկայող հատկանիշների, դիակի անդամահատման և անարգման դեպքում հանցավորի արարքում առանձին դաժանության հատկանիշի բացահայտման, գնահատման և հանցավորի արարքի ճիշտ քրեաիրավական գնահատման առումով կարևոր նշանակություն ունեցող այլ հարցերում: Այդ է պատճառը, որ առանձին դաժանության հասկացությանը և արարքի քրեաիրավական գնահատման հարցերին մշտապես անդրադարձել են ԽՍՀՄ, ՌԴ, ՀՀ դատական բարձրագույն ատյաններն իրենց որոշումներում: Մասնավորապես, ԽՍՀՄ Գերագույն դատարանի պլենումի 1963 թվականի հուլիսի 3-ի «Դիտավորյալ սպանությունների վերաբերյալ գործերով դատական պրակտիկայում ծագած որոշ հարցերի մասին» որոշմամբ, նույն մարմնի 1975 թվականի հուլիսի 27-ի «Դիտավորյալ սպանությունների վերաբերյալ գործերով դատական պրակտիկայի մասին» որոշմամբ, ՌԴ գերագույն դատարանի պլենումի 1992 թվականի դեկտեմբերի 22-ի, ՀՀ գերագույն դատարանի պլենումի 1993 թվականի դեկտեմբերի 2-ի «Դիտավորյալ սպանությունների վերաբերյալ գործերով դատական պրակտիկայի մասին» որոշումներում, ՌԴ գերագույն դատարանի պլենումի 1999 թվականի հունվարի 27-ի «Սպանությունների վերաբերյալ գործերով դատական պրակտիկայի մասին» որոշմամբ անդրադարձ է կատարվել առանձին դաժանության հասկացության բնութագրիչներին, հանցագործության օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ կողմերի հատկանիշներին:

ԽՍՀՄ Գերագույն դատարանն իր 1963 թվականի հուլիսի 3-ի «Դիտավորյալ սպանությունների վերաբերյալ գործերով դատական պրակտիկայում ծագած որոշ հարցերի մասին» որոշմամբ նշել է, որ առանձին դաժանությունը պայմանավորվում է ոչ միայն սպանության կատարման եղանակով, այլև հանցավորի առանձին դաժանությունը վկայող այլ հանգամանքներով: ԽՍՀՄ գերագույն դատարանը 1975 թվականի հունիսի 27-ի «Դիտավորյալ սպանությունների վերաբերյալ գործերով դատական պրակտիկայի մասին» որոշմամբ նշում է, որ օրենքի համաձայն առանձին դաժանությունը կապվում է ինչպես սպանության եղանակի, այնպես էլ հանցավորի առանձին դաժանության դրսևորումը վկայող

⁷ Տե՛ս Թամազյան Ա. Ա., Սպանությունների որակման հիմնախնդիրները, Երևան, 2011, էջ 131:

այլ հանգամանքների հետ: Առաջարկվել է առանձին դաժանությամբ կատարված սպանությունների շարքին դասել, այդ թվում նաև դիակն անարգելու դեպքերը, բացառությամբ հանցագործությունը թաքցնելու նպատակով նրա ոչնչացումն ու մասնատումը⁸: Հետագայում դատական բարձրագույն ատյանը փոխեց իր դիրքորոշումը: ՌԽՖՍՀ գերագույն դատարանի 1992 թվականի դեկտեմբերի 22-ի «Դիտավորյալ սպանությունների գործերով դատական պրակտիկայի մասին» որոշման մեջ առանձին դաժանությամբ կատարված սպանությունների թվարկած ցուցակից հանվեց դիակն անարգելը⁹:

Համաձայն ՀՀ գերագույն դատարանի պլենումի 1993 թվականի դեկտեմբերի 2-ի «Դիտավորյալ սպանությունների վերաբերյալ գործերով դատական պրակտիկայի մասին» որոշման՝ «Օրենքը առանձին դաժանությունը կապում է ինչպես սպանության եղանակի, այնպես էլ այլ հանգամանքների հետ, որոնք կվկայեն հանցավորի կողմից առանձին դաժանություն ցուցաբերելը:

Առանձին դաժանության հատկանիշ, մասնավորապես, առկա է, երբ կյանքից զրկելուց առաջ կամ սպանության ընթացքում տուժողի նկատմամբ կիրառվել են տանջանքներ, խոշտանգում, կամ նա ենթարկվել է ծաղրուծանակի կամ սպանությունը կատարվել է այնպիսի եղանակով, որը հանցավորի համար ակնհայտորեն կապված է տուժողին առանձնահատուկ տանջանքներ պատճառելու հետ (մեծ թվով մարմնական վնասվածքներ հասցնելը, տանջալիորեն ազդող թույն օգտագործելը, մարդուն ողջակիզելը, երկար ժամանակ սննդից, ջրից զրկելը և այլն), սակայն պետք է նկատել, որ սուկ մարմնական վնասվածքների քանակը ինքնին հիմք չի կարող լինել արարքը առանձին դաժանությամբ կատարված որակելու համար:

Առանձին դաժանությունը կարող է արտահայտվել նաև այն ժամանակ, երբ սպանությունը կատարվել է տուժողի մերձավորների ներկայությամբ և հանցավորը գիտակցել է, որ իր գործողություններով նրանց հատուկ տանջանքներ է պատճառում: Հանցագործությունը թաքցնելու նպատակով դիակի անդամահատումը կամ ոչնչացումը չի կարող դիտվել սպանությունը որպես առանձին դաժանությամբ կատարված որակելու հիմք»¹⁰:

Առանձին դաժանության հասկացության բացահայտմանն անդրադարձել է նաև ՌԴ գերագույն դատարանի պլենումը 2004 թվականի հունիսի 15-ի «ՌԴ քրեական օրենսգրքի 131 և 132 (բռնաբարությունը և սեքսուալ բնույթի բռնի գործողությունները) հոդվածներով նախատեսված գործերով դատական պրակտիկայի մասին» և 2014 թվականի դեկտեմբերի 4-ի «Անձի սեռական անձեռնմխելիության և սեռական ազատության դեմ ուղղված հանցագործություններով դատական պրակտիկայի մասին» որոշումներում:

⁸ Стен Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР 1924-1986 гг. /Под. Общ. ред. В.И. Теребилова, М., 1987, էջ 627-628, Андреева Л.А., Константинов П.Ю., Влияние жестокости преступного поведения на уголовную ответственность, СПб., 2002, էջ 120.

⁹ Стен Бюллетень Верховного Суда РФ, 1993, N2.

¹⁰ Стен Հայաստանի Հանրապետության Գերագույն դատարանի պլենումի որոշումների ժողովածու 1991-1995, Երևան 1995թ. էջ 80-81:

Սպանությունների վերաբերյալ գործերով դատական պրակտիկայի մասին ՌԴ գերագույն դատարանի պլենումի 1992 թվականի դեկտեմբերի 22-ի, ՀՀ գերագույն դատարանի պլենումի 1993 թվականի դեկտեմբերի 2-ի որոշումներում առանձին դաժանության հասկացության մեկնաբանման կապակցությամբ տրվել են միանման պարզաբանումներ կապված թե դատական պրակտիկայում հանդիպող դաժանության դրսևորման ձևերի, թե հանցագործության օբյեկտիվ կողմից արարքի կատարման եղանակի և (կամ) հանգամանքների հետ:

Ռուսաստանի Դաշնության գերագույն դատարանի պլենումի 1999 թվականի հունվարի 27-ի որոշումը անդրադառնալով ինչպես հանցագործության կատարման եղանակին, այնպես էլ հանցավորի կողմից առանձին դաժանություն ցուցաբերելը վկայող այլ հանգամանքներին, միաժամանակ պարզաբանել է, որ արարքը առանձին դաժանությամբ կատարված սպանություն որակելու համար անհրաժեշտ է որպեսզի սպանության դեպքում առանձին դաժանություն ընդգրկված լինի հանցավորի դիտավորությամբ: Փաստորեն, սպանությունն առանձին դաժանությամբ կատարված լինելու համար, բոլոր դեպքերում, պետք է առկա լինի ոչ միայն հանցավորի վերաբերմունքը հետևանքի նկատմամբ, այլև տուժողին առանձին դաժանությամբ սպանելու նրա դիտավորությունը: Այսինքն, առանձին դաժանության հատկանիշները վերաբերում են ինչպես հանցագործության օբյեկտիվ կողմին, այնպես էլ՝ սուբյեկտիվ կողմին:

Առաջին հայացքից թվում է թե տուժողին կյանքից զրկելու եղանակի առանձին դաժան բնույթը գիտակցելը, ինչպես նաև տուժողի մահը հենց այդ եղանակով ցանկանալը կամ գիտակցաբար թույլ տալը հստակ են և հասկանալի: Սակայն այս ամենով հանդերձ, դժվար չէ նկատել նշված որոշումներով տրված պարզաբանումների անկատար լինելը, մասնավորապես՝ նրանցում սահմանված առանձին դաժանությունը վկայող «այլ հանգամանքների» անորոշ բնույթը, առանձին դաժանության չափորոշիչների բացակայությունը կամ նրա ոչ բավարար բացահայտումը, նրանցում միայն սպանության առանձին դաժանությունը վկայող մասնավոր դեպքերի թվարկումը, արարքի գնահատման հայեցողական բնույթը, առանձին տառապանքի չափորոշիչների բացակայությունը օբյեկտիվորեն դժվարություններ են առաջացնում հանցակազմի ամբողջական բացահայտման, դրա հետ կապված արարքի ճիշտ քրեաիրավական գնահատման հարցում: Մինչդեռ օրենքը պահանջում է առանձին դաժանություն հասկացության ամբողջական բացահայտում, իսկ առանձին դաժանության բացահայտումը այդ առաջին հերթին նրա բաղադրիչների՝ «դաժանության» և նրա դրսևորման «առանձին» բնույթի, դրանք բնութագրող հատկանիշների բացահայտումն է:

Ընդհանրապես, հանցակազմի հատկանիշները պետք է օրենսդրի կողմից հստակ ձևակերպված և ամրագրված լինեն օրենքում: Անընդունելի է դրանց օգտագործումն առանց հանցակազմում դրանց օրենսդրական բնորոշման, առավել ևս հանցակազմում, որի համար օրենքը նախատեսում է ամենախիստ պատասխանատվություն, ընդհուպ՝ ցմահ ազատազրկում:

Հանցագործության օրենսդրական բնորոշման բացակայությունը, ՌԴ և ՀՀ

դատական բարձրագույն ատյանների ոչ սպառիչ և ոչ հստակ պարզաբանումները վեճերի առիթ են դարձել ոչ միայն քրեական իրավունքի տեսության մեջ, այլև իրավակիրառ պրակտիկայում:

Չնայած առանց գնահատողական կատեգորիաների կիրառման ամբողջապես հնարավոր չէ լուծել քրեական իրավունքի խնդիրները, սակայն անհրաժեշտ է նվազագույնի հասցնել գնահատողական կատեգորիաների օգտագործումը հանցագործության որակյալ հատկանիշների շարքում:

Լ. Ա. Անդրեևան և Պ. Յու. Կոնստանտինովը գտնում են, որ առանձին դաժանության օրենսդրական պարզաբանումը հնարավոր չէ¹¹: Ա. Ն. Պոպովը նշում է, որ սպանության դեպքում առանձին դաժանությունը դրսևորվում է տուժողին առանձին, հատուկ ֆիզիկական և (կամ) հոգեկան տառապանք պատճառելով¹²: Ն. Պ. Պոպովան առանձին դաժանության տակ հասկանում է տուժողին դիտավորության մեջ առանձին ֆիզիկական և հոգեկան տառապանք պատճառելը՝ ծաղրուծանակի, տանջանքի, խոշտանգման, կտտանքի կամ սադիստական մեթոդներով¹³: Ա. Ն. Դրուժկովն առանձին դաժանություն է համարում տուժողին կենդանության ժամանակ, իսկ որոշակի կոնկրետ հանգամանքներում և նրա մերձավորներին՝ խոշտանգման, կտտանքի, տանջանքի կամ ծաղրուծանակի կիրառմամբ տանջալիորեն ֆիզիկական ցավ և հոգեկան տառապանք պատճառելը¹⁴:

Դաժանությունը դիտավորությամբ ֆիզիկական և (կամ) հոգեկան տառապանք պատճառելն է, իսկ ֆիզիկական կամ հոգեկան տառապանք կարող են առաջացնել անձի խոշտանգումը, տանջահարելը, մարդկային արժանապատվության ստորացումը, ծաղրուծանակը և նմանատիպ այլ ստոր ու քստմնելի արարքներ: Այսինքն՝ դաժանությունը կարող է արտահայտվել խոշտանգման, տանջահարման, մարդկային արժանապատվության ստորացման, ծաղրուծանակի և նմանօրինակ այլ եղանակներով: Հետևաբար, նշված յուրաքանչյուր դրսևորում կարող է հանդիսանալ դաժանության մասնավոր դեպք:

Խոշտանգումը՝ տարբեր առարկաների և գործոնների ներգործությամբ մարդուն դիտավորությամբ ուժեղ ֆիզիկական ցավ, ինչպես նաև հոգեկան ուժեղ տառապանք պատճառելն է:

Ծաղրուծանակը, մարդկային արժանապատվության ստորացումը՝ մարդու ներաշխարհը խորությամբ վիրավորող, նրան անարգող, բովանդակությամբ ամբարտաճան և վիրավորական վարքագիծն է:

Տանջանքը՝ սննդից, ջրից, ջերմությունից երկարատև զրկելու կամ տուժողին առողջության համար վտանգավոր պայմաններում պահելու կամ թողնելու կամ այլ նմանատիպ գործողություններն են, որոնք ուղղված են տուժողին տառա-

¹¹ Տե՛ս *Андреева Л.А., Константинов П.Ю., Влияние жестокости преступного поведения на уголовную ответственность*. СПб., 2002, էջ 111-113:

¹² Տե՛ս *Попов А.Н., Убийства при отягчающих обстоятельствах*, СПб., 2003, էջ 361:

¹³ Տե՛ս *Попова Н.П., Ответственность за преступления, совершенные с особой жестокостью: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2005*:

¹⁴ Տե՛ս *Попова Н.П., Ответственность за преступления, совершенные с особой жестокостью: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2005*:

պանքներ պատճառելուն:

Դժվար չէ նկատել, որ դաժանության վերոհիշյալ բազմաթիվ հատկանիշները նույնպես սահմանային են, գնահատողական և այդպիսին է նաև դրանց գործադրման արդյունքը՝ պատճառված ֆիզիկական և (կամ) հոգեկան տառապանքը: Այսինքն՝ **չափելի չէ ոչ միայն կիրառված միջոցի, այլև դրանց արդյունքում պատճառված տառապանքի աստիճանը**: Ուստի, կրկին հանգում ենք այն խնդրին, որ ցանկացած տանջանք ու տառապանք պատճառելը դաժանություն է, իսկ թե որն է նրանց այն չափաքանակը, որը կհանգեցնի առանձին դաժանության՝ սահմաված չէ: Ստացվում է, որ առանձին դաժանությունը, որպես հանցագործության հատկանիշ սահմանող հանցակազմում, առկա է երկու կամ կրկնակի գնահատողական հասկացություն՝ «դաժանությունը» իր տարաբնույթ դրսևորմամբ և «տառապանքը» որպես դաժանության դրսևորման արդյունք: Այսինքն, չնայած խոշտանգումը, ծաղրուծանակը, մարդկային արժանապատվության ստորացումը, անարգանքը, տանջանքը, սադիզմը և նմանատիպ այլ ինքնուրույն դրսևորումները իրենց մեջ պարունակում են հանցավորի դաժանության հատկանիշներ, սակայն այդպիսիք միշտ չէ, որ վկայում են հանցավորի առանձին դաժանության մասին: Դրանք կարող են հանդիսանալ առանձին դաժանության դրսևորումներ միայն այն դեպքում, երբ այդպիսիք ուղեկցվել են տուժողին առանձին տանջանքների պատճառմամբ:

Արդեն իսկ նկատել ենք, որ ցանկացած սպանություն իր մեջ կրում է դաժանության հատկանիշ, առաջացնում ֆիզիկական և (կամ) հոգեկան տառապանք: Հետևաբար, առանձին դաժանությունը պահանջում է ոչ թե ընդհանրապես տանջանքի և տառապանքի պատճառում, այլ հատուկ, առանձնակի տանջանքի և տառապանքի պատճառում: Եվ այստեղ նույնպես հնարավոր չէ սահմանել տուժողի կրած տանջանքի և տառապանքի սահմանը և հանգել կոնկրետ հետևության՝ արարքը առանձին դաժանությամբ կատարված լինելու կամ չլինելու մասին: Հետևաբար, դարձյալ մնում է արձանագրել, որ առանձին դաժանությունը գնահատողական կատեգորիա է, որը բովանդակային ճշգրտում է ստանում միայն գործի կոնկրետ փաստական հանգամանքներից ելնելով:

Դաժանության նկարագրման կամ սահմանման համար երբեմն տրվում են տարբեր բառային ձևակերպումներ:

Կարծում ենք, որ իրավաբանական առումով դաժանության նկարագրման կամ սահմանման համար ընդունելի չեն այնպիսի բառակապակցությունները, որոնք դաժանությունը կապում են «հրեշավոր», «ահավոր», «սարսափելի», «ցնցող», «սահմոկեցուցիչ» և նման այլ «գրական», «գեղարվեստական» ձևակերպումների հետ: Այս առումով մեզ ոչինչ չի տալիս «ահավոր դաժան», «սարսափելի դաժան», «սահմոկեցուցիչ դաժան» և նման ձևակերպումները, հենց նաև դրանք միմյանցից տարբերակելու հարցում: Պարզ չէ, թե, օրինակ, «սարսափելի դաժանություն»-ն ինչով է տարբերվում «սահմոկեցուցիչ դաժանություն»-ից, սրանք՝ «ահավոր դաժանություն»-ից, սրանք՝ «հրեշավոր դաժանություն»-ից և այդպես շարունակ:

Միևնույն ժամանակ, պետք է հստակեցնել և գործածել առանձին դաժանության հատկանիշի դրսևորման հնարավորին չափ միմյանց չկրկնող և չփոխարինող, օրենքի որոշակիության պահանջն ապահովող, կիրառելի իրավաբանական ձևեր, մշտապես նկատի ունենալով, որ **դաժանությունն առանձին դաժանությունից տարանջատելն որքան էլ դժվար, սակայն պարտադիր պայման է, որքանով որ դրանով է պայմանավորված այլ ծանրացնող հանգամանքների բացակայության դեպքում, հանցավորի գործողությունները հասարակ կամ որակյալ սպանություն որակելը:**

Քրեական իրավունքում առանձին դաժանությունը հանդես է գալիս մի դեպքում որպես պատասխանատվությունը և պատիժը ծանրացնող, մյուս դեպքում՝ արարքը որակյալ դարձնող հանգամանք: Այն դեպքերում, երբ առանձին դաժանությունը հանդիսանում է համապատասխան հոդվածով նախատեսված հանցագործության հատկանիշ, արարքը որակյալ դարձնող հանգամանք, ապա այն միևնույն հանցագործության մեջ չի կարող դիտվել նաև որպես պատիժը և պատասխանատվությունը ծանրացնող հանգամանք: Նշված դրույթները իրենց օրենսդրական ամրագրումն են ստացել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 63-րդ հոդվածի 1-ին մասի 11-րդ կետում և նույն հոդվածի 4-րդ մասում, համաձայն որի պատասխանատվությունը և պատիժը ծանրացնող հանգամանքներ են՝ «հանցանքն առանձին դաժանությամբ ... կատարելը» և որ «եթե սույն հոդվածի 1-ին մասում նշված որևէ հանգամանք սույն օրենսգրքի համապատասխան հոդվածով նախատեսված է որպես հանցագործության հատկանիշ, ապա դա չի կարող կրկին հաշվի առնվել որպես պատասխանատվությունը և պատիժը ծանրացնող հանգամանք»:

Բացի սպանության հանցակազմից՝ քրեական օրենսգրքի տարբեր հոդվածներում նույնպես առանձին դաժանությունը սահմանվել է որպես արարքը որակյալ դարձնող հանգամանք: Այսպես՝ դիտավորությամբ առողջությանը ծանր, միջին ծանրության վնաս, ֆիզիկական ուժեղ ցավ կամ հոգեկան ուժեղ տառապանք պատճառելու, բռնաբարության, սեքսուալ բնույթի բռնի գործողությունների հանցագործություններով առանձին դաժանությունը նույնպես հանդիսանում է որպես արարքը որակյալ դարձնող հանգամանք: Փաստորեն, **իրավական տեսակետից առանձին դաժանությունը իրենից ներկայացնում է քրեաիրավական կատեգորիա, որի հիման վրա ձևավորվում է առանձին դաժանությամբ կատարված հանցագործությունների ամբողջական համակարգ:** Հետևաբար, առանձին դաժանության հասկացության սահմանումը, նրա օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ կողմերի հատկանիշների բացահայտումը կարևոր են նաև վերոնշյալ հանցավոր արարքների ճիշտ քրեաիրավական որակման համար:

Սրա հետ մեկտեղ ՀՀ քրեական օրենսգրքի մի շարք հոդվածներում որպես արարքը ծանրացնող հանգամանք է սահմանվում՝ «դաժան վերաբերմունք»-ը, «անձնական արժանապատվությունը պարբերաբար ստորացնել»-ը, «ծաղրուծանակ»-ը, «տանջանք»-ը, «խոշտանգում»-ը, «ֆիզիկական կամ հոգեկան տառապանք պատճառել»-ը, ՌԴ քրեական օրենսգրքում նաև «սադիզմ»-ը, որոնք

բոլորն էլ այս կամ այն չափով իրենց մեջ կրում են դաժանության հատկանիշներ, սակայն, փաստորեն՝ այլ եզրույթի ներքո: Սրանց բացահայտումը նույնպես կարևորվում է դաժանության և առանձին դաժանության հասկացությունների բացահայտման, հստակության և այն կիրառման առումով առավել դյուրին դարձնելու համար:

Ինչ վերաբերում է ՌԴ գերագույն դատարանի պլենումի 1999 թվականի հունվարի 27-ի «Սպանության գործերով դատական պրակտիկայի մասին» որոշմամբ և ՌԴ գերագույն դատարանի պլենումի 2004 թվականի հունիսի 15-ի «ՌԴ քրեական օրենսգրքի 131 և 132 (բռնաբարությունը և սեքսուալ բնույթի բռնի գործողությունները) հոդվածներով նախատեսված գործերով դատական պրակտիկայի մասին» որոշմամբ առանձին դաժանության վերաբերյալ տրված մեկնաբանություններին, ապա նրանք դրսևորման արդյունքի առումով չեն համապատասխանում միմյանց: Ի տարբերություն «Սպանությունների գործերով դատական պրակտիկայի մասին» որոշմամբ առանձին դաժանության դրսևորման արդյունք հանդիսացող տառապանքի, անձի սեռական ազատության և սեռական անձեռնմխելիության դեմ ուղղված հանցագործություններով ՌԴ գերագույն դատարանի պլենումի 2004 թվականի հունիսի 15-ի որոշմամբ առանձին դաժանության արդյունք են հանդիսանում ոչ միայն տառապանքը, այլև տանջանքը:

ՌԴ գերագույն դատարանի պլենումի նշյալ երկու որոշումների միջև տեղ գտած այս և այլ տարբերությունները բացատրվում են վերոնշյալ հանցակազմերի առանձնահատկություններով:

Այնուամենայնիվ, միևնույն եզրույթով սահմանված գնահատողական կատեգորիայի վերաբերյալ նույն մարմնի կողմից նրա տարբեր մեկնաբանությունները, թեկուզև տարբեր հանցակազմերի առնչությամբ, մեր կարծիքով ընդունելի չէ:

Գտնում ենք, որ տանջանքը (անձին տանջելը) ավելի շատ առանձին դաժանության դրսևորման ձև է, օբյեկտիվ կողմի հատկանիշ, գործողություն, որն ուղղված է տառապանք պատճառելուն:

Պատահական չէ, որ ՌԴ գերագույն դատարանի պլենումի 2014 թվականի դեկտեմբերի 4-ի որոշման մեջ դատական բարձրագույն ատյանը հրաժարվել է օգտագործել «տանջանք» բառը՝ որպես առանձին դաժանությունը բնութագրող հետևանք, որպես այդպիսին թողնելով միայն «տառապանք» հասկացությունը:

Բազմաթիվ հեղինակներ նույնպես տառապանքը համարում են հանցագործության կատարման ժամանակ առանձին դաժանության դրսևորման արդյունք:

Այսպես, Ա.Ն. Պոպովի կարծիքով առանձին դաժանությունը տուժողին առանձնակի ֆիզիկական և (կամ) հոգեկան տառապանք պատճառելն է, Օ.Վ. Արտյուշինայի կարծիքով՝ այն ուժեղ ֆիզիկական կամ հոգեկան տառապանք պատճառելն է, Տ.Ա. Պլակսինայի կարծիքով՝ այն ծայրաստիճան տառապանքներ պատճառելու փաստն է, Ն.Պ. Պոպովայի կարծիքով՝ այն բացառիկ ֆիզիկական և հոգեկան տառապանք պատճառելն է:

Այս և այլ հեղինակներ, խոսելով տառապանքի դրսևորման տարբեր աստիճանի մասին, հենց դրանք էլ համարել են առանձին դաժանությամբ կատարված

հանցագործության արդյունքը բնութագրող հատկանիշ¹⁵161718:

Ինչպես արդեն նկատել ենք ՀՀ և ՌԴ բարձրագույն դատական ատյանները իրենց բազմաթիվ որոշումներում տանջանքը համարում են որպես արարք, գործողություն, հանցավոր վարքագծի գործընթաց և ոչ թե դրանց հետևանք:

Լ. Լ. Կրուգլիկովի կարծիքով տանջանքը իրենից ներկայացնում է գործողություն, որն արտահայտվում է տևական ժամանակով սննդից, ջրից կամ ջերմությունից զրկելու, կամ տուժողին առողջության համար վտանգավոր պայմաններում պահելու կամ այլ նմանատիպ արարքների դրսևորմամբ¹⁹:

ՌԴ «Մարմնական վնասվածքների ծանրության աստիճանը սահմանող դատաբժշկական կանոնները» տանջանքը դիտարկում է որպես անձին վնասվածք պատճառելու միջոց՝ նշելով նաև, որ որպես տանջանք պետք է համարել տուժողին երկար ժամանակ սննդից, ջրից կամ ջերմությունից զրկելը կամ զոհին առողջության համար վնասակար պայմաններում թողնելը կամ տառապանք պատճառող նմանատիպ այլ գործողությունները:

Այս ամենով հանդերձ մի շարք իրավագետներ, այնուամենայնիվ, որպես առանձին դատականության դրսևորման արդյունք՝ նշում են նաև տանջանքը: Նման դիրքորոշում են արտահայտել Լ. Ա. Անդրեևան, Պ. Յու. Կոնստանտինովը, Ս. Ն. Դրուժկովը և այլք²⁰:

Այսպես՝ Ս. Ն. Դրուժկովի կարծիքով, «տանջանք» հասկացությունը կարող է օգտագործվել ոչ միայն որպես մարդկային նպատակաուղղված վարքագծի ընթացք, այլև՝ տուժողի զգացողության հատուկ արդյունք: Այս իմաստով առանձնակի տառապանքներն ու տանջանքները դիտարկվում են որպես տուժողի ծայրահեղ նյարդաֆիզիոլոգիական վիճակ, որն իր մեջ միաժամանակ համատեղում է ցավային ազդակներ և հոգեկան, հոգեբանական զգացողություններ: Այս առումով, տանջանքներն ու տառապանքները հաճախ դիտվում են որպես համարժեք կատեգորիաներ²¹: Մեր կարծիքով հեղինակների նման դիրքորոշումը պայմանավորված է նաև այս հասկացությունների բառարանային նույնիմաստ բնույթով: Այսպես՝ հայերենի և ռուսերենի բացատրական բառարաններում տանջանք և տառապանք հասկացությունները բացառապես բացահայտվում են որպես համարժեք, միմյանցով փոխանակելի հոմանիշներ, համաձայն որոնց տանջանքը բացատրվում է որպես չարչարանք, տառապանք, իսկ տառապանքը՝ ֆիզիկա-

¹⁵ Տե՛ս *Попов А.Н., Убийства приотягчающих обстоятельствах*. СПб., 2003, էջ 361:

¹⁶ Տե՛ս *Артюшина О.В., Убийство с особой жестокостью: уголовные-правовые и криминологические аспекты: автореф. дис. ... канд. юрид. наук* Н. Новгород, 2011, էջ 8:

¹⁷ Տե՛ս *Плакшина Т.А., Социальные основания квалифицирующих убийство обстоятельств и их юридическое выражение в признаках состава преступления*, Барнаул, 2006, էջ 244:

¹⁸ Տե՛ս *Попова Н.П., Ответственность за преступления, совершенные с особой жестокостью: дис. ... канд. юрид. наук*, М., 2005, էջ 24:

¹⁹ Տե՛ս *Кругликов Л.Л., О критериях особой жестокости в уголовном праве, Комментарий к уголовному кодексу Российской Федерации (постатейный)* Отв. ред. Л. Л. Кругликов. М., 2005, էջ 159:

²⁰ Տե՛ս *Андреева Л.А., Константинов П.Ю., Влияние жестокости преступного поведения на уголовную ответственность*. СПб., 2002, էջ 13:

²¹ Տե՛ս *Дружков С.Н., Уголовно-правовые функции особой жестокости в составе убийства: вопросы теории и практики: дис. ... канд. юрид. наук*. Екатеринбург, 2002, էջ 34:

կան ցավ, տանջանք:

Համաձայն Ա. Գ. Մենշիկովայի՝ «առանձին դաժանությամբ կատարված սպանության գործերով կայացված դատավճիռների վերլուծությունը ցույց է տվել, որ գոյություն չունի միասնական մոտեցում հանցագործության կատարման ժամանակ դրսևորած առանձին դաժանության արդյունքի վերաբերյալ: Վերլուծված մեղադրական դատավճիռների 5,82 տոկոսի դեպքում ընդհանրապես նշված չէ առանձին դաժանության դրսևորման որևէ արդյունքի մասին: Դատական ակտերի 43,68 տոկոսի դեպքում որպես առանձին դաժանության դրսևորման արդյունք դատարանը նշել է միայն «տառապանք» պատճառելը, 0,98 տոկոսի դեպքում՝ միայն «տանջանք» պատճառելը, իսկ 37,87 տոկոսի դեպքում տանջանք և տառապանք հասկացությունները համատեղ օգտագործվել են միայն դատավճիռի պատճառաբանական մասում: Դատավճիռների 11,66 տոկոսի դեպքում տառապանքներն ու տանջանքները համատեղ դիտարկվել են որպես առանձին դաժանության դրսևորման հետևանք»²²:

Արդեն իսկ նշել ենք, որ բացի առանձին դաժանությամբ կատարված սպանությունից, բռնաբարությունից և սեքսուալ բնույթի բռնի գործողություններից՝ քրեական օրենսգրքի տարբեր հոդվածներում նույնպես արարքը որակյալ դարձնող հանգամանք է սահմանվում հանցանքն առանձին դաժանությամբ կատարելը, մասնավորապես՝ դիտավորությամբ առողջությանը ծանր, միջին ծանրության միաս պատճառելու, ինչպես նաև ֆիզիկական ուժեղ ցավ կամ հոգեկան ուժեղ տառապանք պատճառելու դեպքերում: Բնական հարց է առաջանում, կարող է արդյոք սպանության, բռնաբարության կամ սեքսուալ բնույթի բռնի գործողությունների վերաբերյալ գործերով դատական բարձրագույն աստյանի կողմից առանձին դաժանության մասով տրված իրավական դիրքորոշումներն ու պարզաբանումներն ընդունելի համարվել անձի դեմ ուղղված այլ հանցագործությունների գործերով նույնպես:

Չանդրադառնալով դատական բարձրագույն աստյանի որոշումների կիրառելիության շրջանակին, բնույթին և ծավալին առնչվող խնդիրներին, գտնում ենք, որ ՀՀ Վճռաբեկ դատարանն իր սահմանադրական լիազորությունների շրջանակում օրենքների և այլ իրավական ակտերի միատեսակ կիրառությունն ապահովելու նպատակով պետք է անդրադառնա առանձին դաժանության հասկացությանը, նրա առարկայի բաղադրիչներին, այն վերաբերելի համարելով բոլոր այն հանցակազմերի համար, որտեղ առանձին դաժանությունը ամրագրվում է որպես հանցագործությունը ծանրացնող հանգամանք:

Նկատի ունենալով, որ առանձին դաժանությունը գնահատողական կատեգորիա է, չունի օրենսդրական սահմանում, ուստի քրեական իրավունքի տեսության և պրակտիկայի ընդհանրացմամբ կարող ենք սահմանել, որ **առանձին դաժանությունը անգթության, անողորության, մարդկային արժանապատվության ստորացման, ծաղրուծանակի, խոշտանգման, տանջանքի ենթարկելու և այլ**

²² Stén *Меншикова А.Г.*, Страдания как результат проявления особой жестокости при совершении преступления, Уголовное право, процесс электронное приложение к «Российскому юридическому журналу», 6, 2017:

անմարդկային եղանակներով ու միջոցներով անձին առանձին ֆիզիկական կամ հոգեկան տառապանք պատճառելու բարձրագույն աստիճանն է: Այլ կերպ ասած՝ առանձին դաժանությունը դաժանության դրսևորման բարձրագույն ձևն է: Սակայն, ինչպես դժվար չէ նկատել, նման պայմաններում նույնպես հեշտ չէ գտնել այն սահմանը, որտեղ վերջանում է դաժանությունը և սկսվում առանձին դաժանությունը: Այդ առումով նրանց տարանջատման համար, անհրաժեշտ է հիմքում ունենալ հանցակազմի օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ կողմերին առնչվող առավել կոնկրետ հատկանիշներ, մասնավորապես՝ հանցավորի կողմից տուժողին կյանքից զրկելու համար ընտրված եղանակը, ինչպես նաև սպանության հետ կապված այլ հանգամանքները կարող են վկայել հանցավորի կողմից ոչ միայն տուժողին կյանքից զրկելու, այլև նրան առանձին տանջանքներ ու տառապանք պատճառելու դիտավորության մասին: Մեր կարծիքով, դաժանությունն առանձին դաժանությունից հստակ սահմանազատելու համար պետք է նկատի ունենալ նաև, որ առանձին դաժանությամբ կատարված սպանության դեպքում հանցավորը, անձին կյանքից զրկելով, միաժամանակ նրան կամ նրա մերձավորին գիտակցաբար պատճառում է մահվան հետևանքի առաջացման համար ոչ պարտադիր, դրա շրջանակից դուրս, առանձին, հավելյալ, լրացուցիչ ուժեղ, տևական ծանր ֆիզիկական և (կամ) հոգեկան տառապանք²³:

Annotation. Assessment categories were, are and will be, in criminal law, to the extent that without them it is impossible to carry out a criminal function. The legislator leaves the disclosure of the content of the assessment categories enshrined in the legislation to the law enforcement bodies. One of such evaluative categories is a particular cruelty, the presence or absence of which is determined by the investigator, the prosecutor, the court as a result of a comprehensive, complete and objective investigation of a specific criminal case.

Many lawyers have tried to define the concept of particular cruelty, to assist the law enforcement bodies with scientific interpretations in solving the problems that have arisen in practice. The role of the decisions of the Supreme Court is significant in that.

Considering that cruelty and particular cruelty are mainly defined by the same notions that cruelty is an evaluative category, has no legal definition, by generalizing the theory and practice of criminal law, it can be defined that particular cruelty is subject to ruthlessness, cruelty, humiliation and mockery: is the highest degree of inflicting untold physical or mental suffering on a person in other inhuman ways and means. In particular, in order to clearly distinguish between cruelty and particular cruelty, we must keep in mind that in the case of a murder committed with a particular cruelty, the perpetrator deprives the person of life and at the same time deliberately causes non compulsory additional, strong, continuous, severe physical or mental suffering to him or to his relatives.

Аннотация. Оценочные категории были и будут присутствовать в уголовном праве, поскольку без них невозможно выполнение уголовно-правовых функций. Законодатель оставляет право раскрытия содержания закрепленных законодательством оценочных категорий за правоохранительными органами. Одна из таких оценочных категорий – особая жестокость, наличие

²³ Տե՛ս Թամազյան Ա.Ա., Սպանությունների որակման հիմնախնդիրները, Երևան, 2011, էջ 131-134:

или отсутствие которой определяет следователь, прокурор, суд в результате всестороннего, полного и объективного расследования конкретного уголовного дела.

Многие юристы пытались дать определение понятию «особая жестокость» и с помощью научных комментариев оказать содействие правоприменительным органам в разрешении проблем, возникающих на практике. В этом значительна роль решений высшей судебной инстанции.

Учитывая, что жестокость и особая жестокость в основном определяются одними и теми же понятиями, и жестокость является оценочной категорией, не имеющей законодательного определения, обобщая теорию и практику уголовного права, можно определить, что особая жестокость – это высшая степень бесчеловечности, беспощадности, унижения человеческого достоинства, издевательства, пыток причинения человеку невыразимых физических или психических страданий другими бесчеловечными методами и средствами. В частности, для четкого разграничения жестокости и особой жестокости, по нашему мнению, необходимо иметь в виду, что в случае убийства, совершенного с особой жестокостью, преступник лишает человека жизни, в то же время умышленно причиняет ему или его родственникам дополнительные, сильные, длительные, тяжелые физические или психические страдания, необязательные для наступления смерти и выходящие за его рамки.

Բանալի բառեր - դաժանություն, առանձին դաժանություն, զնահապրողական կապեզորիա, հասկացություն, անգթություն, անողորություն, անխղճահարություն, մարդկային արժանապատվության ստորացում, ծաղրածանակ, տանջանք, տառապանք, ֆիզիկական կամ հոգեկան տառապանք, խոշտանգում, ծայրահեղ հոգեֆիզիոլոգիական վիճակ, ցավային ազդակներ:

Keywords: cruelty, particular cruelty, assessment category, concept, ruthlessness, cruelty, humiliation of human dignity, ridicule, torment, suffering, physical or mental suffering, torture, extreme psychophysiological condition, pain signals.

Ключевые слова: жестокость, особая жестокость, оценочная категория, концепция, безжалостность, беспощадность, унижение человеческого достоинства, издевательство, мучения, страдания, физические или душевные страдания, пытки, истязание, крайнее психо-физиологическое состояние, болевые сигналы.

Մ. Բաղդասարյան - ՀՌՀ իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի քրեական իրավունքի և քրեական դատավարության իրավունքի ամբիոնի հայցորդ, էլ. հասցե՝ mariam.baghdasaryan.1992@mail.ru:

Ներկայացվել է խմբագրության 01.03.2021 թ., տրվել է գրախոսության 01.03.2021 թ., երաշխավորվել է Արդարադատության պետական խորհրդական, Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, ՀՀ վաստակավոր իրավաբան Ա.Ա. Թամազյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 14.05.2021 թ.:

ՄԵԼԻԲ ՄԵԼԻՔՅԱՆ
*ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի աշխատակազմի
իրավական փորձաքննությունների ծառայության
գլխավոր մասնագետ,
իրավագիտության մագիստրոս*

MELIK MELIKYAN
*Chief Specialist, Legal Expertise Service,
Staff of the RA Court of Cassation,
Master of Law,*

МЕЛИК МЕЛИКЯН
*Главный специалист службы правовой экспертизы
Аппарата Кассационного суда РА,
Магистр права*

**ՆԱԽՈՐԴՈՂ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՓՈՂԵՐԻ
ԼՎԱՑՄԱՆ ՀԱՄԱՐ ՔՐԵԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱՊԱՅՄԱՆ**

**PREDICATE OFFENCES AS A PRECONDITION OF CRIMINAL
LIABILITY FOR MONEY LAUNDERING**

**ПРЕДШЕСТВУЮЩИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ КАК ПРЕПОСЫЛКИ
УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ОТМЫВАНИЕ ДЕНЕГ**

Իրավունքի զարգացման շարունակական գործընթացի և հատկապես միջազգային լավագույն փորձի ուսումնասիրության արդյունքում նկատելի է դառնում, որ փողերի լվացում հանցագործության համար քրեական պատասխանատվության նախապայման համարվող նախորդող հանցագործության վերաբերյալ մինչև այդ հայտնի կարգավորումները ենթարկվել են կարդինալ փոփոխությունների և քննարկվող հանցագործության որակման ու քրեաիրավական գնահատականի արժանանալու տեսանկյունից այն էապես «սուվերանացվել» է տվյալ կանխապայմանից:

Նման իրավիճակում անձին քննարկվող հանցագործության մեջ մեղավոր ճանաչելիս պարտադիր պայման չէ, ինչպես նախորդող հանցագործության կատարման համար օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռի, այնպես էլ նախորդող հանցագործության ապացուցված լինելու և դրա քրեաիրավական հատկանիշներն ամբողջությամբ բացահայտված լինելու հանգամանքների առկայությունը: Նշվածի համատեքստում առաջ են գալիս նախորդող հանցագործության ապա-

ցուցվածության սանդղակին, ուստի նաև անձի անմեղության կանխավարկածի հիմնարար սկզբունքին, նախորդող և հաջորդող հանցագործությունների հարաբերակցությանն առնչվող հարցերը, որոնք էլ սույն աշխատանքի հետազոտման առարկան են:

Հարկ է նշել, որ մինչ 2004 թվականի դեկտեմբերի 14-ի թիվ ՀՕ-16-Ն ինկորպորացիայով կատարված փոփոխությունները թիվ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 190-րդ հոդվածում ամրագրված՝ գույքի՝ հանցավոր ճանապարհով ստացված լինելու նախապայմանի նախատեսումը, քրեական պատասխանատվություն էր սահմանված՝ ապօրինի ծագում ունեցող գույքը «լվանալու» համար¹, ինչից հետո ՀՀ քրեական օրենսգրքում սահմանվեցին այն հանցագործությունների սպառիչ ցանկը, որոնց դեպքում հնարավոր էր իրականացնել քննարկվող հանցագործությունը:

2014 թվականի հունիսի 21-ի «Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» թիվ ՀՕ-114 օրենքի ընդունմամբ ՀՀ քրեական օրենսգրքում կատարված փոփոխություններով ՀՀ քրեական օրենսգրքի 190-րդ հոդվածի 5-րդ մասով սահմանված՝ նախորդող հանցակազմերի շրջանակը լայնացավ՝ իր մեջ ներառելով ընդհուպ նույն օրենսգրքի «բոլոր հանցագործությունները», որով «*նախորդող*» համարվեցին բոլոր այն հանցագործությունները, որոնց կատարման արդյունքում առաջացել կամ ստացվել է հանցավոր եկամուտ²:

Փողերի վլացման համատեքստում նախորդող և հաջորդող հանցագործությունների հարաբերակցության, նախորդող հանցագործության ապացուցողական շեմի, դրա շրջանակում անձի անմեղության կանխավարկածի հիմնախնդիրների հետ կապված տեսական հայեցակետերը տարբեր են:

Ի. Զայտաևը նշել է, որ հաջորդող հանցագործությունը հասարակական վտանգավորություն է ձեռք բերում նախորդող հանցագործության հետ համակցված: Ընդ որում, անձին հաջորդող հանցագործության համար պատասխանատվության ենթարկելու համար անհրաժեշտ է հաստատել հենց նախորդող հանցագործության կատարման փաստը: Հանցագործության կատարման փաստը կարող է հաստատվել մեղադրական դատավճռով և նախնական քննություն իրականացնող մարմնի որոշմամբ քրեական հետապնդումը դադարեցնելիս և միայն այն դեպքում, եթե գործով հավաքված ապացույցները **պարունակում են տվյալներ սկզբնական հանցագործության կազմի վերաբերյալ**³:

Օ. Յակիմովը նշում է, որ հանցագործության հատկանիշներ մատնանշող տվյալների բավարարությունը որոշվում է պետության իրավասու մարմինների

¹ Ընդունվել է 14.12.2004 թվականին, ուժի մեջ է մտել 22.03.2005 թվականին: Տե՛ս ՀՀՊՏ 2005.01.21/5(377) Հոդ.88:

² Տե՛ս օրենքի հիմնավորումները՝ www.parliament.am կայքում:

³ Տե՛ս *Зайтеев И.Р.*, Легализация преступных доходов как предшествующее преступление // Право: современные тенденции: материалы IV Междунар. науч. конф. (г. Краснодар, февраль 2017г.) - Краснодар: Новация, 2017, էջ 105-107:

կողմից: Հետևաբար՝ լվացվող դրամական միջոցների կամ այլ գույքի ձեռքբերումը համարվում է հանցավոր ոչ թե նախորդող հանցագործության համար դատավճռի օրինական ուժի մեջ մտնելու պահից, այն պահից, երբ դատախազը, քննիչն այդ ձեռքբերման մեջ կտեսնեն **բավարար թվով տվյալներ, որոնք ցույց են տալիս հանցագործության հատկանիշներ**⁴:

Հակառակ տեսակետն է արտահայտել տեսաբան Վ. Վերինը՝ նշելով, որ «բնական է, որ օրինականացվող գույքի ծագման աղբյուր հանդիսացող հանցագործության կատարման փաստը պետք է սահմանվի դատարանի դատավճռով: Նման դիրքորոշումը համապատասխանում է Ռուսաստանի Դաշնության Սահմանադրության 4-րդ հոդվածին (անմեղության կանխավարկածի սկզբունք): Հակառակ դիրքորոշումը, այսինքն՝ այդ փաստի որոշումը նախաքննական մարմնի կողմից, ըստ էության, կհակասի ազգային օրենսդրության մոտեցմանը»⁵:

Միջազգային-իրավական փաստաթղթերի ուսումնասիրությունը ևս փաստում է, որ փողերի լվացման վերաբերյալ քննություն իրականացնելիս նախորդող հանցագործության համար բնավ անհրաժեշտ չէ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռի առկայություն:

Այսպես՝ «Հանցավոր ճանապարհով ստացված եկամուտների լվացման, հետախուզման, ազգրավման ու բռնագրավման և ահաբեկչության ֆինանսավորման դեմ պայքարի մասին» 2005 թվականի մայիսի 16-ի Վարշավայի կոնվենցիայի (այսուհետ՝ Վարշավայի կոնվենցիա)⁶ 9-րդ հոդվածի 5-րդ և 6-րդ մասերի համաձայն՝ «Կողմերից յուրաքանչյուրը պետք է հավաստիացնի, որ նախորդող հանցանքի համար նախկին կամ ներկա դատվածությունը նախապայման չէ փողերի լվացման համար դատապարտելու համար:(...) Կողմերից յուրաքանչյուրը պետք է հավաստիացնի, որ, սույն հոդվածի համաձայն, փողերի լվացման համար դատապարտումը հնարավոր է այն դեպքում, երբ ապացուցված է, որ սույն հոդվածի 1-ին կետի «ա» կամ «բ» ենթակետերում նշված գույքն ի հայտ է եկել նախորդող հանցանքի արդյունքում՝ առանց հանցանքը ճշգրիտ նշելու անհրաժեշտության»:

Եվրոպական միության կողմից 2018 թվականի հոկտեմբերի 23-ին ընդունված թիվ 2018/1673 հրահանգի 3-րդ հոդվածի 3-րդ մասն անդամ պետություններին պարտավորեցնում է ձեռնարկել անհրաժեշտ միջոցներ՝ ապահովելու համար, որ՝

« (ա) նախորդող կամ միաժամանակյա դատապարտումը հանցավոր գործունեության համար, որից ստացվել է գույքը, (փողերի լվացման հանցակազմով) դատապարտման համար նախապայման չէ:

⁴ Տե՛ս Якимов О.Ю., Легализа (отмывание) доходов, полученных преступным путем, как преступление международного характера, էջ 121:

⁵ Տե՛ս Преступления в сфере экономической деятельности (часть 2: преступления в сфере предпринимательства) (ст. 169-175, 178-180, 183-184, 191, 195-197 УК РФ), Национальный исследовательский университет). URL: [https://www.hse.ru/data/2014/11/20/1101124038/Преступления% 20в% 20сфере% 20экономической%20деятельности \[2\].pdf](https://www.hse.ru/data/2014/11/20/1101124038/Преступления%20в%20сфере%20экономической%20деятельности%20[2].pdf) (15.04.2021 թ.):

⁶ Վարշավայի կոնվենցիան Հայաստանի Հանրապետության կողմից վավերացվել է 2008 թվականի հունիսի 2-ին:

(ը) (փողերի լվացման հանցակազմով) դատապարտումը հնարավոր է, եթե հաստատվի, որ գույքը բխում է հանցավոր գործունեությունից, առանց պահանջելու, որ հաստատվեն այդ հանցավոր գործունեությանն առնչվող բոլոր փաստական տարրերը կամ բոլոր հանգամանքները, ներառյալ հանցագործի ինքնությունը. (...)»:

Եվրոպական միության քրեական արդարադատության համագործակցության գործակալության կողմից կազմված զեկույցի համաձայն՝ ներպետական մակարդակում նախորդող հանցագործությունների ապացուցման պահանջը խոչընդոտում է փողերի լվացման դեմ արդյունավետ պայքարի իրականացմանը: «Փողերի լվացման դեմ պայքարի մեկ հատուկ դատավարական խոչընդոտ առաջ է գալիս, երբ ազգային օրենսդրությունը պահանջում է, որ ճշգրտորեն հաստատվի փողերի լվացմանը նախորդող հանցանքը: Գործերի հետ Եվրոջասթի աշխատանքը ցույց է տալիս, որ կազմակերպված հանցավոր խմբերը հաճախ դիվերսիֆիկացնում են իրենց հանցավորությունը, թմրանյութերի վաճառքը կարող է հանդիսանալ մարդկանց թրաֆիքինգով հանցավոր բիզնեսի մի մաս, և թմրամիջոցներ տեղափոխող անձը կարող է թրաֆիքինգի ենթարկվել սեռական շահագործման համար: **Նախորդող հանցանքը ճշգրտորեն հստակեցնելու պահանջները կարող են հատկապես բարդացնել փողերի լվացման դեմ պայքարը»**:

Ավելին, հանցավոր նպատակներով կանխիկի օգտագործման վերաբերյալ իրականացված ուսումնասիրությունների հիման Եվրոպական ոստիկանական գործակալությունն արձանագրել է, որ՝ «Կանխիկ միջոցների վերաբերյալ իրավապահ մարմինների կողմից հաղորդված ամենակարևոր խոչընդոտը շարունակում է մնալ կանխիկ միջոցների և հանցավոր գործունեության միջև կապի հաստատման մարտահրավերը: **Եվրոպական իրավապահ մարմիններից շարունակելով փողերի լվացման հանցակազմով հետապնդում իրականացնելու համար պարտավոր են ցույց տալ նախորդող հանցագործությունը (հաշվի առնելով, որ կանխիկը, ըստ ներկայացնողի, գործիք է, սա դժվարին խնդիր է, և կանխիկին առնչվող հաջող հետաքննությունը հաճախ ենթադրում է ավանդական միջոցների օգտագործում)»**⁸:

Նույն մոտեցումն է որդեգրված նաև Ֆինանսական միջոցառումների աշխատանքային խմբի (ՖԱԹՖ-ի) հանձնարարականներով:

Հանձնարարական 3-ի բացատրական մեկնաբանության 4-րդ կետի համաձայն՝ փողերի լվացման հանցագործության առարկա կարող է լինել ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն հանցավոր ճանապարհով ստացված ցանկացած տեսակի գույք՝ անկախ դրա արժեքից: Գույքի՝ հանցավոր ճանապարհով ստացված լի-

⁷ Fraud, EUROJUST News, Issue No. 4 - July 2011, online at EUROJUST News. (<https://www.europol.europa.eu/publications-documents/why-cash-still-king-strategic-report-use-of-cash-criminal-groups-facilitator-for-money-laundering>)-(15.04.2021թ.).

⁸ Why is cash still king? A strategic report on the use of cash by criminal groups as a facilitator for money laundering, European Police Office, 2015, 7 (<https://www.europol.europa.eu/publications-documents/why-cash-still-king-strategic-report-use-of-cash-criminal-groups-facilitator-for-money-laundering>)-(15.04.2021թ.).

նելու փաստն ապացուցելիս **չպետք է պարտադիր լինի, որ նախորդող հանցագործության համար անձի նկատմամբ կայացված լինի մեղադրական դատավճիռ⁹:**

Այս հարցին անդրադարձել է նաև Ռուսաստանի Դաշնության գերագույն դատարանի նախագահությունը՝ նշելով հետևյալը. «անձի գործողություններում փողերի լվացման հանցագործության հատկանիշների առկայության հարցի որոշման ժամանակ դատարանները պետք է պարզեն, թե արդյո՞ք գործի մեջ կան ապացույցներ, որոնք վկայում են այն մասին, որ ֆինանսական գործառնություն կամ այլ գործարք կատարած անձին **արժանահավատորեն հայտնի է եղել դրամական միջոցների և այլ գույքի հանցավոր ծագման փաստը**»¹⁰: Սակայն ոչ մի տեղ նախագահությունը չի պարզաբանում, թե ինչ է պետք հասկանալ «արժանահավատորեն իմացության» ներքո, ինչն էլ պրակտիկայում հանգեցնում է տարակարծությունների¹¹:

Մինչույն ժամանակ, Եվրոպական դատարանն իր նախադեպային իրավունքի շրջանակում իրավական դիրքորոշում է արտահայտել այն մասին, որ՝ **գույքի հանցավոր ծագումը կարող է հաստատվել անուղղակի ապացույցների հիման վրա**, այդ թվում՝ եզրահանգումներ անելով, որ մեղադրյալը հրաժարվում է **ներկայացնել բացատրություններ** գույքի ծագման առնչությամբ¹², իսկ քրեական գործերով արդար դատաքննության հայեցակարգի հետ համատեղելի է դիմումատուի վրա իր գույքային իրավիճակի վերաբերյալ **հավաստի բացատրություններ տալու պարտականություն դնելը**¹³:

«Վճռաբեկ դատարանի վերը հիշատակված՝ *Ա. Սուքիասյանի* վերաբերյալ գործով, որով արձանագրվել է, որ փողերի լվացման քննության օբյեկտ հանդիսացող գույքի վերաբերյալ անուղղակի, սակայն իրենց ամբողջության մեջ դրա՝ հանցավոր ճանապարհով ծագած լինելու մասին ողջամտորեն վկայող հանգամանքներ կարող են հանդիսանալ՝

- տվյալ անձի եկամուտների կամ այլ նյութական միջոցների ու ակտիվների հարաբերակցությամբ քննության առարկա հանդիսացող գույքի անհամաչափ բարձր արժեքը,
- տվյալ գույքը հանցավոր ճանապարհով ստացված լինելու մասին վկայող

⁹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 46:

¹⁰ Տե՛ս Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 7 июля 2015 г. № 32 «О судебной практике по делам о легализации (отмывании) денежных средств или иного имущества, приобретенных преступным путем, и о приобретении или сбыте имущества, заведомо добытого преступным путем»:

¹¹ Տե՛ս *Лапунин М.М.*, Вторичная преступная деятельность: понятие, виды, проблемы квалификации, криминализации и пенализации, Москва, Волтерс Клувер, 2006, էջ 26:

¹² Տե՛ս, *mutatis mutandis*, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ *Zschüschen v. Belgium* գործով 2017 թվականի մայիսի 2-ի որոշումը:

¹³ Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ *Grayson and Barnham v. United Kingdom* գործով 2008 թվականի սեպտեմբերի 23-ի որոշումը, գանգատներ 19955/05 և 15085/06, կետեր 49, 23: Տե՛ս նաև, *mutatis mutandis*, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ *Zschüschen v. Belgium* գործով 2017 թվականի մայիսի 2-ի որոշումը, գանգատ 23572/07, կետ 30:

որոշակի տվյալների առկայությունը,

- գործի լուծման տեսանկյունից էական նշանակություն ունեցող հանգամանքները¹⁴:

Նույն որոշմամբ ՀՀ Վճռաբեկ դատարանը, անդրադառնալով փողերի լվացմանը նախորդող հանցագործության հաստատված լինելու համար նախորդող հանցագործության վերաբերյալ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռի առկայության հարցին և զարգացնելով նախկինում իր կողմից արտահայտած իրավական դիրքորոշումն առ այն, որ պարտադիր չէ նախորդող հանցագործության վերաբերյալ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռի առկայությունը, ինչպես նաև պարտադիր չէ, որ հանցավոր ճանապարհով ստացված եկամուտների օրինականացման մեջ մեղադրվող անձը որևէ առնչություն ունենա նախորդող հանցագործության հետ¹⁵, արձանագրել է, որ փողերի լվացման առարկա հանդիսացող գույքի հանցավոր ծագումը հաստատելու համար անհրաժեշտ չէ ոչ միայն նախորդող հանցագործության վերաբերյալ օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտի առկայություն, **այլև տվյալ գույքի հանցավոր ծագման փաստը կարող է հաստատվել՝ անկախ նախորդող հանցագործության՝ հիմնավոր կասկածից վեր ապացուցողական չափանիշով հաստատված լինելու պայմանից**¹⁶:

Այս համատեքստում տեղին է վկայակոչել նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ «Փամ Հոանգն ընդդեմ Ֆրանսիայի» գործով վճիռը, որում արձանագրված իրավական դիրքորոշումները դրվել էին նաև ՀՀ քրեական օրենսգրքի 310.1-րդ հոդվածով լրացնելու վերաբերյալ օրենքի նախագծի հիմնավորումներում¹⁷: Նշյալ գործում պաշտպանության կողմը չի ներկայացրել արդարացնող ապացույցներ, իսկ մեղադրյալը հրաժարվել է տալ որեւէ բացատրություն: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը, քննելով դիմողի բողոքը, ընդունել է, որ անթույլատրելի ոչինչ չկա այն ենթադրությունում, թե անձը, որը տիրապետում է ընդհանուր առմամբ արգելված որեւէ բանի, պարտավոր է բացատրել այդ փաստը, հակառակ դեպքում նա կճանաչվի մեղավոր¹⁸:

Հարկ է նշել նաև, որ նախորդ կետում նշված միջազգային չափորոշիչների ուժով՝ փողերի լվացման մեջ մեղադրվող անձի նկատմամբ՝ քննության առարկա գույքի ծագման վերաբերյալ բացատրություններ տալու պարտականություն սահմանելը, համապատասխանում է միջազգային չափորոշիչներին, և քրեական գործով արդար դատաքննության հայեցակարգի պահպանման տեսանկյունից

¹⁴ Տե՛ս, *mutatis mutandis*, վերը հիշատակված՝ *Աշոտ Սուքիասյանի* գործով Վճռաբեկ դատարանի՝ 2021 թվականի ապրիլի 14-ի թիվ ԵԷԴ/054/01/15 որոշման 22-րդ կետը:

¹⁵ Տե՛ս *mutatis mutandis*, Արսեն Սարգսյանի գործով Վճռաբեկ դատարանի՝ 2011 թվականի փետրվարի 24-ի թիվ ԵԿԴ/0090/01/09 որոշման 11-րդ կետը:

¹⁶ Տե՛ս, *mutatis mutandis* Աշոտ Սուքիասյանի գործով Վճռաբեկ դատարանի՝ 2021 թվականի ապրիլի 14-ի թիվ ԵԷԴ/054/01/15 որոշման 22-րդ կետը:

¹⁷ Տե՛ս [http://www.parliament.am/drafts.php?sel=showdraft&DraftID=8494&Reading=0&fbclid=IwAR3N9-kdYo9GJA4rSzebPQ14cjUpAUqbG_4bdWmczo05myywm3Lur87oZmQ:-\(15.04.2021թ.\)](http://www.parliament.am/drafts.php?sel=showdraft&DraftID=8494&Reading=0&fbclid=IwAR3N9-kdYo9GJA4rSzebPQ14cjUpAUqbG_4bdWmczo05myywm3Lur87oZmQ:-(15.04.2021թ.)):

¹⁸ Տե՛ս, *mutatis mutandis*, *Case of Pham Hoang v. France*, գանգատ թիվ 13191/87, 1992 թվականի սեպտեմբերի 25-ի վճիռը:

իրավաչափ է: Ընդ որում՝ անձի բացատրություններն իր հերթին պետք է լինեն կոնկրետ, ստուգելի և հավանական, իսկ հակառակի դեպքում պետք է հաստատվի խնդրի առարկա գույքի հանցավոր ծագումը:

Ամփոփելով վերոշարադրյալը՝ կարծում եմ, որ հետագա օրենսդրական զարգացումները և իրավակիրառ պրակտիկան պետք է ընթանան այն ճանապարհով, որ ընդգծվի փողերի լվացման «ինքնավարությունը» և այն կախված չլինի նախորդող հանցագործության փաստի հաստատումից: Այսինքն՝ իմ համոզմամբ, իրավակիրառ փողերի լվացման փաստը հաստատելու համար չպետք է կանգնի նախորդող հանցագործության կատարված լինելու փաստը հաստատելու խոչընդոտի առջև և այդ շրջանակներում ապացուցման բեռի բաշխման փոփոխությունը, ուստի և անմեղության կանխավարկածի նահանջը հանուն լեգիտիմ ակնկալիքի ինքնին պետք է դիտարկվի համաչափ և արդարացված:

Շեղանարար՝ անկախ նախորդող հանցագործության վերաբերյալ մեղադրական դատավճռի առկայությունից կամ նախորդող հանցագործության ապացուցված լինելու հանգամանքից՝ միայն այնպիսի փաստական տվյալների ամբողջությունը, որով հնարավոր կլինի որջամիտ ենթադրություն անել՝ քննության օբյեկտ հանդիսացող գույքի՝ ենթադրյալ հանցագործության արդյունքում առաջացած լինելու հանգամանքի մասին, և հակառակի մասին փաստարկների բացակայությունը ինքնաբավ կլինի անձի արարքում փողերի լվացման հանցակազմի առկայությունը հաստատելու և քրեաիրավական գնահատական տալու համար:

Annotation. The subject of this article is the scope of the issues arising from it, which is the basis for concealing the criminally obtained property, giving it a legal basis, in the sense of the law, as a basis for criminalizing “predicate offences” as money laundering. In the above-mentioned context, of particular interest are issues related to the degree of provability of the predicate offences, therefore, issues related to the basic principle of the presumption of innocence, the ratio of predicate offences to subsequent ones, which were addressed in the work.

Аннотация. Предметом исследования в данной статье являются вопросы сокрытия имущества, приобретенного преступным путем, придания ему правового основания при криминализации «предыдущего преступления». В контексте изложенного особый интерес представляют вопросы, связанные со степенью доказанности предшествующего преступления, в частности, касающиеся основного принципа презумпции невиновности, соотношения предшествующих преступлений к последующим, которые и находятся в центре нашего внимания.

Բանալի բառեր - Փողերի լվացում, անմեղության կանխավարկած, նախորդող հանցագործություն, ապացույց, գույք, քննություն, միջազգային-իրավական փաստաթղթեր, կոնվենցիա, զեկույց, որոշում:

Keywords. Money laundering, presumption of innocence, predicate offence, evidence, property, investigation, international legal documents, convention, report, decision

Ключевые слова: *отмывание денег, презумпция невиновности, предшествующее преступление, доказательства, собственность, расследование, международно-правовые документы, конвенция, отчет, решение.*

Մ. Մելիքյան - ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի աշխատակազմի իրավական փորձաքննությունների ծառայության գլխավոր մասնագետ, իրավագիտության մագիստրոս, էլ. հասցե՝ melikmelikyan1994@gmail.com:

Ներկայացվել է խմբագրության 26.04.2021 թ., տրվել է գրախոսության 26.04.2021 թ., երաշխավորվել է իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Տիգրան Սիմոնյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 14.05.2021 թ.:

ՍԵՎԱԿ ՊՈՂՈՍՅԱՆ
*ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի
քրեական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ*

SEVAK POGHOSYAN
*Applicant at the Chair of Criminal Law at
YSU Faculty of Law*

СЕВАК ПОГОСЯН
*соискатель кафедры уголовного права
юридического факультета ЕГУ*

**ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ՀԱՆՑԱԿԻՑՆԵՐԻ
ԿԱՄՈՎԻՆ ՀՐԱԺԱՐՎԵԼԸ**

**ACCOMPLICES VOLUNTARILY RENOUNCE
THE CRIME**

**ДОБРОВОЛЬНЫЙ ОТКАЗ СОУЧАСТНИКОВ ОТ
ПРЕСТУПЛЕНИЯ**

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 36-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ հանցագործության կազմակերպիչը, դրդիչը կամ օժանդակողը հանցագործությունից կամովին հրաժարվելու դեպքում ենթակա չէ քրեական պատասխանատվության, եթե նա պետական մարմիններին հաղորդելով կամ ձեռնարկված այլ միջոցներով կանխել է կատարողի կողմից հանցագործությունն ավարտին հասցնելը:

Հանցակցության դեպքում հանցակիցների կամովին հրաժարվելն ունի իր առանձնահատկությունները: Հանցակիցները կամովին հրաժարվելու հիմքով կարող են ազատվել քրեական պատասխանատվությունից միայն այն դեպքում, երբ վերը նշված միջոցներից որևէ մեկով կկանխեն կատարողի կողմից հանցագործությունն ավարտին հասցնելը: Եթե դա հանցակիցներին չհաջողվի, ապա նրանք ենթակա են քրեական պատասխանատվության, սակայն ձեռնարկված միջոցները հաշվի են առնվում որպես մեղմացնող հանգամանք (36-րդ հոդվածի 4-րդ մաս):

Արտասահմանյան մի շարք երկրների քրեական օրենսդրություններն այլ կերպ են կարգավորում հանցակիցների՝ հանցագործությունից կամովին հրաժարվելու հարցերը: Այսպես՝ ՌԴ քրեական օրենսգրքն այլ մոտեցում է դրսևորում օժանդակողի կապակցությամբ: Ըստ ՌԴ քրեական օրենսգրքի 31-րդ հոդվածի՝ որպեսզի օժանդակողը կամովին հրաժարվելու հիմքով ազատվի քրեական պատասխանատվությունից բավական է, որ նա իրենից կախված բոլոր միջոցները

ձեռնարկի՝ կատարողի կողմից հանցագործությունն ավարտին հասցնելը կանխելու համար¹: Այսինքն՝ հանցագործությունը կանխելը այդ դեպքում պարտադիր չէ: Բացի դրանից՝ որոշ տեսաբաններ կարծում են, որ եթե օժանդակողը չի կատարում խոստումը, ապա առկա է կամովին հրաժարումը²: Կարծում ենք, որ օժանդակություն է նախապես տված խոստումը և ոչ թե այն կատարելը, ուստի այդ դեպքում էլ առկա է օժանդակությունը: Բացի դրանից՝ եթե օժանդակողը ցուցումներ կամ խորհուրդներ է տվել, ինչպես պետք է դրսևորվի հրաժարումը:

ԳՖՀ քրեական օրենսդրությունը հանցակիցներին հանցագործությունից կամովին հրաժարվելու հիմքով քրեական պատասխանատվությունից ազատելու համար նույնպես պահանջում է, որ նրանք կանխեն հանցանքը ավարտին հասցնելը: Սակայն, միևնույն ժամանակ նշվում է, որ չպատժվելու համար բավական են հանցակցի կամովին և համառ ջանքերը՝ ուղղված հանցագործությունն ավարտին հասցնելը կանխելուն, եթե հանցագործությունը կավարտվեր կամ կշարունակվեր առանց նրա կողմից դրան նպաստելու էլ³:

Ֆրանսիայի քրեական օրենսգրքի համաձայն՝ հանցագործությունից կամովին հրաժարվելու հիմքով հանցակիցը կազատվի պատժից, եթե միջոցներ է տրամադրել հանցագործության համար, սակայն ակտիվ գործողություններով կանխել է կատարողի կողմից հանցանքը ավարտին հասցնելը⁴:

Փաստորեն որոշ երկրներում հանցակիցների տարբեր տեսակների կամ էլ բոլոր հանցակիցների կապակցությամբ՝ որոշակի պայմանների դեպքում կամովին հրաժարվելու հիմքով նրանց քրեական պատասխանատվությունից ազատելու համար չի պահանջվում, որ նրանք կանխեն կատարողի կողմից հանցագործությունը ավարտին հասցնելը:

Քննարկենք ՀՀ քրեական օրենսգրքով և արտասահմանյան երկրներում առկա այս կարգավորումները հանցակցության տարբեր ձևերի և հանցակիցների տարբեր տեսակների կապակցությամբ:

Ընդհանուր (դերերի բաժանմամբ) հանցակցության ձևի դեպքում, եթե հանցակիցներին հաջողվում է կանխել կատարողի կողմից հանցանքը ավարտին հասցնելը և նրանք կամովին հրաժարվում են, ապա կատարողի արարքը որակվում է կամ որպես հանցագործության նախապատրաստություն, կամ որպես հանցափորձ՝ կախված նրանից, թե որ փուլում է տեղի ունեցել հանցակցի կամովին հրաժարումը: Ընդ որում՝ կամովին հրաժարված հանցակիցը ազատվում է քրեական պատասխանատվությունից, եթե նրա փաստացի կատարած արարքն այլ հանցակազմ չի պարունակում:

Եթե հանցագործությունից կամովին հրաժարվում է կատարողը, ապա, անկախ հանցագործության փուլից, գործող օրենքի պարագայում մյուս հանցակիցների արարքը պետք է որակվի որպես հանցագործության նախապատրաստություն:

¹ Տե՛ս Уголовный кодекс РФ, <http://docs.cntd.ru/document/573033473>:

² Տե՛ս Гаухман Л.Д., Квалификация преступлений: закон, теория, практика. М., 2001, էջ 231-232:

³ Տե՛ս Уголовное законодательство зарубежных стран, էջ 257, УК ФРГ, параграф 24:

⁴ Տե՛ս Уголовное право зарубежных государств, М., 2003, էջ 338:

«Շ քրեական օրենսգրքի 39-րդ հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն՝ եթե կազմակերպչի, դրդիչի կամ օժանդակողի գործողությունները չեն հաջողվում իրենցից անկախ հանգամանքներով, ապա այդ անձանց պատասխանատվությունը վրա է հասնում համապատասխան հանցագործության նախապատրաստության համար:

Սակայն, մեր կարծիքով, «Շ օրենսդրություն պետք է ընդգրկվի հանցակցության փորձի ինստիտուտը: Կարծում ենք, որ այս դեպքերում հանցակիցը (դրդիչը, օժանդակողը) իրականացնում են հանցակցության հանցակազմի մի մասը, որը ինքնուրույն հանցակազմ է ներկայացնում: Պարզապես, նման դեպքերում հանցակազմն ամբողջությամբ չի իրականացվում՝ հանցակցի կամքից անկախ հանգամանքներով: Բացի դրանից՝ գործող օրենսդրության պայմաններում, պարտադիր է, որ կատարողի արարքը ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցանք լինի, քանի որ ոչ մեծ ծանրության և միջին ծանրության հանցագործությունների նախապատրաստությունը հանցագործություն չէ: Դա շատ դեպքերում կհանգեցնի հանցակցի անպատժելիությանը, ինչը, մեր կարծիքով, արդարացի չէ:

Քրեական իրավունքի տեսության մեջ առաջարկվում է օժանդակողի կողմից կամովին հրաժարում դիտել նաև այն դեպքերը, երբ վերջինս գործիք կամ միջոց է տրամադրել կատարողին կամ վերացրել է համապատասխան խոչընդոտները, սակայն հետագայում՝ մինչև կատարողի կողմից հանցանքի կատարումը, հետ է վերցրել տրամադրած գործիքը կամ միջոցը կամ վերականգնել վերացրած խոչընդոտները: Այս պարագայում առաջարկվում է անձին օժանդակության համար ազատել քրեական պատասխանատվությունից: Մինչդեռ, եթե նշված գործողությունները չեն հանգեցնում կատարողի հանցագործությունը կանխելուն, ապա անձը պետք է քրեական պատասխանատվության ենթարկվի հաստատապես հայտնի նախապատրաստվող հանցագործության մասին իմանալ չհայտնելու համար: Նման կարգավորում է առկա «Շ քրեական նոր օրենսգրքի նախագծում: Կարծում ենք, որ նման մոտեցումն արդարացված է:

«Շ քրեական գործող օրենսգրքում կարգավորված չեն **համակատարման պարագայում** հանցակցի կամովին հրաժարման խնդիրները: Մասնավորապես արդյո՞ք համակատարողի կամովին հրաժարման դեպքում անհրաժեշտ է, որ նա պետական մարմիններին հաղորդելով կամ ձեռնարկված այլ միջոցներով անպայմանորեն կանխի մյուս համակատարողի կողմից հանցագործությունն ավարտին հասցնելը: Գործող օրենսդրության պարագայում համակատարողը փաստորեն կատարող է և կամովին հրաժարվելու դեպքում փաստորեն պարտավոր չէ կանխելու մյուս համակատարողի կողմից հանցանքի կատարումը: Քրեական իրավունքի տեսության մեջ այն կարծիքն է արտահայտվել, որ առանց նախնական համաձայնության համակատարման դեպքում բավական է, որ համակատարողը դադարեցնի իր արարքները և մյուս համակատարողների արարքները դադարեցնելը պարտադիր չէ⁵: Սակայն, կարծում ենք, որ իր արարքները դադարեցնելը պարտադիր չէ:

⁵ Տե՛ս *Шакирова А.А.*, Добровольный отказ от преступления соучастников., Красноярск, 2006,

րեցրած համակատարողը, ըստ էության, ոչնչով չի տարբերվում օժանդակողից, իր ներկայությամբ ամրապնդում է մյուս համակատարողի վճռականությունը, և հիմնավորված կլիներ նրա պատասխանատվությունից ազատելու հարցը նույնպես կապել համակատարողի կողմից հանցագործությունն ավարտին հասցնելը կանխելու հետ: Այսպիսի մոտեցում է ցուցաբերված ՀՀ քրեական նոր օրենսգրքի նախագծում, համաձայն որի՝ «Համակատարողը հանցագործությունից կամովին հրաժարվելու դեպքում ազատվում է քրեական պատասխանատվությունից, եթե նա պետական մարմիններին հաղորդելով կամ այլ միջոցներով կանխում է կատարողի կողմից հանցագործությունն ավարտին հասցնելը»:

Կազմակերպված հանցավոր խմբի կամ հանցավոր համագործակցության կազմում հանցակցի կամովին հրաժարումը պետք է դրսևորվի նրանով, որ այս դեպքում խմբի մասնակիցը ոչ միայն պետք է դադարեցնի իր մասնակցությունն այդ խմբավորմանը, այլև, միջոցներ ձեռնարկելով, կանխի այն հանցագործությունները, որոնց նախապատրաստությանը ինքն անմիջական մասնակցություն է ունեցել⁶:

Հանցավոր համագործակցության մյուս մասնակիցների կողմից կոնկրետ հանցագործությունից կամովին հրաժարվելու դեպքում նրանք պետք է ազատվեն քրեական պատասխանատվությունից, բայց կարող են պատասխանատվության ենթարկվել հանցավոր համագործակցությանը մասնակցելու համար, եթե, իհարկե, նրանք չեն նպաստել այդ խմբավորումների մերկացմանն ու գործունեությանը խոչընդոտելուն: Վերջին դեպքում նրանք ևս, մեր կարծիքով, պետք է ազատվեն քրեական պատասխանատվությունից, բայց գործուն գղջալու հիմքով, քանի որ նրանց արարքում արդեն առկա է ավարտված հանցակազմը (հանցավոր համագործակցությանը մասնակցելը): Բայց պետք է նշել, որ նման խրախուսական նորմը դեռ պետք է նախատեսել քրեական օրենսգրքում: Ընդ որում՝ նույնը վերաբերում է նաև հանցավոր համագործակցություն ստեղծած կամ ղեկավարած անձին:

Փաստորեն կամովին հրաժարվելու հիմքով քրեական պատասխանատվությունից ազատվելու համար անհրաժեշտ է, որ կազմավորման մասնակիցը, ձեռնարկած միջոցներով կամ իրավապահ մարմիններին հայտնելու եղանակով, խոչընդոտի, կանխի այդ խմբի ամբողջ հանցավոր գործունեությունը⁷: Մենք կավելացնեինք նաև համագործակցությանը մասնակցությունը դադարեցնելու պայմանը:

Իրենից հետաքրքրություն է ներկայացնում հատուկ սուբյեկտով հանցագործությունների դեպքում հանցագործությունից կամովին հրաժարվելու հարցը:

Իրավաբանական գրականության մեջ այն կարծիքն է արտահայտվել, որ եթե հատուկ սուբյեկտով հանցագործությունը համակատարմամբ է կատարվում, ապա հանցագործությունից կամովին հրաժարվելու հարցը պետք է լուծվի այն-

Автореф. дисс. на соиск. учен. степени кандидата юрид, наук. էջ 8:

⁶ Տե՛ս Лучший учебник уголовного права (Общая часть), СПб.: ГКА. Санкт-Петербург, 2011, էջ 323:

⁷ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 325:

պես, ինչպես սովորական համակատարման դեպքում⁸:

Եթե խոսքը այնպիսի հանցագործության մասին է, որի միայն սուբյեկտն է հատուկ, իսկ մյուս տարրերն ընդհանուր են, ապա համակատարող կարող է լինել նաև ընդհանուր սուբյեկտը և եթե հատուկ սուբյեկտը կամովին հրաժարվի հանցագործությունից, իսկ ընդհանուր սուբյեկտը շարունակի այն, ապա, մեր կարծիքով, նրա արարքը պետք է որակվի որպես այն հանցանքի կատարում, որի հատկանիշներն առկա են նրա արարքում: Մեր կարծիքով, սակայն, այս դեպքերում ևս հատուկ սուբյեկտ չհանդիսացող անձը պետք է պատասխանատվության ենթարկվի որպես հատուկ սուբյեկտով հանցագործության օժանդակող իսկ, եթե նրա արարքում առկա չեն այլ հանցակազմի հատկանիշներ, ապա արարքը պետք է նորից որակվի որպես հատուկ սուբյեկտով հանցագործության օժանդակություն:

Քրեական իրավունքի տեսության մեջ այն կարծիքն է արտահայտվել, որ եթե կատարվում է այնպիսի հանցանք, որի բոլոր տարրերը, հատուկ են, այսինքն՝ գործ ունենք հատուկ հանցակազմի հետ, ապա հատուկ սուբյեկտ չհանդիսացող անձի արարքը պետք է որակվի որպես հատուկ հանցակազմով, հատուկ սուբյեկտի կողմից կատարված հանցագործությանը օժանդակություն և այն հանցանքի կատարում, որի սուբյեկտ ինքը կարող էր լինել, եթե, իհարկե, այդ հանցագործությունը չի ընդգրկվում հատուկ հանցակազմով հանցագործության օժանդակության մեջ: Բերվում է հետևյալ օրինակը. պաշտոնատար անձը հրաժարվում է ծեծել գործով տուժողին, իսկ նրա հանցակիցը (ընդհանուր սուբյեկտ) շարունակում է դա և տուժողի առողջությանը որոշակի աստիճանի վնաս է պատճառում: Այդ դեպքում նրա արարքը կորակվի որպես պաշտոնեական լիազորություններն անցնելու օժանդակություն և մարդու կյանքի կամ առողջության դեմ ուղղված կոնկրետ հանցագործություն, եթե պատճառված վնասն այնպիսին է, որ չի ընդգրկվում այդ օժանդակության մեջ⁹: Կարծում ենք, որ հարցը նման կերպ պետք է լուծվի նաև այն դեպքերում, երբ միայն հանցագործության սուբյեկտն է հատուկ: Իհարկե, հնարավոր են դեպքեր, երբ հատուկ սուբյեկտով հանցագործության օբյեկտիվ կողմը հատուկ սուբյեկտի հատկանիշներով չօժտված անձը, հատկապես երբ խոսքը հատուկ հանցակազմերի մասին է, սկզբունքորեն չի կարող կատարել¹⁰: Օրինակ՝ ակնհայտ անմեղ անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկելը, ակնհայտ անարդար դատավճիռ, վճիռ կամ դատական այլ ակտ կայացնելը և այլն: Նման դեպքերում, եթե հատուկ սուբյեկտը հրաժարվում է հանցագործությունից, ապա հատուկ սուբյեկտի հատկանիշ չունեցող անձը, որը, որպես հանցակից, դրդիչ կամ օժանդակող մասնակցել է այդ հանցագոր-

⁸ Տե՛ս Энциклопедия уголовного права. Т. 6, СПб, 2007, էջ 520-521:

⁹ Տե՛ս *Аветисян С.С.*, Условия добровольного отказа соучастников в преступлении со специальным составом // Закон и право. 2004, N4, էջ 59-62:

¹⁰ Հատուկ հանցակազմերով արարքների որակման և դրսևորման առանձնահատկությունների մասին մանրամասն տե՛ս *Аветисян С.С.*, Соучастие в преступлениях со специальным составом, М., 2004:

ծությանը, մեր հայեցակարգի հիման վրա, պատասխանատվության կենթարկվի հանցակցելու փորձի համար:

Հատուկ սուբյեկտով հանցագործության պարագայում, եթե կամովին հրաժարվում են դրդիչը, օժանդակողը, ապա նրանց պատասխանատվության հարցը պետք է լուծվի այնպես, ինչպես ընդհանրապես հանցակցության դեպքում:

Ինչ վերաբերում է այն դեպքերին, երբ գործ ունենք ոչ պատշաճ հատուկ սուբյեկտի հետ, այսինքն՝ երբ անձը հատուկ սուբյեկտի կարգավիճակ է ձեռք բերում օրենքով սահմանված կարգի խախտմամբ, ապա մեր կարծիքով հարցը պետք է լուծվի տարբերակված ձևով: Եթե հատուկ սուբյեկտն այնպիսին է, որ նա իրավաբանական նշանակություն ունեցող ակտեր կայացնելու լիազորությամբ է օժտված, ապա նա պետք է պատասխանատվություն կրի որպես հատուկ սուբյեկտ, հակառակ դեպքում նրա նախկինում կայացրած բոլոր ակտերը պետք է համարվեն անվավեր, ինչը տվյալ ոլորտը կհասցնի փլուզման: Օրինակ՝ անձն օրենքով սահմանված կարգի խախտմամբ դարձել է դատավոր, և ասենք տասը տարի շարունակ դատական ակտեր է կայացրել: Եթե նրան համարենք ոչ պատշաճ սուբյեկտ, ապա ստիպված կլինենք նաև այդ ակտերի անվավեր ճանաչել, ինչը, մեր կարծիքով, անթույլատրելի է: Նույնը վերաբերում է ասենք քննիչին, այլ պաշտոնատար անձին: Ուստի, նրանք պետք է ենթարկվեն պատասխանատվության հատուկ սուբյեկտով հանցագործության համար: Եթե այդպիսի անձը հրաժարվի հանցագործությունից, ապա մյուս հանցակիցները, մեր կողմից առաջ քաշված հայեցակարգի համաձայն՝ պետք է պատասխանատվություն կրեն տվյալ հանցագործությանը հանցակցելու փորձի համար: Նույն կերպ պետք է լուծվի հարցն այն դեպքերում, երբ խոսքը այնպիսի ոչ պատշաճ սուբյեկտի մասին է, որը իրավաբանական նշանակություն ունեցող ակտեր կայացնելու հետ ոչ մի առնչություն չունի: Օրինակ՝ ապօրինաբար դատապարտյալ դարձած անձը կամ օրենքով սահմանված կարգի խախտմամբ զինվորական ծառայության կանչված և զինծառայող դարձածը և այլն: Նրանց կողմից զուտ իրենց կարգավիճակով պայմանավորված հանցանքի կատարումից կամովին հրաժարվելու դեպքում մյուս հանցակիցները պետք է պատասխանատվություն կրեն հանցակցության փորձի համար: Իսկ եթե հանցակցությունը դրսևորվել է համակատարման ձևով և անձի արարքում առկա են եղել նաև ընդհանուր քրեական հանցագործության հատկանիշներ, ապա նաև այդ հանցագործության համար, եթե դրա համար ավելի խիստ պատիժ է նախատեսված, քան հատուկ սուբյեկտով հանցագործության համար: Բնականաբար, այն դեպքերում, երբ խոսքը այնպիսի ոչ պատշաճ սուբյեկտի մասին է, որն իրավաբանական նշանակություն ունեցող ակտեր կայացնելու հետ ոչ մի առնչություն չունի, նա չի կարող պատասխանատվության ենթարկվել հատուկ սուբյեկտով հանցագործության համար:

Annotation. The article touches upon the problematic issues related to cases when accomplices voluntarily renounce the crime. The author comes to the conclusion that it is necessary to include the

institute of attempted complicity in the Criminal Code of the Republic of Armenia.

The peculiarities of voluntarily renouncing the crime in case of different forms of complicity are also thoroughly discussed in the article.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемные вопросы, связанные с добровольным отказом соучастников от преступления. По результатам исследования, автор приходит к выводу, что институт покушения на соучастие необходимо включить в Уголовное законодательство Республики Армения. В статье также подробно рассматриваются особенности добровольного отказа от совершения преступления при различных формах соучастия.

Բանալի բառեր – հանցակից, հանցագործության նախապարասություն, հանցակցելու փորձ, հանցագործությունից հանցակիցների կամովին հրաժարվել, հանցագործության փորձ, հապուկ սուբյեկտ:

Keywords: *Accomplice, crime preparation, attempted complicity, voluntarily renounce the crime, attempted crime, special subject.*

Ключевые слова: *соучастник, подготовка к преступлению, покушение на соучастие, добровольный отказ соучастников от преступления, покушение на преступление, особый субъект.*

Ս. Պողոսյան – ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի քրեական իրավունքի ամբիոնի հայ-ցորդ, էլ. հասցե sevakpoghosyan91@mail.ru:

Ներկայացվել է խմբագրության 01.03.2021 թ., տրվել է գրախոսության 01.03.2021 թ., երաշխավորվել է ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի քրեական իրավունքի ամբիոնի վարիչ, իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆ. Ա. Գաբուլյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 14.05.2021 թ.:

ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ/FINANCIAL LAW/ФИНАНСОВОЕ ПРАВО

ՆԱԶԵԼԻ ՍՈՒՔԻԱՍՅԱՆ

*ՀՊՏՀ իրավագիտության և քաղաքագիտության
ամբիոնի դոցենտ, իրավաբանական
գիտությունների դոկտոր*

NAZELI SUKIASYAN

*Associate Professor at the Department of Law and
Political Science of ASUE,
Doctor of Law Sciences*

НАЗЕЛИ СУКИАСЯН

*Доцент кафедры правоведения и политологии АГЭУ,
доктор юридических наук*

**ՖԻՆԱՆՍԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ
ՀԵՏԱԶՈՏՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

**METHODOLOGICAL ISSUES OF THE STUDY OF
FINANCIAL-LEGAL LIABILITY**

**МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ
ФИНАНСОВО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ**

Իրավաբանական պատասխանատվություն հասկացության, խնդիրների, նպատակների, ինչպես նաև գործառույթների ձևավորման գործընթացի ուսումնասիրություններն ունեն ոչ միայն ճանաչողական, կիրառական, այլև ժամանակի իրավական քաղաքականության գործադրման հետևանքները արժեքավորելու բնույթ:

Այն հնարավորություն է ստեղծում խորապես հասկանալ պետության իրավական քաղաքականության նպատակը և խնդիրներն իրավական պետության ստեղծման, ՀՀ-ում օրինականության և իրավակարգի աննախադեպ բարձր մակարդակ ապահովելու ու մարդու իրավունքների երաշխավորված և անթերի պաշտպանությունը կազմակերպելու համար: Այն հնարավորություն է ստեղծում ընկալելու պետության կողմից իրականացվող սոցիալական և իրավական արդարություն ապահովելու բնույթը:

Իրավաբանական պատասխանատվության բովանդակության, առանձնահատկությունների, ինչպես նաև կիրառման իրավական հիմքերի օրինակա-

նության հիմնախնդիրների վերլուծությունները հնարավորություն են ընձեռում ճշգրտելու պատասխանատվության ներհատուկ գործառույթները, որոշել վերջինիս տեղը, դերը և նշանակությունը պետական ու հասարակական կյանքում, իրավական կարգավորման մեխանիզմում:

Իրավաբանական պատասխանատվության հիմնահարցերով զբաղվող իրավաբան-տեսաբանների միջև ինչպես անցյալում, այնպես էլ այսօր իրավաբանական պատասխանատվություն հասկացության միասնականությունը, իրավական հատկանիշների, առանձնահատկությունների, գործառույթների, առավել ևս իրավական կարգավորման հարցում միասնություն գոյություն չունի:

Հարևանցի մոտեցմամբ թվում է, թե որպես իրավական հիմնական, բազային կատեգորիա, իրավական ինստիտուտ վաղուց մշակվել է իրավագետների կողմից և սկզբունքային բոլոր հարցերին տրված են իրավական սպառիչ պատասխաններ:

Ցավոք, բավական է ամենաթեթև փորձը թե՛ իրավունքի տեսության դասագրքերից և թե՛ առանձին գիտնականների աշխատություններից դուրս բերել իրավաբանական պատասխանատվության միասնական-բանաձևված հասկացություն, որպեսզի պարզ դառնա այս բազային իրավական ինստիտուտի գիտական մշակվածության անբավարարությունը:

Իրավաբանական պատասխանատվության մշակվածության հիմնահարցերը այսօր քիչ թե շատ հաջողություններ են արձանագրել իրավունքի առանձին ճյուղերում (քրեական, վարչական), որոնք նույնպես ասքի են ընկնում գիտնականների լուրջ տարածայնություններով կապված պատասխանատվության առաջացման պատճառների, ծագման հիմքերի և ժամկետների (իրավահարաբերությունների-իրավաբանական փաստերի) հետ:

Այսօր՝ ավելի քան երբևէ, իրավաբանական պատասխանատվության կիրառման առանձին ոլորտներով է զբաղվում նաև ֆինանսական իրավունքը, որի հետազոտման առարկայի առանձնահատկությունները մեծ հետաքրքրություններ են առաջացրել իրավաբան գիտնականների շրջանում:

Հիմնախնդրի հետազոտման նպատակով իրավաբանական գրականության վերլուծությունները վկայում են, որ իրավաբանական պատասխանատվության նախասկզբնական հետազոտությունները սկսվել են քրեական և գույքային (քաղաքացիաիրավական) պատասխանատվության ձևերի ուսումնասիրություններից, որոնք հետագայում բավարար հող նախապատրաստեցին ինչպես իրավունքի ընդհանուր տեսության, այնպես էլ իրավունքի առանձին ճյուղերին ներհատուկ իրավաբանական պատասխանատվություն հասկացության և իրավական կարգավորման հիմնախնդիրները բացահայտելու համար: Խոսքը վերաբերում է վարչական և կարգապահական պատասխանատվության հիմնահարցերի վերլուծություններին, որոնք այսօր ունեն կողիֆիկացված օրենսդրություն և գործնականում կիրառվում են համապատասխան օրենսգրքերով սահմանված սկզբունքներին համապատասխան: Ինչ վերաբերում է ֆինանսաիրավական պատասխանատվություն հասկացության, առանձնահատկությունների, գործա-

ռոյթների, ինչպես նաև կիրառման հիմքերին, ապա մեր հանրապետությունում ֆինանսական գործունեության խախտումների համար պատասխանատվություն սահմանող օրենսդրությանը, առավել ևս ֆինանսական պատասխանատվության գիտահետազոտական վերլուծություններին նվիրված հետազոտություններ չկան, որը և հայրենական գիտության համար օրակարգի խնդիր է դարձնում ֆինանսաիրավական ցանկացած ինստիտուտի առավել ևս ֆինանսական պատասխանատվության գիտական հետազոտման հարցը:

Հետևաբար, իրավաբանական պատասխանատվության հիմնահարցի լիարժեք վերլուծությունների արդյունքները մեթոդաբանական հիմք են ֆինանսաիրավական պատասխանատվություն հասկացության, առանձնահատկությունների, կիրառման իրավական հիմքերի և ֆինանսաիրավական խախտումների վարույթի և դրանց իրավական կարգավորմանը վերաբերող հիմնախնդիրների հետազոտման և գիտական վերլուծությունների համար:

Իրավաբանական պատասխանատվություն հասկացության, էության, իրավական կարգավորման կապակցությամբ ձևավորված ուսմունքների հեղինակների տարածայնությունների պատճառ են իրավաբանական պատասխանատվության էության և պատասխանատվության առաջացման պահի գնահատման¹ անհատական մոտեցումները, որոնք առ այսօր իրավաբանական պատասխանատվության ինստիտուտի մի շարք առանցքային հարցերի պատասխանները թողնում են անորոշության մեջ, որն իր հերթին պատճառ է հանդիսանում գործնականում վաղուց ճանաչված և լայն կիրառում գտած ֆինանսաիրավական պատասխանատվության ինստիտուտը ձևավորելու և ընդունելու համար, այն դեպքում, երբ ֆինանսական գործունեության խախտումների համար պատասխանատվություն սահմանող օրենսդրությունն առօրյայում ունի ակտիվ կիրառություն:

Խոսքը վերաբերում է բյուջետային, հարկային, բանկային, արժույթային և ֆինանսական գործունեությունը կարգավորող այլ իրավական ակտերի գործողությանը ժամանակի, տարածության մեջ և ըստ անձանց շրջանակի, որը կյանքի է կոչված «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի պահանջներին համահունչ:

Իրավաբանական պատասխանատվության հիմնախնդրի գիտական ճիշտ արժեքավորումը կապված է ժամանակին և այսօր պատասխանատվության իրավական ինստիտուտի հետազոտությունների արդյունքների մեթոդաբանական բազմակողմանի վերլուծությունների հետ, որոնք ընդգծելով ձևավորված հայեցակարգերի հիմնական յուրահատկությունները, հնարավորություն են ընձեռնում հիմնախնդրի լուծման կարևորությունն իրավագիտության մեջ արված դատողությունների հիման վրա նկատել, որ իրավաբանական պատասխանատվության բովանդակությունը, էությունը արտահայտվում է. ա) իրավական նորմի սանկցիայում², բ) իրավաբանական պատասխանատվությունը, ըստ էության, իրավահարաբերություն է, որի պաշտպանությունն ամրագրված է օրենքով, իսկ

¹ Տե՛ս մանրամասն, Курс советского уголовного права (часть общая), Том 3, Наказание, М., «Наука», 1970, էջ 8-9:

² Տե՛ս մանրամասն, Денисов Ю.А., Общая теория правонарушения и ответственность. Л., 1983, էջ 130.

խախտման դեպքում վրա է հասնում պետական հարկադրանքն իր ներգործության տարբեր ձևերով³:

Իրավաբանական պատասխանատվության միասնական հասկացության, նպատակների և խնդիրների, գործառույթների, ինչպես նաև սկզբունքների շուրջ իրավագետների տևական և անորոշ քննարկումները, ցավոք, դեռևս ցանկալի արդյունք չեն արձանագրել, որն էլ իր հերթին զարգացող հասարակական նոր հարաբերությունները չեն խթանում, արգելք են հանդիսանում պետական գործունեության շատ ոլորտների իրավական կարգավորման, այդ թվում պատասխանատվության նոր տեսակների զարգացման համար⁴: Խոսքը վերաբերում է ֆինանսական պատասխանատվության և վարույթի իրավական կարգավորման հիմնախնդիրների արմատավորմանը, որի գործնական կիրառման շոշափելի արդյունքները, որոնք ամեն վայրկյան իրենց զգացնել են տալիս ֆինանսական գործունեության իրավախախտումները կարգավորելիս, օրվա հրամայական են դարձնում ֆինանսական պատասխանատվությունը որպես պատասխանատվության ինքնուրույն տեսակի ճանաչման հարցը⁵:

Իրավաբանական պատասխանատվության, որպես իրավական առաջատար ինստիտուտի գիտական հետազոտություններին ուղղած իրավաբան գիտնականների ճնշող մեծամասնության դիրքորոշման շնորհիվ է, որ այսօր, երբ դատողություններ է արվում իրավաբանական պատասխանատվության մասին ընդհանրապես, ապա որպես ելակետային-մեկնարկային տվյալներ ընդունվում է վերջինիս լուսաբանումները սկսել ցանկացած իրավական նորմի սանկցիայի բնույթից, որն արտահայտվում է իրավավերականգնողական, տուգանքային և պատժողական հետևանքներով, որոնց կիրառման տարբերությունները գործնականում պայմանավորված են իրավունքի ճյուղային առանձնահատկություններով:

Անդրադառնալով ֆինանսաիրավական պատասխանատվության կիրառման նորմատիվ կազմակերպական հիմքերին՝ գործնականում, որպես կանոն, այն վրա է հասնում այն դեպքերում, երբ ֆինանսական պարտավորությունները չեն կատարվում, որի համար իրավախախտում կատարած անձը (կազմակերպությունը) ենթարկվում է ֆինանսաիրավական նորմի սանկցիայով նախատեսված իրավունքների սահմանափակումների: Ֆինանսաիրավական պատասխանատվության կիրառման պահը պետք է համարել այն նոր պարտավորությունը, որ առաջանում է կոնկրետ տվյալ պահին արձանագրված ֆինանսաիրավական խախտման համար և այս յուրահատկությամբ սահմանազատվում է ֆինանսաիրավական պատասխանատվություն նախատեսող մնացած իրավական ակ-

³ Տե՛ս մանրամասն, *Галаган Н.А.*, Методологические проблемы общей теории юридической ответственности по советскому праву. Академический курс: в 2-х том. (под ред. М.Н. Марченко, Том 2. Теория права. М., “Зеркало”, 1998, էջ 451):

⁴ Տե՛ս մանրամասն, *Финансовое право (2-ое издание)*, под ред. доктора юрид. наук., проф. И.Ш. Киялханова, М., Закон и право, ЮНИТИ, 2007, էջ 451:

⁵ Տե՛ս մանրամասն, *Саттарова Н.А.*, Некоторые теоретические проблемы обоснования финансовой ответственности как вид юридической ответственности (Финансовое право, 2005, N 11):

տերից, որոնց սանկցիաները նախապես որոշակիորեն արտահայտում են ֆինանսական պատասխանատվությունը, դրա տեսակները և նախապես հայտնի լինելով ստիպում են ֆինանսաիրավական հարաբերությունների սուբյեկտներին ձեռնպահ մնալ խախտումներից, իսկ հակառակ դեպքում կամովին, առանց հարկադրանքի կիրառման վերականգնել հասցրած վնասը: Իսկ այն դեպքերում, երբ ֆինանսական գործունեության սահմանված կարգը խախտող ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձը հրաժարվում է կատարել իրավական ակտի պահանջները, ապա պետական լիազոր մարմինները ցանկացած պահի հիմնավոր արձանագրում են խախտման փաստը, որին հետևում է ֆինանսական պատասխանատվության հարկադիր կիրառման կարգը:

Ֆինանսաիրավական պատասխանատվության տարբեր տեսակների կիրառումը, որը բխում է ֆինանսական իրավունքի ենթաճյուղերի առանձնատեսակություններից (բյուջետային, հարկային, արժույթային օրենսդրության խախտումներ), բոլորին էլ ներհատուկ են նախազգուշական (դաստիարակչական) և իրավավերականգնողական գործառույթները, որոնք նպաստում են ֆինանսաիրավական նորմի սանկցիայով նախատեսված պատասխանատվության տեսակների կամովին կատարմանը⁶:

Ֆինանսաիրավական պատասխանատվության միջոցները, որպես կանոն, սակավ են կիրառվում, իսկ կիրառման դեպքում արտահայտում են իրավախախտման հետևանքով վնասված պարտավորությունների հանրային-իրավական բնույթը, որով ընդգծում են ֆինանսաիրավական պատասխանատվության որակական տարբերությունները իրավավերականգնողական այնպիսի պատասխանատվության ձևերից, ինչպիսիք են քաղաքացիաիրավական, աշխատողների նյութական պատասխանատվության և պատասխանատվության այլ ձևեր:

Ֆինանսաիրավական պատասխանատվությունը, ինչպես ակնարկել ենք, աշխատանքի տարբեր գլուխներում հիմնականում ունի իրավավերականգնողական բնույթ, հետևաբար անհրաժեշտություն է զգացվում այն սահմանազատել տուգանքային և պատժողական պատասխանատվության ձևերից, որի տեսական և գործնական վերլուծությունների մեծ մասը կատարվել է ֆինանսական սանկցիաների տեսակների, գործառույթների, արդյունավետության և կատարելագործման հիմնահարցերի վերլուծություններին ուղղված հետազոտություններում:

Ֆինանսաիրավական պատասխանատվության առանձնատեսակությունները, ինչպես վերը հիշատակվել է, մեծամասամբ արտահայտվում են ֆինանսաիրավական նորմերի սանկցիաներում, որոնց վերլուծությունների հիման վրա կարելի է սահմանազատել ֆինանսական պատասխանատվության առանձնատեսակությունները, այն համեմատելով քրեական, վարչական, ինչպես նաև գույքային և կարգապահական պատասխանատվության տեսակների հետ:

Ինչպես հիշատակել ենք ֆինանսաիրավական պատասխանատվությունը ու-

⁶ Տե՛ս մանրամասն, *Сердюкова Н.В.*, Финансо-правовая ответственность по бюджетному законодательству (Финансовое право), 2004, N 5, էջ 9-12:

նի իրավավերականգնողական բնույթ, որը կողմնորոշում է վերջինս սահմանագատել տուգանքային և պատժողական պատասխանատվության այնպիսի տեսակներից, ինչպիսիք են քրեական, վարչական և կարգապահական պատասխանատվության տեսակները:

Տուգանքային և պատժողական իրավական պատասխանատվության կիրառման իրավական հիմքերը էապես տարբերվում են ֆինանսական պատասխանատվության կիրառման հիմքերից: Գործնականում քրեական, վարչական, ինչպես նաև կարգապահական պատասխանատվության առանձնատեսակությունները արտահայտվում են նրանում, որ պատասխանատվության այս ձևերի կիրառման համար կյանքի կոչված մարմինների և պաշտոնատար անձանց գործունեությունից դուրս պատասխանատվության այս ձևերը կիրառվել չեն կարող: Վերջիններիս իրացումը վրա է հասնում իրավախախտման մեջ կոնկրետ անձին պաշտոնապես մեղադրանքի առաջացման պահից, ընդ որում սանկցիայի կիրառումը նախորդում է իրավախախտման հանգամանքների հետազոտմանը, իսկ կոնկրետ տույժերը (պատժատեսակները) նշանակվում են սանկցիայի շրջանակներում, որոնք, որպես կանոն, ունեն հարաբերականորեն որոշակի բնույթ: Տուգանքային պատասխանատվության հետագա ընթացքը բնութագրվում է նախատեսված սահմանափակումների կիրառման գործընթացով: Պետական հարկադրանքի կիրառումը սահմանափակվում է միայն այն դեպքում, երբ պատասխանատվության նպատակները նշանակված պատժամիջոցների կամ տույժերի միջոցով ամբողջովին իրացվել է:

Արտաքինից ֆինանսաիրավական պատասխանատվության իրացումը և իրացման հիմքերը նման են ինչպես քրեական, այնպես էլ վարչական և կարգապահական պատասխանատվությանը: Ֆինանսաիրավական ներգործության միջոցները, որպես կանոն, կիրառվում են հիշատակված պատասխանատվության տեսակների ներգործության միջոցների հետ միասին:

Գործնականում պետության ֆինանսական գործունեության ամենատարբեր (բյուջե, հարկ, արժեթղթերի շուկա, արժութային կարգավորում, բանկային գործառնություններ) ոլորտները կարգավորող իրավական ակտերի ֆինանսական պատասխանատվություն սահմանող իրավանորմերում, մեկ նորմի շրջանակներում ամրագրված են ինչպես ֆինանսական, այնպես էլ վարչական տուգանքներ, որոնք տարակարծությունների պատճառ են հանդիսանում: Այս իրավիճակը հիմք ընդունելով մի շարք իրավագետներ այն կարծիքին են, որ ֆինանսաիրավական պատասխանատվություն որպես այդպիսին գոյություն չունեն, իսկ ֆինանսական ներգործության միջոցներ համարում են վարչաիրավական ներգործության միջոցներ⁷:

Անդրադառնալով հիշատակված կարծիքներին՝ նկատենք, որ իրականում նման դիրքորոշման հիմնական պատճառը հարկերի և պարտադիր այլ վճարնե-

⁷ Տե՛ս մանրամասն, *Бахрах Д.Н.*, Административная ответственность, граждан в СССР, Свердловск, 1989, էջ 8-9:

րի կարգավորմանն ուղղված օրենսդրությունն է: Գործող հարկային օրենսդրությունում, առավել ևս Հայաստանի Հանրապետության (չունենալով բյուջետային օրենսգրքեր) անհասկանալիորեն անտեսված են ֆինանսաիրավական պատասխանատվության իրավավերականգնողական բնույթը, դրանց դերը և նշանակությունը պետության ֆինանսական գործունեության կարգավորման ոլորտում: Բավական է աչքի անցկացնել ՀՀ «Հարկային օրենսգիրքը» որպեսզի արտաքուստ ձևավորվի այնպիսի պատկերացում, թե հարկային իրավախախտումների համար սահմանված է միայն վարչական պատասխանատվություն:

Իրավագիտության մեջ արտահայտված նմանատիպ բոլոր կարծիքները կարող են արժեզրկվել, երբ ֆինանսական պատասխանատվության իրավավերականգնողական բնույթը հիմնավորելու համար փորձենք թեկուզ ամենամակերեսային ձևով վերլուծել հարկային օրենսդրության ոլորտի որևէ իրավական ակտ: Բավական է բյուջետային կամ հարկային որևէ իրավական ակտում տեղ գտած ֆինանսական պատասխանատվություն նախատեսող իրավական նորմի սանկցիան ամբողջ ծավալով վերլուծել, պարզելու համար, թե ինչպիսի վնաս է հասցվել ՀՀ ֆինանսական համակարգի առանձին օղակներին և ինչ չափով, որպեսզի ակնթարթորեն իրեն զգացնել տա ֆինանսական պատասխանատվության իրավավերականգնողական նպատակը: Այսպես, ՀՀ «Հարկային օրենսգրքի» 430-րդ հոդ. սսված է, որ «Չկատարված հարկային պարտավորության չափը հինգ հարյուր հազար և ավելի դրամ կազմելու դեպքում, հարկային մարմնի ղեկավարած սահմանված կարգով իրավունք ունի հարկ վճարողի հարկային պարտավորության համարժեք գույքի վրա արգելանք դնել: Օրենսգիրքը սահմանում է նաև որոշ բացառություններ այն գույքի նկատմամբ, որի վրա բռնագանձում չի կարող տարածվել կամ որի պահպանման ժամկետը արգելանք դնելու պահին պակաս է 3 ամսից: Այնուհետև օրենսգրքի 431-րդ հոդվածում սահմանվում է գույքի արգելանքի կիրառման ընթացակարգը, ըստ որի՝ արգելանքն առաջնահերթության կարգով կիրառվում է նախ՝ հարկ վճարողի բանկային հաշիվների, դրամարկղում առկա կանխիկ դրամական միջոցների նկատմամբ, ապա հարկ վճարողի անշարժ գույքի, այնուհետև հարկ վճարողի այլ ակտիվների նկատմամբ:

Մեկ այլ դեպքում հարկային օրենսդրությամբ ամրագրված է այն սկզբունքը, որ տուգանքային, ինչպես նաև պատժողական սանկցիաների կիրառումը կարող են վաղաժամկետ դադարեցվել, երբ ֆինանսական պատասխանատվության կիրառումը նպատակի իմաստով հասել է ցանկալի արդյունքի:

Հիշատակված իրավական ակտերի վերլուծությունները դժվարություն չեն ներկայացնում, որպեսզի անառարկելիորեն ընդունվի ֆինանսական պատասխանատվության առօրյա կիրառական անհրաժեշտությունը իրավաբանական պատասխանատվության տեսակների համակարգում:

Կարծում ենք՝ այս դիրքորոշումը նույնպես բավարար հիմնավորված չէ, քանի որ ընդունելով ֆինանսաիրավական սանկցիաները և դրանց իրավավերականգնողական բնույթը ուղղակիորեն դառնում են ֆինանսաիրավական պատասխանատվության առկայությունը հիմնավորողներ, քանի որ ֆինանսաիրավական

պատասխանատվությունը գործնականում իրացվում է ֆինանսական սանկցիաների միջոցով, որոնք հանրագումարի են բերում հակաիրավական այն գործողությունները (անգործությունը), որոնք փաստացի ֆինանսաիրավական խախտումներ են:

Ֆինանսաիրավական խախտումները չնայած կազմի տեսակետից արտաքին դրսևորումներով նման են վարչական և կարգապահական իրավախախտումներին, այնուամենայնիվ, հանդիսանում են իրավախախտման ինքնուրույն տեսակ, որտեղ հակաիրավական գործողությունը կամ անգործությունը մեկ իրավախախտման շրջանակում կարող է առաջ բերել թե՛ ֆինանսական և թե՛ վարչական պատասխանատվություն⁸: Այս ընդհանրություններով հանդերձ այնուամենայնիվ ֆինանսաիրավական խախտումներն իրենց զանցակազմով տարբերվում են տուգանքային և պատժողական սանկցիաներ նախատեսող պատասխանատվության հիշատակված տեսակներից⁹:

Անդրադառնալով ֆինանսաիրավական պատասխանատվության մյուս առանձնահատկություններին՝ նկատենք, որ պատասխանատվության այս տեսակը իրավախախտման այլ տեսակներից տարբերվում է իրավախախտման սուբյեկտներով: Ֆինանսական իրավախախտման սուբյեկտ, որպես կանոն, ֆինանսական գործունեության մասնակիցը (կազմակերպությունը), որը չի կատարում իր վրա դրված հանրային ֆինանսական պարտավորությունը, մինչդեռ վարչական իրավախախտման սուբյեկտ է ֆինանսական իրավախախտում թույլ տված կազմակերպության պաշտոնատար անձը:

Annotation. This article is the first methodological attempt to disclose financial-legal liability, which is aimed to substantiate the objective existence of financial-legal liability and the fact of its independent application, as well as its practical importance.

Based on the analysis of the results of disclosing legal concepts formed in different periods of time aimed at highlighting legal liability, this study attempts to delineate the essential peculiarities of financial liability from the general system of financial-legal liability, due to which this type of legal liability delineates from such traditional types of liability as criminal, administrative and civil-legal liability.

On the basis of an in-depth scientific legal analysis and taking into account the object of the offence, for the first time, a distinction is made in this article between the legal grounds for the application of administrative and financial liability due to the substantive peculiarities of their practical manifestations, and it is emphasized that financial liability arises only in connection with the financial activities of the state, and in the process of collection, distribution and redistribution of national funds of monetary resources, which is not typical for administrative-legal regulations in the field of public administration.

⁸ Տե՛ս մանրամասն, Бюджетный кодекс РФ, статьи 289-306, М., “Проспект”, էջ 230-233; *Пешкова Х.В.*, Правовое регулирование санкций за совершение правонарушений в сфере бюджетного устройства, նշվ. աշխ., էջ 22-23:

⁹ Տե՛ս մանրամասն, ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 2014 թ. փետրվարի 18-ի որոշումը, էջ 11-12, ՍԴՈ-1139, Ե., 2014:

The most justified position is that, in accordance with the current Administrative Offenses Code of the Republic of Armenia, the task of administrative liability is to subject a person to liability for administrative offenses established by law, while financial-legal responsibility applies to both natural persons and legal entities.

Аннотация. Статья является первой методологической попыткой раскрытия финансово-правовой ответственности, целью которой является обоснование объективного существования финансово-правовой ответственности и факта ее самостоятельного применения и практического значения.

В работе на основе анализа результатов раскрытия сформировавшихся в разные периоды времени правовых концепций, направленных на освещение юридической ответственности, была сделана попытка выделить из общей системы ответственности существенные особенности финансовой ответственности, которые отличают этот вид юридической ответственности от таких традиционных видов ответственности, как уголовная, административная и гражданско-правовая ответственность.

В статье на основе углубленного научно-правового анализа и с учетом предметных особенностей практического проявления объекта правонарушений впервые проведено разграничение правовых оснований применения административной и финансовой ответственности и подчеркивается, что финансовая ответственность возникает только во время финансовой деятельности государства, в процессе сбора, распределения и перераспределения общегосударственных централизованных фондов денежных ресурсов, что не характерно для административно-правового регулирования в сфере государственного управления.

Наиболее обоснована та позиция, что в соответствии с действующим Кодексом Республики Армения об административных правонарушениях задача административной ответственности заключается в применении ответственности к физическому лицу за установленные законодательством административные правонарушения, в то время как финансово-правовая ответственность применяется как к физическим, так и к юридическим лицам.

Բանալի բառեր - իրավաբանական պատասխանատվություն, ֆինանսաիրավական խախտում, մեթոդաբանական հիմնախնդիր, տուգանքային սանկցիա, վերականգնողական սանկցիա, հարկային արգելափակում, բյուջետային պատասխանատվություն:

Keywords: legal liability, financial-legal violation, methodological issue, penalty clauses, restorative sanction, tax blocking, budget liability

Ключевые слова: юридическая ответственность, финансово-правовое нарушение, методологическая проблема, штрафная санкция, восстановительная санкция, налоговая блокировка, бюджетная ответственность.

Ն. Սուքիասյան - ՀՊՏՀ իրավագիտության և քաղաքագիտության ամբիոնի դոցենտ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, էլ. հասցե՝ nazeli-suqiasyan@yandex.ru:

Ներկայացվել է խմբագրության 29.03.2021 թ., տրվել է գրախոսության 29.03.2021 թ., երաշխավորվել է իրավաբանական գիտ. թեկնածու, դոցենտ Ա. Փխրիկյանի և ՀՀ ՄԴ աշխատակազմի ղեկավար Ս. Առաքելյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 14.05.2021 թ.:

ԱՎԴ/0009/01/18

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՎՃՈՒԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ
Ո Ր Ո Շ ՈՒ Մ
ՀԱՆՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՎՃՈՒԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆԻ
ՔՐԵԱԿԱՆ ՊԱԼԱՏԸ
(ԱՅՍՈՒՅԵՏ՝ ՎՃՈՒԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ)

2021 թվականի հունվարի 27-ին

ք.Երևանում

դռնբաց դատական նիստում, քննության առնելով Հովհաննես Նեգուսի Մովսիսյանի և Արմեն Ռազմիկի Արսենյանի վերաբերյալ ՀՀ վերաքննիչ քրեական դատարանի՝ 2019 թվականի հուլիսի 4-ի որոշման դեմ ՀՀ գլխավոր դատախազի տեղակալ Հ.Ասլանյանի վճռաբեկ բողոքը,

Պ Ա Ր Զ Ե Ց

Գործի դատավարական նախապատմությունը.

1. Գրիշա Յաշայի Վիրաբյանի գանգատի հիման վրա Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը (այսուհետ՝ նաև Եվրոպական դատարան) 2012 թվականի հոկտեմբերի 2-ին *Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի* գործով (գանգատ թիվ 40094/05) վճիռ է կայացրել, որով ճանաչել է Գ.Վիրաբյանի՝ «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» Եվրոպական կոնվենցիայի (այսուհետ՝ նաև Կոնվենցիա) 3-րդ, 6-րդ և 14-րդ հոդվածներով նախատեսված իրավունքների խախտման փաստը:

2. Եվրոպական դատարանի վճռի հիման վրա՝ Գ.Վիրաբյանի վերաբերյալ ներպետական դատական ակտերը վերանայվել են, ՀՀ դատախազությունը պարտավորեցվել է վերացնել Գ.Վիրաբյանի իրավունքների և ազատությունների խախտումները:

3. ՀՀ ոստիկանության ծառայողների կողմից 2004 թվականի ապրիլի 23-ին Գ.Վիրաբյանի նկատմամբ բռնություն գործադրելով զուգորդված պաշտոնեական լիազորություններն անցնելու դեպքի առթիվ, 2016 թվականի մայիսի 10-ին, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 309-րդ հոդվածի 2-րդ մասի հատկանիշներով հարուցվել է թիվ 62212316 քրեական գործը:

4. Նախաքննության մարմնի՝ 2016 թվականի մայիսի 13-ի որոշմամբ Գ.Վիրաբյանը ճանաչվել է տուժող:

5. Նախաքննության մարմնի՝ 2017 թվականի փետրվարի 17-ի և փետրվարի 20-ի որոշումներով Արմեն Ռազմիկի Արսենյանը և Հովհաննես Նեգուսի Մովսիսյանը ներգրավվել են որպես մեղադրյալներ, և նրանց մեղադրանքներ են առաջադրվել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 309-րդ հոդվածի 2-րդ մասով:

6. Նախաքննության մարմնի՝ 2017 թվականի մարտի 10-ի որոշմամբ մեղադրյալներ Ա.Արսենյանի և Հ.Մովսիսյանի նկատմամբ քրեական հետապնդումը դադարեցվել է, և քրեական գործով վարույթը կարճվել՝ քրեական պատասխանատվության ենթարկելու վաղեմության ժամկետներն անցած լինելու հիմքով:

7. ՀՀ գլխավոր դատախազի տեղակալը 2017 թվականի դեկտեմբերի 15-ի որոշմամբ վերացրել է վերոնշյալ որոշումը՝ նշելով, որ միջազգային իրավունքի համատեքստում չի քննարկվել վաղեմության ժամկետներն անցած լինելու հիմքով քրեական հետապնդման դադարեցման թույլատրելիությունը:

8. 2018 թվականի փետրվարի 20-ին քրեական գործն ուղարկվել է Արարատի և Վայոց ձորի մարզերի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարան (այսուհետ՝ նաև Առաջին ատյանի դատարան), որտեղ 2019 թվականի փետրվարի 22-ի դատավճռով Հ.Մովսիսյանը և Ա.Արսենյանը մեղավոր են ճանաչվել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 309-րդ հոդվածի 2-րդ մասով և վաղեմության ժամկետներն անցնելու հիմքով ազատվել քրեական պատասխանատվությունից:

9. Մեղադրողի և պաշտպանի վերաքննիչ բողոքների քննության արդյունքում, ՀՀ վերաքննիչ քրեական դատարանը (այսուհետ՝ նաև Վերաքննիչ դատարան), 2019 թվականի հուլիսի 4-ի որոշմամբ Առաջին ատյանի դատարանի դատավճիռը թողել է օրինական ուժի մեջ՝ մերժելով բողոքները:

10. Վերաքննիչ դատարանի՝ վերոնշյալ որոշման դեմ վճռաբեկ բողոք է ներկայացրել ՀՀ գլխավոր դատախազի տեղակալ Հ.Ասլանյանը, որը Վճռաբեկ դատարանի՝ 2019 թվականի նոյեմբերի 25-ի որոշմամբ ընդունվել է վարույթ: Վճռաբեկ դատարանի՝ 2021 թվականի հունվարի 13-ի որոշմամբ սահմանվել է վճռաբեկ բողոքի քննության գրավոր ընթացակարգ, որը 2021 թվականի հունվարի 20-ի որոշմամբ փոխվել է բանավոր ընթացակարգի: Դատավարության մասնակիցների կողմից վճռաբեկ բողոքի պատասխան չի ներկայացվել:

Վճռաբեկ բողոքի քննության համար էական նշանակություն ունեցող փաստերը.

11. Նախաքննության մարմնի կողմից Արմեն Արսենյանին և Հովհաննես Մովսիսյանին ՀՀ քրեական օրենսգրքի 309-րդ հոդվածի 2-րդ մասով առաջադրված մեղադրանքները, ի թիվս այլնի, ներառել են հետևյալ փաստական հանգամանքները. «2004 թվականի ապրիլի 12-ին՝ ժամը 17:40-ին, Գրիշա Վիրաբյանը հրազեն պահելու կասկածանքով բերման է ենթարկվել ոստիկանության Արտաշատի բաժնի: Բաժնի վարչական շենքի՝ քրեական հետախուզության բաժանմունքի 5-րդ աշխատասենյակում Գրիշա Վիրաբյանի ու նույն բաժնի՝ տվյալ ժամանակ

քրեական հեղափոխության բաժնի պետի պաշտոնը զբաղեցրած, Հովհաննես Նեզուսի Մովսիսյանի միջև բանավեճ է սկսվել՝ Գրիշա Վիրաբյանին բերման ենթարկելու իրավաչափության հարցի շուրջ: Առաջացած վիճաբանության ժամանակ Գրիշա Վիրաբյանը բջջային հեռախոսի լիցքավորման սարքով հարվածել ու վնասել է Հովհաննես Մովսիսյանի աջ աչքը: Դրանից հետո, Հովհաննես Մովսիսյանն ու Կոնստանտին Կոնստանտինովը պահանջում են օպերատիվ լիազորողի պաշտոնը զբաղեցրած Արմեն Ռազմիկի Արսենյանը, գիտակցելով և լրացնելով մեկը մյուսի գործողությունները, «Ոստիկանության մասին» ՀՀ օրենքի 29-րդ հոդվածով նախատեսված ֆիզիկական ուժ գործադրելու հիմքերի բացակայության պայմաններում, ակնհայտորեն դուրս գալով իրենց լիազորությունների շրջանակից, և Կոնստանտինովը չունենալով ֆիզիկական ուժ գործադրելու լիազորություն, բռնություն գործադրելով Գրիշա Վիրաբյանի նկատմամբ, բաժնի աշխատասենյակներից մեկում ծեծի են ենթարկել նրան՝ ձեռքերով ու ոտքերով բազմաթիվ հարվածներ հասցնելով ամորձիներին և մարմնի այլ մասերին՝ վերջինիս առողջությանը պատճառելով միջին ծանրության մարմնական վնասվածք՝ փոշտի հետքերով մարմնի հեմատոմայի, ծախսակողմյան հեմատոմայի, ծախսամորձու պատվածքի, աջ սրունքի արյունազեղման ձևով: Հովհաննես Մովսիսյանի ու Արմեն Արսենյանի վերոհիշյալ գործողությունների հետևանքով Գրիշա Վիրաբյանին պատճառվել է ֆիզիկական վնաս՝ առողջության միջին ծանրության աստիճանի մարմնական վնասվածքի ձևով, էական վնաս է պատճառվել նրա իրավունքներին ու օրինական շահերին, այն է՝ խախտվել է Սահմանադրությամբ երաշխավորված խոշտանգումների և անմարդկային վերաբերմունքի ենթարկվելու անթույլատրելիության նրա իրավունքը, էական վնաս է պատճառվել նաև պետության օրինական շահերին, քանի որ հեղինակագրվել է ՀՀ ոստիկանությունը»¹:

12. Առաջին ատյանի դատարանը, 2019 թվականի փետրվարի 22-ի դատավճռով, արձանագրել է, որ անթույլատրելի է համարում *Mocanu and others v. Romania* գործով Եվրոպական դատարանի արտահայտած իրավական դիրքորոշումների հիմքով քրեական գործի վարույթը շարունակելը, քանի որ չի պատճառաբանվել, թե ինչու չպետք է կիրառվի ՀՀ ներպետական օրենքը՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 35-րդ հոդվածի 1-ին մասի 6-րդ կետն ու ՀՀ քրեական օրենսգրքի 75-րդ հոդվածը: Դատարանը գտել է, որ անտեսվել է այն, որ Միավորված ազգերի կազմակերպության՝ 1994 թվականի դեկտեմբերի 10-ի «խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի ու պատժի դեմ» կոնվենցիան չի պարունակում որևէ դրույթ այն մասին, որ վաղեմության ժամկետներ կիրառելն արգելվում է: Միայն խոշտանգումների դեմ պայքարի կոմիտեն կոնվենցիայի իր մեկնաբանություններում, որոնք ըստ էության կրում են խորհրդատվական բնույթ, նշել է խոշտանգման կամ քրեական օրենսդրությամբ դրան համարժեք դատվող արարքներով վաղեմության ժամ-

¹ Տե՛ս քրեական գործ, հատոր 4, թերթեր 8-10:

կետները վերացնելու անհրաժեշտությունը:

13. Դատարանն արձանագրել է, որ օրենսդիր մարմինը, սահմանելով խոշտանգման մասին ՀՀ քրեական օրենսգրքի 309.1-րդ հոդվածը, օրենսդրական որևէ փոփոխություն չի կատարել այն դեպքում, երբ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 75-րդ հոդվածում սպառիչ թվարկված են հանցագործության այն տեսակները, որոնց նկատմամբ վաղեմության ժամկետները կիրառելի չեն կամ կիրառելի են սահմանափակմամբ: Այն նշանակում է, որ օրենսդրական որևէ սահմանափակում չկա խոշտանգում կատարած անձանց նկատմամբ վաղեմության ժամկետը կիրառելու և քրեական պատասխանատվությունից ազատելու համար:

14. Միաժամանակ, դատարանը նշել է, որ Հայաստանի Հանրապետության կողմից վավերացվել է Կոնվենցիան, որում որևէ սահմանափակում չկա խոշտանգումներ և այլ դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունք ցուցաբերած անձանց կողմից հանցագործություն կատարելու դեպքում նրանց նկատմամբ վաղեմության ժամկետներ, ներում կամ համաներում չկիրառելու համար: Եվրոպական դատարանի դիրքորոշումը դեռևս բավարար չէ, որ այն ենթակա լինի պարտադիր կատարման Հայաստանի Հանրապետությունում, քանի որ ՀՀ իրավական համակարգը ինկորպորացված չէ: Դատարանն ընդգծել է, որ Եվրոպական կոնվենցիայի դրույթները վավերացման փաստի ուժով պարտադիր են Հայաստանի Հանրապետության համար, սակայն Եվրոպական դատարանի վճիռները որևէ իրավադրույթով չեն կարող հավասարեցվել այդ միջազգային փաստաթղթերի մեջ ամրագրված հոդվածներին: Դատարանը նշել է, որ չի կարող նաև առաջնորդվել Եվրոպական կոնվենցիայի 46-րդ հոդվածով և առաջնայնությունը տալ նախադեպին, քանի որ *Mocanu and others v. Romania* գործի կողմ Հայաստանի Հանրապետությունը չի հանդիսացել:

15. Դատարանը նաև արձանագրել է, որ նախաքննական մարմինը քննության առարկա չի դարձրել այն հանգամանքը, թե Եվրոպական դատարանի այդ դիրքորոշման կիրառման դեպքում արդյո՞ք չեն խախտվում մեղադրյալների իրավունքները, հիմնարար ազատությունները և օրինական շահերը, քանի որ նրանց կողմից հանցագործությունը կատարվել է դեռևս 2004 թվականի ապրիլ ամսին: Եվրոպական դատարանի վճիռը կայացվել է 2014 թվականի սեպտեմբերի 17-ին և դրան հետադարձ ուժ տալով նախաքննական մարմնի կողմից խախտվել են ամբաստանյալների իրավունքներն ու հիմնարար ազատությունները²:

16. Վերաքննիչ դատարանը 2019 թվականի հուլիսի 4-ի որոշմամբ Առաջին ատյանի դատարանի՝ 2019 թվականի փետրվարի 22-ի դատավճիռը թողնելով օրինական ուժի մեջ՝ գտել է, որ Հայաստանի Հանրապետության գործող օրենսդրության իրավակարգավորումները կոնկրետ դեպքում դատարանին հնարավորություն չեն տալիս անմիջականորեն կիրառելու Եվրոպական դատարանի դիրքորոշումը: Վերաքննիչ դատարանը եզրահանգել է, որ ամբաստանյալներին ՀՀ քրեական օրենսգրքի 75-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետի հիման վրա վա-

² Տե՛ս քրեական գործ, հատոր 5, թերթեր 236-257:

ղեմության ժամկետներն անցնելու հիմքով ՀՀ քրեական օրենսգրքի 309-րդ հոդվածի 2-րդ մասով կատարված արարքների համար քրեական պատասխանատվությունից ազատելու վերաբերյալ Առաջին ատյանի դատարանի պատճառաբանությունները օրինական և հիմնավորված են: Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության վերոնշյալ պահանջների անտեսմամբ վաղեմության ժամկետների չկիրառումը կհանգեցնի ամբաստանյալների իրավունքների և օրինական շահերի խախտման և կարող է առաջացնել իրավական անորոշություն ու որակվել որպես կամայականություն³:

Վճռաբեկ բողոքի հիմքերը, հիմնավորումները և պահանջը.

17. Վճռաբեկ բողոքի հեղինակը նշել է, որ ստորադաս դատարանները, ամբաստանյալներին վաղեմության ժամկետն անցած լինելու հիմքով ազատելով քրեական պատասխանատվությունից, խախտել են Եվրոպական դատարանի մի շարք վճիռներով արտահայտած դիրքորոշումները, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության կողմից վավերացված միջազգային պայմանագրով ամրագրված նորմերը՝ խոշտանգման դեպքում վաղեմության ժամկետների կիրառման անթույլատրելիության վերաբերյալ:

18. Վերլուծելով «Խոշտանգումների և դաժան, անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի ու պատժի այլ ձևերի դեմ» Միավորված ազգերի կազմակերպության 1984 թվականի դեկտեմբերի 10-ի կոնվենցիայի դրույթները, ինչպես նաև Եվրոպական դատարանի դիրքորոշումները՝ բողոքաբերը փաստել է, որ ստորադաս դատարանների կողմից տրված մեկնաբանությունները հանգեցնում են պետության կողմից ստանձնած միջազգային պարտավորությունների խախտման, քանի որ Եվրոպական դատարանի վճիռները Եվրոպական կոնվենցիայի անբաժանելի մաս են և ենթակա են կիրառման Հայաստանի Հանրապետությունում որպես միջազգային պայմանագրից բխող նորմատիվ ակտեր:

19. Բողոքաբերը նշել է, որ խոշտանգումների արգելքն ամրագրված է մարդու իրավունքներին և մարդասիրական իրավունքին առնչվող մի շարք միջազգային պայմանագրերում և ընկալվում է որպես ընդհանուր միջազգային իրավունքի սկզբունք՝ *jus cogens* նորմ, ինչը նշանակում է, որ այն պարտադիր է բոլոր պետությունների համար, եթե նույնիսկ այդ պետությունները չեն վավերացրել որևէ կոնկրետ պայմանագիր: Միջազգային կամ ներպետական որևէ այլ կանոն չի կարող հակասել *jus cogens* սկզբունքին: Խոշտանգումների և դաժան վերաբերմունքի բացարձակ արգելքը, ի թիվս այլնի, ենթադրում է նաև պետության կողմից նման դեպքերի պատշաճ քննության իրականացում, իսկ նման արարքներ կատարողների նկատմամբ համարժեք պատժի կիրառում՝ երաշխավորելով վերջինիս անխուսափելիությունը: Վերոնշյալ արարքներ կատարած պաշտոնատար անձանց քրեական պատասխանատվությունից կամ պատժից վաղեմու-

³ Տե՛ս քրեական գործ, հատոր 6, թերթեր 89-168:

թյան ժամկետներն անցնելու հիմքով ազատելը, համաներում, ինչպես նաև անպատժելիությանը հանգեցնող այլ համարժեք միջոցներ կիրառելը, բողոքաբերի պնդմամբ, ուղղակիորեն հանգեցնում է պետության կողմից ստանձնած միջազգային պարտավորությունների խախտման:

20. Բողոքաբերը փաստել է, որ Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը Կոնվենցիայի օրգանական մասն է կազմում, ինչից էլ հստակ հետևում է, որ խոշտանգումների վերաբերյալ գործերով քրեական պատասխանատվության ենթարկելու վաղեմության ժամկետներ կիրառելու կոնվենցիոն արգելք է սահմանված: Ուստի, բողոքաբերի պնդմամբ, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 75-րդ հոդվածի 6-րդ մասի ուժով այդ գործերով վաղեմության ժամկետներ չպետք է կիրառվեն և դա չի կարող հանգեցնել ամբաստանյալների իրավունքների և օրինական շահերի խախտման, չի կարող առաջացնել իրավական անորոշություն:

21. Վերոգրյալի հիման վրա, բողոք բերած անձը խնդրել է մասնակիորեն բեկանել և փոփոխել Վերաքննիչ դատարանի՝ 2019 թվականի հուլիսի 4-ի որոշումը և ամբաստանյալների նկատմամբ նշանակել կատարած արարքներին համաչափ պատիժ:

Դատավարության մասնակիցների դիրքորոշումը.

22. Դատական նիստում դատախազը պնդեց ներկայացված վճռաբեկ բողոքը և խնդրեց բավարարել այն՝ հայտնելով, որ միջազգային փաստաթղթերի ուժով ամբաստանյալների նկատմամբ կիրառելի չեն քրեական պատասխանատվության ենթարկելու վաղեմության ժամկետները, քանի որ առաջադրված մեղադրանքները ներառում են խոշտանգման փաստական հանգամանքներ: Միաժամանակ, դատախազը նշեց, որ բարձրացված հարցով խորհրդատվական կարծիք ստանալու համար Եվրոպական դատարան դիմելու անհրաժեշտության հարցի լուծումը թողնում է Վճռաբեկ դատարանի հայեցողությանը:

23. Դատական նիստում պաշտպանն առարկեց դատախազի բողոքի դեմ և խնդրեց մերժել այն՝ հայտնելով, որ վաղեմության ժամկետներն անցած լինելու պարագայում ամբաստանյալները չեն կարող ենթարկվել քրեական պատասխանատվության, այն կհանգեցնի նրանց իրավունքների խախտման: Ամբաստանյալները միացան պաշտպանի դիրքորոշմանը՝ գտնելով, որ բացակայում է խորհրդատվական կարծիք ստանալու համար Եվրոպական դատարանի դիմելու անհրաժեշտությունը:

Վճռաբեկ դատարանի պատճառաբանությունները և եզրահանգումը.

24. Հաշվի առնելով, որ սույն գործով վճռաբեկ բողոքի հեղինակը բարձրացրել է խոշտանգման վերաբերյալ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի վճիռների և միջազգային այլ չափանիշների հիման վրա ամբաստանյալների նկատմամբ քրեական պատասխանատվության ենթարկելու վաղեմության ժամկետների չկիրառելիության հարցը, Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ **խոշտանգման արգելքի վերաբերյալ իրավունքի զարգացման ներկայիս ժա-**

մանակաշրջանում ձևավորված մոտեցումների հաշվառմամբ, Կոնվենցիայի 16-րդ արձանագրությամբ սահմանված կարգով, անհրաժեշտ է դիմել Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան՝ խորհրդատվական կարծիք ստանալու համար:

1. Խոշտանգման արգելքը՝ որպես միջազգային իրավունքի jus cogens նորմ.

25. 1948 թվականի դեկտեմբերի 10-ին ընդունված Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի 5-րդ հոդվածը, «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» 1950 թվականի նոյեմբերի 4-ին ընդունված Եվրոպական կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածը, ինչպես նաև «Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին» 1966 թվականի դեկտեմբերի 16-ին ընդունված միջազգային դաշնագրի 7-րդ հոդվածն ամրագրում են, որ ոչ ոք չպետք է ենթարկվի խոշտանգումների կամ անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի:

26. Միավորված ազգերի կազմակերպության՝ «Խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի ու պատժի ենթարկվելուց բոլոր անձանց պաշտպանության մասին» 1975 թվականի դեկտեմբերի 9-ի հռչակագրի 3-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Որևէ պետություն չի կարող թույլատրել կամ հանդուրժել խոշտանգում կամ այլ դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունք կամ պատիժ: (...)»:

27. «Խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի ու պատժի դեմ» 1984 թվականի դեկտեմբերի 10-ի կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «Յուրաքանչյուր մասնակից պետություն ձեռնարկում է օրենսդրական, վարչական, դատական կամ այլ արդյունավետ միջոցներ՝ իր իրավազորության ներքո գտնվող ցանկացած փարածքում խոշտանգումների դեպքերը կանխելու համար»:

28. Նախկին Հարավսլավիայի հարցերով միջազգային քրեական դատարանը *Prosecutor v. Furundzija* գործով 1998 թվականի դեկտեմբերի 10-ի վճռով գտել է, որ մարդու իրավունքներին նվիրված պայմանագրերում ամրագրված խոշտանգման արգելքը երաշխավորվում է **որպես բացարձակ իրավունք**, որն անօտարելի է, նույնիսկ արտակարգ իրավիճակների ժամանակ: Նշվածը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ խոշտանգումների արգելքը պարտադիր նորմ է կամ *jus cogens*: Դատարանը նշել է, որ պայմանագրային դրույթները պետությունների վրա դնում են **պարտականություն արգելելու և պատժելու խոշտանգումը**: Դատարանն արձանագրել է, որ միջազգային հանրությունը, գիտակցելով նման զգալի երևույթն օրենքից դուրս հայտարարելու կարևորությունը, որոշել է ճնշել խոշտանգման ցանկացած դրսևորում՝ արտահայտված ինչպես միջպետական, այնպես էլ անհատական մակարդակում: Ըստ դատարանի՝ **որևէ իրավական բաց չի թողնվել**: Դատարանը գտել է, որ այսօր առկա է խոշտանգման դեմ համընդհանուր հակակրանք: Այդ հակակրանքը, ինչպես նաև այն կարևորությունը, որը պետությունները տալիս են խոշտանգման բացառմանը, հանգեցրել են նրան, որ խոշտանգման վերաբերյալ մի շարք պայմանագրային դրույթներ և սովորու-

թային կանոններ միջազգային, նորմատիվ համակարգում ձեռք են բերել առանձնահատուկ բարձր կարգավիճակ: Խոշտանգման արգելքը պետությունների վրա դնում է *erga omnes* պարտավորություններ, այսինքն՝ **պարտավորություններ միջազգային հանրության բոլոր այլ անդամների առաջ**: Ըստ դատարանի՝ միանգամայն ակնհայտ է, որ խոշտանգումն արգելող նորմի *jus cogens* բնույթը ձևավորել է մոտեցում առ այն, որ արգելքը դարձել է միջազգային հանրության ամենից հիմնարար չափանիշներից մեկը⁴:

29. Եվրոպական դատարանը, հիմք ընդունելով միջազգային իրավական պահանջները, ընդունել է, որ խոշտանգումների արգելքը միջազգային իրավունքում ձեռք է բերել **պարտադիր նորմի կարգավիճակ**⁵:

30. Մեջբերված իրավական դրույթներից և դիրքորոշումներից հետևում է, որ խոշտանգման արգելքը ստացել է բարձր իրավական ուժ ունեցող *jus cogens* նորմի կարգավիճակ: Այսինքն՝ խոշտանգման արգելքն **ընդհանուր միջազգային պարտադիր կանոն է**, որը պետությունների, միջազգային հանրության կողմից ամբողջությամբ ընդունվում ու ճանաչվում է որպես նորմ, որից շեղումն անթույլատրելի է: Հետևաբար, պետությունները պետք է միջոցներ ձեռնարկեն *jus cogens* նորմերի արդյունավետ կատարումն ապահովելու ուղղությամբ:

31. Ուստի, խոշտանգումն արգելող *jus cogens* նորմը **չի կարող նաև իր ազդեցությունը չունենալ ներպետական իրավունքի նկատմամբ**: Այդ նորմի խախտման սպառնալիքն անմիջականորեն ծագում է պաշտոնատար անձանց կամ պետական մարմինների միջոցով ներպետական մակարդակում հանգես եկող անհատների և խմբերի գործողություններից: Ուստի, դրանով է պայմանավորված նաև այն, որ Նախկին Հարավսլավիայի հարցերով միջազգային քրեական դատարանը *Prosecutor v. Furundzija* գործով նշել է, որ *jus cogens* նորմերը պարտադիր են պետության համար, դրանք ապաստինականացնում են խոշտանգումը թույլատրող օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանության ցանկացած ակտ⁶:

32. Վերոգրյալի հիման վրա պետք է արձանագրել, որ իրավունքի զարգացման ներկայիս ժամանակաշրջանում անվիճելիորեն պետք է փաստել, որ **խոշտանգման արգելքը բացարձակ է և իր բնույթով պարտադիր է իրավական պետության համար**: Ուստի, բացարձակ արգելքի խախտման արդյունավետ քննությունը, բացահայտումը և հանցանք կատարած անձանց պատասխանատվության ապահովումն ունի համընդհանուր միտում:

II. Խոշտանգման գործերով վաղեմության ժամկետներն անցնելու հիմքով քրեական պատասխանատվությունից ազատելը.

33. Կոնվենցիայի 7-րդ հոդվածի համաձայն՝ «1. Ոչ ոք չպետք է մեղավոր ճանաչվի որևէ գործողության կամ անգործության համար, որը, կատարման պահին

⁴ Տե՛ս *Prosecutor v. Furundzija* գործով 1998 թվականի դեկտեմբերի 10-ի վճիռը, IT-95-17/I-T, կետեր 144-154:

⁵ Տե՛ս *Al-Adsani v. The United Kingdom* գործով 2001 թվականի նոյեմբերի 21-ի վճիռը, գանգատ թիվ 35763/97, կետ 61:

⁶ Տե՛ս *Prosecutor v. Furundzija* գործով 1998 թվականի դեկտեմբերի 10-ի վճիռը, IT-95-17/I-T, կետ 155:

գործող ներպետական կամ միջազգային իրավունքի համաձայն, քրեական հանցագործություն չի համարվել: (...)

2. Սույն հոդվածը չի խոչընդոտում ցանկացած անձի դատի փուլ և պատժել որևէ գործողության կամ անգործության համար, որը կատարվելու պահին, քաղաքակիրթ ազգերի կողմից ճանաչված իրավունքի ընդհանուր սկզբունքներին համապատասխան, համարվել է քրեական հանցագործություն»:

34. ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 35-րդ հոդվածի 1-ին մասի 6-րդ կետի համաձայն՝ «Քրեական գործ չի կարող հարուցվել և քրեական հետապնդում չի կարող իրականացվել, իսկ հարուցված քրեական գործի վարույթը ենթակա է կարճման, եթե՝ անցել են վաղեմության ժամկետները»:

35. ՀՀ քրեական օրենսգրքի 75-րդ հոդվածի 6-րդ մասի համաձայն՝ «Խաղաղության և մարդկության անվտանգության դեմ ուղղված՝ սույն օրենսգրքի 384-րդ, 386-391-րդ, 393-397-րդ հոդվածներով նախատեսված հանցանքներ կատարած անձանց նկատմամբ վաղեմության ժամկետներ չեն կիրառվում: Վաղեմության ժամկետներ չեն կիրառվում նաև Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով նախատեսված հանցանքներ կատարած անձանց նկատմամբ, եթե այդ պայմանագրերով վաղեմության ժամկետների կիրառման արգելք է սահմանված»:

36. ՀՀ քրեական օրենսգրքի 309-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Պաշտոնապար անձի կողմից դիտարկությանը այնպիսի գործողություններ կատարելը, որոնք ակնհայտորեն դուրս են եկել նրա լիազորությունների շրջանակից և էական վնաս են պատճառել անձանց, կազմակերպությունների իրավունքներին ու օրինական շահերին, հասարակության կամ պետության օրինական շահերին (գույքային վնասի դեպքում՝ հանցագործության պահին սահմանված նվազագույն աշխատավարձի հինգհարյուրապատիկի չափը գերազանցող գումարը կամ դրա արժեքը)»: Նույն հոդվածի 2-րդ մասը քրեական պատասխանատվություն է սահմանում նույն արարքի կատարման համար, որը զուգորդվել է բռնություն, զենք կամ հատուկ միջոցներ գործադրելով:

37. 2015 թվականի հունիսի 9-ին թիվ ՀՕ-69-Ն ՀՀ օրենքի ընդունմամբ ՀՀ քրեական օրենսգրքը 309.1-րդ հոդվածի ներքո լրացվել է խոշտանգման հատուկ հանցակազմով, որը համապատասխանում է «խոշտանգումների և այլ դատան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի ու պատժի դեմ» 1984 թվականի դեկտեմբերի 10-ին ընդունված կոնվենցիայի 1-ին հոդվածով սահմանված խոշտանգման հասկացությանը:

38. Նախկին Հարավսլավիայի հարցերով միջազգային քրեական դատարանը *Prosecutor v. Furundzija* գործով վճռում նշել է, որ միջազգային հանրության կողմից խոշտանգման արգելքին տրված *jus cogens* հատկանիշի հետևանքները ներառում են նաև այն հանգամանքը, որ **խոշտանգման նկատմամբ կիրառելի չեն կարող լինել վաղեմության ժամկետները**⁷:

⁷ Տե՛ս *Prosecutor v. Furundzija* գործով 1998 թվականի դեկտեմբերի 10-ի վճիռը, IT-95-17/I-T, կետ 157:

39. Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի համատեքստում Եվրոպական դատարանը մի շարք գործերով վճիռներում նշել է, որ պետության ներկայացուցիչների կողմից վատ վերաբերմունքի կամ խոշտանգման գործերով քրեական վարույթը **չպետք է դադարեցվի վաղեմության ժամկետներն անցնելու հիմքով**⁸:

40. Միավորված ազգերի կազմակերպության Խոշտանգումների դեմ կոմիտեն ընդգծել է, որ խոշտանգման դեպքում **վաղեմության ժամկետները չպետք է կիրառելի լինեն**, քանի որ դրանք զրկում են տուժողներին հատուցում, փոխհատուցում և ռեաբիլիտացիա ստանալու հնարավորությունից⁹:

41. Վերոգրյալի հետ մեկտեղ, հարկ է նշել, որ Եվրոպական դատարանն ընդգծել է, որ վաղեմության ժամկետների չկիրառման եղանակը նույնպես **պետք է համահունչ լինի Կոնվենցիայի 7-րդ հոդվածի պահանջներին**¹⁰: Այս համատեքստում հարկ է նաև վկայակոչել Վենետիկի հանձնաժողովի դիրքորոշումն այն մասին, որ երբ վաղեմության ժամկետն արդեն անցել է, հնարավոր է վկայակոչել իրավական որոշակիության սկզբունքը՝ բացառելու համար այդ ժամկետի վերականգնումը¹¹:

42. Ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ պատերազմական հանցագործությունների դեպքում, որոնց արգելքը ևս համարվում է *jus cogens* նորմ, Եվրոպական դատարանը *Kononov v. Latvia* գործով գտել է, որ սույն գործի հանգամանքներում ներպետական օրենսդրության որևէ դրույթ վաղեմության ժամկետի մասին կիրառելի չէ և, երկրորդ՝ դիմումատուին մեղադրված ոչ մի հանցագործության նկատմամբ, միջազգային իրավունքի համաձայն, վաղեմության ժամկետ չի տարածվում: Ուստի, դատարանը հանգել է այն եզրակացության, որ դիմումատուի կողմից կատարված գործողությունների նկատմամբ **վաղեմության ժամկետ չի տարածվում**¹²:

43. Միավորված ազգերի կազմակերպության Խոշտանգումների դեմ կոմիտեն նաև Հայաստանի վերաբերյալ իր զեկույցներում ընդգծել է **խոշտանգում կամ դրան հավասարեցված հանցանքներ** կատարած անձանց քրեական պատասխանատվությունից կամ պատժից վաղեմության ժամկետներն անցնելու հիմքով ազատելու արգելք սահմանելու անհրաժեշտությունը¹³:

⁸ Տե՛ս *Yeter v. Turkey* գործով 2009 թվականի հունվարի 13-ի վճիռը, գանգատ թիվ 33750/03, կետ 70, *Mocanu and others v. Romania* գործով 2014 թվականի սեպտեմբերի 17-ի վճիռը, գանգատներ թիվ 10865/09 45886/07 32431/08, կետ 326:

⁹ Տե՛ս UN Committee Against Torture (CAT), General comment no. 3, 2012, implementation of article 14 by States parties, 13 December 2012, կետ 40:

¹⁰ Տե՛ս *Mocanu and others v. Romania* գործով 2014 թվականի սեպտեմբերի 17-ի վճիռը, գանգատներ թիվ 10865/09 45886/07 32431/08, կետ 326:

¹¹ Տե՛ս *Amicus Curiae Brief for the Constitutional Court of Georgia*, European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission), 16 March 2009, CDL-AD(2009)012, կետ 29:

¹² Տե՛ս *Kononov v. Latvia [GC]* գործով 2010 թվականի մայիսի 17-ի վճիռը, գանգատ թիվ 36376/04 կետեր 229-233: Տե՛ս նաև *Kolk and Kislyiy* գործով 2006 թվականի հունվարի 17-ի որոշումը, գանգատներ թիվ 23052/04 և 24018/04, *Penart v. Estonia* գործով 2006 թվականի հունվարի 24-ի որոշումը, գանգատ թիվ 14685/04:

¹³ Տե՛ս Concluding observations of the Committee against Torture, Armenia, CAT/C/ARM/CO/3, 6 July 2012,

44. Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեն ևս իր հերթին՝ *Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի, Նալբանդյանն ընդդեմ Հայաստանի* գործերով վճիռների կատարման ընթացքում որպես ընդհանուր միջոցառում՝ կարևորել է խոշտանգման համար վաղեմության ժամկետների կիրառման բացառումը¹⁴, սակայն այդ առումով համապատասխան օրենք մինչ օրս չի ընդունվել:

45. Նման պայմաններում, ներպետական օրենսդրությամբ շարունակում է գործել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 75-րդ հոդվածի 6-րդ մասի կարգավորումը, որտեղ նախատեսվում է քրեական պատասխանատվության ենթարկելու վաղեմության ժամկետների կիրառման արգելք խաղաղության և մարդկության անվտանգության դեմ ուղղված որոշ հանցանքներ կատարած անձանց նկատմամբ: Միաժամանակ, օրենսդիրն ամրագրում է, որ վաղեմության ժամկետներ չեն կիրառվում նաև **Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով նախատեսված հանցանքներ կատարած անձանց նկատմամբ, եթե այդ պայմանագրերով վաղեմության ժամկետների կիրառման արգելք է սահմանված:**

46. Վերոգրյալի պայմաններում, հաշվի առնելով մի կողմից՝ խոշտանգման արգելքի *jus cogens* բնույթի վերաբերյալ Եվրոպական դատարանի և միջազգային այլ մարմինների կողմից ձևավորած իրավական չափանիշները, մյուս կողմից՝ Կոնվենցիայի 7-րդ հոդվածով ամրագրված պահանջների պահպանման կարևորությունը, սույն գործով բողոքի հեղինակի կողմից ներկայացված փաստարկները քննարկելու համար Վճռաբեկ դատարանն անհրաժեշտ է համարում դիմել Եվրոպական դատարան՝ խորհրդատվական կարծիք ստանալու համար: Վճռաբեկ դատարանը կարևորում է Եվրոպական կոնվենցիայի 16-րդ արձանագրության հիմքում ընկած՝ Եվրոպական դատարանի հետ համագործակցության և երկխոսության հնարավորությունը¹⁵:

47. Հաշվի առնելով վերը շարադրված հիմնավորումները և ղեկավարվելով Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 171-րդ հոդվածով, «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» Եվրոպական կոնվենցիայի 16-րդ արձանագրության 1-ին հոդվածով, Վճռաբեկ դատարանը

ՈՐՈՇԵՑ

Ամբաստանյալներ Հովհաննես Նեգուսի Մովսիսյանի և Արմեն Ռազմիկի Արսենյանի վերաբերյալ գործով խորհրդատվական կարծիք ստանալու համար դիմել Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան՝ հետևյալ հարցով. *խոշ-*

կետ 10, CAT/C/ARM/CO/4, 26 January 2017, կետ 7:

¹⁴ Տե՛ս ԵՄ Նախարարների կոմիտեի դիրքորոշումները *Virabyan v. Armenia* գործով կատարման ենթակա ընդհանուր միջոցառումների վերաբերյալ:

¹⁵ Տե՛ս Advisory opinion requested by the *French Court of Cassation*, P16-2018-001, 10 April 2019, կետ 25, Advisory opinion requested by the *Armenian Constitutional Court*, P-16/2019/001, 29 May 2020, կետ 43:

տանգման կամ դրան հավասարեցված հանցանքներով միջազգային իրավունքի աղբյուրների վկայակոչմամբ քրեական պատասխանատվության ենթարկելու վաղեմության ժամկետների չկիրառումն արդյո՞ք համահունչ կլինի Եվրոպական կոնվենցիայի 7-րդ հոդվածին, եթե ներպետական օրենսդրությամբ քրեական պատասխանատվության ենթարկելու վաղեմության ժամկետների չկիրառման պահանջ նախատեսված չէ:

ԿԴ1/2288/02/16

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ
Ո Ր Ո Շ ՈՒ Մ
ՀԱՆՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆԻ
ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԵՎ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՊԱԼԱՏԸ
(ԱՅՍՈՒՀԵՏ՝ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ)

2021 թվականի հունվարի 27-ին

գրավոր ընթացակարգով քննելով Լավրենտի Ադուլյանի և Իգոր Ադուլյանի ներկայացուցիչ Լավրենտի Ադուլյանի վճռաբեկ բողոքը ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի 02.11.2018 թվականի որոշման դեմ՝ ըստ հայցի Աշոտ Ադուլյանի սնանկության գործով կառավարիչ Կ. Ասատրյանի ընդդեմ Իգոր Ադուլյանի, Արեգ Ազոյանի, Լավրենտի Ադուլյանի, երրորդ անձ Աշոտ Ադուլյանի՝ առուվաճառքի պայմանագիրն անվավեր ճանաչելու պահանջի մասին,

Պ Ա Ր Չ Ե Ց

1. Գործի դատավարական նախապատմությունը.

21.11.2016 թվականին դիմելով դատարան՝ Աշոտ Ադուլյանի սնանկության գործով կառավարիչ Կ. Ասատրյանը պահանջել է անվավեր ճանաչել 28.12.2011 թվականի առուվաճառքի պայմանագիրը, որպես հետևանք անվավեր ճանաչել 05.06.2009 թվականի առուվաճառքի պայմանագիրը, ճանաչել Աշոտ Ադուլյանի սեփականության իրավունքը ՀՀ Կոտայքի մարզի Արզական գյուղի Ծաղկունյաց փողոցի թիվ 2 հասցեում գտնվող անշարժ գույքի նկատմամբ:

ՀՀ Կոտայքի մարզի ընդհանուր իրավասության դատարանի (դատավոր՝ Ն. Գալստյան) (այսուհետ՝ Դատարան) 27.03.2018 թվականի վճռով հայցը մերժվել է:

ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի (այսուհետ՝ Վերաքննիչ դատարան) 02.11.2018 թվականի որոշմամբ Աշոտ Ադուլյանի սնանկության գործով կառավարիչ Կ. Ասատրյանի վերաքննիչ բողոքը բավարարվել է, Դատարանի 27.03.2018 թվականի վճիռը բեկանվել է, և գործն ուղարկվել է նույն դատարան՝ նոր քննության:

Սույն գործով վճռաբեկ բողոք է ներկայացրել Լավրենտի Ադուլյանը և Իգոր

Ադուլյանի ներկայացուցիչը:

Վճռաբեկ բողոքի պատասխան չի ներկայացվել:

2. Վճռաբեկ բողոքի հիմքը, հիմնավորումները և պահանջը.

Սույն վճռաբեկ բողոքը քննվում է հետևյալ հիմքի սահմաններում ներքոհիշյալ հիմնավորումներով.

Վերաքննիչ դատարանը սխալ է մեկնաբանել և կիրառել «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի առաջին մասի «ա» կետը, խախտել է ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 6-րդ հոդվածը, 9-րդ հոդվածի 2-րդ մասը, 61-րդ հոդվածի 2-րդ մասը, 66-րդ հոդվածը, 379-րդ հոդվածի 5-րդ մասը, 439-րդ հոդվածի 2-րդ մասը:

Բողոք բերած անձինք նշված պնդումը պատճառաբանել են հետևյալ փաստարկներով.

Վերաքննիչ դատարանն անտեսել է, որ հայցվորի կողմից հայցադիմումում «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի 1-ին մասի «ա» կետի վկայակոչումը կրում էր միայն սնանկության գործերով կառավարչի՝ դատարան դիմելու իրավունքի հիմնավորման նպատակ, իսկ հայցի առարկա գործարքների անվավերության հիմքը ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 303-րդ և 306-րդ հոդվածներն են, որոնց Դատարանն անդրադարձել է ու տվել համապատասխան իրավական գնահատական:

Վերաքննիչ դատարանն անտեսել է նաև, որ «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի 1-ին մասի «ա» կետի հիմքով դատարան դիմելու իր իրավունքն իրացնելու համար հայցվորը պետք է հիմնավորեր, որ առկա է պարտապանին սնանկ ճանաչելուն նախորդող հինգ տարվա ընթացքում վերջինիս կողմից **կատարված** անհատույց փոխանցում (այդ թվում՝ ոչ դրամային) պարտապանի հետ փոխկապակցված անձանց, մինչդեռ այդպիսի հիմնավորում հայցվորի կողմից չի ներկայացվել:

Վերոգրյալի հիման վրա բողոք բերած անձինք պահանջել են բեկանել Վերաքննիչ դատարանի 02.11.2018 թվականի որոշումը և օրինական ուժ տալ Դատարանի 27.03.2018 թվականի վճիռին:

3. Վճռաբեկ բողոքի քննության համար նշանակություն ունեցող փաստերը.

Վճռաբեկ բողոքի քննության համար էական նշանակություն ունեն հետևյալ փաստերը՝

1) Աշոտ Ադուլյանին սնանկ ճանաչելու մասին «Էյչ-Էս-Բի-Սի Բանկ Հայաստան» ՓԲԸ-ի դիմումը Երևան քաղաքի Կենտրոն և Նորք-Մարաշ վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության դատարան է ներկայացվել 04.09.2015 թվականին: Նույն օրվա որոշմամբ դիմումն ընդունվել է վարույթ՝ գործ թիվ ԵԿԴ/0271/04/15, և սնանկության ժամանակավոր կառավարիչ է նշանակվել Կարեն Ասատրյանը (**հիմք՝ Դատալեքս տեղեկատվական համակարգ, հղում՝**

http://www.datalex.am/?app=AppCaseSearch&case_id=14355223812330653).

2) Երևան քաղաքի Կենտրոն և Նորք-Մարաշ վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության դատարանի 03.05.2016 թվականի թիվ ԵԿԴ/0271/04/15 վճռով Աշոտ Ադուլյանը ճանաչվել է սնանկ (**հատոր 1-ին, գ.թ. 8**).

3) Երևան քաղաքի Կենտրոն և Նորք-Մարաշ վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության դատարանի 10.06.2016 թվականի որոշմամբ Կարեն Ասատրյանը նշանակվել է Աշոտ Ադուլյանի սնանկության գործով կառավարիչ (**հատոր 1-ին, գ.թ. 8-9**).

4) 05.06.2009 թվականի անշարժ գույքի (բնակելի կառուցապատման հողամասի, բնակելի տան և կից շինության) առուվաճառքի պայմանագրով Աշոտ Ադուլյանն Արեգ Ազոյանին է վաճառել ՀՀ Կոտայքի մարզի Արզական գյուղի Ծաղկունյաց թիվ 2 հասցեում գտնվող անշարժ գույքը (**հատոր 1-ին, գ.թ. 48**).

5) 28.12.2011 թվականին Արեգ Ազոյանի և Իգոր Ադուլյանի միջև կնքվել է «Անշարժ գույքի (բնակելի տան և շինությունների) առուվաճառքի պայմանագիր», որի համաձայն՝ Արեգ Ազոյանն Իգոր Ադուլյանին է վաճառել ՀՀ Կոտայքի մարզի Արզական գյուղի Ծաղկունյաց թիվ 2 հասցեում գտնվող անշարժ գույքը (**հատոր 1-ին, գ.թ. 49**).

6) 08.08.2012 թվականին անշարժ գույքի մասի նվիրատվության պայմանագրով Իգոր Ադուլյանը Լավրենտի Ադուլյանին է նվիրել ՀՀ Կոտայքի մարզի Արզական գյուղի Ծաղկունյաց թիվ 2 հասցեում գտնվող անշարժ գույքի 1/2 մասը (**հատոր 1-ին, գ.թ. 50**).

7) անշարժ գույքի նկատմամբ իրավունքների պետական գրանցման թիվ 15082012-07-0230 վկայականի համաձայն՝ 15.08.2012 թվականին ՀՀ Կոտայքի մարզի Արզական գյուղի Ծաղկունյաց թիվ 2 բնակելի տուն հասցեում գտնվող անշարժ գույքի նկատմամբ գրանցվել է Իգոր Ադուլյանի և Լավրենտի Ադուլյանի ընդհանուր համատեղ սեփականության իրավունքը (**հատոր 1-ին, գ.թ. 51**).

8) Դատարանի վճռի դեմ հայցվորը վերաքննիչ բողոք է ներկայացրել այն հիմքով և հիմնավորմամբ, որ Դատարանը չի անդրադարձել «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի 1-ին մասի «ա» կետին, ինչպես նաև չի պարզել, թե արդյոք վիճելի պայմանագրերը կնքելով՝ Աշոտ Ադուլյանը հետապնդել է իր պարտավորություններից խուսափելու նպատակ (**հատոր 3-րդ, գ.թ. 78-82**):

4. Վճռաբեկ դատարանի պատճառաբանությունները և եզրահանգումները.

Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ սույն գործով վճռաբեկ բողոքը վարույթ ընդունելը պայմանավորված է ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 394-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետով նախատեսված հիմքի առկայությամբ, այն է՝ առերևույթ առկա է մարդու իրավունքների և ազատությունների հիմնարար խախտում, քանի որ բողոքարկվող դատական ակտը կայացնելիս ստորադաս դատարանը թույլ է տվել մինչև 23.07.2016 թվականը գործող խմբագրությամբ «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի 1-ին մասի

«ա» կետի այնպիսի խախտում, որը խաթարել է արդարադատության բուն էությունը, և որի առկայությունը հիմնավորվում է ստորև ներկայացված պատճառաբանություններով:

Սույն բողոքի քննության շրջանակներում Վճռաբեկ դատարանն անհրաժեշտ է համարում անդրադառնալ մինչև 23.07.2016 թվականը գործող խմբագրությամբ «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի 1-ին մասի «ա» կետի կիրառման առանձնահատկություններին՝ վերահաստատելով նաև նախկինում արտահայտած իրավական դիրքորոշումները:

Մինչև 23.07.2016 թվականը գործող խմբագրությամբ «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի 1-ին մասի «ա» կետի համաձայն՝ կառավարիչը կարող է սնանկության վերաբերյալ դիմում ներկայացնելուց հետո ոչ ուշ, քան մեկ տարվա ընթացքում դիմել դատական կարգով հետ ստանալու՝ **պարտապանի կատարած** անհատույց փոխանցումները (այդ թվում՝ ոչ դրամային) պարտապանի հետ փոխկապակցված անձանց, որոնք կատարվել են պարտապանին սնանկ ճանաչելուն նախորդող հինգ տարվա ընթացքում:

Մինչև 23.07.2016 թվականը գործող խմբագրությամբ «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 9-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ ֆիզիկական անձ պարտապանի հետ փոխկապակցված են համարվում նրա ամուսինը, նրանց հետ երկու աստիճան ուղիղ վերընթաց և վայրընթաց ազգակցական կապերի մեջ գտնվող անձինք, եղբայրը, քույրը և նրանց հետ ուղիղ վայրընթաց ազգակցական կապերի մեջ գտնվող անձինք, ամուսնու եղբայրը, քույրը:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը նախկինում կայացրած որոշմամբ անդրադարձել է մինչև 23.07.2016 թվականը գործող խմբագրությամբ «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի 1-ին մասի «ա» կետին և արձանագրել է, որ վկայակոչված իրավակարգավորումը նախատեսում է սնանկության վերաբերյալ գործով կառավարչի **դատարան դիմելու իրավունքը**՝ պարտապանի կողմից իրեն փոխկապակցված անձանց կատարված փոխանցումները հետ ստանալու պահանջով, որի նպատակը պարտապանի գույքի հավաքագրումն է՝ սնանկության վարույթի ընթացքում պարտատերերի պահանջների բավարարման նպատակով: **Այսինքն՝ նշված նորմը սահմանում է սեփականության իրավունքի դադարման ինքնուրույն հիմք**: Ընդ որում, կատարված փոխանցումները հետ ստանալու հիմքում դրված է այն հանգամանքը, որ դրանք պետք է փոխանցված լինեն պարտապանին սնանկ ճանաչելուն նախորդող հինգ տարվա **ընթացքում և անհատույց**: Այդ փոխանցումները կարող են լինել նաև ոչ դրամային, այսինքն՝ այլ գույքային փոխանցումներ, այդ թվում՝ ապրանքներ, արժեթղթեր, շարժական և անշարժ գույք (...)*(տե՛ս, Հարություն Ջուլումյանի սնանկության գործով կառավարիչ Աղասի Արսենյանն ընդդեմ Գայանե և Ռուբեն Ջուլումյանների թիվ ԵԿԴ/2304/02/10 քաղաքացիական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 23.03.2012 թվականի որոշումը)*։

Մեկ այլ որոշմամբ ՀՀ վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է, որ «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի 1-ին մասի (մինչև 23.07.2016 թվականը գործող խմբագրությամբ) վերլուծությունից հետևում է, որ այն նախատեսում է

սնանկության վերաբերյալ գործով **կառավարչի դատարան դիմելու իրավունքը**՝ պարտապանի կողմից իրեն փոխկապակցված անձանց կատարված փոխանցումները հետ ստանալու պահանջով: Վերոնշյալ հոդվածով առանձնացվել են այնպիսի փոխանցումների տեսակներ, որոնք ակնհայտորեն վկայում են պարտատերերի նկատմամբ ունեցած **պարտավորության կատարումից խուսափելու պարտապանի մտադրության մասին** (տես, *Լիզա Գրիգորյանի սնանկության գործով կառավարիչ Համլետ Նաջարյանն ընդդեմ Լիզա Գրիգորյանի, Սոնիկ Աթայանի թիվ ԵՔԴ/1165/02/08 քաղաքացիական գործով* ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 19.10.2012 թվականի որոշումը):

Վճռաբեկ դատարանն անհրաժեշտ է համարում արձանագրել, որ 17.06.2016 թվականին ընդունված և 23.07.2016 թվականին ուժի մեջ մտած թիվ ՀՕ-105-Ն ՀՀ օրենքով խմբագրվել է «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի 1-ին մասի նախաբանը: Կատարված փոփոխությունը վերաբերում է սնանկության գործով կառավարչի կողմից դատարան դիմելու համար սահմանված մեկամյա ժամկետի հաշվարկման սկիզբը որոշելուն: Մասնավորապես՝ մինչև նշված օրենքով կատարված փոփոխությունը, մեկամյա ժամկետի հաշվարկման սկիզբը սնանկության վերաբերյալ դիմում ներկայացնելու պահին էր, իսկ փոփոխությունից հետո մեկամյա ժամկետի հաշվարկման սկիզբը պարտապանին սնանկ ճանաչելու մասին վճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելու պահին է:

ՀՀ սահմանադրական դատարանը 31.01.2017 թվականի թիվ ՍԴՈ-1340 որոշմամբ, քննելով 23.07.2016 թվականից գործող խմբագրությամբ «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի 1-ին մասի «ա» կետի՝ ՀՀ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը, գտել է, որ այն համապատասխանում է ՀՀ Սահմանադրությանն այնպիսի սահմանադրաիրավական բովանդակությամբ, համաձայն որի՝ կառավարիչը կարող է պարտապանին սնանկ ճանաչելու մասին վճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո՝ **մեկ տարվա ընթացքում**, դիմել և դատական կարգով հետ ստանալ պարտապանին սնանկ ճանաչելուն նախորդող հինգ տարվա ընթացքում պարտապանի հետ փոխկապակցված անձանց **պարտապանի կատարած այն անհատույց** փոխանցումները, որոնք դատարանի կողմից կգնահատվեն որպես պարտատերերի նկատմամբ ունեցած պարտավորության կատարումից խուսափելու՝ պարտապանի մտադրության մասին ակնհայտորեն վկայող փոխանցումներ:

Նույն որոշմամբ ՀՀ սահմանադրական դատարանը դիրքորոշում է հայտնել այն մասին, որ «(...) օրենքի վիճարկվող դրույթով սահմանված պայմաններին համապատասխանող փոխանցումներն ինքնին չեն կարող վկայել պարտատերերի նկատմամբ ունեցած պարտավորության կատարումից խուսափելու՝ պարտապանի մտադրության մասին: Նման դիրքորոշման համար հիմք են հանդիսանում այն հանգամանքները, որ, նախ՝ **նման մտադրության առկայությունը կամ բացակայությունը գնահատման ենթակա հանգամանքներ են**, որոնք կարող են հաստատվել դատարանի կողմից գործի կոնկրետ հանգամանքների բազմակողմանի ուսումնասիրման և գնահատման արդյունքում, երկրորդ՝ նշված

պայմաններին համապատասխանող ոչ բոլոր փոխանցումները կարող են վկայել պարտապանի ոչ իրավաչափ մտադրության մասին: Եթե պարտապան ֆիզիկական անձը որևէ անհատույց փոխանցում է կատարել իր հետ փոխկապակցված անձի, որից միայն երեք կամ չորս տարի հետո է ստանձնել որևէ պարտավորություն և դրանից կարճ ժամանակ անց սնանկ է ճանաչվել, շատ դժվար կլինի նման փոխանցումը դիտարկել որպես պարտատերերի նկատմամբ ունեցած պարտավորության կատարումից խուսափելու՝ պարտապանի մտադրության մասին ակնհայտորեն վկայող փոխանցում»:

Վերոնշյալ իրավական դիրքորոշման համատեքստում ՀՀ սահմանադրական դատարանն արձանագրել է, որ նման դեպքերը, թեև համապատասխանում են վիճարկվող դրույթի սահմանած պայմաններին, սակայն չեն կարող ծառայել վիճարկվող դրույթի՝ օրենսդրի կողմից սահմանված և ՀՀ Սահմանադրությանը համապատասխանող նպատակին, և գտել է, որ **դատարանները վիճարկվող դրույթը կիրառելիս դրա գործողության շրջանակից պետք է բացառեն այն անհատույց փոխանցումները, որոնք ակնհայտորեն չեն վկայում պարտատերերի նկատմամբ ունեցած պարտավորության կատարումից խուսափելու՝ պարտապանի մտադրության մասին:** Միաժամանակ ՀՀ սահմանադրական դատարանն արձանագրել է, որ «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի վիճարկվող դրույթում սահմանված պայմանները բավարարող բացառապես բոլոր փոխանցումները հետ ստանալը, հաշվի չառնելով այն հանգամանքը, որ դրանցից ոչ բոլորը կարող են ակնհայտորեն վկայել պարտատերերի նկատմամբ ունեցած պարտավորության կատարումից խուսափելու՝ պարտապանի մտադրության մասին, չի կարող դիտարկվել որպես ՀՀ Սահմանադրությամբ սահմանված նպատակին հասնելու համար անհրաժեշտ միջոց: Նման մոտեցումը կխախտի ոչ միայն անձի սեփականության իրավունքը, այլև հիմնական իրավունքների սահմանափակման համաչափության սահմանադրական իրավունքը:

Ընդհանրացնելով վերոգրյալ իրավական դիրքորոշումները՝ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը նախկինում կայացրած մեկ այլ որոշմամբ արձանագրել է հետևյալը.

1) յուրաքանչյուր դեպքում, երբ առկա է սեփականության իրավունքի սահմանափակում, մասնավորապես՝ «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի (այսուհետ՝ Կոնվենցիա) թիվ 1 արձանագրության 1-ին հոդվածի իմաստով սեփականության իրավունքի նկատմամբ միջամտություն, ապա սեփականության հիմնարար իրավունքի պաշտպանությունից բխում է, որ այդ սահմանափակումը պետք է հետապնդի իրավաչափ նպատակ: Ընդ որում, սեփականության իրավունքի սահմանափակման և հետապնդվող նպատակի միջև պետք է ապահովվի ողջամիտ հավասարակշռություն,

2) պարտապանի՝ «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի 1-ին մասի «ա» և «բ» կետերով նախատեսված անձանց կատարած անհատույց փոխանցումները սնանկության գործով կառավարչի կողմից հետ ստանալու՝ օրենքով սահմանված հնարավորությունը Կոնվենցիայի թիվ 1 արձանագրության 1-ին

հոդվածի իմաստով միջամտություն է սեփականության իրավունքին,

3) այդ միջամտությունը, այն է՝ կատարված անհատույց փոխանցումները հետ ստանալը, հետապնդում է պարտատերերի նկատմամբ պարտավորության կատարումից չարամտորեն խուսափելը կանխելու նպատակ, որով պետությունն ապահովում է պարտատերերի հիմնական իրավունքների պաշտպանությունը: Ընդ որում, այդ նպատակով սեփականության իրավունքի սահմանափակումը, ըստ ՀՀ սահմանադրական դատարանի, համապատասխանում է ՀՀ Սահմանադրությանը: Հետևաբար կատարված անհատույց փոխանցումներն իրավաչափ կերպով հետ ստանալու համար անհրաժեշտ է, որ պարտապանը գործարքը կնքած լինի պարտատիրոջ նկատմամբ ունեցած պարտավորության կատարումից խուսափելու մտադրությամբ,

4) «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի 1-ին մասի «ա» կամ «բ» կետերով նախատեսված պայմաններին համապատասխանող պահանջ ներկայացնելն ինքնին բավարար չէ պարտապանի՝ պարտատերերի նկատմամբ ունեցած պարտավորության կատարումից խուսափելու մտադրության մասին եզրահանգում կատարելու համար: Հետևաբար՝ այդ նորմերի տառացի կիրառումը որոշակի դեպքերում կհանգեցնի պարտապանի ունեցած ոչ իրավաչափ մտադրության մասին սխալ ենթադրության,

5) նման մտադրության առկայությունը կամ բացակայությունը գնահատման ենթակա հանգամանքներ են, որոնք կախված են կոնկրետ գործի հանգամանքներից և դատարանի կողմից կարող են հաստատվել միայն դրանց բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ ուսումնասիրման և գնահատման արդյունքում,

6) պարտատերերի իրավունքների և անձի սեփականության իրավունքի միջև ողջամիտ հավասարակշռություն ապահովելու համար դատարանները խնդրո առարկա իրավանորմերը կիրառելիս դրանց գործողության շրջանակից պետք է բացառեն այն անհատույց փոխանցումները, որոնք ակնհայտորեն չեն վկայում պարտատերերի նկատմամբ ունեցած պարտավորության կատարումից խուսափելու՝ պարտապանի մտադրության մասին, և այդ դեպքում կապահովվի սեփականության սահմանադրական իրավունքի սահմանափակման և դրանով հետապնդվող նպատակի համաչափությունը:

Այսինքն՝ խնդրո առարկա իրավակարգավորումների տեսանկյունից անհատույց փոխանցումն անվավեր գործարք կարող է համարվել միայն, այն դեպքում երբ, ի թիվս այլ հանգամանքների, ապացուցված է պարտապանի ոչ իրավաչափ մտադրության առկայությունը (*տես, Արթուր Բադալյանի սնանկության գործով կառավարիչ Գևորգ Ավագյանն ընդդեմ Սեդա Մելիք-Թանգյանի, երրորդ անձ ՀՀ կառավարությանն առընթեր անշարժ գույքի կադաստրի պետական կոմիտեի թիվ ԵԿԴ/0598/02/16 քաղաքացիական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 27.12.2017 թվականի որոշումը*):

Վերահաստատելով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի և ՀՀ սահմանադրական դատարանի կայացրած վերոգրյալ որոշումներում արտահայտված իրավական դիրքորոշումները՝ Վճռաբեկ դատարանը փաստում է, որ մինչև 23.07.2016 թվակա-

նը գործող խմբագրությամբ «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի 1-ին մասի «ա» կետով սահմանված սնանկության կառավարչի լիազորությունը կարող է իրացվել նույն իրավանորմի դիսպոզիցիայի վավերապայմանների միաժամանակյա առկայության դեպքում: Դրանք են՝

1. կառավարիչը պետք է դատարան դիմի պարտապանի սնանկության վերաբերյալ դիմում ներկայացնելուց հետո ոչ ուշ, քան մեկ տարվա ընթացքում,

2. անհատույց փոխանցումները (կարող են լինել նաև ոչ դրամային) պետք է կատարված լինեն պարտապանի հետ փոխկապակցված անձանց (ֆիզիկական անձ պարտապանի հետ փոխկապակցված անձինք են՝ նրա ամուսինը, նրանց հետ երկու աստիճան ուղիղ վերընթաց և վայրընթաց ազգակցական կապերի մեջ գտնվող անձինք, նրա եղբայրը, քույրը և նրանց հետ ուղիղ վայրընթաց ազգակցական կապերի մեջ գտնվող անձինք, նրա ամուսնու եղբայրը, քույրը),

3. անհատույց փոխանցումները պետք է կատարված լինեն պարտապանին սնանկ ճանաչելուն նախորդող հինգ տարվա ընթացքում:

Ընդ որում, վերը թվարկված պայմանների առկայության պարագայում դատարանը գործում առկա ապացույցների բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ ուսումնասիրման և գնահատման արդյունքում պետք է պարզի անհատույց փոխանցումները կատարելիս պարտատերերի նկատմամբ ունեցած **պարտավորությունների կարարումից խուսափելու՝ պարտապանի մտադրության առկայությունը կամ բացակայությունը**: Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ միայն նշված հանգամանքները պարզելուց հետո հնարավոր կլինի գնահատել սնանկության կառավարչի հայցապահանջի հիմնավորվածությունը:

Այսպիսով, Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի 1-ին մասի «ա» կետի ինչպես մինչև 23.07.2016 թվականը գործող խմբագրությամբ, այնպես էլ 23.07.2016 թվականից գործող խմբագրությամբ ամրագրվել է սեփականության իրավունքի դադարման ինքնուրույն հիմք, այն է՝ մինչև 23.07.2016 թվականը կառավարիչը կարող էր սնանկության վերաբերյալ դիմում ներկայացնելուց հետո ոչ ուշ, քան մեկ տարվա ընթացքում, իսկ 23.07.2016 թվականից՝ պարտապանին սնանկ ճանաչելու մասին վճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո՝ **մեկ տարվա ընթացքում**, դիմել և դատական կարգով հետ ստանալ պարտապանին սնանկ ճանաչելուն նախորդող հինգ տարվա ընթացքում պարտապանի հետ փոխկապակցված անձանց **պարտապանի կատարած այն անհատույց փոխանցումները**, որոնք դատարանի կողմից կգնահատվեն որպես պարտատերերի նկատմամբ ունեցած պարտավորության կատարումից խուսափելու՝ պարտապանի մտադրության մասին ակնհայտորեն վկայող փոխանցումներ: **Ընդ որում, «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի 1-ին մասի «ա» կետի՝ թե՛ մինչև 23.07.2016 թվականը գործող խմբագրությամբ, թե՛ 23.07.2016 թվականից գործող խմբագրությամբ, հիմքով պարտապանի կողմից իրեն փոխկապակցված անձանց կատարված անհատույց փոխանցումները հետ ստանալու պահանջի լուծումը որևէ կերպ չի կարող պայմանավորվել այդ փոխանցումներն ապահովող քաղաքացիաիրա-**

վական գործարքների վավերականության գնահատմամբ: Այլ կերպ ասած, «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի 1-ին մասի «ա» կետի՝ թե՛ մինչև 23.07.2016 թվականը գործող խմբագրությամբ, թե՛ 23.07.2016 թվականից գործող խմբագրությամբ, հիմքով պարտապանի կողմից իրեն փոխկապակցված անձանց կատարված փոխանցումները հետ ստանալու պահանջ ներկայացնելու պարագայում կառավարիչը պարտավոր չէ, որպես իր պահանջը հիմնավորող հանգամանք կամ փաստարկ, վկայակոչել պարտապանի կողմից իրեն փոխկապակցված անձանց կատարված անհատույց փոխանցումներն ապահովող քաղաքացիաիրավական գործարքների օրենքին համապատասխանությունը, իսկ դատարանն էլ իրավասու չէ գնահատելու այդ գործարքների վավերականությունը: Նման դեպքում անհրաժեշտ է ստուգել բացառապես «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի 1-ին մասի «ա» կետի դիսպոզիցիայում նկարագրված վավերապայմանների միաժամանակյա առկայությունը: Միևնույն ժամանակ, սակայն, պարտապանի կողմից իրեն փոխկապակցված անձանց կատարված փոխանցումներն ապահովող քաղաքացիաիրավական գործարքների վավերականությունը դրանց շինծու լինելու հիմքով հայցվորի կողմից վիճարկելու պարագայում դատարանը պարտավոր է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 303-րդ և 306-րդ հոդվածներով նախատեսված հիմքերի շրջանակներում ստուգել վիճահարույց գործարքների օրենքին համապատասխանությունը:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի 1-ին մասի «ա» կետի հիմքով պարտապանի կողմից իրեն փոխկապակցված անձանց կատարված փոխանցումները հետ ստանալու պահանջի քննությունը պետք է ուղղված լինի բացառապես նշված իրավանորմի դիսպոզիցիայում նկարագրված վավերապայմանների միաժամանակյա առկայության ստուգմանը, իսկ այդ փոխանցումներն ապահովող քաղաքացիաիրավական գործարքների վավերականությունը վիճարկելու քննությունը՝ նշված գործարքների՝ օրենքին համապատասխանության ստուգմանը:

Սույն գործը հարուցվել է Աշոտ Ադուլյանի սնանկության գործով կառավարիչ Կ. Ասատրյանի կողմից 09.11.2016 թվականին ներկայացված հայցադիմումի հիման վրա, որով վերջինս պահանջել է անվավեր ճանաչել Արեգ Ազոյանի և Իգոր Ադուլյանի միջև 28.12.2011 թվականին կնքված՝ ՀՀ Կոտայքի մարզի Արզական գյուղի Ծաղկունյաց փողոցի թիվ 2 հասցեում գտնվող անշարժ գույքի առուվաճառքի պայմանագիրը, որպես հետևանք՝ անվավեր ճանաչել Աշոտ Ադուլյանի և Արեգ Ազոյանի միջև 05.06.2009 թվականին կնքված առուվաճառքի պայմանագիրը և ճանաչել Աշոտ Ադուլյանի սեփականության իրավունքը ՀՀ Կոտայքի մարզի Արզական գյուղի Ծաղկունյաց փողոցի թիվ 2 հասցեում գտնվող անշարժ գույքի նկատմամբ:

Դատարանը մերժել է Աշոտ Ադուլյանի սնանկության գործով կառավարիչ Կ. Ասատրյանի հայցը՝ պատճառաբանելով, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 303-րդ, 304-րդ հոդվածների, 306-րդ հոդվածի 2-րդ կետի վերլուծությունից հետևում է, որ շինծու, այսինքն՝ մեկ այլ գործարքի քողարկման նպատակով

կնքված գործարքը, առոչինչ է, այն է՝ այն անվավեր է անկախ դատարանի կողմից այդպիսին ճանաչվելուց, և չի հանգեցնում իրավաբանական հետևանքների, բացառությամբ այն հետևանքների, որոնք կապված են գործարքի անվավերության հետ: Դատարանն արձանագրել է նաև, որ նման դեպքերում օրենսդիրը որպես գործարքի անվավերության հետևանք է դիտարկում այն պայմանագրի կնքված լինելու հանգամանքը, որը կողմերն իրականում նկատի են ունեցել շինծու գործարքը կնքելիս:

Միևնույն ժամանակ Դատարանն արձանագրել է, որ գործարքները քաղաքացիական իրավունքի սուբյեկտների կամային ակտերն են, իսկ կամային ակտը բնորոշվում է ներքին հոգեկան պահերով, դրդապատճառներով, առաջադրված նպատակին հասնելու անձի ներքին ցանկությամբ, և կամահայտնությամբ՝ այս կամ այն կերպով ներքին կամքի արտաքին դրսևորմամբ, և գործարքի կնքման համար անհրաժեշտ է, որպեսզի անձի ներքին կամքն ու կամահայտնությունը համապատասխանեն իրար, ուստի սույն քաղաքացիական գործով, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 48-րդ հոդվածի ուժով, հայցվորի կողմից ենթակա են ապացուցման վերը նշված բոլոր հանգամանքները, մինչդեռ հայցվորի կողմից դատարան չեն ներկայացվել բավարար վերաբերելի և պատշաճ ապացույցներ, որոնցով կհիմնավորվեին հայցվորի կողմից վկայակոչված վերոնշյալ փաստական հանգամանքները:

Բացի դրանից, դատարանը փաստել է նաև, որ հայցվորը խնդրել է անվավեր ճանաչել 28.12.2011 թվականի Ա. Ազոյանի և Ի. Ադուլյանի միջև կնքված ՀՀ Կոտայքի մարզի Արզական գյուղի Ծաղկունյաց փողոցի թիվ 2 հասցեում գտնվող անշարժ գույքի առուվաճառքի պայմանագիրը, որպես հետևանք խնդրելով անվավեր ճանաչել ավելի վաղ կնքված գործարքը, մինչդեռ 28.12.2011 թվականի պայմանագրի անվավերությունը որևէ կերպ չի կարող հանգեցնել դրանից ավելի վաղ կնքված գործարքի անվավերության, իսկ 28.12.2011 թվականին կնքված գործարքի անվավերության պահանջ ներկայացնելու պայմաններում հայցվորը պարտավոր էր ապացուցել 28.12.2011 թվականին կնքված գործարքի կողմերի կամահայտնության արատը, այսինքն՝ պետք է հիմնավորեր, որ գործարքի կողմերը՝ Ա. Ազոյանը և Ի. Ադուլյանը մտադրություն չեն ունեցել կնքելու վերոնշյալ գործարքը, որպիսի հանգամանքը ևս չի հիմնավորվել հայցվորի կողմից:

Դատարանի վճռի դեմ հայցվորը վերաքննիչ բողոք է ներկայացրել այն հիմքով և հիմնավորմամբ, որ Դատարանը չի անդրադարձել «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի 1-ին մասի «ա» կետին, ինչպես նաև չի պարզել, թե արդյոք վիճելի պայմանագրերը կնքելով՝ Աշոտ Ադուլյանը հետապնդել է իր պարտավորություններից խուսափելու նպատակ:

Վերաքննիչ դատարանը, բավարարելով հայցվորի կողմից ներկայացված վերաքննիչ բողոքը, բեկանել է Դատարանի 27.03.2018 թվականի վճիռը և գործն ուղարկել է նոր քննության՝ պատճառաբանելով, որ Դատարանը «վճռի «**կիրառելի իրավունքը**» մասում վկայակոչել է միայն ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 303-րդ, 306-րդ հոդվածները» և «քննություն չի իրականացրել հայցվորի կող-

մից վկայակոչված՝ «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի հիմքով, պատճառաբանական մատում որևէ եզրահանգում չի կատարել դրա կիրառելիության կամ այն բացառող հանգամանքների, ինչպես նաև օրենքի նշված նորմի իրավակարգավորման շրջանակում պահանջի հիմնավոր կամ անհիմն լինելու վերաբերյալ այն դեպքում, երբ հայցվոր Աշոտ Ադուլյանի սնանկության գործով կառավարիչ Կ.Ասատրյանի հայցապահանջի փաստական հիմքում ընկած՝ 28.12.2011 թվականի, որպես հետևանք 05.06.2009 թվականի առուվաճառքի պայմանագրերն անվավեր ճանաչելու, ՀՀ, Կոտայքի մարզի Արզական գյուղի Ծաղկունյաց փողոցի թիվ 2 հասցեում գտնվող անշարժ գույքի նկատմամբ Աշոտ Ադուլյանի սեփականության իրավունքը ճանաչելու պահանջի իրավական հիմքում վկայակոչվել է «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածը՝ հաշվի առնելով սնանկ ճանաչված պարտապան Աշոտ Ադուլյանի հետ պատասխանող Իգոր Ադուլյանի՝ ենթադրաբար փոխկապակցված անձ լինելու հանգամանքը»:

Վերոնշյալ իրավական դիրքորոշումների լույսի ներքո համադրելով սույն գործի փաստերը և գնահատելով Վերաքննիչ դատարանի եզրահանգումների հիմնավորվածությունը՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է հետևյալը.

Վճռաբեկ դատարանը նախ և առաջ փաստում է, որ Դատարանում սույն գործի քննությունն իրականացվել է 17.06.1998 թվականին ընդունված, 01.01.1999 թվականին ուժի մեջ մտած և 09.04.2018 թվականին ուժը կորցրած ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի (այսուհետ՝ Նախկին օրենսգիրք) գործողության շրջանակներում:

Նախկին օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատարանը քաղաքացիական գործը հարուցում է միայն **հայցի** կամ դիմումի հիման վրա:

Նախկին օրենսգրքի 87-րդ հոդվածի 2-րդ կետի 4-րդ ենթակետի համաձայն՝ հայցադիմումում պետք է նշվեն՝ **հանգամանքները, որոնց վրա հիմնվում են հայցապահանջները:**

Նախկին օրենսգրքի 149⁸-րդ հոդվածի 2-րդ կետի 3-րդ ենթակետի համաձայն՝ դատարանը նախնական դատական նիստում մասնավորապես՝ **պարզում է վիճելի իրավահարաբերության բնույթը և կիրառման ենթակա օրենսդրությունը:**

Նախկին օրենսգրքի 131-րդ հոդվածի 1-ին կետի 4-րդ ենթակետի համաձայն՝ դատարանը վճիռ կայացնելիս որոշում է **հայցը** լրիվ կամ մասնակի բավարարելու կամ այն մերժելու հարցը:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը, անդրադառնալով վերը թվարկված հոդվածներին, արձանագրել է, որ նշված հոդվածների իմաստով դատարանը պարտավոր է՝

- քաղաքացիական գործը հարուցել միմիայն **համապատասխան հայցի** կամ դիմումի հիման վրա,

- քաղաքացիական գործը քննել միմիայն այդ գործով ներկայացված հայցապահանջների շրջանակում (*տես Լուսինե Մարտիրոսյանի ընդդեմ Առլեն Պեդրոսյանի թիվ ԿԴ-3/0099/02/09 քաղաքացիական գործով Վճռաբեկ դատարանի 01.10.2010 թվականի որոշումը*):

Մեկ այլ որոշմամբ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը, անդրադառնալով հայցի տարրերին՝ հայցի առարկային և հիմքին, արձանագրել է, որ հայցի տարրերը նրա բաղկացուցիչ մասերն են, որոնք որոշում են նրա բովանդակությունը, նրա իրավական բնույթը և հնարավորություն են տալիս անհատականացնել հայցը, այն տարբերել նույնական հայցերից, հետևաբար և լուծել նույն կողմերի միջև, նույն տարրերով հարուցվող հայցերը կրկին անգամ վարույթ չընդունելու հարցը (*տես, Անիկ Մնացականյանն ընդդեմ Ռուբիկ Ասատրյանի թիվ ԵԷԴ/0466/02/11 քաղաքացիական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 05.10.2011 թվականի որոշումը*):

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը փաստել է, որ հայցի առարկան այն նյութաիրավական պահանջն է, որը հայցվորը ներկայացնում է պատասխանողի դեմ, և որի վերաբերյալ դատարանը որոշում է կայացնում:

Հայցի փաստական հիմքն այն **հանգամանքներն են**, որոնց հետ նյութական իրավունքի նորմը կապում է իրավահարաբերությունների առաջացումը, փոփոխումը կամ դադարումը: **Հայցի փաստական հիմքն ըստ էության իրավաբանական փաստերն են, հանգամանքները**, որոնք հիմք են հանդիսացել հայցվորի պահանջի համար: ՀՀ վճռաբեկ դատարանը նշել է, որ հայցի փաստական հիմքից բացի հայցի տարրերի մեջ ներառվում է նաև հայցի իրավական հիմքը, որն այն իրավական նորմերի համակցությունն է, որ կարգավորում է վիճելի իրավահարաբերությունը: Չնայած ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքը հայցվորից չի պահանջում հայցադիմումում նշել այն իրավական նորմերը, որոնց վրա հիմնվում է հայցապահանջը, այնուամենայնիվ, հայցվորը, բացի փաստական հանգամանքներից, կարող է հայցադիմումում նշել այն իրավական նորմերը, որոնց հիման վրա կողմերի միջև ծագել են համապատասխան իրավահարաբերություններ, և որը վերջինիս հիմք է տալիս առկա փաստական հանգամանքների հետ միասին ներկայացնել համապատասխան պահանջ (*տես, Վիգեն Ուրուշանյանն ընդդեմ Սուրիկ Սեդրակյանի թիվ ԵՇԴ/0473/02/10 քաղաքացիական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 27.05.2011 թվականի որոշումը*):

ՀՀ սահմանադրական դատարանը 06.12.2011 թվականի թիվ ՍԴՈ-1004 որոշմամբ արտահայտել է այն իրավական դիրքորոշումը, որ օրենսդիրը դատարանից պահանջում է կայացնել օրինական և հիմնավորված վճիռ, իսկ դրա համար դատարանին անհրաժեշտ է ճիշտ ընտրել և կիրառել օրենքը՝ անկախ նրանից, թե կողմերն ինչ դիրքորոշում են արտահայտել կիրառելի նորմերի վերաբերյալ: Դատարանը կաշկանդված չէ կողմերի՝ վիճելի իրավահարաբերության որակման և դրա նկատմամբ կիրառելի նորմերի վերաբերյալ դիրքորոշումներով: **Հայցվորի դատարվարական պարտականությունն է հստակ ներկայացնել իր պահանջները, իր պահանջի հիմքում ընկած փաստերը, այդ փաստերը հիմնավորող ապացույցները, պատասխանողի պարտականությունն է հստակ դիրքորոշում արտահայտել հայցվորի ներկայացրած պահանջներից յուրաքանչյուրի, հայցապահանջի(ների) հիմքում ընկած փաստերի վերաբերյալ, այդ փաստերի դեմ առարկելու դեպքում ներկայացնել դրանք հերքող ապացույցներ**: Մինչդեռ դատարանի խնդիրն ու գործառույթն է գործին մասնակցող անձանց պահանջներ

րի և առարկությունների հիման վրա որոշել գործի լուծման համար էական նշանակություն ունեցող՝ ապացուցման ենթակա փաստերը, կողմերի ներկայացրած ապացույցների հիման վրա հաստատված կամ չհաստատված համարել այս կամ այն փաստը և ըստ այդմ որոշել վիճելի իրավահարաբերության բնույթը և դրա նկատմամբ կիրառելի իրավանորմը:

Վերոգրյալ իրավական դիրքորոշումներից հետևում է, որ Նախկին օրենսգրքի գործողության շրջանակներում հայցվորի համար պարտադիր է եղել հայցադիմումում մատնանշել այն հանգամանքները, որոնց վրա հիմնվում են հայցապահանջները, այսինքն՝ այն **հանգամանքները**, որոնց հետ նյութական իրավունքի նորմը կապում է իրավահարաբերությունների առաջացումը, փոփոխումը կամ դադարումը: Հետևաբար «Մնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի 1-ին մասի «ա» կետի հիմքով հայցապահանջ ներկայացնելու պարագայում սնանկության գործով կառավարիչը պետք է հայցադիմումում ներկայացներ տվյալ իրավանորմի դիսպոզիցիայով արժևորվող այն փաստական հանգամանքները, որոնց վերաբերյալ մանրամասն անդրադարձ կատարվեց սույն որոշման իրավական դիրքորոշումներում: Մինչդեռ, տվյալ դեպքում «Մնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի 1-ին մասի «ա» կետի կիրառության համար անհրաժեշտ բավարար փաստակազմը հայցվորի կողմից հայցադիմումում չի ներկայացվել, քանի որ նշված իրավանորմը վկայակոչվել է լրկ այն պատճառով, որ նշված իրավանորմով է սահմանվել պարտապանի կողմից իրեն փոխկապակցված անձանց կատարված փոխանցումները հետ ստանալու պահանջ ներկայացնելու կառավարչի իրավունքը:

Սույն գործի փաստերի համաձայն՝ ներկայացված հայցադիմումով, որպես հիմնական պահանջի, այն է՝ Արեգ Ազոյանի և Իգոր Ադուլյանի միջև 28.12.2011 թվականին կնքված՝ ՀՀ Կոտայքի մարզի Արզական գյուղի Ծաղկունյաց փողոցի թիվ 2 հասցեում գտնվող անշարժ գույքի առուվաճառքի պայմանագիրն անվավեր ճանաչելու և որպես աճանցյալ պահանջների (հետևանք)՝ Աշոտ Ադուլյանի ու Արեգ Ազոյանի միջև 05.06.2009 թվականին կնքված առուվաճառքի պայմանագիրն անվավեր ճանաչելու, ՀՀ Կոտայքի մարզի Արզական գյուղի Ծաղկունյաց փողոցի թիվ 2 հասցեում գտնվող անշարժ գույքի նկատմամբ Աշոտ Ադուլյանի սեփականության իրավունքը ճանաչելու փաստական հիմք վկայակոչվել է այն **հանգամանքը**, որ Աշոտ Ադուլյանի և Արեգ Ազոյանի միջև իրականում առուվաճառքի պայմանագիր չի կնքվել, այլ կնքվել է քողարկված գրավի պայմանագիր, իսկ հետագայում, նպատակ ունենալով խուսափել այլ անձանց հանդեպ ունեցած բազմաթիվ դրամական պարտավորություններից և իր գույքի վրա բռնագանձում տարածելուց, Արեգ Ազոյանին պարտքը վերադարձնելուց հետո Աշոտ Ադուլյանը հորդորել է անշարժ գույքը վաճառել իրեն փոխկապակցված անձ Իգոր Ադուլյանին: Ընդ որում, որպես գործարքների շինծու լինելու վերաբերյալ իրավական հիմք, հայցվորը վկայակոչել է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 306-րդ հոդվածի 2-րդ կետը, համաձայն որի՝ շինծու գործարքը, այսինքն՝ մեկ այլ գործարքի քողարկման նպատակով կնքված գործարքը, առոչինչ է: Այդ գործարքի նկատ-

մամբ, հաշվի առնելով դրա էությունը, կիրառվում են այն գործարքին վերաբերող կանոնները, որը կողմերն իրականում նկատի են ունեցել շինծու գործարքը կնքելիս: **Այսինքն՝ հայցվորը ներկայացրել է ոչ թե «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի 1-ին մասի «ա» կետի հիմքով պարտապանի կողմից իրեն փոխկապակցված անձանց կատարված փոխանցումները հետ ստանալու պահանջ, այլ՝ այդ փոխանցումներն ապահովող քաղաքացիաիրավական գործարքների վիճարկման պահանջ, հետևաբար տվյալ դեպքում սույն գործի քննությունը պետք է ուղղված լիներ ոչ թե «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի դիսպոզիցիայում նկարագրված վավերապայմանների միաժամանակյա առկայության ստուգմանը, այլ՝ նշված գործարքների շինծու լինելու հիմքերի ստուգմանը:**

Վերոգրյալի հաշվառմամբ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի 1-ին մասի «ա» կետին անդրադառնալու, հետևաբար նաև այդ իրավանորմի դիսպոզիցիայում նկարագրված վավերապայմանների միաժամանակյա առկայությունը ստուգելու անհրաժեշտությունը տվյալ դեպքում բացակայել է, քանի որ հայցվորի պահանջի հիմքում «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի 1-ին մասի «ա» կետը, որպես սեփականության իրավունքի դադարման ինքնուրույն հիմք, ներկայացված չէ:

Վճռաբեկ դատարանն անհրաժեշտ է համարում արձանագրել նաև, որ Վերաքննիչ դատարանի որոշմամբ վկայակոչվել է 23.07.2016 թվականից գործող խմբագրությամբ «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի 1-ին մասի «ա» կետը, համաձայն որի՝ կառավարիչը կարող է պարտապանին սնանկ ճանաչելու մասին վճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո՝ մեկ տարվա ընթացքում, դիմել և դատական կարգով հետ ստանալ պարտապանի կատարած անհատույց փոխանցումները (այդ թվում՝ ոչ դրամային) պարտապանի հետ փոխկապակցված անձանց, որոնք կատարվել են պարտապանին սնանկ ճանաչելուն նախորդող հինգ տարվա ընթացքում:

Վճռաբեկ դատարանի գնահատմամբ վերոգրյալ խմբագրությամբ նշված իրավանորմը կիրառելու լինելու վերաբերյալ Վերաքննիչ դատարանի եզրահանգումը հիմնավոր չէ, քանի որ Աշոտ Ադուլյանին սնանկ ճանաչելու մասին «Էջ-Էս-Բի-Սի Բանկ Հայաստան» ՓԲԸ-ի դիմումը Երևան քաղաքի Կենտրոն և Նորք-Մարաշ վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության դատարան է ներկայացվել 04.09.2015 թվականին, որը նույն օրվա որոշմամբ ընդունվել է վարույթ և սնանկության ժամանակավոր կառավարիչ է նշանակվել Կարեն Ասատրյանը (**հիմք՝ Դատալեքս տեղեկատվական համակարգ, հղում՝ http://www.datalex.am/?app=AppCaseSearch&case_id=14355223812330653**), հետևաբար վերջինիս կողմից դատարան դիմելու համար կարող էր հիմք ընդունվել մինչև 23.07.2016 թվականը գործող խմբագրությամբ «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի 1-ին մասի «ա» կետը, որի դեպքում դատարան դիմելու համար սահմանված մեկամյա ժամկետի հաշվարկման սկիզբը սնանկության վերաբերյալ դիմում ներկայացնելու պահն էր, այն էլ այն դեպքում, եթե հայցը

ներկայացվում է նշված իրավանորմի հիմքով: Մինչդեռ, տվյալ դեպքում, Արեգ Ազոյանի և Իգոր Ադուլյանի միջև 28.12.2011 թվականին կնքված՝ ՀՀ Կոտայքի մարզի Արզական գյուղի Ծաղկունյաց փողոցի թիվ 2 հասցեում գտնվող անշարժ գույքի առուվաճառքի պայմանագիրն անվավեր ճանաչելու հայցը, որը սույն գործով հայցվորի հիմնական պահանջն է, դատարան է ներկայացվել ոչ թե սնանկության վերաբերյալ դիմումը 04.09.2015 թվականին ներկայացնելուց հետո մեկ տարվա ընթացքում, այլ՝ ավելի քան մեկ տարի հետո՝ 09.11.2016 թվականին, իսկ հայցապահանջն էլ ուղղված է ոչ թե պարտապանին սնանկ ճանաչելուն նախորդող հինգ տարվա ընթացքում վերջինիս կողմից իրեն փոխկապակցված անձանց կատարված անհատույց փոխանցումները հետ ստանալուն, այլ՝ Արեգ Ազոյանի և Իգոր Ադուլյանի միջև 28.12.2011 թվականին կնքված հատուցելի գործարքը, այն է՝ առուվաճառքի պայմանագիրը, որպես շինծու, անվավեր ճանաչելուն, իսկ Աշոտ Ադուլյանի և Արեգ Ազոյանի միջև 05.06.2009 թվականին կնքված անշարժ գույքի (բնակելի կառուցապատման հողամասի, բնակելի տան և կից շինության) առուվաճառքի պայմանագիրն անվավեր ճանաչելու և ՀՀ Կոտայքի մարզի Արզական գյուղի Ծաղկունյաց փողոցի թիվ 2 հասցեում գտնվող անշարժ գույքի նկատմամբ Աշոտ Ադուլյանի սեփականության իրավունքը ճանաչելու պահանջները ներկայացվել են որպես ածանցյալ:

Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ նման պայմաններում անդրադառնալով սույն գործով վիճարկվող գործարքների շինծու լինելու հիմքերի հիմնավորվածությանը և նշված իրավահարաբերությունների նկատմամբ կիրառելի ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 303-րդ և 306-րդ հոդվածների լույսի ներքո գնահատելով նշված գործարքների վավերականությունը՝ Դատարանը կայացրել է գործն ըստ էության ճիշտ լուծող դատական ակտ, ինչն անտեսվել է Վերաքննիչ դատարանի կողմից:

Այսպիսով, վճռաբեկ բողոքի հիմքի առկայությունը Վճռաբեկ դատարանը դիտում է բավարար ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 390-րդ հոդվածի 2-րդ և 3-րդ մասերի ուժով Վերաքննիչ դատարանի որոշումը բեկանելու համար:

Միաժամանակ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ տվյալ դեպքում անհրաժեշտ է կիրառել ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 405-րդ հոդվածի 1-ին մասի 7-րդ կետով սահմանված՝ առաջին ատյանի դատարանի դատական ակտին օրինական ուժ տալու՝ Վճռաբեկ դատարանի լիազորությունը հետևյալ հիմնավորմամբ.

Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք, երբ որոշվում է նրա քաղաքացիական իրավունքները և պարտականությունները կամ նրան ներկայացրած ցանկացած քրեական մեղադրանքի առնչությամբ, ունի օրենքի հիման վրա ստեղծված անկախ ու անաչառ դատարանի կողմից ողջամիտ ժամկետում արդարացի և հրապարակային դատաքննության իրավունք: Սույն գործով վեճի լուծումն էական նշանակություն ունի գործին մասնակցող անձանց համար: Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ գործը ողջամիտ ժամկետում քննելը հանդի-

սանում է Կոնվենցիայի նույն հոդվածով ամրագրված անձի արդար դատաքննության իրավունքի տարր, հետևաբար գործի անհարկի ձգձգումները վտանգ են պարունակում նշված իրավունքի խախտման տեսանկյունից: Տվյալ դեպքում, Վճռաբեկ դատարանի կողմից ստորադաս դատարանի դատական ակտին օրինական ուժ տալը բխում է արդարադատության արդյունավետության շահերից, քանի որ սույն գործով վերջնական դատական ակտ կայացնելու համար նոր հանգամանք հաստատելու անհրաժեշտությունը բացակայում է:

Առաջին ատյանի դատարանի վճռին օրինական ուժ տալիս Վճռաբեկ դատարանը հիմք է ընդունում սույն որոշման պատճառաբանությունները, ինչպես նաև գործի նոր քննության անհրաժեշտության բացակայությունը:

Միաժամանակ Վճռաբեկ դատարանն ընդգծում է, որ Դատարանի վճիռը վերաքննության կարգով բողոքարկվել է միայն «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 54-րդ հոդվածի 1-ին մասի «ա» կետին Դատարանի վճռի պատճառաբանական մասում չանդրադառնալու հիմքով, համապատասխանաբար Վերաքննիչ դատարանի որոշումը վճռաբեկության կարգով բողոքարկվել է վերաքննիչ բողոքի նշված հիմքի սխալ գնահատման հիմնավորմամբ: Հետևաբար՝ Վճռաբեկ դատարանը Դատարանի վճռին օրինական ուժ տալիս հիմք է ընդունում սույն որոշման պատճառաբանությունները, ինչպես նաև գործի նոր քննության անհրաժեշտության բացակայությունը՝ առանց անդրադառնալու հայցի հիմքում վկայակոչված նյութական իրավունքի այլ նորմերի կիրառման իրավաչափությանը և հիմնավորվածությանը՝ նյութական իրավունքի այլ նորմերի խախտման հիմքով բողոքարկում իրականացված չլինելու պատճառաբանությամբ:

5. Վճռաբեկ դատարանի պատճառաբանությունները և եզրահանգումները դատական ծախսերի բաշխման վերաբերյալ.

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 101-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ դատական ծախսերը կազմված են պետական տուրքից և գործի քննության հետ կապված այլ ծախսերից:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 109-րդ հոդվածի 1-ին և 3-րդ մասերի համաձայն՝ դատական ծախսերը գործին մասնակցող անձանց միջև բաշխվում են բավարարված հայցապահանջների չափին համամասնորեն: Գործին մասնակցող անձը, որի դեմ կայացվել է եզրափակիչ դատական ակտ, կրում է Հայաստանի Հանրապետության կողմից վկաներին, փորձագետներին, մասնագետներին և թարգմանիչներին վճարված գումարների հատուցման պարտականությունը, ինչպես նաև դատարանի և գործին մասնակցող անձանց կրած դատական ծախսերի հատուցման պարտականությունն այնքանով, որքանով դրանք անհրաժեշտ են եղել դատական պաշտպանության իրավունքի արդյունավետ իրականացման համար:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 112-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ վերաքննիչ կամ վճռաբեկ դատարան բողոք բերելու և բողոքի քննության հետ կապված դատական ծախսերը գործին մասնակցող անձանց

միջև բաշխվում են ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 10-րդ գլխի կանոններին համապատասխան:

«Պետական տուրքի մասին» ՀՀ օրենքի 22-րդ հոդվածի «իա. 1» կետի համաձայն՝ դատարաններում պետական տուրքի վճարումից ազատվում են սնանկության կառավարիչները՝ «Սնանկության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով սահմանված իրենց լիազորությունների շրջանակներում դատարաններ ներկայացվող **հայցադիմումների**, դիմումների, վերաքննիչ և վճռաբեկ բողոքների համար:

«Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 29-րդ հոդվածի 1-ին մասի «գ» կետի համաձայն՝ սնանկության վերաբերյալ գործով նշանակված կառավարիչը՝ պարտապանի անունից դիմում է դատարաններ՝ դատական կարգով լուծում պահանջող հարցերով, ներգրավվում է պարտապանի այն դատավարություններում, որոնցում վերջինս հանդես է գալիս որպես հայցվոր, պատասխանող կամ վեճի առարկայի նկատմամբ ինքնուրույն պահանջներ ներկայացնող երրորդ անձ, առանց լիազորագրի հանդես է գալիս պարտապանի անունից: Նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ նույն օրենքով սահմանված իր լիազորությունների շրջանակներում դատարաններ ներկայացվող հայցադիմումների, դիմումների, վերաքննիչ և վճռաբեկ բողոքների համար կառավարիչն ազատվում է պետական տուրքի վճարումներից: Նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ նույն օրենքով սահմանված լիազորություններն իրականացնելիս կառավարիչը գործում է պարտապանի անունից և իր պատասխանատվությամբ:

Անդրադառնալով վկայակոչված իրավակարգավորումների վերլուծությանը՝ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը նախկինում կայացրած որոշմամբ արձանագրել է, որ պարտապանի սնանկ ճանաչվելուց հետո պարտապանի անունից դատարան հայց ներկայացնելու իրավունքն իրացնում է վերջինիս կառավարիչը, որը «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 29-րդ հոդվածի 2-րդ մասի հիմքով ազատված է դատարաններ ներկայացվող հայցադիմումների, դիմումների, վերաքննիչ և վճռաբեկ բողոքների համար սահմանված պետական տուրքի վճարումներից: Օրենսդրական նման կարգավորման հիմքում, ըստ էության, ընկած է այն տրամաբանությունը, որ կառավարիչը հայց հարուցում կամ պարտապանի մասնակցությամբ դատավարություններին ներգրավվում է պարտապանի անունից, հետևաբար՝ նրա վրա պետական տուրքի վճարման պարտականություն չի կարող դրվել այլ անձի իրավունքներն ու օրինական շահերն ի պաշտոնե իրականացնելու համար: Նման եզրահանգումը պայմանավորված է նաև այն հանգամանքով, որ պետությունը, որպես անձի հիմնարար իրավունք հռչակելով դատական պաշտպանության իրավունքը, կոնկրետ երաշխիքներ է նախատեսում այդ իրավունքի արդյունավետ իրականացման համար՝ ընդ որում, որոշակի խումբ անձանց համար սահմանելով նաև հավելյալ երաշխիքներ, ինչպես օրինակ՝ պետական տուրքի վճարումից ազատումն է: Այդուհանդերձ, քննարկվող իրավակարգավորումը վերաբերում է միայն պետության հանդեպ պետական տուրքի գծով պարտավորությունների բացակայությանը և չի կարող մեկնաբանվել որպես մյուս կողմի կրած

դատական ծախսերի փոխհատուցման պարտականության բացակայություն: (...) Նման մոտեցումը բխում է կողմերի իրավահավասարության սկզբունքից և կոչված է կանխելու պետական տուրքի վճարումից ազատված սուբյեկտի կողմից իր դատավարական իրավունքների անբարեխիղճ իրականացման արդյունքում մյուս կողմին հնարավոր պատճառվելիք վնասները: Ավելին, կառավարչի պարագայում նշված եզրահանգումը հիմնավորվում է նաև «Սնանկության մասին» ՀՀ օրենքի 29-րդ հոդվածի 3-րդ մասի իրավակարգավորմամբ, ըստ որի՝ նույն օրենքով սահմանված լիազորություններն իրականացնելիս կառավարիչը գործում է պարտապանի անունից և իր պատասխանատվությամբ: Հետևաբար՝ թեև կառավարիչը հայցը հարուցում է պարտապանի անունից, այնուամենայնիվ, նման հայց հարուցելու կամ այլ դատավարական գործողություններ իրականացնելու հիմքերն ու անհրաժեշտությունը գնահատում է իր իսկ հայեցողությամբ, ուստիև պետք է պատասխանատվություն կրի դրանց արդյունքում այլ անձանց կրած դատական ծախսերի փոխհատուցման համար (տե՛ս, *Գևորգ Աֆանդյանի սնանկության գործով կառավարիչ Հովհաննես Թոռչյանն ընդդեմ Վահե Աֆանդյանի թիվ ԵԿԴ/0298/02/16 քաղաքացիական գործով* ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 30.07.2018 թվականի որոշումը):

Նկատի ունենալով, որ սույն գործով վճռաբեկ բողոքը ենթակա է բավարարման, իսկ Աշոտ Ադուլյանի սնանկության գործով կառավարիչ Կ. Ասատրյանի հայցը՝ մերժման, որպիսի պայմաններում ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 109-րդ հոդվածի 1-ին մասի հիմքով վճռաբեկ բողոքի համար նախապես վճարված պետական տուրքի գումարը փոխհատուցելու պարտականությունը պետք է կրի հայցվոր կողմը, Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ Աշոտ Ադուլյանի սնանկության գործով կառավարիչ Կ. Ասատրյանից հօգուտ Լավրենտի և Իգոր Ադուլյանների ենթակա է բռնագանձման 20.000 ՀՀ դրամ՝ որպես վճռաբեկ բողոքի համար նախապես վճարված պետական տուրքի գումար: Մինչդեռ նկատի ունենալով, որ վերաքննիչ բողոքը ներկայացվել է սնանկության գործով կառավարչի կողմից, որն էլ իր հերթին «Պետական տուրքի մասին» ՀՀ օրենքի 22-րդ հոդվածի «իա. 1» կետի հիմքով ազատված է դատարաններ ներկայացվող հայցադիմումների, դիմումների, **վերաքննիչ** և վճռաբեկ **բողոքների** համար վճարման ենթակա պետական տուրքի վճարումից՝ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ նման պայմաններում վերաքննիչ բողոքի համար վճարման ենթակա պետական տուրքի գումարի հետ կապված հարցը պետք է համարել լուծված:

Ելնելով վերոգրյալից և ղեկավարվելով ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 405-րդ, 406-րդ, 408-րդ հոդվածներով՝ Վճռաբեկ դատարանը

ՈՐՈՇԵՑ

1. Վճռաբեկ բողոքը բավարարել: Բեկանել ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի 02.11.2018 թվականի որոշումը և օրինական ուժ տալ ՀՀ Կոտայքի մարզի ընդհանուր իրավասության դատարանի 27.03.2018 թվականի վճռին:

2. Աշոտ Ադուլյանի սնանկության գործով կառավարիչ Կ. Ասատրյանից հօգուտ Լավրենտի Ադուլյանի և Իգոր Ադուլյանի բռնագանձել 20.000 ՀՀ դրամ՝ որպես վճռաբեկ բողոքի համար նախապես վճարված պետական տուրքի գումար:

Դատական ծախսերի հարցը՝ վերաքննիչ բողոքի համար վճարման ենթակա պետական տուրքի գումարի հետ կապված, «Պետական տուրքի մասին» ՀՀ օրենքի 22-րդ հոդվածի «իա. 1» կետի հիմքով համարել լուծված:

3. Որոշումն օրինական ուժի մեջ է մտնում կայացման պահից, վերջնական է և ենթակա չէ բողոքարկման:

ԵԱԴԴ/1443/02/11

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ
Ո Ր Ո Շ ՈՒ Մ
ՀԱՆՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆԻ
ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԵՎ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՊԱԼԱՏԸ
(ԱՅՍՈՒՀԵՏ՝ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ)

2021 թվականի հունվարի 27-ին

գրավոր ընթացակարգով քննելով ըստ Այծեմնիկ Թորոսյանի հայցի ընդդեմ «ՆՈՐԱՇԵՆ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ» ՀԿ-ի (այսուհետ՝ Կազմակերպություն), ՀՀ «Աջափնյակ» նոտարական տարածքի նոտար Ռոզա Առաքելյանի (այսուհետ՝ Նոտար) և Աստղիկ Հարությունյանի՝ արձանագրությունը, պայմանագիրը և դրա հիման վրա կատարված իրավունքի պետական գրանցումը մասնակիորեն անվավեր ճանաչելու ու սեփականության իրավունքը ճանաչելու պահանջների մասին, ու ըստ հակընդդեմ հայցի Աստղիկ Հարությունյանի ընդդեմ Այծեմնիկ Թորոսյանի՝ բնակարանից վտարելու պահանջի մասին, քաղաքացիական գործով ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի 05.06.2020 թվականի «Վերաքննիչ բողոքը վերադարձնելու մասին» որոշման դեմ Այծեմնիկ Թորոսյանի և նրա ներկայացուցիչ Զոյա Հակոբյանի վճռաբեկ բողոքը,

Պ Ա Ր Զ Ե Ց

1. Գործի դատավարական նախապատմությունը.

Դիմելով դատարան՝ Այծեմնիկ Թորոսյանը պահանջել է մասնակիորեն անվավեր ճանաչել Կազմակերպության 31.10.2011 թվականի թիվ 2 արձանագրության 15-րդ կետը, 11.11.2011 թվականին Կազմակերպության, Միեր Մարտիրոսյանի և Աստղիկ Հարությունյանի միջև կնքված անշարժ գույքի նվիրատվության պայմանագիրը, դրա հիման վրա Երևանի Գ. Չաուշի փողոցի թիվ 14/3 շենքի 57-րդ բնակարանի նկատմամբ Աստղիկ Հարությունյանի մասով 16.10.2011 թվականին կատարված սեփականության իրավունքի պետական գրանցումը՝ ճանաչելով իր սեփականության իրավունքը վերը նշված բնակարանի 4/7 մասի (58,5քմ մակերեսի) նկատմամբ:

Հակընդդեմ հայցով դիմելով դատարան՝ Աստղիկ Հարությունյանը պահանջել

է Այծեմնիկ Թորոսյանին վտարել իրեն սեփականության իրավունքով պատկանող Երևանի Գ. Չաուշի փողոցի թիվ 14/3 շենքի 57-րդ բնակարանից:

Երևան քաղաքի ընդհանուր իրավասության դատարանի (դատավոր՝ Գ. Վարդանյան) (այսուհետ՝ Դատարան) 19.03.2020 թվականի վճռով հայցը մերժվել է, իսկ հակընդդեմ հայցը բավարարվել է:

ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի 15.05.2020 թվականի որոշմամբ Այծեմնիկ Թորոսյանի և նրա ներկայացուցչի բերած վերաքննիչ բողոքը վերադարձվել է:

ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի (այսուհետ՝ Վերաքննիչ դատարան) 05.06.2020 թվականի որոշմամբ Այծեմնիկ Թորոսյանի և նրա ներկայացուցչի բերած վերաքննիչ բողոքը վերադարձվել է:

Սույն գործով վճռաբեկ բողոք են բերել Այծեմնիկ Թորոսյանը և նրա ներկայացուցիչը:

Վճռաբեկ բողոքի պատասխան չի ներկայացվել:

2. Վճռաբեկ բողոքի հիմքերը, հիմնավորումները և պահանջը.

Սույն վճռաբեկ բողոքը քննվում է հետևյալ հիմքերի սահմաններում ներքոհիշյալ հիմնավորումներով.

Վերաքննիչ դատարանը խախտել է ՀՀ Սահմանադրության 23-րդ, 25-րդ և 61-րդ հոդվածները, «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի (այսուհետ՝ Կոնվենցիա) 6-րդ և 13-րդ հոդվածները, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 371-րդ հոդվածը:

Բողոք բերած անձինք նշված պնդումը պարճառաբանել են հետևյալ փաստարկներով.

Վերաքննիչ դատարանն անտեսել է, որ կրկին ներկայացված վերաքննիչ բողոքը բովանդակային առումով որևէ փոփոխության չի ենթարկվել, իսկ նախկինում ներկայացվածի օրինակը նախապես ուղարկված է եղել կողմերին: Օրենսդիրը որևէ պարտադիր նորմ չի սահմանում, որ պետական տուրքը վճարված չլինելու հիմքով վերաքննիչ բողոքը վերադարձնելուց հետո կրկին վերաքննիչ բողոք ներկայացնելիս դրա օրինակը պետք է պարտադիր կրկին ուղարկվի կողմերին: Իրավիճակն այլ կլիներ, եթե վերաքննիչ բողոքը վերադարձվեր դրա մեջ բովանդակային փոփոխություն կատարելու պահանջով:

Վերաքննիչ դատարանը հաշվի չի առել, որ ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի 15.05.2020 թվականի որոշման պահանջը կատարվել է՝ կրկին ներկայացված վերաքննիչ բողոքին կցվել է նաև պետական տուրքը սահմանված ժամկետում վճարված լինելու վերաբերյալ անդորրագիրը, որպիսի պայմաններում վերաքննիչ բողոքը պետք է ընդուներ վարույթ: Մինչդեռ Վերաքննիչ դատարանը, կրկին վերադարձնելով վերաքննիչ բողոքը, Այծեմնիկ Թորոսյանին զրկել է դատական պաշտպանության արդյունավետ միջոցի իրավունքից:

Վերոգրյալի հիման վրա բողոք բերած անձը պահանջել է «բեկանել» Վերաքննիչ դատարանի 05.06.2020 թվականի «Վերաքննիչ բողոքը վերադարձնելու մասին» որոշումը և փոփոխել այն՝ Դատարանի 19.03.2020 թվականի վճռի դեմ բերված վերաքննիչ բողոքն ընդունել վարույթ:

3. Վճռաբեկ դատարանի պատճառաբանությունները և եզրահանգումները.

Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ սույն գործով վճռաբեկ բողոքի վարույթ ընդունելը պայմանավորված է ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 394-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետով նախատեսված հիմքի առկայությամբ՝ նույն հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետի իմաստով, այն է՝ առերևույթ առկա է մարդու իրավունքների և ազատությունների հիմնարար խախտում, քանի որ Վերաքննիչ դատարանի կողմից թույլ է տրվել ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 371-րդ հոդվածի խախտում, որը խաթարել է արդարադատության բուն էությունը և որի առկայությունը հիմնավորվում է ստորև ներկայացված պատճառաբանություններով:

Սույն բողոքի քննության շրջանակներում Վճռաբեկ դատարանը, վերահասարակացվելով նախկինում արտահայտված դիրքորոշումները, հարկ է համարում անդրադառնալ այն հարցադրմանը, թե այն դեպքում, երբ բողոքաբերի կողմից թույլ տրված խախտումը չի առնչվում բողոքի բովանդակությանը, արդյո՞ք խախտումը շտկելուց հետո նոր բողոք ներկայացնելիս վերջինս պարտավոր է բողոքի պատճենները կրկին ուղարկել գործին մասնակցող անձանց:

ՀՀ Սահմանադրության 61-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք ունի իր իրավունքների և ազատությունների արդյունավետ դատական պաշտպանության իրավունք:

ՀՀ Սահմանադրության 63-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք ունի անկախ և անաչառ դատարանի կողմից իր գործի արդարացի, հրապարակային և ողջամիտ ժամկետում քննության իրավունք:

Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք, երբ որոշվում են նրա քաղաքացիական իրավունքները և պարտականությունները կամ նրան ներկայացրած ցանկացած քրեական մեղադրանքի առնչությամբ, ունի օրենքի հիման վրա ստեղծված անկախ ու անաչառ դատարանի կողմից ողջամիտ ժամկետում արդարացի և հրապարակային դատաքննության իրավունք:

Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի 07.02.1995 թվականի թիվ R(95)5 հանձնարարականի 1-ին հոդվածի (a) կետով նախատեսված սկզբունքի համաձայն՝ պետք է առկա լինի վերադաս դատարանի (երկրորդ ատյանի դատարան) կողմից ստորադաս դատարանի (առաջին ատյանի դատարան) ցանկացած որոշման վերանայման հնարավորություն: Այսինքն՝ առաջին ատյանի դատական ակտերի նկատմամբ դատական վերահսկողությունը պետք է իրականացվի այնպես, որպեսզի հնարավորինս ապահովվի դատավարական օրենքով սահմանված կարգով բողոքարկման ենթակա դատական ակտի վերանայման հնարավոր

րությունը վերադաս դատարանի կողմից (երկրորդ ատյանի դատարան): Այն է՝ երբ պետության դատական համակարգն ունի եռաստիճան կառուցվածք, անձը պետք է ունենա առնվազն երկու ատյանում լաված լինելու իրավունք: Հետևաբար՝ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ դատարանների կողմից չեն կարող այնպիսի ձևական խոչընդոտներ ստեղծվել, որոնց արդյունքում կարող է խախտվել անձանց՝ դատական ակտի՝ օրենքով նախատեսված կարգով վերանայման իրավունքը (*Կե 'ս, Ժաննա Տերյանն ընդդեմ Վահան Տերյանի թիվ ԵԱՆԴ/0563/02/16 քաղաքացիական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 07.12.2018 թվականի որոշումը*):

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը նախկինում կայացրած որոշմամբ արձանագրել է, որ ՀՀ Սահմանադրության և Կոնվենցիայի համապատասխան հոդվածներով ամրագրված անձի դատական պաշտպանության իրավունքի կարևոր բաղադրիչներից մեկը դատական ակտերի բողոքարկման իրավունքն է: Բողոքարկման ինստիտուտն իրավական միջոց է, որը հնարավորություն է տալիս որոշակի ընթացակարգի միջոցով գործնականում ապահովել դատական սխալների բացահայտումը և ուղղումը՝ դրանով իսկ նպաստելով արդարադատության նպատակների գործնականում իրականացմանը (*Կե 'ս, Սուսաննա Արարատի Միրզոյանն ընդդեմ Սուսաննա Միրհրանի Միրզոյանի թիվ ԱՐԱԴ/0170/02/14 քաղաքացիական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 27.11.2015 թվականի որոշումը, Վարդան Արրահամյանն ընդդեմ «Արդշինբանկ» ՓԲԸ-ի թիվ ԵԴ/17609/02/18 քաղաքացիական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 19.04.2019 թվականի որոշումը*):

Ըստ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (այսուհետ՝ Եվրոպական դատարան) իրավական դիրքորոշման՝ դատարանի մատչելիությունն օրենսդրական կարգավորումների առարկա է, և դատարանները պարտավոր են կիրառել դատավարական համապատասխան կանոնները՝ խուսափելով ինչպես գործի արդարացի քննությանը խոչընդոտող ավելորդ ձևականություններից (ֆորմալիզմից), այնպես էլ չափազանց ճկուն մոտեցումից, որի դեպքում օրենքով սահմանված դատավարական պահանջները կկորցնեն իրենց նշանակությունը: Ըստ Եվրոպական դատարանի՝ դատարանի մատչելիության իրավունքը խաթարվում է այն դեպքում, երբ օրենսդրական նորմերը դադարում են ծառայել իրավական որոշակիության ու արդարադատության պատշաճ իրականացման նպատակներին և խոչընդոտում են անձին հասնել իրավասու դատարանի կողմից իր գործի, ըստ էության, քննությանը (*Կե 'ս, Dumitru Gheorghe v. Romania գործով Եվրոպական դատարանի 12.04.2016 թվականի վճիռը, կետ 28*):

Եվրոպական դատարանի կողմից արտահայտված մեկ այլ դիրքորոշման համաձայն՝ պետությունը դատարան դիմելու իրավունքից օգտվելու համար կարող է սահմանել որոշակի պայմաններ, «...պարզապես պետության կողմից կիրառված սահմանափակումները չպետք է այն կերպ կամ այն աստիճանի սահմանափակեն անձի դատարանի մատչելիության իրավունքը, որ վնաս հասցվի այդ իրավունքի բուն էությանը: Բացի այդ, սահմանափակումը չի համապատասխանի Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետին, եթե այն չհետապնդի իրավաչափ նպատակ, և

երթ կիրառված միջոցների ու հետապնդվող նպատակի միջև չլինի համաչափության ողջամիտ հարաբերակցություն» (տե՛ս, *Խալֆաուին ընդդեմ Ֆրանսիայի գործով Եվրոպական դատարանի 14.03.2000 թվականի վճիռը*, կետ 36):

Վճռաբեկ դատարանը փաստում է, որ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքը սահմանում է վերաքննիչ բողոք բերելու իրավունքի իրացման կարգը և պայմանները: Այսպես՝

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 368-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ վերաքննիչ բողոքը կազմվում է գրավոր՝ նույն օրենսգրքի 16-րդ հոդվածի 2-րդ մասում նշված պահանջների պահպանմամբ: Վերաքննիչ բողոքը պետք է լինի ընթեռնելի:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 367-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ վերաքննիչ բողոքը և դրան կից փաստաթղթերն ուղարկվում կամ հանձնվում են վերաքննիչ դատարան: Բողոք ներկայացնողը վերաքննիչ բողոքը և դրան կից փաստաթղթերի պատճեններն ուղարկում է գործին մասնակցող անձանց, իսկ բողոքի պատճենը՝ դատական ակտը կայացրած դատարան:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 368-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 7-րդ կետի համաձայն՝ վերաքննիչ բողոքում նշվում են բողոքին կցվող փաստաթղթերի ցանկը:

Նույն հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն՝ բողոքին կցվում են (...) բողոքը գործին մասնակցող անձանց, իսկ բողոքի պատճենը՝ դատական ակտը կայացրած դատարան ուղարկելու մասին ապացույցները (...):

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 371-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետի համաձայն՝ վերաքննիչ բողոքի ընդունումը մերժելու հիմքերի բացակայության դեպքում վերաքննիչ բողոքը վերադարձվում է, եթե չեն պահպանվել նույն օրենսգրքի 368-րդ հոդվածի պահանջները:

Նույն հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն՝ նույն հոդվածի 1-ին մասի 1-ին, 2-րդ, 4-րդ և 5-րդ կետերով նախատեսված հիմքերով վերաքննիչ բողոքը վերադարձնելուց հետո բողոքում թույլ տրված խախտումները վերացնելու ու որոշումն ստանալուց հետո՝ վճռի դեմ ներկայացված բողոքով 15-օրյա ժամկետում, (...) սահմանված կարգով կրկին վերաքննիչ բողոք ներկայացնելու դեպքում այն համարվում է վերաքննիչ դատարան ներկայացված սկզբնական ներկայացման օրը: Կրկին ներկայացված վերաքննիչ բողոքում առկա խախտումները վերացնելու համար նոր ժամկետ չի տրվում:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը, նախկինում կայացրած որոշմամբ անդրադառնալով վերը նշված դատավարական նորմերի իրավական վերլուծությանը, նշել է, որ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի համապատասխան նորմերով սահմանվել են վերաքննիչ բողոք ներկայացնելու կարգը, ինչպես նաև՝ վերաքննիչ բողոքի ձևին և բովանդակությանը ներկայացվող պահանջները: Ընդ որում, օրենսդիրն ամրագրել է այն բացասական հետևանքները, որոնք կարող են վրա հասնել այն պարագայում, երբ բողոք բերած անձը չի պահպանել վերաքննիչ բողոքի ներկայացման կարգին կամ ձևին և բովանդակությանը ներկա-

յացվող պահանջները: Միննույն ժամանակ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքը բողոք բերող անձին հնարավորություն է տվել օրենքով սահմանված ժամկետում վերացնել վերաքննիչ դատարանի կողմից մատնանշված խախտումները և վերաքննիչ բողոքը կրկին ներկայացնել վերաքննիչ դատարան (տես, Ազատ և Լևոն Հակոբյաններն ընդդեմ Գուրգեն Բերակչյանի, Կառլեն Մանուկյանի և Ռոբերտ Ավետյանի թիվ ԵԱՔԴ/1414/02/17 քաղաքացիական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 14.02.2020 թվականի որոշումը):

Մեկ այլ որոշմամբ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը, անդրադառնալով վերաքննիչ բողոքը վերադարձնելու և այն կրկին ներկայացնելու դատավարական նորմերի վերլուծությանը, նշել է, որ այն դեպքերում, երբ վերաքննիչ բողոք բերած անձի կողմից չեն պահպանվել վերաքննիչ բողոքին ներկայացվող և օրենքով սահմանված պահանջները, դատարանը վերադարձնում է վերաքննիչ բողոքը: Այն դեպքերում, երբ վերաքննիչ բողոքում թույլ տրված խախտումները վերաբերում են բողոքի ձևին և բովանդակությանը, ապա դատարանը տրամադրում է օրենքով սահմանված ժամկետ դրանք վերացնելու և բողոքը կրկին ներկայացնելու համար: Ընդ որում, նշված ժամկետը բողոք բերած անձին տրամադրվում է օրենքի ուժով և ենթակա չէ որևէ սահմանափակման:

Նույն որոշմամբ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը նաև արձանագրել է, որ վերաքննիչ բողոքին ներկայացվող պահանջները, ըստ էության, դասակարգվում են երկու խմբի՝ առաջինն այն պայմաններն են, որոնք վերաբերում են վերաքննիչ բողոքի բովանդակությանը և ներառում են այն տեղեկությունների շրջանակը, որոնք պետք է արտացոլվեն վերաքննիչ բողոքում: Երկրորդն այն պայմաններն են, որոնք վերաբերում են բողոքին կցվող նյութերի ցանկին: Մասնավորապես՝ բողոքին կցվում են պետական տուրքը վճարելու, բողոքի պատճենները դատական ակտ կայացրած դատարանին և գործին մասնակցող այլ անձանց ուղարկելու մասին ապացույցները (տես, Գեորգի Ավետիսյանն ընդդեմ «Հանրապետական անասնաբուժասանիտարական և բուսասանիտարական լաբորատոր ծառայությունների կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի թիվ ԵԷԴ/0327/02/17 քաղաքացիական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 05.03.2018 թվականի որոշումը):

Վերահաստատելով վկայակոչված դիրքորոշումները՝ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը մեկ այլ որոշմամբ հավելել է, որ օրենսդիրը, ի թիվս այնի, վերաքննիչ բողոքին պարտադիր կցվող փաստաթղթերի ցանկում ներառել է նաև վերաքննիչ բողոքը և դրան կից փաստաթղթերի պատճենները դատական ակտը կայացրած դատարանին և գործին մասնակցող անձանց ուղարկելու վերաբերյալ ապացույցները: Վճռաբեկ դատարանը նշել է, որ վերը նշված օրենսդրական կարգավորումը բխում է քաղաքացիական դատավարությունում գործող մրցակցության սկզբունքի էությունից և նպատակ է հետապնդում ապահովելու մյուս կողմի՝ իր գործը հավասար պայմաններում ներկայացնելու դատավարական ընթացակարգը: Այսպես՝ ստանալով վերաքննիչ բողոքը և ծանոթանալով դրա բովանդակությանը՝ գործին մասնակցող անձն օրենքով սահմանված կարգով իրականացնում է վերաքննիչ բողոքի պատասխան ներկայացնելու իր դատավարական իրավուն-

քը: Ուստի ցանկացած պարագայում դատարանը պարտականություն է կրում ստուգելու՝ արդյո՞ք բողոք բերած անձը բողոքն ուղարկել է գործին մասնակցող այլ անձանց, և արդյո՞ք այն ուղարկվել է ճիշտ հասցեով, քանի որ դրա հիման վրա է դատարանն ապահովում կողմերի մրցակցության և իրավահավասարության սկզբունքների պատշաճ իրականացումը (տե՛ս, Երևան համայնքն ընդդեմ «Ակումբ համալիր» ՍՊԸ-ի թիվ ԵԿԴ/3194/02/17 քաղաքացիական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 27.12.2019 թվականի որոշումը):

ՀՀ սահմանադրական դատարանը, 24.09.2019 թվականի թիվ ՍԴՈ-1477 որոշմամբ անդրադառնալով վերաքննիչ բողոքը վերադարձնելու իրավական կարգավորումներին, արձանագրել է, որ «վերաքննիչ բողոքը վերադարձնելու ինստիտուտն ուղղված է բողոք բերող անձի՝ դատական ակտը բողոքարկելու միջոցով դատական պաշտպանության իրավունքի իրականացման համար արդյունավետ կառուցակարգի սահմանմանը և որևէ պարագայում ձևական բնույթի թերությունները չպետք է խոչընդոտեն դատական պաշտպանության սահմանադրական իրավունքի իրականացմանը: Մյուս կողմից, կարևորելով դատավարական ընթացակարգերին հետևելու անհրաժեշտությունը, ինչպես նաև ողջամիտ ժամկետում դատաքննության իրականացման սահմանադրաիրավական պահանջը՝ օրենսդիրը սահմանել է դրույթ, որի համաձայն՝ վերադարձնելուց հետո կրկին ներկայացված վերաքննիչ բողոքում առկա խախտումները վերացնելու համար նոր ժամկետ չի տրվում: Այսինքն՝ վերաքննիչ բողոքի վերադարձման ինստիտուտն, ընդհանուր առմամբ, ապահովում է բողոքի հետ կապված թերությունների վերացման և այդ ինստիտուտի չարաշահման անթույլատրելիության միջև պատշաճ հավասարակշռությունը»:

Միաժամանակ վերը նշված որոշմամբ ՀՀ սահմանադրական դատարանը հարկ է համարել շեշտել, որ «օրենսդրի նպատակը ոչ թե բողոք բերած անձին ծանրաբեռնելն է որևէ չարդարացված պարտականությամբ, այլ՝ երաշխավորելը, որ գործին մասնակցող անձանց հասանելի լինի բողոքի բովանդակությունը, որը վերջիններիս հնարավորություն կտա արդյունավետորեն պաշտպանվելու բողոքում ներկայացված պահանջներից, այսինքն՝ գործին մասնակցող անձինք հնարավորություն կունենան արդյունավետորեն իրականացնելու դատական պաշտպանության իրենց հիմնական իրավունքը»:

Անդրադառնալով ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 371-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետով նախատեսված վերաքննիչ բողոքը վերադարձնելու հիմքին, այն է՝ վերաքննիչ բողոքի ընդունումը մերժելու հիմքերի բացակայության դեպքում վերաքննիչ բողոքը վերադարձվում է, եթե՝ չեն պահպանվել նույն օրենսգրքի 368-րդ հոդվածի պահանջները, ՀՀ սահմանադրական դատարանը փաստել է, որ «վերոհիշյալ հիմքով (...) վերադարձված վերաքննիչ բողոքը կրկին ներկայացնելու դեպքում սույն գործով վիճարկվող դրույթները չպետք է մեկնաբանվեն տառացի՝ զրկելով անձին վերաքննիչ բողոք բերելու իրավունքի իրականացման հնարավորությունից: (...) կրկին ներկայացվող վերաքննիչ բողոքի հետ կապված կառուցակարգերը չպետք է անհարկի ծանրաբեռնեն անձանց:

Այս առումով (...) կիրառելի է նաև Սահմանադրական դատարանի 2017 թվականի ապրիլի 18-ի ՍԴՈ-1363 որոշմամբ արտահայտած այն դիրքորոշումը, համաձայն որի. «(...) երբ Վճռաբեկ դատարանի մատնանշած թերությունները չեն առնչվի վճռաբեկ բողոքի տեքստին, նույն բողոքի պատճենն [իրավահարաբերության ծագման պահին գործող] օրենսգրքի 231-րդ հոդվածի 5-րդ մասին համապատասխան գործը քննող դատարան և գործին մասնակցող անձանց կրկին ուղարկելու մասին ապացույցներ ներկայացնելու պահանջն անհարկի ծանրաբեռնում է ոչ միայն բողոքաբերին, այլ՝ նաև համապատասխան կողմերին, որոնք ստիպված են լինելու կրկին ուսումնասիրել նույնաբովանդակ բողոքը: Այդ տեսանկյունից վերադարձնելուց հետո կրկին ներկայացված նույն տեքստն ունեցող բողոքի պատճենը կողմերին կրկին ուղարկելը չի բխում ՀՀ Սահմանադրության 61-րդ հոդվածի 1-ին կետով նախատեսված՝ անձի՝ արդյունավետ դատական պաշտպանության իրավունքից և չի հետապնդում որևէ իրավաչափ նպատակ»:

Հավելելով վերը նշվածին ՀՀ վճռաբեկ դատարանը նախկինում կայացված մեկ այլ որոշմամբ արձանագրել է, որ կրկին ներկայացված վերաքննիչ բողոքը վարույթ ընդունելու հարցը լուծելիս որոշիչ նշանակություն է ստանում վերաքննիչ բողոքը վերադարձնելու համար արձանագրված խախտումների բացահայտումը, քանի որ վերաքննիչ բողոքի վերադարձման ինստիտուտն ընդհանուր առմամբ ապահովում է բողոքի հետ կապված թերությունների վերացման և այդ ինստիտուտի չարաշահման անթույլատրելիության միջև պատշաճ հավասարակշռությունը: Այսինքն, կարևորելով անձանց դատական պաշտպանության իրավունքի իրացման անհրաժեշտ նախադրյալների երաշխավորումը, օրենսդիրը սահմանել է օրենքի պահանջներին չհամապատասխանող վերաքննիչ բողոքը վերադարձնելու կանոն՝ հնարավորություն ընձեռելով վերաքննիչ բողոքը վերադարձնելու մասին որոշմամբ արձանագրված բոլոր թերությունները շտկելու և բողոքը կրկին ներկայացնելու համար: Վերաքննիչ բողոքը վերադարձնելուց հետո բողոքը կրկին ներկայացնելիս բողոք բերող անձը պարտավոր է ամբողջությամբ վերացնել վերաքննիչ բողոքը վերադարձնելու մասին որոշմամբ արձանագրված խախտումները, հակառակ դեպքում վերջինս կգրկվի դատական պաշտպանության իրավունքի իրականացման հնարավորությունից (տես, «Գուդկրեդիտ» ՈՒՎԿ ՓԲԸ-ի դիմումի ընդդեմ ՀՀ ֆինանսական համակարգի հաշվարար Փիրուզ Սարգսյանի թիվ ԼԴ/1373/02/19 քաղաքացիական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 01.06.2020 թվականի որոշումը):

Միևնույն ժամանակ նույն որոշմամբ ՀՀ վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է, որ վերաքննիչ բողոքը վերադարձնելու մասին որոշմամբ արձանագրված խախտումները վերացնելուց հետո վերաքննիչ բողոքը կրկին ներկայացնելու դեպքում բողոք բերող անձի վրա չի կարող դրվել բողոքի պատճենը գործին մասնակցող անձանց ուղարկելու պարտականություն, եթե բողոքը բովանդակային փոփոխության չի ենթարկվել և այն նախկինում արդեն իսկ ուղարկված է եղել գործին մասնակցող անձանց: Հետևաբար, եթե վերաքննիչ բողոքը վերադարձնելու մասին որոշմամբ արձանագրված խախտումները բողոք բերող անձի կողմից վերացվել

են ամբողջությամբ և ներկայացվել է նույնաբովանդակ բողոք, որի պատճենը նախկինում ուղարկված է եղել գործին մասնակցող անձանց, ապա ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանը չի կարող վերադարձնել կրկին ներկայացված վերաքննիչ բողոքը՝ դրա պատճենը դատավարության մասնակիցներին ուղարկված չլինելու պատճառաբանությամբ: Ընդ որում, նույնաբովանդակ բողոքի պատճենը գործին մասնակցող անձանց չուղարկելու հետևանքով վերջիններիս իրավունքների խախտման մասին խոսք լինել չի կարող, քանի որ բողոքի բովանդակությունը նախկինում նրանց հասանելի լինելու պարագայում ապահովված է բողոքում ներկայացված պահանջներից արդյունավետորեն պաշտպանվելու գործին մասնակցող անձանց իրավունքի իրացման հնարավորությունը:

Վճռաբեկ դատարանի իրավական դիրքորոշումների կիրառումը սույն գործի փաստերի նկատմամբ.

Սույն գործի փաստերի համաձայն՝ Այծեմնիկ Թորոսյանը և վերջինիս ներկայացուցիչ Ջոյա Հակոբյանը Դատարանի 19.03.2020 թվականի վճռի դեմ փոստային առաքման եղանակով 17.04.2020 թվականին ներկայացրել են վերաքննիչ բողոք՝ դրան կցելով նաև բողոքը 17.04.2020 թվականին Աստղիկ Հարությունյանին, Նոտարին, Կազմակերպությանը և Դատարանին ուղարկելու վերաբերյալ փոստային անդորրագրերը (**հատոր 4-րդ, գ.թ. 4-19**):

Վերաքննիչ դատարանի 15.05.2020 թվականի որոշմամբ վերաքննիչ բողոքը վերադարձվել է այն պատճառաբանությամբ, որ «վերաքննիչ բողոքին կցվել է սահմանվածից պակաս չափով պետական տուրքի վճարման փաստը հաստատող ապացույց (...)» (**հատոր 4-րդ, գ.թ. 20, 21**):

Այծեմնիկ Թորոսյանը և նրա ներկայացուցիչ Ջոյա Հակոբյանը, վերացնելով վերը նշված խախտումը, օրենքով սահմանված ժամկետում՝ 01.06.2020 թվականին, կրկին ներկայացրել են վերաքննիչ բողոք՝ դրան կցելով ինչպես պակաս վճարված պետական տուրքի վճարման անդորրագիրը, այնպես էլ բողոքն Աստղիկ Հարությունյանին, Նոտարին, Կազմակերպությանը և Դատարանին ուղարկելու վերաբերյալ առաջին անգամ ներկայացված վերաքննիչ բողոքին կից փոստային անդորրագրերը (**հատոր 4-րդ, գ.թ. 43-64**):

Վերաքննիչ դատարանի 05.06.2020 թվականի որոշմամբ Այծեմնիկ Թորոսյանի և նրա ներկայացուցիչ Ջոյա Հակոբյանի կրկին ներկայացրած վերաքննիչ բողոքը կրկին վերադարձվել է այն պատճառաբանությամբ, որ «բողոք բերած անձը, Վերաքննիչ դատարանի 15.05.2020 թվականի որոշմամբ արձանագրված խախտումը վերացնելով հանդերձ, թույլ է տվել նոր՝ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 368-րդ հոդվածի 5-րդ մասով սահմանված կանոնի խախտում: Մասնավորապես, կրկին ներկայացված վերաքննիչ բողոքին չեն կցվել դրա օրինակները գործին մասնակցող անձանց ուղարկելու փաստը հաստատող վերաբերելի ապացույցներ (ինչ վերաբերում է կրկին ներկայացված բողոքին կցված փոստային անդորրագրերին, ապա դրանցով հավաստվում է միայն 17.04.2020 թվականին սկզբնապես ներկայացված բողոքը նույն օրը գոր-

ծին մասնակցող անձանց ուղարկված լինելու փաստը, և դրանք վերաբերելի չեն 01.06.2020 թվականին կրկին ներկայացված բողոքին): Վերաքննիչ դատարանի համոզմամբ, կրկին ներկայացված վերաքննիչ բողոքը վերստին պետք է ուղարկվի գործին մասնակցող անձանց՝ անկախ բողոքի բովանդակությունը փոփոխված լինելուց կամ չլինելուց, քանի որ այդ կերպ կարող է միայն ապահովվել նրանց՝ վերաքննիչ բողոքի պատասխան ներակայացնելու իրավունքի պատշաճ իրականացումը» (**հատոր 4-րդ, գ.թ. 65, 66**):

Վերը նշված իրավական դիրքորոշումների համատեքստում անդրադառնալով վերաքննիչ դատարանի եզրահանգման հիմնավորվածությանը՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ այն անհիմն է հետևյալ պատճառաբանությամբ.

Վճռաբեկ դատարանը փաստում է, որ սովյալ դեպքում Այծեմնիկ Թորոսյանի և նրա ներկայացուցիչ Ջոյա Հակոբյանի կողմից առաջին անգամ վերաքննիչ բողոք ներկայացնելիս թույլ տրված և Վերաքննիչ դատարանի 15.05.2020 թվականի որոշմամբ արձանագրված խախտումը չի առնչվել վերաքննիչ բողոքի բովանդակությանը: Մասնավորապես, վերաքննիչ բողոքն առաջին անգամ վերադարձվել է պետական տուրքը պակաս վճարված լինելու և պակաս վճարված մասով պետական տուրքի գծով արտոնություն կիրառելու վերաբերյալ միջնորդությունն անհիմն համարվելու հիմքով:

Վերաքննիչ բողոք բերած անձինք Վերաքննիչ դատարանի կողմից սահմանված ժամկետում վերացրել են վերը նշված խախտումը և կրկին ներկայացրել են վերաքննիչ բողոք՝ դրան կցելով պակաս վճարված պետական տուրքի վճարման անդորրագիրը, ինչպես նաև վերաքննիչ բողոքի օրինակը գործին մասնակցող անձանց և դատարանին 17.04.2020 թվականին ուղարկելու վերաբերյալ փոստային անդորրագրերը:

Սույն գործում առկա՝ ինչպես առաջին անգամ, այնպես էլ կրկին ներկայացված վերաքննիչ բողոքների ուսումնասիրության արդյունքում Վճռաբեկ դատարանը փաստում է, որ դրանք նույնաբովանդակ են: Այսինքն՝ բողոքաբերների կողմից կրկին ներկայացված վերաքննիչ բողոքով նոր բողոք՝ բովանդակային առումով, չի ներկայացվել: Ընդ որում, ինչպես արդեն իսկ նշվեց վերը, սկզբնական բողոքի կապակցությամբ արձանագրված խախտումը չի առնչվել բողոքի բովանդակությանը, իսկ արձանագրված խախտումը հետագայում վերաքննիչ բողոք բերած անձանց կողմից վերացվել է:

Նման պայմաններում Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ այն դեպքում, երբ առաջին անգամ ներկայացված վերաքննիչ բողոքը վերադարձվել է, և Վերաքննիչ դատարանի կողմից արձանագրված խախտումը չի վերաբերել վերաքննիչ բողոքի բովանդակությանը, ապա վերադարձված վերաքննիչ բողոքը կրկին ներկայացնելու դեպքում ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 368-րդ հոդվածի 5-րդ մասը մեկնաբանելիս պետք է հաշվի առնել օրենսդրի նպատակը: Մասնավորապես՝ օրենսդիրը, սահմանելով վերաքննիչ բողոք բերած անձի պարտականությունը՝ բողոքին կցել բողոքը նաև գործին մասնակցող անձանց ուղարկելու մասին ապացույցները, հետապնդել է մեկ հիմնական նպատակ՝ ապա-

հովելու գործին մասնակցող անձանց մրցակցության սկզբունքի իրականացումը և երաշխավորելու բողոքը՝ գործին մասնակցող անձանց հասանելի դարձնելու, դրա բովանդակությանը ծանոթանալու դատավարական իրավունքի լիարժեք իրականացումը:

Հետևաբար, Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ նույնաբովանդակ բողոքը ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 368-րդ հոդվածի 5-րդ մասին համապատասխան գործը քննող դատարան և գործին մասնակցող անձանց կրկին ուղարկելու մասին ապացույցներ ներկայացնելու պահանջն անհարկի ծանրաբեռնում է բողոքաբերին: Վճռաբեկ դատարանի նման հետևությունը բխում է նաև ՀՀ սահմանադրական դատարանի 24.09.2019 թվականի թիվ ՍԴՈ-1477 որոշմամբ արտահայտված իրավական դիրքորոշումներից:

Նման պայմաններում Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ Այծեմնիկ Թորոսյանը և նրա ներկայացուցիչը, ըստ էության, կատարել են ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 368-րդ հոդվածի 5-րդ մասով սահմանված՝ բողոքը գործը քննող դատարանին և դատավարության մյուս կողմերին ուղարկելու պարտականությունը: Հետևաբար՝ գործին մասնակցող անձանց, ինչպես նաև Դատարանին այն կրկին ուղարկելու մասին ապացույցներ ներկայացնելու վերաբերյալ Վերաքննիչ դատարանի պահանջն անհարկի ծանրաբեռնում է Այծեմնիկ Թորոսյանին:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ Վերաքննիչ դատարանը, կիրառելով ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 371-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետը, ոչ իրավաչափորեն է կրկին վերադարձրել Այծեմնիկ Թորոսյանի և նրա ներկայացուցչի կողմից ներկայացված վերաքննիչ բողոքը՝ Այծեմնիկ Թորոսյանին զրկելով Դատարանի վճիռը վերաքննության կարգով բողոքարկելու հնարավորությունից, միաժամանակ սահմանափակելով նրա՝ ՀՀ Սահմանադրության 61-րդ, 63-րդ հոդվածներով և Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով երաշխավորված դատական պաշտպանության իրավունքը: Արդյունքում՝ Վերաքննիչ դատարանի կողմից թույլ է տրվել այնպիսի դատական սխալ, որը խաթարել է արդարադատության բուն էությունը:

Հետևաբար՝ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ Վերաքննիչ դատարանի 05.06.2020 թվականի «Վերաքննիչ բողոքը վերադարձնելու մասին» որոշումը ենթակա է վերացման:

Այսպիսով, սույն վճռաբեկ բողոքի հիմքի առկայությունը Վճռաբեկ դատարանը համարում է բավարար՝ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 365-րդ հոդվածի 1-ին մասի և 390-րդ հոդվածի 3-րդ մասի ուժով Վերաքննիչ դատարանի որոշումը վերացնելու համար:

Ելնելով վերոգրյալից և ղեկավարվելով ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 405-րդ, 406-րդ և 408-րդ հոդվածներով՝ Վճռաբեկ դատարանը

ՈՐՈՇԵՑ

1. Վճռաբեկ բողոքը բավարարել: Վերացնել ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի 05.06.2020 թվականի «Վերաքննիչ բողոքը վերադարձնելու մասին» որոշումը:

2. Որոշումն օրինական ուժի մեջ է մտնում կայացման պահից, վերջնական է և ենթակա չէ բողոքարկման:

ԲԱՐԵՄԱՂԹԱՆՔ

ՀՀ դատավորների միությունը շնորհավորում է

ՀՀ վերաքննիչ քրեական դատարանի դատավոր
Նարինե ՀՈՎԱԿԻՄՅԱՆԻ ծննդյան 55-ամյակը,

ՀՀ Երևան քաղաքի առաջին ատյանի ընդհանուր
իրավասության դատարանի դատավոր
Էդուարդ ԱՄԱԼՅԱՆԻ ծննդյան 45-ամյակը,

ՀՀ Արարատի և Վայոց ձորի մարզերի առաջին ատյանի
ընդհանուր իրավասության դատարանի դատավոր
Սամվել ՄԱՏԻՆՅԱՆԻ ծննդյան 45-ամյակը,

ՀՀ վերաքննիչ քրեական դատարանի դատավոր
Արսեն ՆԻԿՈՂՈՍՅԱՆԻ ծննդյան 40-ամյակը,

ՀՀ վարչական վերաքննիչ դատարանի դատավոր
Արման ԹՈՎՄԱՍՅԱՆԻ ծննդյան 40-ամյակը,

ՀՀ վարչական դատարանի նախագահ
Աղասի ԴԱՐԲԻՆՅԱՆԻ ծննդյան 40-ամյակը,

*մաղթում նրանց առողջություն, անսպառ եռանդ
և մասնագիտական արդյունավետ գործունեություն:*